

A close-up photograph of a stone statue of an angel. The angel has large, feathered wings spread out to the sides. The face is serene with closed eyes. The statue is weathered and appears to be outdoors, with trees and a blue sky in the background.

Prawna ochrona wolności sumienia i religii

Stan de lege lata oraz postulaty de lege ferenda

Prawna ochrona wolności sumienia i religii

LECIE
INSTYTUTU WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Prawna ochrona wolności sumienia i religii

Stan de lege lata oraz postulaty de lege ferenda

Redakcja naukowa: Paweł Sobczyk

Współfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości

RECENZENCI *prof. dr hab. Artur Mezglewski, ASzwoj*
dr hab. Piotr Steczkowski, prof. UR

REDAKCJA TEKSTU *Dominika Łoboda*

SKŁAD, ŁAMANIE, PROJEKT OKŁADKI *Mateusz Miernik*
Na okładce wykorzystano fotografię Rafl Skirr z Unsplash

Copyright © by Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020

ISBN 978-83-66344-80-8

WYDAWNICTWO INSTYTUTU WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI
ul. Krakowskie Przedmieście 25, 00-071 Warszawa
SEKRETARIAT tel.: (22) 630-94-53, fax: (22) 630-99-24, e-mail: wydawnictwo@iws.gov.pl

DRUK, OPRAWA „Elpil”, ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Spis treści

Przedmowa	7
-----------	---

KLAUDIA ŁUNIEWSKA

BARTŁOMIEJ ORĘZIAK

O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan. Zakres merytoryczny prac badawczych	11
---	----

MAREK BIELECKI

Wolność religijna w zakresie sprawowania władzy rodzicielskiej na przykładzie organizowania zajęć z religii i etyki. Postulaty <i>de lege ferenda</i>	25
---	----

MICHAŁ OŻÓG

Dyskryminacja w realizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami	43
---	----

DARIUSZ WALENCIK

Cywilnoprawna ochrona kolektywnej wolności sumienia i wyznania. Stan <i>de lege lata</i> oraz postulaty <i>de lege ferenda</i>	91
---	----

MICHAŁ PONIATOWSKI

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy. Stan <i>de lege lata</i> oraz postulaty <i>de lege ferenda</i>	173
--	-----

JOANNA TACZKOWSKA-OLSZEWSKA

- Przesłanki odpowiedzialności prawnej (deliktowej i karnej)
za nawoływanie do znieważenia, profanacji i bluźnierstwa
z użyciem środków społecznego komunikowania 217

ANNA TUNIA

- Przeciwdziałanie ograniczaniu wolności praktykowania religii
polegające na zachowaniach mających znamiona wykroczeń
o niewyznaniowym przedmiocie ochrony
w świetle nowych zjawisk społecznych.
Stan de lege lata oraz postulaty de lege ferenda 279

ŁUKASZ POHL

- O potrzebie zmiany obecnego ujęcia przepisu
określającego przestępstwo obrazy uczuć religijnych
w polskim prawie karnym 335

- Zestawienie proponowanych zmian legislacyjnych 353

Przedmowa

Ochrona wolności sumienia i religii, uznawanej stosunkowo powszechnie za podstawowe prawo człowieka, jest jednym z zadań współczesnych demokratycznych państw prawa. Przestrzenią działania państwa (a właściwie jego władz) w tym zakresie jest (powinno być) zagwarantowanie i umożliwienie korzystania z przysługującej jednostkom i wspólnotom wolności w godziwym i prawnym zakresie, tj. z zachowaniem porządku publicznego, w ramach realizacji dobra wspólnego. Stąd tak istotne jest, aby ochrona wolności sumienia i religii na poziomie konstytucyjnym i ustawowym opierała się na generalnej zasadzie, że człowiekowi należy przyznać jak najwięcej wolności, a ograniczać ją tylko wtedy i tylko w takim stopniu, w jakim jest to konieczne. Dlatego też nie można przyjąć koncepcji, według której państwo jest całkowicie niekompetentne w sprawach religijnych, w tym w kwestii ochrony wolności sumienia i religii. Polski ustrojodawca zajął w tym zakresie wyraźne stanowisko, m.in. poprzez treść art. 25 i art. 53 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Z powyższego założenia wynikają konkretne pozytywne i negatywne aspekty aktywności władz. Aspekt pozytywny to zobowiązanie władz publicznych do rozwijania i wspierania korzystania z wolności sumienia i religii oraz jej ochrony w sytuacji zagrożenia i ograniczenia. W polskiej ustawie zasadniczej kluczowe znaczenie w tym zakresie ma art. 53 ust. 1: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii” oraz powiązane z nim gwarancje, m.in. w zakresie prawa rodziców do wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 53 ust. 3 w związku z art. 48 ust. 1).

Aspekt negatywny oznacza zaś, że władze publiczne nie mogą nikogo zmuszać do wyznawania lub nie określonych przekonań religijnych, co na poziomie konstytucyjnym zostało wyrażone poprzez formułę bezstronności

władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji RP) oraz zapewnienie, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia i nieuczestniczenia w praktykach religijnych, a także ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (art. 53 ust. 6 i 7).

Ogólne formuły konstytucyjne wymagały i niezmiennie wymagają rozwinięcia na poziomie podkonstytucyjnym, zwłaszcza ustawowym, uwzględniającym zmieniającą się sytuację kulturową, polityczną i społeczną. Stąd niezwykle istotne jest, aby ustawodawca – mając na względzie podstawowe wartości i normy konstytucyjne – zapewnił nie tylko możliwość korzystania z wolności sumienia i religii, ale także ochronę jednostkom i wspólnotom, zwłaszcza w sytuacji coraz częstszych naruszeń i ograniczeń w korzystaniu z tytułowej wolności.

Składające się na publikację „Prawna ochrona wolności sumienia i religii. Stan *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*” opracowania naukowe są efektem prac Zespołu Implementacyjnego powołanego w ramach projektu „O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan”. Projekt został zrealizowany przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie w latach 2019–2020 ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości.

Zespół Implementacyjny tworzyli: mgr Bartłomiej Oręziak (IWS), dr Michał Ożóg (UJ), prof. dr hab. Łukasz Pohl (IWS), dr Michał Poniatowski (UKSW), prof. UO dr hab. Paweł Sobczyk (IWS – koordynator prac Zespołu), prof. KPSW dr hab. Joanna Taczkowska-Olszewska, prof. KUL dr hab. Anna Tunia oraz prof. UO dr hab. Dariusz Walencik.

Zadania zespołu ekspertów zostały określone w Zarządzeniu Dyrektora Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie z dnia 14 października 2020 r. Należały do nich przede wszystkim: analiza doktryny i orzecznictwa dotyczących ochrony prawnej wolności sumienia i religii; sformułowanie postulatów *de lege ferenda* wraz z uzasadnieniem odnośnie do zmiany stanu prawnego dotyczącego ochrony prawnej wolności sumienia i religii; sformułowanie postulatów *de lege ferenda* wraz z uzasadnieniem odnośnie do przeciwdziałania przestępczości na tle religijnym oraz podejmowanie działań

mających na celu optymalizację i podniesienie prawdopodobieństwa zachowania ciągłości rozpoczętych prac po zakończeniu projektu.

W związku z powyższymi celami zaprezentowano stan *de lege lata* w zakresie prawnej ochrony wolności sumienia i religii oraz sformułowano postulaty *de lege ferenda*. Efekt w postaci niniejszej publikacji zawiera propozycje zmian legislacyjnych wynikające z przeprowadzonych w ramach projektu interdyscyplinarnych badań naukowych. Propozycje te zmierzają do zapewnienia skuteczniejszej ochrony wolności sumienia i religii w Polsce, w tym ochrony przed prześladowaniem na tle religijnym oraz dyskryminacją.

Paweł Sobczyk

KLAUDIA ŁUNIEWSKA

ORCID 0000-0002-3546-3414

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

BARTŁOMIEJ ORĘZIAK

ORCID 0000-0001-8705-6880

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan. Zakres merytoryczny prac badawczych

1. Wprowadzenie

Wolność wyznawania religii we współczesnym świecie stanowi doniosłe zagadnienie, szeroko dyskutowane przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych¹. Dzieje się tak dlatego, że dostrzegalny obecnie postęp techniczny, technologiczny oraz cywilizacyjny wywiera bezpośredni wpływ na codzienne funkcjonowanie człowieka, dokonując przy tym zmian w jego ocenach oraz percepcji faktów. Oznacza to, że wolność wyznawania religii, oczywiście bez naruszania swojej zawartości materialnej, spotyka się z nowymi, wcześniej nieznanymi wyzwaniem XXI w. W tym kontekście istotne znaczenie ma coraz bardziej zaawansowane wykorzystanie do użytku praktycznego nowoczesnych technologii, które częstokroć trwale zmieniają tradycyjne mechanizmy produktowe czy procesowe. Jedynie przykładowo można wspomnieć o wybranych obszarach analitycznych, które już dziś zostały dotknięte

¹ A. Sjöborg, *Negative and Positive Freedom of Religion: The Ambiguous Relation of Religion and Human Rights in Sweden*, [w:] *Religion and Human Rights*, red. H. Ziebertz, G. Črpić, Cham 2015, s. 173–181; W. Durham, *Facilitating Freedom of Religion or Belief through Religious Association Laws*, [w:] *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*, red. T. Lindholm et al., Dordrecht 2004, s. 321–405; L. Francis et al., *Freedom of Religion and Freedom of Religious Clothing and Symbols in School: Exploring the Impact of Church Schools in a Religiously Diverse Society*, [w:] *Religion and Civil Human Rights in Empirical Perspective. Religion and Human Rights*, red. H. Ziebertz, C. Sterkens, Cham 2018, s. 157–175.

opisanym powyżej mechanizmem: wspieranie wymiaru sprawiedliwości poprzez wykorzystanie dowodów elektronicznych w sprawach o cyberprześstępstwa², digitalizacja tradycyjnie rozumianej medycyny poprzez narzędzia cyfrowej medycyny³, odpowiedzialność prawna za zamieszczanie treści w sieciach teleinformatycznych⁴ oraz wykorzystywanie tzw. sztucznej inteligencji⁵. Powyżej skrótowo zarysowany przykładowy zakres przedmiotowy desygnatów aktualnego postępu technicznego, technologicznego oraz cywilizacyjnego

² I. Walden, *Harmonising Computer Crime Laws in Europe*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice”, 2004/12 (4), s. 321–336; J. Reidenberg, *Technology and Internet Jurisdiction*, „University of Pennsylvania Law Review”, 2005/153 (6), s. 1951–1974; A. Shapiro, *The Internet*, „Foreign Policy”, 1999/115, s. 14–27; A. Stolz, *Congress and Capital Punishment: An Exercise in Symbolic Politics*, „Law and Policy Quarterly”, 1983/5 (2), s. 157–180; E. Simon, *Cyberporn and Censorship: Constitutional Barriers to Preventing Access to Internet Pornography by Minors*, „The Journal of Criminal Law and Criminology”, 1998/ 88 (3), s. 1015–1048.

³ D. Lupton, *The digitally engaged patient: Self-monitoring and self-care in the digital health era*, „Social Theory & Health”, Nr 11/3 (2013), s. 257; E. Elenko, L. Underwood, D. Zohar, *Defining digital medicine*, „Nature biotechnology”, Nr 33/5 (2015), s. 456–461; A. André, *The Information Technology Revolution in Health Care*, [w:] *Digital Medicine*, red. A. André, Cham 2019, s. 4; C. Austin, F. Kusumoto, *The application of Big Data in medicine: current implications and future directions*, „Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology”, Nr 47/1 (2016), s. 51–52; J. Greene, A. Lea, *Digital Futures Past – The Long Arc of Big Data in Medicine*, „The New England Journal of Medicine”, Nr 381/5 (2019), s. 480–485.

⁴ D. Visser, *Hof van Justitie van de Europese Unie, 7 augustus 2018, C-161/17, ECLI: EU: C: 2018: 634*, „AMI: tijdschrift voor auteurs-, media-en informatierecht”, 2018/8, s. 183–190; F. Wang, *Current developments – Europe*, „Intellectual Property Forum: journal of the Intellectual and Industrial Property Society of Australia and New Zealand”, 2018/8, s. 61–65; J. Nordemann, *Recent CJEU case law on communication to the public and its application in Germany: A new EU concept of liability*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018/9, s. 744–756; J. Koo, *Away we Ziggo: the latest chapter in the EU communication to the public story*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018/7, s. 542–551; E. Rosati, *GS Media and its implications for the construction of the right of communication to the public within EU copyright architecture*, „Common Market Law Review”, 2017/4, s. 1221–1230; P. Radosavljev, *For whom the copyright scale tips: Has the CJEU established a proper balance of rights with its GS Media case judgement?*, „European Journal of Law and Technology”, 2017/3, s. 5.

⁵ A. Ramesh et al., *Artificial intelligence in medicine*, „Annals of the Royal College of Surgeons of England”, Nr 86/5 (2004), s. 334; V. Buch, I. Ahmed, M. Maruthappu, *Artificial intelligence in medicine: current trends and future possibilities*, „British Journal of General Practice”, Nr 68/668 (2018), s. 143; J. Byrski, *Oprogramowanie zawierające elementy sztucznej inteligencji. Wybrane zagadnienia prawne*, [w:] *Experientia Docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017, s. 1331–1343; M. Jankowska, *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*, [w:] *O czym mówią prawnicy mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015, s. 171–197; K. Bowrey, *Ethical Boundaries and Internet Cultures*, [w:] *Intellectual Property and Ethics*, red. L. Bently, S. Maniatis, Londyn 1998, s. 36.

w XXI w. pokazuje, jak wiele czynników przy interpretacji norm prawnych należy brać pod uwagę zarówno w teorii, jak i praktyce. Niemniej jednak, zaprezentowany aspekt jest tylko jednym z wielu, jakie należy uwzględniać podczas analizowania istoty wolności religijnej we współczesnym świecie. Dodatkowo, nie mniej ciekawe oraz istotne są rozważania dotyczące rozwiązań sytuacji zagrażających realizacji przedmiotowej wolności, np. w kontekście przeciwdziałania przyczynom dyskryminacji i pomocy prześladowanym z powodów religijnych.

Z tych wszystkich powodów międzynarodowy projekt badawczy prowadzony przez Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie pt. „O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan”⁶ (dalej: Projekt) stanowi niezwykle ciekawe, inspirujące oraz wartościowe z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia przedsięwzięcie. Celem niniejszego rozdziału jest przybliżenie przedmiotu, metodologii, potencjalnych beneficjentów oraz uzasadnienia Projektu.

2. Przedmiot prac

Projekt był realizowany przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w okresie od 16 stycznia 2019 r. do 31 grudnia 2020 r. Jak już wcześniej wspomniano, jednostką odpowiedzialną za nadzór nad prowadzonymi pracami badawczymi było Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Główny cel Projektu stanowiło przeciwdziałanie przyczynom przestępczości rozumianej jako ochrona osób przed prześladowaniami na tle religijnym poprzez analizę sytuacji w czterech aspektach prawnych: wolności religijnej, wolności słowa, wolności sumienia i mowy nienawiści. Zakładanym efektem Projektu było ustalenie modelowych rozwiązań chroniących chrześcijan przed

⁶ Międzynarodowy Projekt Badawczy pt. „O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan” realizowany jest przez Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie. Projekt jest współfinansowany ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości (główna strona projektu: <https://iws.gov.pl/projekt-o-wolnosc-wyznawania-religii-we-wspolczesnym-swiecie/>).

prześladowaniami w oparciu o wskazane wyżej obszary prawne. W ramach Projektu przewidziano realizację dwóch zasadniczych zadań. Pierwsze z nich polegało na przygotowaniu Interdyscyplinarnej analizy zjawiska prześladowań i uprzedzeń, natomiast w ramach drugiego miała zostać wypracowana Koncepcja wdrożenia i upowszechnienia wyników badań. Pierwsze zadanie składało się z działań, takich jak: 1. opracowanie typologii prześladowania i uprzedzeń, 2. przygotowanie raportów z analizy prasy i sposobów prezentowania chrześcijan w środkach przekazu (wyciągnięcie wniosków z 2-letniego monitoringu mediów), 3. przygotowanie analiz orzecznictwa w sprawie naruszania wolności religijnej w różnych krajach świata, 4. przygotowanie koncepcji strategii przeciwdziałania prześladowaniom i uprzedzeniom, jak również 5. badania w celu stworzenia indeksu wolności religijnej. W ramach zarówno pierwszego, jak i trzeciego działania powstały liczne raporty oraz ekspertyzy zewnętrzne skupiające się wokół zjawiska chrześcijańskości, prześladowania, dyskryminacji czy uprzedzeń. Wśród opracowań znalazły się również opisujące powyższe zjawiska zachodzące m.in. we Francji, Chorwacji czy też w krajach Ameryki Łacińskiej, w tym Chile i Wenezueli. Poprzez szczegółową analizę przypadków dyskryminacji i prześladowania chrześcijan na przykładzie innych państw chciano dokonać taksonomii działań i zaniechań wymierzonych przeciwko wyznawcom religii. Warto tutaj zwrócić uwagę na ważność przeprowadzonych badań, ponieważ jedynie pełne i kompleksowe podejście uwzględniające aspekt prawno-porównawczy pozwoli uchwycić istotę problemu i zareagować w sposób odpowiedni, czerpiąc wzorce z przykładów innych państw. Podkreślenia wymaga fakt, że wspomniana analiza komparatystyczna stanowiła istotne źródło informacji pod kątem dobrych praktyk i możliwych do zastosowania rozwiązań prawnych skupiających się wokół ochrony osób poszkodowanych dyskryminacją i prześladowaniem z powodów religijnych, jak również rozwiązań mających na celu przeciwdziałanie przyczynom przestępczości popełnianej z nienawiści oraz braku szacunku do wolności sumienia i wyznania innych osób. Badania miały na celu uchwycenie zarówno skomplikowanych relacji społecznych oraz kontekstu kulturowego danych społeczności, jak również stosowanych mechanizmów manipulacyjnych przyczyniających się do tworzenia uprzedzeń do osób o określonej religii. Wyboru desygnatów dokonano na podstawie struktury religijnej oraz tradycji chrześcijańskiej danych państw, dzięki czemu

zachodzące w nich procesy ograniczania wolności sumienia i wyznania chrześcijan mogły stanowić punkt odniesienia do polskich realiów. W ramach działania polegającego na przygotowaniu raportów z analizy prasy i sposobów prezentowania chrześcijan w środkach przekazu dokonano szczegółowego przeglądu prasy i interpretacji odnotowanych przypadków stygmatyzacji i budowania uprzedzeń w stosunku do osób wyznających konkretne religie na rynku medialnym w Polsce. Monitoring mediów okazał się być kluczowym działaniem, ponieważ pozwolił na identyfikację zarówno przykładów naruszeń wolności religijnej w Polsce, jak również sposobów i mechanizmów tworzenia się stereotypów i budowania uprzedzeń, które przyczyniają się do zwiększania agresji i kolejnych przestępstw przeciwko wyznawcom religii. Jak trafnie zauważono w ramach prowadzonych prac badawczych, niezwykle groźnym dla ofiar i osób pokrzywdzonych jest manipulowanie przekazem, ponieważ może to prowadzić do wtórnej wiktymizacji. Jako najczęstsze zabiegi manipulacyjne wskazuje się manipulacje liczbami oraz informacjami, a także nadużycia językowe. W ramach przygotowania koncepcji strategii przeciwdziałania prześladowaniom i uprzedzeniom powstały opracowania skupiające się wokół możliwości wprowadzenia do polskiego, europejskiego i międzynarodowego prawa karnego mechanizmów prawnych, które umożliwiałyby skuteczną obronę chrześcijan przed prześladowaniem i dyskryminacją z uwagi na wyznanie. Szczegółowej analizie zostały poddane aktualnie obowiązujące regulacje oraz ich stosowanie, a także przedstawiono propozycje działań, środków administracyjnoprawnych czy cywilnoprawnych w obszarze przeciwdziałania przestępczości z powodów religijnych oraz motywowanych nienawiścią. Kolejne działanie polegało na przeprowadzeniu szeregu badań w celu stworzenia indeksu wolności religijnej, który obrazowałby przypadki dyskryminacji i uprzedzeń względem wyznawców religii.

Na drugie zadanie, polegające na przygotowaniu Koncepcji wdrożenia i upowszechnienia wyników badań, składały się działania skupiające się na: 1. sporządzeniu wytycznych dla programów edukacyjnych dotyczących ochrony przed prześladowaniem religijnym oraz 2. organizacji dwóch konferencji naukowych i forum organizacji broniących wolności religijnej połączonych z organizacją warsztatów fokusowych. W ramach tego zadania odbyły się również dwie edycje Summer School, założono bloga naukowego, na którym relacjonowano prowadzone badania, a także wydano dwie

publikacje książkowe. W dniach 15–20 lipca 2019 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu zorganizowano seminarium naukowe pt. „Summer School – Christians and their religious freedom”. Wydarzenie miało charakter międzynarodowy. Jego myślą przewodnią było zwiększenie wrażliwości na prześladowania, wszelkie przejawy dyskryminacji oraz uprzedzeń wobec osób wierzących oraz wskazanie sposobów przeciwdziałania przestępczości w tym zakresie. W wydarzeniu wzięli udział polscy oraz zagraniczni eksperci z zakresu ochrony praw człowieka, w tym wolności religii, a także specjalizujący się w kwestiach dotyczących dyskryminacji oraz prześladowania na tle religijnym. Seminarium odbyło się w formie wykładów oraz warsztatów dających możliwość wymiany poglądów. Wydarzenie skierowane było do studentów, doktorantów, młodych naukowców, a także wszystkich osób zainteresowanych kwestiami wolności religijnej, dyskryminacji oraz prześladowań na tle religijnym. W spotkaniu wzięli udział m.in.: ks. prof. Mirosław Mróz, dr Maria Moulin-Stożek, dr Daniel Moulin-Stożek oraz dr Sasa Horvat.

W dniach 20–23 lipca 2020 r. odbyła się kolejna edycja Szkoły Letniej. Z uwagi na trwającą pandemię zdecydowano się na organizację wydarzenia w sposób zdalny. Seminarium naukowe pt. „Interdyscyplinarna Szkoła Letnia o wolności religijnej” („Interdisciplinary Summer School on Religious Freedom”) umożliwiło wymianę myśli i poglądów na temat wolności sumienia i wyznania. Do udziału zaproszono polskich i zagranicznych ekspertów specjalizujących się w tematyce wolności religijnej: prof. Fernanda Simóna Yarza (Uniwersytet Nawarry), dra hab. Krzysztofa Koźmińskiego (Uniwersytet Warszawski), dr Georgię Duplessis (Katolicki Uniwersytet Lwański) oraz dra Jonathana Price’a (Uniwersytet Oksfordzki).

W dniach 27–28 września 2019 r. w siedzibie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa zatytułowana „Freedom, Religion and Sovereignty. Modern Phenomena and Future Challenges”. W wydarzeniu wzięli udział polscy i zagraniczni eksperci specjalizujący się w kwestiach związanych z wolnością religijną oraz wolnością słowa, a także problematyką suwerenności. Podczas wydarzenia skupiono się m.in. na ukazaniu istniejącego problemu prześladowania na tle religijnym oraz przedstawieniu aktualnych działań pomocowych dla osób represjonowanych z powodu wyznania, czego przykładem była działalność międzynarodowej organizacji Pomoc Kościołowi w Potrzebie (PKWP).

W dniach 8–10 października 2020 r. odbyła się Międzynarodowa Interdyscyplinarna Konferencja zatytułowana „Wolność religijna i edukacja” („Religious Freedom and Education”). Poruszono tematy związane z funkcjonowaniem organizacji pozarządowych, w tym działających w obszarze pomocy osobom prześladowanym i dyskryminowanym z powodu religii. Wystąpienia dotyczyły pomocy ofiarom przestępstwa na tle religijnym oraz zagadnień wolności sumienia i wyznania. W konferencji wzięli udział przedstawiciele takich organizacji, jak: Pomoc Kościołowi w Potrzebie (PKWP), Observatory on Intolerance and Discrimination against Christians in Europe, Christian Concern, Observatorio de Libertad Religiosa y de Conciencia, Instytut na rzecz Kultury Prawnej „Ordo Iuris”, Voice of Martyrs, Open Doors, a także Laboratorium Wolności Religijnej. Efekt dyskusji i wymiany poglądów stanowiło wypracowanie katalogu dobrych praktyk ukierunkowanych na pomoc ofiarom dyskryminacji i prześladowań, a także zestawu działań, w jakich te organizacje mogą się wspierać. Kolejnego dnia konferencji prelegenci odnieśli się do doświadczeń świata akademickiego i jego spojrzenia na temat wolności religijnej, w tym prawo do edukacji. Na zakończenie konferencji sformułowano postulaty dotyczące aktualnych problemów i wyzwań w obszarze ochrony praw człowieka oraz prawa oświatowego, zwłaszcza w kwestii edukacji i religii.

3. Metodologia

Właściwie dobrana i uważna na przedmiot analizy metodologia stanowi istotę odpowiednio przygotowanych oraz ukierunkowanych na kryteria ewaluacyjne badań naukowych. Przedmiotowe kryteria ewaluacyjne to np.: oryginalność, racjonalność i praktyczność teorii; perspektywa, kompleksowość i kompatybilność badań; prawdopodobieństwo i perspektywa zastosowania; korzyści ekonomiczne i społeczne; promowanie efektów, przejrzystość oraz przystępność. W realizacji założeń projektowych brano pod uwagę autonomicznie określony wskaźnik wpływu (liczba: wypracowanych rozwiązań włączonych do głównego nurtu polityki; wdrożonych strategii, dokumentów operacyjnych i konkretnych rozwiązań; instytucji korzystających z wypracowanych rozwiązań; osób korzystających z wypracowanych rozwiązań) i/albo

wskaźnik rezultatu (liczba: zakończonych pilotaży (wdrożeń) wypracowanych rozwiązań; osób zaangażowanych w wypracowanie rozwiązań; publikacji, w tym publikacji internetowych, na temat wypracowanych rozwiązań) i/albo wskaźnik produktu (liczba: wypracowanych diagnoz; wypracowanych polityk, strategii oraz dokumentów operacyjnych; opracowanych rozwiązań; pilotaży (wdrożeń) wypracowanych rozwiązań). W zakresie właściwej metodologii wykorzystano możliwości, jakie daje klasyczna dla nauk prawnych metoda dogmatyczno-formalna (zawierająca elementy egzegezy treści aktu prawnego oraz hermeneutyki językowej). Co istotne, powszechnie korzystano także z metody prawnoporównawczej, gdzie paradygmatem była metoda komparatystyki prawniczej Kötza i Zweigerta. Składa się ona z pięciu faz: a) sformułowanie problemu; b) wybór materiału do porównania; c) właściwe porównanie; d) budowanie systemu uwzględniającego rezultaty porównania w praktyce; e) krytyczna ocena wyników osiągniętych poprzez porównanie⁷. Dodatkowo, subsydiarnie pod rozwagę brano inne metody: heurystyczne (odroczone wartościowanie, transpozycja, sugerowanie oraz metody złożone), funkcjonalne (hermeneutyka swobodna), analizy i krytyki piśmiennictwa, analizy i konstrukcji logicznej, badania dokumentów, monograficzne oraz obserwacyjne.

4. Potencjalni beneficjenci prac projektowych

Wskazanie potencjalnych beneficjentów stanowi fundament właściwej organizacji przepływu informacji w ramach prac projektowych. Takie założenie legło także u podstaw określenia listy potencjalnych beneficjentów prac projektowych Projektu, gdzie wymiana informacji była niezbędna w celu przekazywania rekomendacji, wytycznych czy wymiernych rezultatów. Projekt ma swoją specyficzną listę potencjalnych beneficjentów, w ramach której znajdują się także podmioty naukowe mogące być zainteresowane wynikami prowadzonych analiz. W jej skład wchodzi: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego; Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni; Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni; Akademia Sztuki

⁷ Zob. ogólnie: R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008.

Wojennej; Akademia Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki; Centrum Szkolenia Policji; Kancelaria Prezesa Rady Ministrów; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji; Krajowa Szkoła Administracji Publicznej; Lotnicza Akademia Wojskowa w Dęblinie; Ministerstwo Aktywów Państwowych; Ministerstwo Edukacji Narodowej; Ministerstwo Finansów; Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej; Ministerstwo Infrastruktury; Ministerstwo Klimatu i Środowiska; Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego; Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego; Ministerstwo Obrony Narodowej; Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej; Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi; Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii; Ministerstwo Sportu; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji; Ministerstwo Spraw Zagranicznych; Ministerstwo Sprawiedliwości; Ministerstwo Zdrowia; Naczelny Sąd Administracyjny; Państwowa Inspekcja Pracy; Politechnika Białostocka; Politechnika Częstochowska; Politechnika Gdańska; Politechnika Koszalińska; Politechnika Krakowska; Politechnika Lubelska; Politechnika Łódzka; Politechnika Opolska; Politechnika Poznańska; Politechnika Rzeszowska; Politechnika Śląska; Politechnika Świętokrzyska; Politechnika Warszawska; Politechnika Wrocławska; Polska Akademia Nauk; Prezydent RP; Rządowe Centrum Legislacji; Rzecznik Praw Dziecka; Rzecznik Praw Obywatelskich; Rzecznik Praw Pacjenta; Sąd Najwyższy RP; Senat RP; Służba Więzienna; Szkoła Główna Służby Pożarniczej w Warszawie; Szkoła Podoficerska Marynarki Wojennej w Ustce; Szkoła Podoficerska Sił Powietrznych w Dęblinie; Szkoła Podoficerska Wojsk Lądowych w Poznaniu; Szkoła Policji; Trybunał Konstytucyjny RP; Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu; Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu; Uniwersytet Gdański; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; Uniwersytet Jagielloński; Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach; Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy; Uniwersytet Łódzki; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Uniwersytet Opolski; Uniwersytet Rzeszowski; Uniwersytet Szczeciński; Uniwersytet Śląski; Uniwersytet w Białymstoku; Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; Uniwersytet Warszawski; Uniwersytet Wrocławski; Wojskowa Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego; Wojskowe Centrum Kształcenia Służb Medycznych w Łodzi;

Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie; Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych w Dęblinie; Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie; Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie.

5. Uzasadnienie

Realizacja projektów badawczych, w szczególności tych o charakterze międzynarodowym, odgrywa istotne znaczenie z punktu widzenia roli, jaką pełni Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Prowadzi on działalność naukowo-badawczą z zakresu tworzenia, stosowania, aksjologii i społecznego funkcjonowania prawa oraz zjawisk przestępczości i patologii społecznej, a jego zadaniem jest również podejście komparatystyczne i analiza regulacji prawnych istniejących w ramach prawa międzynarodowego oraz porządku prawnego innych państw w zakresie, w jakim może się to przyczynić do poprawy polskich regulacji prawnych. Ujęcie komparatystyczne i zaangażowanie do współpracy zagranicznych ośrodków naukowych pozwala na wymianę doświadczeń związanych z regulacjami oraz praktyką funkcjonującą w porządkach prawnych poszczególnych krajów. Współdziałania w tym zakresie oraz wzajemna analiza prawna odnosząca się do kwestii wolności religijnej może doprowadzić do wypracowania przepisów umożliwiających skuteczniejszą ochronę wartości oraz przeciwdziałanie przyczynom przestępczości na tle religijnym oraz zapobieganiu ograniczaniu wolności, w tym wolności religijnej. Mając na uwadze istotność przedmiotu badawczego Projektu oraz konieczność kompleksowego poddania analizie omawianych zagadnień, zdecydowano się na interdyscyplinarne podejście do problemu i realizację Projektu we współpracy z zagranicznymi ośrodkami naukowymi. Należy podkreślić, że w ramach realizacji projektu powstały grupy badawcze skupiające polskich oraz zagranicznych naukowców i ekspertów z różnych dziedzin nauki, dzięki czemu charakteryzowały się interdyscyplinarnym podejściem do zgłębianej problematyki. Zaproszenie do współpracy specjalistów spoza Polski pozwoliło na poznanie wiedzy eksperckiej wykraczającej poza kontekst jednego kraju oraz skupienie się na szerszym ukazaniu całego spektrum zagadnień związanych z problematyką ograniczania wolności religijnej, w tym prześladowania i dyskryminacji z powodów religijnych.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na szczególne znaczenie procesu poddawania analizie prawniczej regulacji prawnych nienależących do krajowego porządku prawnego, które ma na celu polepszenie kształtującego się ustawodawstwa i korzystanie z osiągnięć legislacyjnych innych państw. Rezultatem prowadzonych prac w ramach zespołów badawczych są liczne analizy oraz raporty skupiające się na problematyce wolności religijnej w odniesieniu do kwestii prześladowań oraz dyskryminacji wyznawców różnych religii, w tym chrześcijaństwa. Warto podkreślić, że oprócz wypracowywania produktów projektu w ramach powstałych grup badawczych analizowane były pierwotne wersje aktów prawnych oraz implikacje prawne, jak również zostały sformułowane możliwe wnioski legislacyjne na przyszłość, które przyczynią się do ograniczenia zjawiska dyskryminacji i prześladowania z uwagi na wyznanie lub brak wyznania.

Bibliografia

- André A., *The Information Technology Revolution in Health Care*, [w:] *Digital Medicine*, red. A. André, Cham 2019.
- Austin C., Kusumoto F., *The application of Big Data in medicine: current implications and future directions*, „Journal of Interventional Cardiac Electrophysiology”, 2016, Nr 47/1.
- Bowrey K., *Ethical Boundaries and Internet Cultures*, [w:] *Intellectual Property and Ethics*, red. L. Bently, S. Maniatis, Londyn 1998.
- Buch V., Ahmed I., Maruthappu M., *Artificial intelligence in medicine: current trends and future possibilities*, „British Journal of General Practice”, 2018, Nr 68/668.
- Byrski J., *Oprogramowanie zawierające elementy sztucznej inteligencji. Wybrane zagadnienia prawne*, [w:] *Experientia Docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, red. P. Kostański, P. Podrecki, T. Targosz, Warszawa 2017.
- Durham W., *Facilitating Freedom of Religion or Belief through Religious Association Laws*, [w:] *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*, red. T. Lindholm et al., Dordrecht 2004.
- Elenko E., Underwood L., Zohar D., *Defining digital medicine*, „Nature biotechnology”, 2015, Nr 33/5.
- Francis L. et al., *Freedom of Religion and Freedom of Religious Clothing and Symbols in School: Exploring the Impact of Church Schools in a Religiously Diverse Society*, [w:] *Religion and Civil Human Rights in Empirical Perspective. Religion and Human Rights*, red. H. Ziebertz, C. Sterkens, Cham 2018.

- Greene J., Lea A., *Digital Futures Past – The Long Arc of Big Data in Medicine*, „The New England Journal of Medicine”, 2019, Nr 381/5.
- Jankowska M., *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*, [w:] *O czym mówią prawnicy mówiąc o podmiotowości*, red. A. Bielska-Brodziak, Katowice 2015.
- Koo J., *Away we Ziggo: the latest chapter in the EU communication to the public story*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, Nr 7.
- Lupton D., *The digitally engaged patient: Self-monitoring and self-care in the digital health era*, „Social Theory & Health”, 2013, Nr 11/3.
- Nordemann J., *Recent CJEU case law on communication to the public and its application in Germany: A new EU concept of liability*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice”, 2018, Nr 9.
- Radosavljev P., *For whom the copyright scale tips: Has the CJEU established a proper balance of rights with its GS Media case judgement?*, „European Journal of Law and Technology”, 2017, Nr 3.
- Ramesh A. et al., *Artificial intelligence in medicine*, „Annals of the Royal College of Surgeons of England”, 2004, Nr 86/5.
- Reidenberg J., *Technology and Inter- net Jurisdiction*, „University of Pennsylvania Law Review”, 2005/53 (6).
- Rosati E., *GS Media and its implications for the construction of the right of communication to the public within EU copyright architecture*, „Common Market Law Review”, 2017, Nr 4.
- Shapiro A., *The Internet*, „Foreign Policy”, 1999, Nr 115.
- Simon E., *Cyberporn and Censorship: Constitutional Barriers to Preventing Access to Internet Pornography by Minors*, „The Journal of Criminal Law and Criminology”, 1998/88 (3).
- Sjöborg A., *Negative and Positive Freedom of Religion: The Ambiguous Relation of Religion and Human Rights in Sweden*, [w:] *Religion and Human Rights*, red. H. Ziebertz, G. Črpić, Cham 2015.
- Stolz A., *Congress and Capital Punishment: An Exercise in Symbolic Politics*, „Law and Policy Quarterly”, 1983/5 (2).
- Tokarczyk R., *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008.
- Visser D., *Hof van Justitie van de Europese Unie, 7 augustus 2018, C-161/17, ECLI: EU: C: 2018: 634*, „AMI: tijdschrift voor auteurs-, media-en informatierecht”, 2018, Nr 8.
- Walden I., *Harmonising Computer Crime Laws in Europe*, „European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice”, 2004/12 (4).
- Wang F., *Current developments – Europe*, „Intellectual Property Forum: journal of the Intellectual and Industrial Property Society of Australia and New Zealand”, 2018, Nr 8.

Streszczenie

Rozdział ma na celu przedstawienie zakresu merytorycznego prac prowadzonych w międzynarodowym projekcie badawczym pt. „O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan”, który był prowadzony przez Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie. Po krótkim wprowadzeniu zaprezentowano przedmiot prac, a następnie metodologię, potencjalnych beneficjentów prac projektowych oraz uzasadnienie. Treści zawarte w niniejszym rozdziale umożliwiają zapoznanie się ze specyfiką, celami oraz przedmiotem powyższego projektu.

Słowa kluczowe: wolność religijna, wolność słowa, wolność sumienia, mowa nienawiści, prawo

Summary

*For the freedom to profess religion in the modern world. Counteracting the causes of discrimination and helping the persecuted on the example of Christians.
The scope of research works*

The chapter aims to present the scope of substantive work carried out in an international research project entitled „For the freedom to profess religion in the modern world. Counteracting the causes of discrimination and helping the persecuted on the example of Christians” what was conducted by the Center for Strategic Analysis of the Institute of Justice in Warsaw. For this reason, after a short introduction, a subject of work was presented and then a methodology, potential beneficiaries of project work and justification. The whole content contained in this chapter allows to familiarize yourself with the specifics, aims and the subject of the above project.

Keywords: religious freedom, freedom of speech, freedom of conscience, hate speech, law

Wolność religijna w zakresie sprawowania władzy rodzicielskiej na przykładzie organizowania zajęć z religii i etyki. Postulaty *de lege ferenda*

Wstęp

Wzajemna korelacja pomiędzy uprawnieniami i obowiązkami rodziców i dzieci istnieje od momentu poczęcia dziecka. Wtedy to rodzice, a w szczególności matka, winni dbać o należyty rozwój płodu oraz zapewnić zarówno sobie, jak i nienarodzonemu dziecku właściwą opiekę. Prawodawca zwraca uwagę na ten fakt m.in. w Konwencji o prawach dziecka, kiedy w preambule stwierdza, że: „dziecko, z uwagi na swoją niedojrzałość fizyczną oraz umysłową, wymaga szczególnej opieki i troski, w tym właściwej ochrony prawnej, zarówno przed jak i po urodzeniu¹”. Rzeczą oczywistą jest, że powyższe sformułowanie skierowane jest w głównej mierze do podmiotów sprawujących władzę, niemniej jednak obejmuje ono swym zasięgiem ogół społeczeństwa, w tym rodziców. W podobnym duchu wypowiada się polski ustawodawca, kiedy w art. 1 Ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży² stanowi, że prawo do życia podlega ochronie, w tym również w fazie prenatalnej. W preambule do tejże ustawy stwierdza się zaś, że troska o życie i zdrowie należy do podstawowych obowiązków państwa, społeczeństwa i obywatela.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że już w fazie prenatalnej zachodzą wątpliwości dotyczące tego, w jakim zakresie można ograniczać prawa i wolności matki dla skutecznej realizacji dobra poczętego dziecka

¹ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

² Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78 ze zm.).

w sytuacji, gdy nie dochodzi do konfliktu między życiem i zdrowiem dziecka a zdrowiem matki³.

Wraz z rozwojem dziecka płaszczyzna relacji na gruncie sprawowania władzy rodzicielskiej sukcesywnie wzrasta, obejmując nie tylko kwestie związane z ochroną życia i zdrowia, ale również z rozwojem osobistym dziecka. Młody człowiek, wkraczając w wiek adolescencji, zaczyna coraz świadomiej odczuwać potrzeby zaspokajania pragnień duchowych, które kształtują się wraz z jego stopniem rozwoju.

Przedmiotem niniejszego opracowania są zagadnienia związane ze sferą wolności religijnej. Zakres prowadzonych badań zostanie ograniczony w głównej mierze do edukacji i obejmować będzie nauczanie religii i etyki, które organizowane jest w szkołach publicznych. Z uwagi na istniejący bogaty dorobek doktryny poruszana materia nie obejmie całości regulacji systemowych dotyczących obu przedmiotów, a koncentrować się będzie w głównej mierze na kwestiach wymagających usprawnień na poziomie normatywnym.

Zanim jednakże zostaną zaprezentowane propozycje ewentualnych zmian, warto kilka uwag poświęcić na wyjaśnienie terminów pojawiających się w tytule opracowania.

1. Zakres wolności religijnej

Kwestia obecności religii i etyki w polskim systemie edukacji związana jest z możliwością realizacji wolności religijnej – zasady konstytucyjnej stanowiącej jedno z podstawowych uprawnień w państwach demokratycznych. W prawie polskim dla sfery uprawnień związanych z wolnością religijną ustawodawca używa takich określeń, jak m.in.: wolność sumienia i religii (art. 53 ust. 1), wolność sumienia i wyznania (art. 48 ust. 1) i wolność przekonań (art. 48 ust. 1)⁴. Samo sformułowanie „wolność religijna” funkcjonuje

³ M. Banyk, *Status prawny dziecka poczętego na tle jego prawa do ochrony życia i zdrowia, wynagradzania szkód doznanych przed urodzeniem oraz ochrony dóbr osobistych matki*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM”, 2014/4, s. 31.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

na gruncie przepisów kodeksu karnego wykonawczego⁵. Wielość używanych pojęć wywołuje poczucie pewnego nieładu terminologicznego, którego uporządkowania podejmuje się doktryna. Autorzy zajmujący się tą problematyką w zdecydowanej większości zauważają, że w pojęciu „wolność religijna” zawierają się ww. określenia⁶.

Zakres przedmiotowy wolności religijnej uzależniony jest od podmiotów uprawnionych do realizowania wynikających z niej praw. Zgodnie z Konstytucją są nimi odpowiednio: osoba ludzka (art. 53 ust. 1), kościoły i związki wyznaniowe (art. 53 ust. 4), rodzice (art. 53 ust. 3 i art. 48 ust. 1) i dzieci (art. 48 ust. 1). Wolność religijna obejmuje zarówno wymiar osobowy, jak i instytucjonalny. W wymiarze osobowym uprawnienia jednostki nie są uzależnione od posiadania statusu obywatelstwa. Ich źródłem jest przyrodzona i niezbywalna godność osoby ludzkiej, która chroniona jest przez władze publiczne, ale powstająca niezależnie od jej woli (art. 30)⁷. Wolność sumienia należy również utożsamiać z możliwością dokonywania wyborów moralnych, których treść pozostaje poza zasięgiem regulacji prawnych⁸.

Dziecko stało się podmiotem wolności religijnej wraz z ratyfikowaniem przez Polskę Konwencji o prawach dziecka⁹. Wcześniej mogło ono korzystać z owych uprawnień w sposób pośredni, realizując prawa rodziców. Korzystało również z prawa kościołów i innych związków wyznaniowych do organizowania kultu w sposób właściwy dla doktryny danej konfesji. Obecnie zakres uprawnień dziecka w tej materii także doznaje istotnych ograniczeń ze

⁵ Art. 102, pkt 4: „Skazany ma prawo w szczególności do wolności religijnej” (Dz.U. z 2016 r., poz. 428).

⁶ Zob. m.in. A.M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z prawa wyznaniowego”, 2007/10; H. Misztal, *Wolność religijna*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, H. Misztal (red.), Lublin 2000, s. 204–249; M. Bielecki, *Wolność religijna*, [hasło w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2014, s. 513–520; M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, Lublin 2005, s. 23.

⁷ M. Bielecki, *Ograniczenia wolności religijnej ze względu na ochronę bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa i bezpieczeństwu publicznemu*, W. Lis (red.), Lublin 2017, s. 71.

⁸ J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między państwem a kościołem w III Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 14–16 stycznia 2003)*, pod red. A. Mezglewskiego, Lublin 2004, s. 85.

⁹ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

względem na jego niedojrzałość oraz wolę rodziców i opiekunów prawnych¹⁰. Rodzice mogą dodatkowo korzystać z prawa do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami, które obejmuje m.in. nauczanie moralne i religijne (art. 53 ust. 3 w zw. z art. 48 ust. 1). Mają jednak obowiązek uwzględniać wolność sumienia i wyznania dziecka oraz jego przekonania w zależności od stopnia dojrzałości. Określenie stopnia dojrzałości dziecka nie zostało doprecyzowane przez prawodawcę z oczywistych względów. Jego rozwój jest bowiem właściwością indywidualną, uzależnioną od różnorodnych czynników. Inaczej przebiega u dziewcząt, a inaczej u chłopców. Wydanie decyzji w tak delikatnej sprawie, jak ograniczenie praw rodzicielskich (np. w kwestii decyzji o uczęszczaniu na lekcje religii) na rzecz interesu dziecka wymaga odrębnego rozważenia każdej sprawy¹¹.

Jak podkreśla Trybunał Konstytucyjny w jednym ze swoich orzeczeń, jeżeli rodzice pominęliby w procesie wychowania wolność sumienia i wyznania dziecka oraz jego przekonania, przestaliby wychowywać je twórczo i pozytywnie¹².

2. Władza rodzicielska

Wartym podkreślenia jest fakt, że w momencie, gdy Polska ratyfikowała Konwencję o prawach dziecka, złożyła deklarację, zgodnie z którą: „Rzeczpospolita Polska uważa, że wykonanie przez dziecko jego praw określonych w konwencji, w szczególności praw określonych w artykułach od 12 do 16 [art. 14 dotyczy wolności religijnej – M.B.], dokonuje się z poszanowaniem władzy rodzicielskiej, zgodnie z polskimi zwyczajami i tradycjami

¹⁰ Szerzej na ten temat: M. Bielecki, *Ewolucja wolności religijnej dziecka w Polsce w latach 1989–2009*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy – dyskusje – postulaty*, Praca zbiorowa pod red. D. Walencika, Katowice–Bielsko-Biała 2009, s. 124 i przywołana tam literatura.

¹¹ Szerzej na ten temat: M. Bielecki, *Wolność religijna dziecka*, [hasło w:] *Leksykon prawa wyznaniowego...*, s. 521–526.

¹² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., U 10/70, za: *Polskie prawo wyznaniowe. Wybór orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. W 30. rocznicę utworzenia Trybunału Konstytucyjnego*, P. Sobczyk, M. Poniatowski, Lublin 2016, s. 218–227.

dotyczącymi miejsca dziecka w rodzinie i poza rodziną”¹³. Zatem już od momentu, kiedy dziecko z formalnego punktu widzenia stało się suwerennym podmiotem wolności religijnej, pojawiały się wątpliwości, czy proklamowane gwarancje nie będą nadmiernie ingerować w istotę władzy rodzicielskiej. Należy zauważyć, że zwroty użyte w deklaracji są, delikatnie rzecz ujmując, bardzo nieprecyzyjne. Pojawiają się bowiem takie określenia, jak: „polskie zwyczaje i tradycje dotyczące miejsca dziecka w rodzinie i poza rodziną”. Jest niezmiernie ciężko dookreślić płaszczyznę korelacji rodzic–dziecko, szczególnie w kwestiach związanych z realizacją wolności religijnej. W doktrynie zauważa się jednakże, że pomimo tego, iż deklaracja pozostaje wiążąca, prawo do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców nie jest absolutne i musi być rozpatrywane w kontekście norm konstytucyjnych (art. 48 ust. 1)¹⁴.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy (k.r.o.)¹⁵ nie definiuje pojęcia władzy rodzicielskiej, wskazując jedynie jej zakres. Instytucja ta obejmuje obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka (art. 95 § 1 k.r.o.).

W doktrynie dominuje pogląd, że istota sprawowania władzy rodzicielskiej sprowadza się do relacji między rodzicami i dziećmi będącej spletem obowiązków i uprawnień rodziców wobec dziecka, jego osoby i majątku, mających na celu zapewnienie mu należytej pieczy i ochrony jego interesów¹⁶. Ponadto w jej strukturze wyodrębnia się takie elementy, jak: piecza nad osobą dziecka, piecza nad jego majątkiem oraz przedstawicielstwo ustawowe (reprezentację dziecka)¹⁷.

Na istotną cechę władzy rodzicielskiej zwrócił uwagę Sąd Najwyższy (SN) w uchwale Pełnego Składu Izby Cywilnej z dnia 9 czerwca 1976 r. Stwierdził on wówczas, że władza rodzicielska według k.r.o. to przede wszystkim zespół

¹³ Załącznik do Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

¹⁴ A. Śledzińska-Simon, *Prawo dziecka do uczestnictwa w życiu publicznym*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015, s. 141.

¹⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r., poz. 1359, t.j. ze zm.).

¹⁶ M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej*, op. cit., s. 168.

¹⁷ M. Stępień, *Atrybuty władzy rodzicielskiej*, [w:] *Prawo wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy teoretycznoprawne i dogmatycznoprawne*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński, Wrocław 2019, s. 226.

obowiązków rodziców względem dziecka. Uprawnienia rodziców wobec dziecka są natomiast niejako wtórnym składnikiem tej władzy¹⁸. W innym ze swych judykatów SN zauważył, że: „Władza rodzicielska ze względu na swój charakter wykazuje jako prawo podmiotowe szczególne cechy. Jej zasadniczą właściwość stanowi to, że jej atrybuty są zarazem obowiązkiem rodziców, podstawowym zaś celem jest funkcja ochronna względem dziecka”¹⁹.

Grzegorz Jędrejek podkreśla, że władza rodziców ma charakter prawa niezbywalnego i niedziedzicznego. Obok pieczy nad osobą dziecka i jego majątkiem obejmuje również prawo do jego wychowania z poszanowaniem jego godności i praw²⁰. W zasadzie termin „władza rodzicielska” oznacza naturalne stosunki między dzieckiem oraz matką i ojcem. Jednakże niektóre jej atrybuty mogą być sprawowane przez inne podmioty, np. osoby sprawujące pieczę zastępczą, rodziców pozbawionych władzy rodzicielskiej, opiekuna, kuratora czy sąd opiekuńczy²¹.

Przy sprawowaniu władzy rodzicielskiej żadne z rodziców nie posiada w tym zakresie szczególnego uprzywilejowania (art. 93 § 1 k.r.o.). Wyjątkiem od powyższej zasady jest sytuacja, gdy jedno z rodziców nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych, zostało pozbawione władzy rodzicielskiej bądź jego władza rodzicielska uległa zawieszeniu (art. 94 § 1 k.r.o.)²².

Z punktu widzenia podejmowanej tematyki istotne stwierdzenia odnoszące się do korelacji praw rodzic–dziecko zawarł w swoim orzecznictwie SN, stwierdzając m.in., że: „swoje oczekiwania i uprawnienia wynikające z władzy rodzicielskiej rodzice mogą uwzględniać i realizować jedynie w taki sposób i w takim zakresie, który nie prowadzi do kolizji z dobrem dziecka. Stosunki między rodzicami a dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską mają szczególny charakter w tym znaczeniu, że o stopniu staranności

¹⁸ Uchwała Pełnego Składu Izby Cywilnej z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCp 1976, nr 9, poz. 184.

¹⁹ Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 8 marca 2006 r., III CZP 98/05 – OSNC 2006/10/158.

²⁰ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, Lex/el 2019.

²¹ P. Mostowik, *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014, s. 54.

²² Szerzej na ten temat: M. Bartnik, *Władza rodzicielska*, [w:] *Leksykon prawa rodzinnego i opiekuńczego. 100 podstawowych pojęć*, (red.) M. Bartnik, J. Jasińska, Warszawa 2020, s. 128.

rodziców przy jej wykonywaniu decyduje dobro dziecka”²³. Ponadto o tym: „jakie orzeczenie należy wydać w sprawach dotyczących sprawowania władzy rodzicielskiej nad dziećmi powinno decydować dobro dziecka, a nie dobro rodziców bądź jednego z nich”²⁴.

3. Obecność nauczania religii i etyki w polskim systemie oświaty

W polskim systemie oświaty możliwość uczestniczenia w lekcjach religii pojawia się znacznie wcześniej niż możliwość uczestniczenia w zajęciach z etyki²⁵. Szansa na organizowanie nauczania katechezy ściśle związana jest z aktualną sytuacją polityczną i stanowi odzwierciedlenie relacji państwo–Kościół.

W Konstytucji marcowej ustanowiono obowiązek uczestniczenia w lekcjach religii, a pozytywna ocena z tego przedmiotu konieczna była w promocji do następnej klasy (art. 120)²⁶. Ten stan rzeczy trwał do 1945 r., kiedy to na życzenie rodziców dzieci mogły być zwolnione z uczestnictwa w tychże zajęciach. Gdy 22 lipca 1952 r. została uchwalona nowa ustawa zasadnicza, przestały obowiązywać regulacje Konstytucji marcowej odnoszące się do obowiązkowego nauczania religii²⁷. Od tego momentu „władza ludowa” uzyskuje legitymizację do swych poczynań pomimo tego, że zawarte 14 kwietnia 1950 r. porozumienie pomiędzy episkopatem Polski a rządem przewidywało w pkt. 10, że: „Rząd nie zamierza ograniczyć obecnego stanu nauczania religii w szkołach; programy nauczania religii będą opracowane przez władze szkolne wspólnie z przedstawicielami Episkopatu; szkoły będą zaopatrzone w odpowiednie podręczniki; nauczyciele religii, świeccy i duchowni, będą traktowani

²³ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2000 r., V CKN 1751/00 – LEX nr 1635378.

²⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 1952 r., C 487/52 – LEX 1634383 – szerzej na ten temat: G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*

²⁵ Szerzej na ten temat: A. Mezglewski, *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*, Lublin 2009.

²⁶ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).

²⁷ A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2000/1, s. 21–22.

na równi z nauczycielami innych przedmiotów; wizytatorów nauczania religii władze szkolne będą powoływały w porozumieniu z Episkopatem²⁸.

W 1961 r. zostaje wydana ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania²⁹. W oparciu o zawarte w niej dyspozycje religia zostaje usunięta ze szkoły, a nauczanie przeniesione do przykościelnych sal katechetycznych. Stało się tak pomimo tego, że sama ustawa nie zawierała w swej treści norm, które wprost odnosiłyby się do eliminacji nauczania religii. Jak podkreśla Artur Mezglewski, decydujące znaczenie dla losów katechezy miał art. 2, który deklarował świeckość szkoły, oraz art. 39 ust. 2, stanowiący iż: „wszelka działalność oświatowa i wychowawcza oraz inne formy pracy z dziećmi i młodzieżą podlegają nadzorowi Ministra Oświaty”³⁰.

Korzystny klimat do rozmów między przedstawicielami kościołów i związków wyznaniowych a stroną rządową, jaki wytworzył się w wyniku zmian ustrojowych, doprowadza do tego, że w 1990 r. zostają wydane przez ministra edukacji dwie instrukcje, na mocy których religia powraca do szkoły³¹. Decyzja ta wzbudziła protest Rzecznika Praw Obywatelskich. Trybunał Konstytucyjny uznał jednak, że nie narusza ona obowiązującego prawodawstwa i nauczanie religii mogło odbywać się w szkołach. Wszelkie dywagacje ustały w momencie uchwalenia dnia 7 lipca 1991 r. ustawy o systemie oświaty (Dz.U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329), która usankcjonowała ostatecznie nauczanie religii³².

14 kwietnia 1992 r. Minister Edukacji Narodowej wydał rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (r.o.n.r.)³³. Na mocy tego aktu uczniowie uzyskali możliwość uczestniczenia w zajęciach etyki. Zgodnie z § 3 ust. 1: „Uczniom, których rodzice lub którzy sami wyrażą takie życzenie zgodnie z § 1 ust. 1,

²⁸ Porozumienie zawarte pomiędzy przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski z 14 kwietnia 1950 r., [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/porozumienie_RP_1950.html (dostęp: 09.01.2021 r.).

²⁹ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. z 1961 r. Nr 32, poz. 160 ze zm.).

³⁰ A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, s. 21.

³¹ J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993, s. 237.

³² A. Mezglewski, *Nauczanie religii*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, (red.) H. Misztal, Lublin 2000, s. 372.

³³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 – tekst ogłoszony).

szkoła organizuje zajęcia z etyki w oparciu o programy nauczania dopuszczone do użytku w danej szkole zgodnie z art. 22a ust. 6 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty”.

Różnice w organizowaniu nauczania religii i etyki dotyczą kilku obszarów. Po pierwsze, brakuje możliwości uczęszczania na zajęcia z etyki w publicznych przedszkolach i oddziałach przedszkolnych w sytuacji, gdy religia może być nauczana w tychże placówkach. Drugą kwestią jest odrębność co do obowiązujących programów nauczania. O ile w przypadku etyki zatwierdzane są w oparciu o przepisy ustawy o systemie oświaty (§ 3 ust. 1 r.o.n.r.), to nauczanie religii odbywa się na podstawie programów opracowanych i zatwierdzonych przez właściwe władze kościołów i innych związków wyznaniowych i przedstawionych do wiadomości Ministrowi Edukacji Narodowej. Te same zasady stosuje się wobec podręczników do nauczania religii (§ 4 r.o.n.r.). Po trzecie, kwalifikacje do nauczania etyki ustala się w oparciu o przepisy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (§ 3 i 4 w zw. z § 2 pkt 10)³⁴. Z kolei kwalifikacje zawodowe nauczycieli religii określają odpowiednio: Konferencja Episkopatu Polski Kościoła Katolickiego oraz właściwe władze zwierzchnie kościołów lub innych związków wyznaniowych – w porozumieniu z Ministrem Edukacji Narodowej (§ 6 r.o.n.r.). Ponadto w przypadku nauczycieli religii wymagane jest imienne pisemne skierowanie do danego przedszkola lub szkoły, które wydawane jest w przypadku Kościoła katolickiego przez właściwego biskupa diecezjalnego. Odnośnie do pozostałych kościołów oraz innych związków wyznaniowych skierowanie wydawane jest przez ich właściwe władze zwierzchnie (§ 5 ust. 1 r.o.n.r.).

Różnice dotyczą również statusu nauczycieli obu przedmiotów. Nauczyciel religii w odróżnieniu od nauczyciela etyki nie może bowiem pełnić funkcji wychowawcy klasy (§ 7 ust. 2 r.o.n.r.).

Odrębności występują także przy określeniu wymiaru godzin zajęć lekcyjnych. Zgodnie z § 8 ust. 1 r.o.n.r.: „Nauka religii w przedszkolach i szkołach publicznych wszystkich typów odbywa się w wymiarze dwóch zajęć przedszkolnych lub dwóch godzin lekcyjnych tygodniowo. Wymiar lekcji religii

³⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz.U. z 2020 r., poz. 1289 t.j.).

może być zmniejszony jedynie za zgodą biskupa diecezjalnego Kościoła Katolickiego albo władz zwierzchnich pozostałych kościołów i innych związków wyznaniowych”. Z kolei tygodniowy wymiar godzin etyki ustala dyrektor szkoły (§ 8 ust. 2 r.o.n.r.).

W odróżnieniu od etyki nauczanie religii podlega również nadzorowaniu przez właściwe władze poszczególnych kościołów i innych związków wyznaniowych (§ 11 r.o.n.r.). Ponadto: „jeżeli w przedszkolu lub szkole na naukę religii danego wyznania lub wyznań wspólnie nauczających zgłosi się mniej niż siedmiu uczniów (wychowanków), organ prowadzący przedszkole lub szkołę, w porozumieniu z właściwym kościołem lub związkiem wyznaniowym, organizuje naukę religii w grupie międzyszkolnej lub w pozaszkolnym (pozaprzedszkolnym) punkcie katechetycznym” (§ 2 ust. 2 r.o.n.r.). Przy organizowaniu zajęć z etyki nie wymaga się zawierania powyższych porozumień (§ 3 ust. 2 r.o.n.r.).

Obok istniejących różnic prawodawca przewidział również analogiczne rozwiązania dotyczące sytuacji obu przedmiotów. Dotyczą one m.in. konieczności składania odpowiednich oświadczeń przez rodziców bądź samych uczniów w sprawie chęci uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w organizowanych zajęciach (§ 1 r.o.n.r.). Podobieństwa występują również w limitach dotyczących wymaganej liczby uczniów na zajęciach (§ 2 r.o.n.r.).

Oba przedmioty mają status zajęć fakultatywnych, zatem zarówno ocena z religii, jak i z etyki nie ma wpływu na promowanie ucznia do następnej klasy (§ 9 ust. 1.). Jednakże na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lipca 2007 r. oceny z obu przedmiotów zostały wliczone do średniej ocen (§ 1)³⁵.

³⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lipca 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r. Nr 130, poz. 906).

4. Podsumowanie i postulaty *de lege ferenda*

Mija już ponad 30 lat od przywrócenia nauczania religii i wprowadzenia etyki do polskich szkół. Analiza istniejących rozwiązań pozwala sformułować następujące postulaty *de lege ferenda*.

4.1. Zmiany w ustawie z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2020 r., poz. 1327 t.j.)

Art. 12 powinien brzmieć następująco – ust. 1: „Publiczne przedszkola i oddziały przedszkolne w publicznych szkołach podstawowych organizują naukę religii na życzenie rodziców. Publiczne szkoły podstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie rodziców; publiczne szkoły ponadpodstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii bądź etyki decydują uczniowie; ust. 2: „Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań w zakresie organizowania nauczania religii, o których mowa w ust. 1”.

Proponowana zmiana pozwoli dostosować treść regulacji do obowiązującego stanu prawnego, jaki wytworzył się po wydaniu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach, gdzie, obok obowiązku organizowania nauczania religii, przewidziano również nauczanie etyki. W chwili obecnej pojawia się bowiem wątpliwość czy wprowadzenie etyki do szkoły nie dokonało się bez odpowiedniej delegacji ustawowej.

W związku z powyższym należy również zauważyć, że tytuł rozporządzenia z 14 kwietnia 1992 r., odnoszący się wyłącznie do organizowania nauczania religii, jest niezgodny z zakresem objętych nim regulacji. Mógłby on przybrać następującą formę: Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia... w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach oraz nauki religii i etyki w publicznych szkołach.

4.2. Zmiana § 1 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach

W § 1 ust. 1 proponuje się dodanie pkt. 3, zgodnie z którym: „gdy w sytuacji, o której mowa w pkt. 2, istnieje rozbieżność pomiędzy życzeniem rodziców i ucznia, bierze się pod uwagę zdanie rodziców. Sąd może uwzględnić wolę ucznia”. Ponadto ust. 2 powinien przybrać następującą formę: „Życzenie, o którym mowa w ust. 1, jest wyrażane w formie pisemnego oświadczenia. Oświadczenie nie musi być ponawiane w kolejnym roku szkolnym, może jednak zostać zmienione w każdej chwili”.

Istnieje również konieczność dodania ust. 4, zgodnie z którym: „Uczeń może jednocześnie uczestniczyć w zajęciach religii i etyki”.

W obowiązującym stanie prawnym prawodawca, przewidując możliwość alternatywnego wyrażania woli w szkole ponadpodstawowej przez rodziców bądź uczniów, nie uwzględnił sytuacji, gdy rodzice i uczniowie wyrażą odmienne zdanie w kwestii uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w zajęciach religii lub etyki. Proponuje się, aby, uwzględniając treść norm konstytucyjnych i k.r.o., wprowadzić proponowane rozwiązanie. Zgodnie bowiem z art. 48 ust. 1 Konstytucji rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Ponadto zgodnie z art. 53 ust. 3: „[...] rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami”. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio. Ponadto w świetle art. 95 § 2 k.r.o.: „Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra”. Z kolei art. 95 § 4 k.r.o. stanowi, że: „rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia”.

Z powyższych norm wynika, że zachodzi korelacja pomiędzy uprawnieniami dziecka oraz rodziców i opiekunów prawnych w kwestiach wynikających

z wolności religijnej. Rodzice mają prawo decydować o kształcie wychowania religijnego i moralnego swoich dzieci, niemniej jednak nie mogą ignorować woli dziecka. Proponowana zmiana porządkuje istniejący stan prawny, uwzględniając prymat woli rodziców w sytuacji rozbieżności poglądów z dzieckiem. Nie można jednakże wykluczyć sytuacji, gdy dziecko zechce skorzystać z przymiotu wolności religijnej, której realizacja uzależniona jest od stopnia dojrzałości (stopnia rozwoju) jego osoby. Przedstawiona propozycja koresponduje ponadto z treścią normy wyrażonej w art. 14 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., w myśl której: „Państwa-Strony będą respektowały prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania”. W art. 14 ust. 2 stwierdza się zaś, że: „Państwa-Strony będą respektowały prawa i obowiązki rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych odnośnie ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka”.

W sytuacjach rozbieżności oświadczeń to sąd będzie decydował, czy dziecko jest na tyle dojrzałe, by mogło podjąć suwerenną decyzję.

Proponuje się również zmianę treści § 1 ust. 2. Pozwoli to zainteresowanym na złożenie oświadczenia w sprawie uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w lekcjach religii w każdej chwili trwania roku szkolnego. Powyższe rozwiązanie może wprowadzić pewien chaos w organizowaniu zajęć, niemniej jednak wolność sumienia i religii jest wartością nadrzędną. Każdy może bowiem zmienić swoje poglądy w każdej chwili i nie można wymagać, by uczestniczył bądź nie uczestniczył w przedmiotowych zajęciach wbrew swoim przekonaniom.

Proponuje się dodanie ust. 4. Nie ma bowiem żadnych przeszkód formalnych, by uczeń uczestniczył zarówno w lekcjach etyki, jak i religii. Takie sytuacje obecnie mają miejsce, a proponowana zmiana może uporządkować istniejący stan prawny i wykluczyć ewentualne wątpliwości.

4.3. Zmiana § 10 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach

Proponuje się dodanie ust. 6 do § 10 r.o.n.r., zgodnie z którym: „Uczniowie będący członkami kościołów i innych związków wyznaniowych, w których nie są organizowane rekolekcje wielkopostne, mają możliwość zwolnienia z zajęć szkolnych w wymiarze trzech dni, w celu uczestniczenia w formach kultu religijnego właściwych dla danego kościoła lub innego związku wyznaniowego”.

Proponowana regulacja jest konsekwencją konstytucyjnych zasad równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 25 ust. 1 Konstytucji) oraz równości wobec prawa i zakazu dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny (art. 32 Konstytucji).

Bibliografia

1. Źródła

Akty normatywne powszechnie obowiązujące

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

Załącznik do Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. z 1961 r. Nr 32, poz. 160 ze zm.).

Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r., poz. 1359 t.j. ze zm.).

Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78 ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach z dnia 14 kwietnia 1992 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 13 lipca 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r. Nr 130, poz. 906).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz.U. z 2020 r., poz. 1289 t.j.).

Inne

Porozumienie zawarte pomiędzy przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski z 14 kwietnia 1950 r., [online:] https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TH/THW/porozumienie_RP_1950.html (dostęp: 09.01.2021 r.).

Orzecznictwo

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., U 10/70, za: *Polskie prawo wyznaniowe. Wybór orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. W 30. rocznicę utworzenia Trybunału Konstytucyjnego*, P. Sobczyk, M. Poniatowski, Lublin 2016, s. 218–227.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 1952 r. (C 487/52 – LEX 1634383).

Uchwała Pełnego składu Izby Cywilnej z dnia 9 czerwca 1976 r., III CZP 46/75, OSNCP 1976, nr 9, poz. 184.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 12 grudnia 2000 r. (V CKN 1751/00 – LEX nr 1635378).

Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 8 marca 2006 r. (III CZP 98/05 – OSNC 2006/10/158).

2. Literatura

Abramowicz A.M., *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2007/10.

Banyk M., *Status prawny dziecka poczętego na tle jego prawa do ochrony życia i zdrowia, wynagradzania szkód doznanych przed urodzeniem oraz ochrony dóbr osobistych matki*, „Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji”, UAM 2014/4.

- Bartnik M., *Władza rodzicielska*, [w:] *Leksykon prawa rodzinnego i opiekuńczego. 100 podstawowych pojęć*, (red.) M. Bartnik, J. Jasińska, Warszawa 2020.
- Bielecki M., *Ewolucja wolności religijnej dziecka w Polsce w latach 1989–2009*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy – dyskusje – postulaty*, Praca zbiorowa pod red. D. Walencika, Katowice–Bielsko-Biała 2009.
- Bielecki M., *Ograniczenia wolności religijnej ze względu na ochronę bezpieczeństwa państwa*, [w:] *Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu państwa i bezpieczeństwu publicznemu*, (red.) W. Lis, Lublin 2017, s. 71.
- Bielecki M., *Wolność religijna*, [hasło w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, Warszawa 2014.
- Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, Lex/el 2019.
- Krukowski J., *Konstytucyjny model stosunków między państwem a kościołem w III Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 14–16 stycznia 2003)*, pod red. A. Mezglewskiego, Lublin 2004.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 1993.
- Makarska M., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*, Lublin 2005, s. 23.
- Mezglewski A., *Nauczanie religii*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, (red.) H. Misztal, Lublin 2000.
- Mezglewski A., *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*, Lublin 2009.
- Mezglewski A., *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*”, 2000/1, s. 21–22.
- Misztal H., *Wolność religijna*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, (red.) H. Misztal, Lublin 2000.
- Mostowik P., *Władza rodzicielska i opieka nad dzieckiem w prawie prywatnym międzynarodowym*, Kraków 2014.
- Stępień M., *Atrybuty władzy rodzicielskiej*, [w:] *Prawo wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy teoretycznoprawne i dogmatycznoprawne*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński, Wrocław 2019.
- Śledzińska-Simon A., *Prawo dziecka do uczestnictwa w życiu publicznym*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczenko, Warszawa 2015.

Streszczenie

Przedmiotem niniejszego opracowania są zagadnienia związane ze sferą wolności religijnej przejawiającej się w możliwości uczestniczenia w zajęciach religii i etyki. Autor dokonuje analizy powyższych kwestii poprzez pryzmat wzajemnych relacji pomiędzy dzieckiem a jego rodzicami. Realizacja zakładanych celów dokonuje się w oparciu o charakterystykę takich zagadnień, jak: zakres wolności religijnej, istota władzy rodzicielskiej oraz ewolucja rozwiązań normatywnych dotyczących

obecności religii i etyki w polskich szkołach. Z uwagi na bogaty dorobek doktryny poruszana materia nie obejmuje całości regulacji systemowych dotyczących obu przedmiotów, a koncentruje się w głównej mierze na kwestiach wymagających zmian na poziomie normatywnym. W końcowym fragmencie artykułu pojawiają się postulaty zmian, koniecznych zdaniem autora do usprawnienia aktualnej sytuacji.

Słowa kluczowe: wolność religijna, nauczanie religii i etyki, władza rodzicielska

Summary

Religious freedom in the scope of parental authority, on the example of organizing classes in religion and ethics. Postulates de lege ferenda

The present article outlines the issues related to the sphere of religious freedom, appearing in the possibility of participating in religion and ethics classes. The author analyzes these issues through the basis of mutual relations between the child and his parents. The achievement of the assumed goals is based on the characteristics of such issues as: the scope of religious freedom, the essence of parental authority, and the evolution of normative solutions concerning the presence of religion and ethics in Polish schools. Taking into consideration the rich achievements of the doctrine, the raised issues do not include all systemic regulations regarding both subjects, but they mainly focus on issues requiring improvement at the normative level. In the concluding section of the article we can read about the demands for changes that, according to the author, are necessary to improve the current situation.

Keywords: religious freedom, teaching religion and ethics, parental authority

Dyskryminacja w realizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami

1. Uwagi ogólne

Powszechnie przyjmowanym standardem współczesnych państw demokratycznych jest zapewnienie rodzicom prawa do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniami rodziców¹. Rodzina stanowi podstawową komórkę społeczną, w której człowiek rozwija swoją osobowość oraz zaspokaja podstawowe potrzeby. Szczególnie doniosłym momentem w życiu człowieka i założonej rodziny staje się przyjście na świat potomstwa. Kobieta i mężczyzna przyjmują na siebie rolę rodziców². Najważniejszym dla nich zadaniem pozostaje wychowanie dzieci aż do osiągnięcia przez nich samodzielności. Rodzice przekazują potomstwu depozyt wiary oraz określoną perspektywę życia ludzkiego i wartości, którymi sami kierują się w swoim życiu³. Każdy rodzic ma prawo oczekiwać, że jego dziecko będzie wychowywane w systemie światopoglądowym przez niego podzielanym. Dotyczy to przede wszystkim

¹ Zob. np. H. Misztal, *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2000, s. 5; *idem*, *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, „Teki Komisji Prawniczej – OL PAN”, 2009, s. 64; M. Bielecki, *Ochrona rodziny i życia rodzinnego w kontekście wychowywania zgodnie z przekonaniami rodziców. Prawa Podstawowe*, [online:] https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2020/11/IWS_Bielecki-M._Ochrona-rodziny-i-%C5%BCycia-rodzinnego-w-kontek%C5%9Bcie-wychowywania-zgodnie-z-przekonaniami-rodzic%C3%B3w.pdf, Warszawa 2020, s. 5 (dostęp: 14.12.2020 r.); H. Babiuch, *Zakres praw rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2014, nr 13, s. 17.

² Rozważania w niniejszym tekście mogą dotyczyć odpowiednio opiekunów prawnych dziecka.

³ M. Ożóg, *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18, s. 263.

pojęcia do zjawiska religijności, a także ocen moralnych zachowań ludzkich wskazywanych dziecku. Problem dyskryminacji w realizacji prawa z art. 48 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. dotyczy szczególnie osób wyznania chrześcijańskiego. Raport *Pew Research Center* wskazuje, że to właśnie wyznawcy Chrystusa są najbardziej prześladowani ze wszystkich grup religijnych⁴. Rodzic dąży do zapewnienia dziecku wychowania moralno-religijnego zgodnego z nauczaniem religijnym, ponieważ jest to obowiązek moralny wyznawcy, tak więc prawo świeckie powinno zabezpieczać status prawny rodziców, aby nie obawiali się możliwości wystąpienia działań odwetowych z powodu wyznawanych przekonań.

Rodzice powinni mieć zapewnioną pierwszorzędną rolę w kierowaniu wychowaniem dziecka w każdej płaszczyźnie życia. Reżimy totalitarne szeroko ingerowały w sprawy wychowawcze, przyznając podstawową rolę w wychowaniu dziecka organom partii, a nie rodzicom⁵. Ingerencja organów władzy publicznej w życie rodzinne w demokratycznym państwie prawnym powinna stanowić *ultima ratio*. Wartość dobra dziecka może przemawiać za taką interwencją, gdy zagrożone są interesy osobiste lub majątkowe osoby podlegającej władzy rodzicielskiej.

Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców nie jest jednak prawem absolutnym⁶. Granice jego realizacji wyznacza całokształt uregulowań ustawy zasadniczej, w tym prawa dzieci⁷. Ze względu na wyjątkowość takiej sytuacji należy jednak precyzyjnie określić przesłanki działań organów władzy publicznej w stosunkach między rodzicami a dziećmi, aby nie występował zarzut dyskryminacji określonego światopoglądu. Rodzice muszą mieć jednak na uwadze, że sprawowana przez nich władza rodzicielska nie może prowadzić do krzywdy dziecka. Żaden system światopoglądowy nie stanowi uzasadnienia do stwarzania zagrożenia życia i zdrowia dziecka, a także dla demoralizacji. Art. 72 Konstytucji przewiduje bowiem wprost

⁴ <https://www.pewresearch.org/>.

⁵ Podaję za M. Andrzejewskim: M. Kozakiewicz, *Miejsce rodziny w ogólnospołecznym systemie wychowania*, „Ideologia i Polityka. Miesięcznik poświęcony problemom szkolenia partyjnego”, 1976, nr 12.

⁶ Zob. W. Borysiak, *Komentarz do art. 48 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, Warszawa 2016, (red.) M. Safjan, L. Bosek, s. 1202.

⁷ Zob. W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 58–59.

obowiązek ochrony dziecka przed „przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją” i może skutkować ograniczeniem lub pozbawieniem władzy rodzicielskiej⁸. Brak akceptacji dla takich zespołów przekonań, które łączą się z powyższymi zachowaniami, nie oznacza dyskryminacji przekonań rodziców.

Zasadniczy problem w zakresie stosowania art. 48 Konstytucji RP⁹ bierze się stąd, że prawo polskie przewiduje prawo rodziców do wychowania dziecka z własnymi przekonaniami, a użycie liczby mnogiej („rodziców”) pozwala przyjąć, iż ustrojodawca przyjął domniemanie jednomyślności stanowisk obojga rodziców w materii wychowawczej. Rodzice powinni wspólnie podejmować decyzje o wychowaniu religijno-moralnym dziecka, lecz rzeczywistość bywa nader skomplikowana. Warto, aby zachodzące przemiany społeczne skłaniały do podjęcia refleksji nad koniecznością poszukiwania sposobów rozwiązywania sporów prawnych w zakresie wychowania dziecka. Po upływie ćwierćwiecza stosunki społeczne i rodzinne uległy daleko idącym przeobrażeniom od czasu wejścia w życie Konstytucji. Liczba rozwodów kształtuje się na poziomie ok. 65 tys. rocznie¹⁰. Wzrasta liczba kościołów i innych związków wyznaniowych. Na dzień 15 grudnia 2020 r. istnieje 168 wspólnot religijnych wpisanych do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych w dziale A rejestru, a także 5 organizacji międzykościelnych w dziale B. Natomiast 14 z nich działa w oparciu o ustawę indywidualną¹¹, w tym dwie sprzed II wojny światowej i jednej w oparciu o rozporządzenie prezydenta z mocą ustawy¹².

Mozaika światopoglądowa jest jeszcze bardziej złożona. Badania socjologiczne, w tym przeprowadzane ankiety wskazują, że wzrasta liczba osób

⁸ Zob. P. Sarnecki, komentarz do art. 48 Konstytucji, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom III, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003, s. 3.

⁹ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, dalej: Konstytucja.

¹⁰ Zob. J. Stańczak, K. Stelmach, M. Urbanowicz, *Małżeństwa i dzietność w Polsce*, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/malzenstwa-i-dzietnosc-w-polsce,23,1.html>, s. 3–4, (dostęp: 15.12.2020 r.).

¹¹ Kościół katolicki, Polski Kościół Autokefaliczny Prawosławny, Polski Kościół Katolicki, Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Metodystyczny, Kościół Katolicki Mariawitów, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Muzułmański Związek Religijnych, Karański Związek Religijny, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich.

¹² Wschodni Kościół Staroobrzędowy, nieposiadający hierarchii duchownej.

„wierzących na własny sposób”¹³. Na przestrzeni lat można odnotować występowanie procesu indywidualizacji wiary, które już wiele lat temu w piśmiennictwie nazwano mianem „sprywatyzowanej religijności”¹⁴, „religijności poza Kościołem”¹⁵, „odkościelnieniu religijności”¹⁶. Zdarza się dość często, że przyjmowane poglądy moralne opierają się systemach wartości oderwanych od istnienia jakichś struktur organizacyjnych, a człowiek opiera swoje przekonania na własnych przemyśleniach.

Spory na tle realizacji prawa z art. 48 Konstytucji mogą dotyczyć nie tylko stosunków między samymi rodzicami, lecz także relacji między rodzicami a innymi podmiotami, które mają swoje zadania w procesie wychowawczym. W dyskusji publicznej coraz częściej promuje się treści wychowawcze sprzeczne z wieloma systemami światopoglądowymi rodziców, co również dotyczyć może funkcjonowania szkół publicznych. Osoby wyznania chrześcijańskiego – statystycznie dominującego – doświadczają dyskryminacji, która przybiera pozory krytyki, staje się to szczególnie widoczne w dyskusjach na forach internetowych. Zdarza się również dyskryminacja w odwrotnym kierunku. Wiąże się to z częstym zjawiskiem niechęci, wrogości do innych systemów światopoglądowych niż własny. Jest to o tyle zaskakujące, że tego typu wypowiedzi czy też działania dyskryminacyjne podejmowane są względem innych osób przy jednoczesnym głoszeniu haseł tolerancji.

Powyższe okoliczności skłaniają do poglądu, że liczba konfliktów światopoglądowych dotyczących wychowania dziecka będzie wzrastać. Z wysokim stopniem prawdopodobieństwa można przypuszczać, że w wielu przypadkach rodzice będą coraz częściej zwracać się do sądu opiekuńczego z wnioskiem o rozstrzygnięcie sporu w zakresie wychowania dziecka. Bogusław Banaszak, komentując przed laty art. 48 Konstytucji, zwracał uwagę, że w poszukiwaniu metod rozwiązywania konfliktów na tle tegoż prawa należy odwoływać się

¹³ Zob. komunikat z badań CBOS: *Zmiany w zakresie podstawowych wskaźników religijności Polaków po śmierci Jana Pawła II*, nr 26/2015, [online] http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_026_15.PDF, s. 6, (dostęp: 12.II.2017 r.).

¹⁴ Zob. E. Ciupak, *Religijność poza Kościołem*, [w:] W. Zdaniewicz (red.), *Znaczenie Kościoła w pierwszych latach III Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 27–37.

¹⁵ Zob. J. Mariański, *Religijność poza Kościołem – próba socjologicznego opisu zjawiska*, [w:] A. Wójtowicz (red.), *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, Warszawa–Tycyn 2005, s. 121–138.

¹⁶ *Ibidem*.

do unormowań w ustawodawstwie zwykłym ze względu na brak uregulowań konstytucyjnych w tym zakresie¹⁷. Należy częściowo podzielić wspomniane stanowisko z zastrzeżeniem, że przepisy ustawowe i niższego rzędu muszą rozwijać i chronić wartości konstytucyjne, które wyznaczają ramy prawne dla tych rozwiązań prawnych. Niestety, obecny stan prawny dotyczący tej materii jawi się jako niewystarczający. Przepisy prawne, w tym zwłaszcza ustawę z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹⁸ cechuje wysoki poziom ogólności, nie przewidują one bowiem szczegółowych kryteriów merytorycznego załatwienia sprawy. Stan literatury przedmiotu również wskazuje, że dostępne opracowania naukowe dotyczą głównie przeglądu zagadnień gwarancji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców, a także wybranych problemów szczegółowych z poszczególnych sfer stosunków społecznych. Brakuje jednak opracowania, które wskazywałoby kryteria ze sposobami rozstrzygania sporów w zakresie realizacji art. 48 Konstytucji bez dyskryminacji światopoglądowej żadnego z rodziców. Trudno wskazać na rozwiązania z przeszłości, które mogłyby stanowić inspirację dla prawodawcy. Dawniej występowały bowiem rozwiązania prawne zakładające, że o wyznaniu dziewczynki decydowała matka, a w odniesieniu do syna – ojciec¹⁹. W konsekwencji sąd opiekuńczy nie dysponuje wskazówkami o wyższym stopniu szczegółowości. Taki stan rzeczy jest szczególnie niebezpieczny ze względu na ryzyko występowania zarzutu dyskryminacji rodziców w postępowaniu sądowym z uwagi na reprezentowany światopogląd, gdyż brak istnienia przepisów prawnych w tym zakresie może sprawiać takie wrażenie u stron procesowych.

W związku z powyższym konieczne jest stworzenie katalogu odpowiednich gwarancji prawnych w prawodawstwie, które przedstawiono w formie postulatów *de lege ferenda*, a także zaproponowanie wytycznych stosowania prawa dla sądu opiekuńczego, aby nadać opracowaniu walory praktyczne. Realizacja tego zadania wymaga przede wszystkim zabezpieczenia wolności światopoglądowej rodziców względem innych podmiotów prawa, które uczestniczą w procesie wychowawczym, a także równoczesnego poszanowania

¹⁷ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012 – podają za W. Borysiakiem.

¹⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359, dalej: k.r.o.

¹⁹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 234.

podmiotowości prawnej dziecka. Art. 48 ust. 1 Konstytucji wyraźnie nakazuje zapewnić respektowanie wolności sumienia i wyznania dziecka oraz jego przekonań. Przepis ten należy odczytać w kontekście art. 53 ust. 3 Konstytucji. Powyższe regulacje prawne mają na celu chronić dorastające dzieci przed występowaniem ewentualnej „presji” w narzucaniu młodemu człowiekowi przekonań²⁰.

Konflikty światopoglądowe w zakresie realizacji prawa z art. 48 Konstytucji mogą bowiem obejmować także spory między rodzicami a dorastającymi dziećmi. Konieczne jest przy tym również oddzielenie zjawiska dyskryminacji rodziców od poszanowania wolności sumienia i wyznania dziecka. Ogólne założenia ustrojodawcy w zakresie wzrastającego stopnia dojrzałości dziecka zostały w pewnym zakresie uszczegółowione w odniesieniu do niektórych materii w prawodawstwie zwykłym, natomiast w niniejszym opracowaniu zaproponowano określone zmiany w systemie prawa polskiego.

Odrębnym problemem prawnym będzie też określenie statusu osób trzecich uczestniczących w procesie wychowawczym dziecka. Rodzice mają oczywiście pierwszorzędną rolę w tym obszarze, lecz nie można zapominać, że w procesie wychowawczym swoją rolę odgrywają także nauczyciele, w tym osoby prowadzące lekcje religii, psychologowie szkolni, liderzy społeczni itp. Powyższe osoby mają swoje zadania i ich pozycja prawna również powinna zostać uwzględniona, ale z poszanowaniem prymatu rodziców. Trzeba więc ustalić relacje prawne między rodzicami a tymi podmiotami. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia krytyki osób duchownych ze strony przedstawicieli władz publicznych z ostatnich tygodni, gdy podejmują oni działania niezgodne ze stanowiskiem części rodziców²¹. Realizacja własnych praw i wolności nie może prowadzić do dyskryminacji innych wyznawców.

Tytułowe pojęcie dyskryminacji rozumiane jest bardzo szeroko, jako stawianie kogoś w gorszej pozycji niż w przypadku innych osób – dzieje się to ze względu na wyznawany światopogląd w sprawach wychowawczych.

²⁰ Zob. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 117.

²¹ Zob. A. Wirwicka, *Uczniowie wypisują się z religii, ksiądz straszy rodziców piekłem*, [online:] <https://wiadomosci.onet.pl/szczecin/szczecin-ksiazd-pisze-do-rodzicow-bo-wypisali-dzieci-z-religii/thkmh8g> (dostęp: 16.12.2020 r.).

Słowo dyskryminacja pochodzi od łacińskiego *discriminatio* – rozróżnianie²². Z treści obowiązujących przepisów prawa polskiego i europejskiego można wyróżnić szereg form dyskryminacji, lecz z punktu widzenia niniejszych rozważań kluczowe będzie uwzględnienie „dyskryminacji bezpośredniej”, gdy stosuje się wprost kryterium wyznania jako rozróżniające, jeśli dana osoba traktowana jest gorzej niż inna osoba w porównywalnej sytuacji, oraz „dyskryminacji pośredniej” lub też gdy pozornie neutralny przepis bądź określone kryterium lub praktyka mogą stwarzać szczególnie niekorzystną sytuację osoby danego systemu światopoglądowego w porównaniu do innych osób (dyskryminacja pośrednia)²³.

2. Gwarancje prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem

Spółeczność międzynarodowa przywiązuje dużą wagę do zabezpieczenia prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem. Należy w tym miejscu wskazać najważniejsze uregulowania prawnomiędzynarodowe, które w wyniku ratyfikacji stały się integralną częścią polskiego porządku prawnego. Nie ulega wątpliwości, że ich treść stanowiła inspirację dla polskiego ustrojodawcy. Prezentacja treści poniższych przepisów prawnych ma na celu zaznaczenie podobieństwa redakcji przepisu art. 48 Konstytucji. Warto przedstawić podstawowe regulacje normatywne z zakresu uniwersalnego i regionalnego (europejskiego) systemu ochrony praw człowieka.

²² <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/dyskryminacja;3895502.html> (dostęp: 16.12.2020 r.).

²³ Powyższe ustalenia opierają się na ogólnych ustaleniach powszechnie znanych, zob. np. J. Pacian, A. Pacian, A. Daniluk-Jarmoniuk, *Dyskryminacja bezpośrednia i pośrednia jako problem prawny i społeczny*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2012, nr 3, s. 79 i nast.; J. Maliszewska-Nienartowicz, *Kryteria dyskryminacji pośredniej – standardy europejskie a prawo i praktyka polskich sądów*, [online:] http://ptpa.org.pl/site/assets/files/publikacje/opinie/Opinia_kryteria_dyskryminacji_posredniej.pdf (dostęp: 19.12.2020 r.). P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18, s. 138–139.

Spśród przepisów prawnomiędzynarodowych należy wymienić w pierwszej kolejności art. 26 ust. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka²⁴, który przewiduje, że rodzice mają prawo pierwszeństwa wyboru rodzaju nauczania dla swoich dzieci. Pierwszeństwo oznacza, że w procesie wychowawczym, obejmującym także wychowanie, będą występować również inne podmioty prawa, lecz ich znaczenie może być jedynie wspierające względem zapatrywań rodziców. Pierwszeństwo oznacza bowiem rolę uprzywilejowaną. Inne osoby biorące udział w procesie wychowawczym nie mogą rościć sobie pozycji prawnej równorzędnej rodzicom.

Podobne rozwiązania prawne występują także w art. 13 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych²⁵, który określa, że: „Państwa strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych, wyboru dla swych dzieci szkół innych niż szkoły założone przez władze publiczne, ale odpowiadających minimalnym wymaganiom w zakresie nauczania, jakie mogą być ustalone lub zatwierdzone przez Państwo, jak również zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego, zgodnie z własnymi przekonaniem”.

Z kolei w art. 18 ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, otwartym do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. przyjęto, iż: „Państwa strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniem”²⁶. W powyższym przepisie prawnym nawiązuje się do kategorii wychowania – moralnego i religijnego, którymi posługuje się również polski ustrojodawca w art. 48 ust. 1 Konstytucji oraz art. 53 ust. 3 Konstytucji.

W regionalnym (europejskim) systemie ochrony praw człowieka Rady Europy należy wskazać art. 2 Protokołu nr 1 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, który deklaruje prawo

²⁴ https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 11.12.2020 r.).

²⁵ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

²⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

rodziców do zapewnienia ich dzieciom edukacji i nauczania zgodnego z ich religijnymi i filozoficznymi przekonaniami²⁷.

Art. 14 ust. 3 Karty Praw Podstawowych przewiduje, że: „[...] prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi są szanowane, zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tej wolności i z tego prawa”²⁸. Rezultat wykładni językowej prowadzi do wniosku o węższym określeniu praw rodziców w porównaniu do regulacji z art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC, ponieważ odwołuje się do możliwości ustanowienia ograniczeń w prawodawstwie krajowym²⁹.

Z kolei art. 5 ust. 1 pkt b Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty sporządzonej w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.³⁰ przewiduje, że: „Rodzice i w odpowiednich przypadkach prawni opiekunowie powinni mieć możliwość [...] zapewnienia religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie ich osobistymi przekonaniem; nikomu indywidualnie ani żadnej grupie osób jako całości nie należy narzucać religijnego wychowania, niezgodnego z ich przekonaniem”.

Prawo polskie w pełni respektuje standardy prawnomiędzynarodowe. Art. 48 ust. 1 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.³¹ przewiduje, że: „rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania”. Przepis ten stanowi podstawową regulację z ustawy zasadniczej w zakresie statusu rodziców i dzieci w procesie wychowawczym. Jego zawartość normatywna stanowi kluczową część niniejszego opracowania. Należy podkreślić, że jest to pierwsza polska ustawa zasadnicza, w której dokonano konstytucjonalizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców. W związku ze zbliżającą się 100. rocznicą uchwalenia ustawy z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej³² warto przypomnieć

²⁷ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

²⁸ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE 2012/C 326/02).

²⁹ Zob. W. Borysiak, *Komentarz do art. 48 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP...*, s. 1193.

³⁰ Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268.

³¹ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z zm., dalej: *Konstytucja*.

³² Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267, dalej: *Konstytucja marcowa*.

treść art. 94, w którym przewidziano, że: „Obywatele mają obowiązek wychowania swoich dzieci na prawych obywateli Ojczyzny i zapewnienia im co najmniej początkowego wykształcenia”. Współcześnie prawodawca przewiduje „prawo rodziców”, choć w istocie mamy do czynienia z prawem wolnościowym³³. Brak wprost wyrażonego obowiązku nie oznacza oczywiście, że rodzice mogą pozostać obojętni na los swojego dziecka.

3. Wychowanie moralne i religijne dziecka w konflikcie światopoglądowym między rodzicami

Konstytucja nie precyzuje terminu „wychowanie”. Występuje on w prawodawstwie zwykłym w art. 95 § 1 k.r.o. czy też w art. 112¹ § 1 pkt 1 k.r.o. Przez wychowanie należy rozumieć „[...] ogół czynności związanych z oddziaływaniem środowiska przyrodniczego i społecznego na człowieka, kształtujących jego osobowość i trwających przez całe życie [...]”³⁴. Wyróżnia się wiele odmian wychowania: ekologiczne, estetyczne, fizyczne, moralne, patriotyczne, seksualne, społeczne, techniczne, umysłowe, alternatywne, rodzinne, a także religijne, laickie³⁵. W orzecznictwie TK przyjęto, że wychowanie oznacza „zaszczepienie i umacnianie w dziecku określonego światopoglądu, przekonań, systemu wartości, jak i zasad obyczajowych, moralnych i etycznych”³⁶.

Z kolei przez wychowanie moralne rozumieć należy troskę o sytuację dziecka w sferze aksjologicznej, przekazywanie określonych ocen moralnych poszczególnych kategorii zachowań ludzkich. Rodzice mają pełne prawo do przekazywania swoim dzieciom takich ocen. Określone zachowania mogą przedstawiać dziecku w kategorii dobra bądź zła. Mogą dokonywać oceny postaw innych osób i przekazywać swoje zdanie dziecku na temat zachowań i zjawisk społecznych. Działania wychowawcze mają na celu zaszczerpiecie w dziecku określonych zachowań w trakcie internalizacji norm postępowania. Nie da się wskazać pełnego zakresu spraw, w których rodzice formują

³³ Zob. W. Borysiak, *Komentarz do art. 48 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP...*, s. 1197.

³⁴ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Wychowanie*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 193.

³⁵ *Ibidem*, s. 193–194.

³⁶ Wyrok TK z dnia 12 kwietnia 2011 r., SK 62/08, OTK-A 2011, Nr 3, poz. 22, pkt 4.7.

konstrukcję moralną dziecka. Są oni pierwszymi wychowawcami i nauczycielami w każdej dziedzinie życia, przekazują swoim zachowaniem określone wzorce osobowe i kulturowe. Wychowanie moralne będzie zatem kształtowaniem charakteru dziecka, wychowaniem człowieka do dobra, pozytywnie ocenianych obyczajów³⁷.

Wychowanie religijne będzie zaś troską o rozwój duchowy dziecka w sferze konfesyjnej. Można wyróżniać wychowanie w danym systemie religijnym i uznać, że wychowanie religijne jest jednym z elementów wychowania moralnego, które stanowi szerszą kategorię terminologiczną. System religijny posiada zwykle określoną moralność. Powyższa formuła wychowania religijnego nawiązuje do terminu religia. Trudno zdefiniować pojęcie religii w sposób uniwersalny ze względu na zachodzące przeobrażenia społeczne, a także typy nauk o religii³⁸. Wąskie ujęcie religii obejmuje przekonania nawiązujące do *sacrum*, wyobrażenia Boga. Takie znaczenie religii pomija szereg nowych zjawisk, w tym niektóre tzw. nowe ruchy religijne, a także przekonania odrywające się od zastanych wyobrażeń religijnych. Szerokie rozumienie religii – w tym fenomenologiczne – zakłada, że religią jest taki zestaw przekonań, który człowiek za taki uznaje własną decyzją woli³⁹. Z punktu widzenia niniejszych rozważań zasadne jest przyjęcie szerokiego spojrzenia na zjawisko religijności i wzięcie pod uwagę, że rodzice mają uwzględniać szeroki zakres przekonań, w których mogą formować osobowość dziecka w procesie wychowawczym. Wychowanie religijne dziecka odgrywa ogromną rolę z tego względu, że przekonania religijne promieniują na wszystkie sfery życia człowieka. Rodzice, kierując się wychowaniem moralno-religijnym dziecka, podejmują decyzje w rozmaitych sprawach z motywacji religijnej, np. odmawiając zgody na świadczenie zdrowotne dziecka ze względu na przesłanki konfesyjne⁴⁰.

³⁷ Zob. M.M. Tytko, *Wychowanie moralne – kształcenie charakteru dziecka (ujęcie realistyczne)*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, 2016, nr 2, s. 295.

³⁸ Zob. S. Kamiński, Z.J. Zdybicka, *Definicja religii a typy nauk o religii*, „Roczniki Filozoficzne”, 1974, z. 1, s. 103 i nast.

³⁹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo...*, s. 11–12.

⁴⁰ Szerzej na ten temat pisałem w rozprawie doktorskiej pt. *Gwarancje wolności sumienia i wyznania w podmiotach leczniczych w Polsce* (Kraków, maszynopis – ss. 458), s. 132 i nast.

Wychowanie religijne obejmować będzie obejmować także ukształtowanie stosunku potomstwa do zjawiska konfesyjności w ogólności. Istotnym elementem wychowania religijnego dziecka będzie wybór jego wyznania, decydowanie o korzystaniu z określonych praktyk religijnych, w tym np. sakramentów, o uczestnictwie w lekcjach religii w szkole, członkostwie w kościele lub innym związku wyznaniowym, aktywności we wspólnocie religijnej. Zasadniczo do osiągnięcia pełnoletniości przez dziecko to właśnie rodzice decydują o szeregu istotnych kwestii, takich jak np. zgoda na udział w lekcji religii, wzięcie udziału w pieszej pielgrzymce religijnej, włączenie się do określonej wspólnoty.

W pierwszych latach życia dziecka to rodzice samodzielnie decydują o jego wychowaniu moralnym i religijnym. Powyższa sytuacja powinna ulegać stopniowo zmianie wraz z dorastaniem dziecka, które zaczyna przejawiać zainteresowanie sprawami duchowymi, światopoglądowymi i formuje własne stanowisko w sprawach moralno-religijnych. W tym okresie dojrzewania pojawia się konieczność wyważenia między wolnością sumienia i wyznania dziecka oraz przekonań z realizacją władzy rodzicielskiej.

Prawidłowym stanem faktycznym pozostaje harmonijne pożycie małżonków, którzy wspólnie wychowują swoje potomstwo i uzgadniają kwestie sporne, zajmując stanowisko kompromisowe. Trudności mogą występować w małżeństwach mieszanych wyznaniowo⁴¹. Przez konflikt światopoglądowy rozumiem brak zgodności między matką i ojcem w określonej sprawie dotyczącej sposobu wychowania dziecka w sferze moralnej i religijnej. Zasadniczo kandydaci do małżeństwa w okresie spotykania się i narzeczeństwa powinni wspólnie poznać swoje wartości i spojrzenie na świat, a także podejście do kierunku wychowania moralnego i religijnego ich przyszłych dzieci. Rzecz jasna nie jest możliwe detaliczne określenie jak największej liczby potencjalnych zagadnień wychowawczych i moralnych, lecz chodzi się o to, aby uzyskać ogólne rozeznanie w kwestii światopoglądu przyszłego współmałżonka-rodzica w celu wyeliminowania punktów rozbieżnych i ewentualnie podjąć starania o uzyskanie kompromisu przed ewentualnym wystąpieniem problemów. Oczywiście możliwe jest, że nawet po takim uzgodnieniu w wielu

⁴¹ M. Gwóźdź, *Religijne wychowanie potomstwa w małżeństwach mieszanych*, Katowice 2015, s. 41, 87 i nast.

kwestiach wychowawczych wystąpią problemy w przyszłości, ze względu np. na zmianę światopoglądu małżonka czy też wprowadzenie w błąd, oszukanie drugiej strony. Nie da się wykluczyć wystąpienia takich sytuacji. System prawny powinien jednak spełniać funkcję regulacyjną i dostarczać norm prawnych umożliwiających efektywne rozwiązania sporu prawnego w tego typu sytuacjach.

W razie zaistnienia sporu między rodzicami a dziećmi najbardziej cierpią dzieci, które mogą mieć dysonans poznawczy w związku z rozbieżnymi ocenami moralnym matki i ojca w tej samej sprawie. Im starsze dziecko, tym bardziej będzie ono zdawać sobie z tego sprawę i może wybrać własną drogę, odmienną od rodziców. W wielu przypadkach konfliktowość rodziców może skutkować brakiem zaufania dziecka do rodziców i uwikłaniem w inne środowiska, w tym sekty i organizacje przestępcze. Dziecko, odczuwając dyskomfort, może próbować poszukiwać pomocy w ośrodkach wsparcia psychologicznego. W tym zakresie trzeba przede wszystkim zapewnić odpowiednie zasoby kadrowe i finansowe do realizacji tego zadania.

Prawo w równym stopniu pozwala rodzicom uzewnętrzniać swoje przekonania w procesie wychowania religijnego i moralnego dziecka. Zakaz dyskryminacji matki i ojca w życiu rodzinnym wynika z zasady równouprawnienia kobiety i mężczyzny w życiu rodzinnym (art. 33 ust. 1 Konstytucji). Przedmiotowa regulacja stanowi dopełnienie i rozwinięcie ogólnej zasady równości z art. 32 Konstytucji⁴². Przepis ten w pierwszej kolejności wymienia obszar życia rodzinnego jako dziedzinę życia, w której należy zachować równe prawa kobiety i mężczyzny. Sprawy wychowawcze dziecka stanowią istotny aspekt życia rodzinnego. Oznacza to tym samym, że oboje rodzice mają identyczny zakres uprawnień względem wychowania moralnego i religijnego dziecka. Niedopuszczalne pozostaje stosowanie dawnych rozwiązań, gdy o sprawach dotyczących córki decydowała matka, a o sprawach syna – ojciec. Każdemu z rodziców trzeba zapewnić równy zakres uprawnień względem dzieci bez względu na płeć.

Rodzice mają prawo wystąpić do sądu opiekuńczego w sprawach wychowania moralnego i religijnego dziecka w razie zaistniałego konfliktu, jeżeli spełnione są przesłanki ustawowe. Takie uprawnienie wynika z treści

⁴² Zob. wyrok TK z dnia 5 grudnia 2000 r., K 35/99, OTK 2000, nr 8, poz. 295.

normatywnej artykułu 24 i 97 § ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy⁴³. Pierwszy z tych przepisów prawnych stanowi, że małżonkowie rozstrzygają wspólnie o istotnych sprawach rodziny, a w razie braku porozumienia każdy z nich może zwrócić się do sądu. Z kolei art. 97 § 2 k.r.o. przewiduje wydanie przez sąd opiekuńczy orzeczenia zawierającego rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka, co do których rodzice, mając obowiązek podejmowania wspólnych decyzji, nie mogą uzyskać porozumienia. Dyspozycje powyższych norm prawnych są zbliżone, a różnią się w warstwie hipotez. W art. 24 k.r.o. ustawodawca posługuje się pojęciem „istotnych spraw rodziny”, a w art. 97 § 2 k.r.o. mowa jest o „istotnych sprawach dziecka”. Porównując zakresy tych regulacji, należy zauważyć, że art. 24 k.r.o. dotyczy małżonków, a art. 97 § 2 k.r.o. odnosi się do rodziców dziecka, w tym również w sytuacji, gdy nie pozostają oni w związku małżeńskim⁴⁴.

Przepisy te nie określają przykładowych kategorii spraw, które mogą być rozpatrywane przez sąd opiekuńczy. W literaturze i orzecznictwie jako przykładowe sprawy, które mogą podlegać rozstrzygnięciu przez sąd opiekuńczy, wskazano: sposób spędzenia wakacji⁴⁵, rozstrzygnięcie, który z rodziców wykorzysta urlop wychowawczy⁴⁶ czy też ustalenie miejsca pobytu dziecka⁴⁷ i wreszcie spraw wychowawczych⁴⁸. Nie ulega wątpliwości, że sprawy wychowania religijnego i moralnego dziecka stanowią istotne zagadnienie w rozumieniu przepisów k.r.o. Zasadą powinno być wspólne działanie obojga rodziców. Sprawy wychowawcze stanowią sprawy o fundamentalnym znaczeniu dla rodziców. Można wręcz pokusić się o stwierdzenie, że jest to najistotniejsze zagadnienie, ponieważ dotyczy ono formowania osobowości dziecka i przekazywania mu określonych wzorców aksjologicznych. Ogólne zapatrywania rodziców promieniują na szereg kwestii szczegółowych

⁴³ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359, dalej: k.r.o.

⁴⁴ Podobieństwa i różnice w budowie powyższych norm prawnych wskazuje J. Słyk, *Rozstrzygnięcie o istotnych sprawach dziecka w przypadku braku porozumienia rodziców (art. 97 § 2 k.r.o.)*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne”, 2013, nr 14, [online:] <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/Rozstrzygnięcie-o-istotnych-sprawach-dziecka-w-przypadku-braku-porozumienia-rodzic%C3%B3w-art-97-par.-2-kro.pdf>, s. 78 (dostęp: 15.12.2020 r.).

⁴⁵ Postanowienie SN z dnia 6 marca 1985 r., III CRN 19/85, LEX nr 8694.

⁴⁶ J. Wrątny, *Nowa regulacja urlopów i zasiłków wychowawczych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, 1996/8–9, s. 50 – za J. Słykiem.

⁴⁷ Uchwała SN z 23 maja 2012 r., III CZP 21/12.

⁴⁸ H. Haak, *Władza rodzicielska. Komentarz*, Toruń 1995, s. 59 – za J. Słykiem.

w zakresie rozwoju dziecka. Można domniemywać, że każdemu z rodziców będzie zależało na wyborze jego wizji światopoglądowej. Nie ulega zatem najmniejszej wątpliwości, że sprawy wychowania moralnego i religijnego stanowią istotne sprawy, o których mowa w przedmiotowych przepisach prawnych k.r.o.

Należy pozytywnie ocenić otwartość systemu prawnego na rozmaite warianty sytuacji osobistej rodziców dziecka, aby zakresem regulacji objąć wszystkie osoby zainteresowane uzyskaniem pomocy sądu opiekuńczego w rozwiązywaniu konfliktu światopoglądowego. Art. 97 k.r.o. obejmuje bowiem swoim zakresem rodziców będących małżeństwem i pozostających w pożyciu, rodziców w separacji prawnej lub faktycznej, rodziców po rozwodzie, rodziców pozostających w związku faktycznym⁴⁹. Nie może być więc mowy o dyskryminacji par rodzicielskich na poziomie prawodawstwa, ponieważ każdy rodzic dziecka może wystąpić do sądu z wnioskiem o rozstrzygnięcie merytoryczne i nie ma przy tym znaczenia jego życie prywatne. Jest to spójne z zakresem podmiotowym prawa z art. 48 Konstytucji, które przysługuje z samego tytułu bycia rodzicem i status pary ani też zmiany w tym zakresie nie mają przy tym znaczenia normatywnego dla sfery realizacji prawa do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. W powyższym zakresie należy ocenić pozytywnie obowiązujący stan prawny w zakresie podmiotowego uregulowania instytucji z art. 24 k.r.o. oraz art. 97 § 2 k.r.o. Należy mieć też na uwadze, że jedną z przesłanek zwrócenia się z wnioskiem do sądu o rozstrzygnięcie sporu prawnego jest przysługiwanie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom⁵⁰.

Sporne sytuacje pomiędzy rodzicami w zakresie wychowania religijnego i moralnego mogą być różnorodne. Można wyobrazić sobie, że sąd będzie rozpatrywać wnioski w sprawie wyboru religii, w której ma być wychowywane dziecko, np. w związku z zaplanowanym udzieleniem dziecku sakramentu chrztu świętego, przystąpienia dziecka do sakramentu Pierwszej Komunii Świętej, wniosku o zmianę wyznania, zgody na wyjazd na pielgrzymkę religijną itp. Wydaje się, że tego typu spory w jakiejś części zostają rozwiązane wewnętrznie, na takiej zasadzie, że jeden rodzic ustępuje lub prowadzi własne działania wychowawcze bez porozumienia z drugim rodzicem. Stosunki

⁴⁹ J. Słyk, *Rozstrzyganie...*, s. 81.

⁵⁰ *Ibidem*.

faktyczne stanowią sferę życia prywatnego i nierzadko konflikty światopoglądowe nie przechodzą do fazy sporu prawnego. W pewnej części przypadków rodzice mogą jednak wyrażać wolę poszukiwania pomocy prawnej przed sądem w celu rozwiązania zaistniałego sporu światopoglądowego. Może to dotyczyć również poszukiwania ochrony przed dyskryminacją ze strony drugiego rodzica, który uniemożliwia realizację prawa do art. 48 Konstytucji.

Stanem pożądanym jest, aby rodzice samodzielnie wspólnie dokonali wyboru w tej kwestii wychowania moralno-religijnego. W przypadku, gdy rodzice wyznają tę samą wiarę, wówczas dziecko w naturalny sposób otrzymuje ten sam depozyt i wychowywane jest zgodnie przez obojga rodziców w określonym systemie konfesyjnym czy też w innym systemie światopoglądowym. W przypadku różnic światopoglądowych między rodzicami mogą oni dojść wspólnie do porozumienia, zgodnie z którym wybierają jedną z dwóch własnych wizji i jeden z nich ustępuje. Rodzice mogą zwrócić się również do sądu opiekuńczego w sprawie wyboru religii, w której ma być wychowywane ich dziecko. Jak już wspomniano – przepisy prawne nie precyzują sposobów rozstrzygania takich kwestii. Brak szczegółowej regulacji prawnej w tym zakresie nie uprawnia jednak do oddalenia pozwu. Każdy przypadek sporu rodzicielskiego powinien zostać merytorycznie rozpatrzony przez sąd, jeżeli wniosek spełnia wymogi formalne. W tym miejscu niniejszego opracowania zaproponowano zakres przesłanek, które mogą być przydatne w rozstrzygnięciu sprawy zgodnie z zasadą dobra dziecka.

Kwestią do rozważenia pozostaje ustalenie stosunku rodziców dziecka do poszczególnych systemów religijnych w oparciu o przyjęcie domniemania z zaistniałych wcześniej zdarzeń. Można rozważyć ewentualne zdarzenie wstąpienia rodziców dziecka w związek małżeński w trybie wyznaniowym ze skutkami cywilnymi. W tym miejscu trzeba rozważyć, czy zdobycie takiej informacji będzie mogło zostać wykorzystane w postępowaniu sądowym. Wydaje się, że pozyskanie informacji o ślubie wyznaniowym ze skutkami cywilnymi nie będzie sprzeczne z zasadą bezstronności światopoglądowej władz publicznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji), ponieważ sąd może uwzględnić rozmaite oświadczenia rodziców złożone w celu rozstrzygnięcia sprawy z zakresu wychowania moralno-religijnego dziecka. Powyższa kwestia stanowi oczywiście okoliczność życia prywatnego małżonków, lecz małżeństwo stanowi także zdarzenie społeczne o doniosłości prawnej i ma istotne

znaczenie dla kształtu życia rodzinnego. Tym bardziej w przypadku, gdy rodzice oczekują rozstrzygnięcia sporu światopoglądowego, należałoby przyjąć, że bez sprzeciwu przedstawią informacje, które mogą przyczynić się do uzyskania pełnego oglądu sytuacji rodzinnej przez sąd.

Ponadto należy rozważyć, czy art. 53 ust. 7 Konstytucji pozwala na zadawanie tego typu zapytania przez sąd. Przepis ten stanowi, że nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania. Nie ulega wątpliwości, że sąd opiekuńczy jest organem władzy publicznej, ponieważ w sposób władczy kształtuje zakres praw i obowiązków rodziców, orzeka o realizacji ich prawa z art. 48 Konstytucji. W treści proponowanego pytania nie mamy jednak do czynienia z pytaniem wprost o wyznanie podzielane przez matkę lub ojca ani też o członkostwo w kościele lub innym związku wyznaniowym, lecz o jeden z trybów zawarcia związku małżeńskiego, który występuje w prawie polskim. Przedmiotem pytania byłby jedynie tryb wstąpienia w związek małżeński ze skutkami cywilnymi, który przewidziany został przez prawo polskie.

Można więc przyjąć domniemanie, iż w sytuacji, gdy małżonkowie zawarli związek małżeński przed duchownym określonej wspólnoty religijnej, to właśnie w nurcie nauczania tej wspólnoty religijnej powinno być wychowywane wspólne potomstwo, chyba że inaczej wynikałoby z treści złożonych oświadczeń nupturientów lub nauczania danego kościoła lub innego związku wyznaniowego. Należałoby więc oczekiwać, że w razie konfliktu czy porzucenia określonej wiary przez jednego ze współmałżonków drugi z rodziców zachowuje prawo do dalszego wychowywania dziecka w tej wierze, w której zawarty został związek małżeński i zgodnie z przyrzeczeniem, że właśnie w jej założeniach kształtowana będzie jego osobowość. Powyższe stanowisko można uzasadnić również troską o dobro dziecka, aby zachować ciągłość światopoglądową, co wydaje się być uzasadnione także tym, że zmiany systemu wartości mogą zaburzać dziecku poczucie bezpieczeństwa.

Szczególne znaczenie dla określenia sposobu rozstrzygania sporów światopoglądowych między rodzicami mogą mieć oświadczenia rozmaitej treści, które składają nupturienti. Wymiar sprawiedliwości pozostaje otwarty na tego typu dokumenty. Warto przedstawić dla przykładu sprawę dotyczącą takiej praktyki, a także ochrony rodzica przed dyskryminacją w realizacji prawa z art. 48 Konstytucji. W orzecznictwie wystąpiła sprawa, gdy mężczyzna

z kobietą złożyli zobowiązanie przed proboszczem o wychowanie religijne dziecka w wierze rzymskokatolickiej⁵¹. Po pewnym czasie mężczyzna zmienił zdanie i utrudniał kobiecie udzielenie dziecku sakramentu chrztu świętego. W małżeństwie pojawił się kryzys między małżonkami, a kobieta związała się z innymi mężczyzną; trwało postępowanie rozwodowe. Kobieta postanowiła przygotować dziecko do chrztu świętego i Komunii Świętej poza wiedzą ojca dziecka. Na ojca chrzestnego dziecka zaś wybrała swojego partnera, który miał dobry kontakt z dzieckiem. Ojciec biologiczny nie został zaproszony na powyższe ceremonie religijne. Jest to przykład sytuacji sporu światopoglądowego o kierunek wychowania religijnego dziecka. Mężczyzna uznał, że powyższe działanie było naruszeniem jego dóbr osobistych, ponieważ nie mógł uczestniczyć w ważnym wydarzeniu swojego dziecka, a matka dziecka zrobiła mu na złość swoim działaniem. Sąd uznał jednak, że nie doszło do obrazy praw ojca ze względu na jego zachowanie sprzeczne z postanowieniami przedślubnymi i istniejący konflikt. Warto przyjrzeć się bliżej przedstawionej argumentacji prawniczej.

Mężczyzna zobowiązał się pisemnie wobec matki (pozwanej) oraz proboszcza parafii, że wszystkie dzieci zrodzone z ich małżeństwa będą ochrzczone i wychowywane w religii rzymskokatolickiej. Sąd uwzględnił treść oświadczeń złożonych przez rodziców przed organem władzy kościelnej. Pojawia się więc pytanie o możliwość uznania skutków prawnych tego typu oświadczeń w prawie świeckim. Trzeba uznać, że są one dopuszczalne na zasadzie swobody umów z 353¹ k.c. Sąd, rozstrzygając przedmiotową sprawę, kierował się okolicznością, że dziewczynka chętnie uczestniczyła w lekcjach religii i chciała przystąpić do Pierwszej Komunii Świętej. Należy zaaprobować przyjęte stanowisko, ponieważ oparte ono było na poszanowaniu zdania dziecka. W powyższym przypadku zdanie dziecka było zbieżne ze stanowiskiem matki. Nie jest dopuszczalne apriorycznie przyjmowanie stanowiska matki jako nadrzędnego względem światopoglądu ojca. Konstytucja jednoznacznie przyjmuje bowiem równouprawnienie kobiety i mężczyzny w życiu rodzinnym, co stanowi uszczegółowienie zasady równości.

⁵¹ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 marca 2010 r., sygn. I ACa 22/10, [online:] <https://www.waw.sa.gov.pl/container/Orzeczenia//2010//pdf/I%20ACa%2022.10%20wyrok%20i%20uzasad..pdf>.

Sąd mógłby przyjąć odmienny wniosek w sytuacji, gdyby drugi małżonek również dokonał zmiany wyznania po zawarciu małżeństwa i żaden z nich nie wyznawał aktualnie systemu religijnego z chwili wstąpienia w związek małżeński. W takim przypadku okoliczność ślubu wyznaniowego ze skutkami cywilnymi nie miałyby znaczenia prawnego dla rozstrzygnięcia sporu światopoglądowego między rodzicami o kierunek procesu wychowawczego dziecka.

Spór o katechizację między rodzicami

Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty⁵² przewiduje w art. 12 ust. 1, że: „Publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii decydują uczniowie”. W odniesieniu do dzieci wyznania rzymskokatolickiego art. 12 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolita Polska przewiduje gwarancje prawne dla „rodziców”. W podobnym kształcie zredagowane są odpowiednie przepisy gwarancyjne w ustawach indywidualnych o stosunku państwa do poszczególnych kościołów i związków wyznaniowych.

Należy proponować zmianę przepisów prawnych i uznanie, że zgoda jednego z rodziców jest wystarczająca do udziału w lekcji religii przy akceptacji dziecka. W razie wystąpienia sprzeciwu jednego z rodziców organ prowadzący placówkę oświatową powinien zachęcić rodziców do uzgodnienia wspólnego stanowiska. Sformułowanie „życzenie rodziców” sugeruje, że jest to zgodna wola matki i ojca dziecka, lecz – jak już wspomniano – w praktyce mogą występować różne sytuacje. Tym bardziej jest to istotne, gdy coraz więcej rodziców podejmuje decyzje o wypisaniu dziecka z zajęć katechetycznych. Ustawa nie rozstrzyga przypadku konfliktowych, gdy jeden rodzic wyraża zgodę na udział w katechizacji, a drugi jest temu przeciwny. Brakuje w systemie prawnym kryteriów rozstrzygnięcia tego typu sporów prawnych. Należy przede wszystkim postulować konieczność uwzględnienia stanowiska dziecka, jeżeli jest to uzasadnione jego ogólnym stanem rozwoju psychofizycznego.

⁵² Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1327.

Odmierna sytuacja będzie zachodzić wtedy, gdy rodzice nie mieli ślubu wyznaniowego ze skutkami cywilnymi lub pozostają w cywilnym związku małżeńskim, faktycznym pożyciu, a np. jeden z rodziców, który dotychczas był niewierzący, postanowił przyjąć światopogląd konfesyjny lub inny niż dotychczas reprezentowany i wyraża przy tym oczekiwanie, że również jego dziecko będzie wychowywane w tym samym nurcie światopoglądowym.

Rozstrzygnięcie konfliktu światopoglądowego pomiędzy rodzicami nie jest łatwym zdaniem z uwagi na ryzyko powstania zarzutu dyskryminacji jednego z rodziców. Nie da się ustalić hierarchii systemów światopoglądowych przy rozstrzyganiu sporów w zakresie prawa do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców. Oczywiście przekonania światopoglądowe sprzeczne z zasadą dobra dziecka nie mogą uzyskać ochrony prawnej. Stosowanie kar cielesnych jest niedopuszczalne zgodnie z przepisami Konstytucji i żaden światopogląd nie może ich uzasadniać. Należy krytycznie odnieść się do haseł „dziecka bicie ułatwia życie”, „gdy nie ma karania, nie ma posłuchania” itp. Jak już wspomniano, prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem nie ma charakteru absolutnego. Jego realizacja nie może zagrażać dobrostanowi dziecka. Odmowa poszanowania takich zachowań rodzica nie oznacza dyskryminacji światopoglądowej, przekonania rodzicielskie nie mogą bowiem prowadzić do zagrożenia życia lub zdrowia dziecka. Działania sprzeczne z aktualnym stanem wiedzy medycznej nie mogą zyskać pozytywnej oceny jako przejaw korzystania z prawa z art. 48 Konstytucji. Nie da się mówić o dyskryminacji w tego typu przypadkach. Brak uwzględnienia postaw rodziców, które rażąco odbiegają od stanu wiedzy i stanowią niebezpieczeństwo dla dziecka, nie może być uznane za dyskryminację.

Wybór systemu światopoglądowego, w którym ma być wychowywane dziecko, nie jest zadaniem łatwym dla sądu. Zachodzi bowiem trudność w dokonaniu wyboru opcji światopoglądowej bez ryzyka dyskryminacji rodziców w zakresie realizacji prawa do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców. Należy bowiem stwierdzić, że w sytuacji, gdy sąd dokona wyboru „opcji światopoglądowej A” z pominięciem „opcji światopoglądowej B”, to wówczas rodzic, którego przekonania światopoglądowe zostały pominięte, może mieć wrażenie dyskryminacji z uwagi na wyznawane przekonania. W świetle art. 25 ust. 2 Konstytucji władze publiczne nie mogą sprawiać

wrażenia, że uznają jeden system światopoglądowy za lepszy lub gorszy⁵³. Trudno będzie więc uznać dopuszczalność przyznania wyłącznego prawa do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem tylko jednego rodzica. Trzeba bowiem również mieć na uwadze, że władze publiczne w Polsce nie mogą faworyzować ani dyskryminować jakiegokolwiek systemu światopoglądowego, w tym także systemu wiary określonego kościoła lub związku wyznaniowego. Warto przy tym zwrócić uwagę, że opowiedzenie się przez sąd opiekuńczy za jednym z systemów światopoglądowych o charakterze zinstytucjonalizowanym może sprawiać wrażenie sympatyzowania z określoną wspólnotą religijną. Dodatkowo pojawia się więc ryzyko naruszenia art. 25 ust. 3 Konstytucji, który przewiduje, że stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi oparte są na wzajemnej zasadzie autonomii i niezależności. Przedstawiciele władz publicznych, w tym także władzy sądowniczej nie powinni zatem swoim aktami władczymi wspierać bądź marginalizować określonych zespołów przekonań. Oczywiście każdy wybór może być obarczony w jakimś stopniu zarzutem stronnictwa, ponieważ nie da się merytorycznie rozstrzygnąć sprawy w zakresie sporu o art. 48 Konstytucji bez podjęcia decyzji o określonej treści co kierunku wychowania dziecka.

Mając na uwadze powyższe wątpliwości, należałoby postulować, aby przepisy prawa polskiego nakazywały wydanie rozstrzygnięcia umożliwiającego obojgu rodzicom realizować własny kierunek wychowania religijnego dziecka. Nie powinno się bowiem pozbawiać jednego z rodziców możliwości wpływu na rozwój wychowania moralnego i rodzinnego dziecka, chyba że mamy do czynienia z pozbawieniem lub ograniczeniem władzy rodzicielskiej jednego z rodziców. Z punktu widzenia polskiego prawa państwowego politeizm ani też pluralizm światopoglądowy nie jest zakazany, ponieważ władze publiczne nie identyfikują się z określonym systemem światopoglądowym. Kwestią innego rodzaju będzie okoliczność, czy tego typu rozwiązanie usatysfakcjonuje skonfliktowanych rodziców. Częściowe uwzględnienie stanowisk obojga rodziców mogłoby zostać uznane za wyraz określonego kompromisu, w którym nie ma jednej strony w pełni usatysfakcjonowanej. Wydaje się jednak, że całkowite pominięcie stanowiska drugiego z rodziców mogłyby być zbyt daleko idącym

⁵³ W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2009, *passim*.

rozwiązaniem, mogącym mieć znamiona dyskryminacji. Raczej należałoby przyjąć więc zasadę uwzględnienia – w miarę możliwości – opcji światopoglądowej obojga rodziców, a dziecko wraz z rozwojem psycho-fizycznym powinno dokonać samodzielnego wyboru. Można wyobrazić sobie również sytuację, gdy dziecko odrzuci oba systemy światopoglądowe proponowane przez rodziców i będzie podążać zupełnie inną, własną drogą.

Proponowane rozwiązanie legislacyjne może być szczególnie przydatne w obliczu postępującej krytyki tradycyjnych systemów konfesyjnych przy zjawisku galopującej laicyzacji życia społecznego. Wzrastająca liczba wystąpień z Kościoła katolickiego⁵⁴ może przyczyniać się do coraz częstszych konfliktów w przypadku, gdy drugi rodzic zachowuje swój światopogląd chrześcijański. Rozstrzygnięcie uwzględniające dwa systemy światopoglądowe może prowadzić do wystąpienia zarzutu po stronie rodziców, że taki sposób rozwiązania sporu przez sąd jest nie do pogodzenia z założeniami wewnętrznymi tych przekonań. Należy jednak podkreślić, że sąd nie może wnikać w przesłanki filozoficzne czy teologiczne poszczególnych systemów światopoglądowych, ponieważ byłoby to przełamanie zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych z art. 25 ust. 2 Konstytucji. To zaś może prowadzić do dalszych problemów ze względu na wykluczające się założenia dwóch systemów światopoglądowych i jeden z rodziców może dążyć do uznania pierwszeństwa własnych przekonań.

Taka sytuacja może doprowadzić do sytuacji, gdy zgoda na wychowanie dziecka według dwóch systemów religijnych skutkuje naruszeniem prawa wewnętrznego jednego z tych systemów światopoglądowych. Dla przykładu można wskazać przykazanie „Nie będziesz mieć Bogów cudzych przede mną”. Ze względu na autonomię porządków prawnych z art. 25 ust. 3 Konstytucji należy uznać, iż nie jego treść nie stanowi jednak przeszkody do wydania rozstrzygnięcia z uwzględnieniem obu systemów światopoglądowych. Dla prawa świeckiego okoliczności rozbieżności między założeniami wewnętrznymi systemów religijnych pozostają prawnie irrelewantne. Warto przy tym wspomnieć, że nie ma prawnych przeszkód, aby jedna osoba należała do

⁵⁴ J. Kaczmarczyk, *Kościół w Polsce wraca do badania zjawiska apostazji*, [online] <https://wydarzenia.interia.pl/religia/news-kosciol-w-polsce-wraca-do-badania-zjawiska-apostazji,-nId,4938775> (dostęp: 18.02.2021 r.).

dwóch lub więcej wspólnot religijnych⁵⁵. Sąd opiekuńczy powinien zatem wybrać rozwiązanie hybrydowe i dopuścić wychowanie moralno-religijne w nurcie dwóch systemów religijnych. Rzecz jasna inaczej należałoby przyjąć, gdyby jeden z rodziców został pozbawiony władzy rodzicielskiej lub została ona ograniczona w sposób przewidziany przez prawo. Realizacja prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie ze swoimi przekonaniem wymaga dysponowania władzą rodzicielską, co wynika z treści art. 48 Konstytucji.

Kwestią do rozważenia będzie również określenie sposobu rozwiązania sytuacji, gdy jeden z rodziców pozostających w sporze pozostaje członkiem, ewentualnie wyznawcą (sympatykiem) wspólnoty religijnej o uregulowanym statusie prawnym, w tym np. chrześcijańskiej, a drugi z nich podziela niezinstytucjonalizowany światopogląd lub też należy do wspólnoty religijnej istniejącej jedynie w wymiarze faktycznym. Szczególnie istotne może być to, że nowe zjawiska religijności oraz laickie systemy światopoglądowe negują podstawy tradycyjnych systemów światopoglądowych. Należy dążyć do zabezpieczenia pozycji prawnej rodziców przed aktami dyskryminacji. W związku z tym należałoby postulować rozwiązanie prawne, aby systemy nauczania religijno-moralnego kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej mogły korzystać z domniemania zgodności tego nauczania z zasadą dobra dziecka względem tych, które istnieją jedynie w wymiarze faktycznym. Takie rozwiązanie wydaje się atrakcyjne ze względów pragmatycznych, ponieważ może stanowić narzędzie rozwiązujące szereg konfliktów w oparciu o jasne kryterium ustawowe. W takim przypadku kościoły i inne związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej posiadają bowiem cechę prawnie relevantną, która stanowi podstawę do jednakowego traktowania ze względu na podobieństwo sytuacji, do czego zobowiązuje treść zasady równouprawnienia z art. 25 ust. 1 Konstytucji. Zasadne jest przyjęcie domniemania, że wraz z rejestracją danej wspólnoty religijnej sprawdzone zostały jej założenia doktrynalne, obrzędy i praktyki działania określone w dokumencie przy wpisie do rejestru. Art. 27 ust. 1 u.g.w.s.w. wprost przewiduje bowiem, że działalność kościołów i innych związków wyznaniowych nie może naruszać m.in. władzy rodzicielskiej.

⁵⁵ M. Ożóg, *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, „Forum Prawnicze”, 2015, nr 2, s. 27.

Jednym z przejawów jej realizacji będzie określanie kierunku wychowania religijno-moralnego dziecka. Można więc przyjąć domniemanie, że zarejestrowane kościoły i inne związki wyznaniowe nie posiadają w swoim nauczaniu rozwiązań sprzecznych z istotą władzy rodzicielskiej, a także naruszeniem zasady dobra dziecka. Nie ulega wątpliwości, że praktyki religijne sprzeczne z powyższymi zasadami prawnymi nie uzyskałyby aprobaty organu rejestrowego. Powyższa konstrukcja stanowi jedynie domniemanie, ponieważ możliwa jest sytuacja, gdy oczywiście niektórzy wyznawcy postępują wbrew oficjalnemu nauczaniu religijnemu, co może podnieść w postępowaniu sądowym drugi ze skonfliktowanych rodziców.

Należy podkreślić, że zaproponowane powyżej rozwiązanie nie może stanowić wyłącznej podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, ponieważ w prawie polskim nie istnieje obowiązek uregulowania statusu prawnego przez wspólnotę religijną⁵⁶. Ponadto rodzic może opierać swoje przekonania w ramach realizacji wolności sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym, jeżeli dana grupa konfesyjna nie uzyskała ukształtowanego położenia prawnego. Trudno bowiem winić jednostkę za brak określonego statusu prawnego danego zrzeszenia światopoglądowego, ponieważ powyższa okoliczność może wynikać z bardzo wielu przyczyn. Rodzic „wyznania A” nie może argumentować o wyższości swojego światopoglądu ze względu na brak uregulowanego położenia prawnego „wyznania B” podzielanego przez drugiego rodzica. Byłby to przejaw dyskryminacji. Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców nie powinno być łączone ze statusem wspólnoty religijnej, do której rodzice należą lub z którą sympatyzują. Realizacja prawa z art. 48 Konstytucji nie wiąże się z kwestią statusu kościoła lub związku wyznaniowego, tak jak np. w przypadku możliwości korzystania z nauki religii w szkole (art. 53 ust. 4 Konstytucji), art. 106 k.k.w. w zw. art. 242 § 12 k.k.w. Mając na uwadze przedstawione ustalenia, należy uznać, że przyjęcie zaproponowanych konstrukcji domniemań nie powinno prowadzić do automatycznego uznania nadrzędności systemów światopoglądowych o ukształtowanym położeniu prawnym. Będzie to wskazówka normatywna

⁵⁶ Zob. A. Mezglewski, *Rejestrowanie związków wyznaniowych*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, Warszawa 2008, s. 250.

dla sądu opiekuńczego w poszukiwaniu optymalnego sposobu rozstrzygnięcia sporu prawnego.

Wydaje się, że w powyższych sytuacjach faktycznych sąd powinien również wysłuchać dziecka, a także uwzględnić jego oczekiwania, jeżeli przemawia za tym stopień jego rozwoju psycho-fizycznego, co pozostaje w pełni zgodne z treścią art. 72 ust. 2 Konstytucji.

Sąd opiekuńczy powinien wydawać zgodę na określoną kategorię zachowań z udziałem dziecka, np. udział w cotygodniowych praktykach religijnych z rodzicem o określonym światopoglądzie. Sąd może również wyrazić zgodę na udział dziecka w praktykach religijnych dwóch systemów światopoglądowych, aby obojgu rodzicom dać szansę sprawowania władzy rodzicielskiej w sprawach wychowania moralnego i religijnego dziecka. W treści orzeczenia należy precyzyjnie określić prawa każdego z rodziców wraz ze sposobem ich realizacji. W pewnych przypadkach może być to trudne do zrealizowania ze względu na to, że dniem świątecznym w wielu wyznaniach religijnych pozostaje niedziela. Dla dziecka może być męczące uczestniczenie w dwóch nabożeństwach religijnych w tym samym dniu. Sąd powinien więc mieć również na uwadze sposób obchodzenia dnia świątecznego na gruncie spornych systemów światopoglądowych.

Poszukując potencjalnych metod rozwiązania konfliktów, warto również rozważyć rozwiązanie polegające na uznaniu, że dziecko ma być wychowywane w systemie światopoglądowym tego rodzica, który jako pierwszy zgłosił pozew do sądu o rozstrzygnięcie sporu o wychowanie moralno-religijne dziecka. Takie rozwiązanie mogłoby być umotywowane zasadą *prior tempore, potior iure* – łac. lepszy w czasie, lepszy w prawie, a także założeniem, że rodzic występujący z wnioskiem pozostaje bardziej zainteresowany sprawami wychowawczymi. Wydaje się jednakże, iż nie jest to odpowiednie kryterium. Nie powinno się bowiem pozbawiać drugiego z rodziców możliwości realizacji prawa do wychowania dziecka zgodnie z własnym światopoglądem jedynie z tego względu, że później złożył wniosek lub w ogóle tego nie uczynił. Raz jeszcze należy przyjąć, że w sytuacji rozstrzygania sądowego sporu w zakresie wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców optymalnym rozwiązaniem wydaje się sformułowanie nakazu poszanowania obu systemów religijnych przez każdego z rodziców. Dziecko wraz z procesem dorastania

powinno samodzielnie dokonać wyboru tej religii, do której odczuwa pozytywny stosunek emocjonalny.

4. Wychowanie moralne i religijne dziecka w konflikcie światopoglądowym między rodzicami a dziećmi i innymi podmiotami

Jak zaznaczono we wstępie, w proces wychowawczy zaangażowane są różne podmioty, które wspierają aktywność rodziców w tym obszarze i mają własne zadania wynikające z pełnionej przez nich funkcji. Szczególnie istotną rolę w zakresie wychowania odgrywają osoby prowadzące katechizację w szkole publicznej. W tym miejscu warto wspomnieć, że art. 20 ust. 1 u.g.w.s.w. określa, że: „Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą nauczać religii oraz wychowywać religijnie dzieci i młodzież, zgodnie z wyborem dokonany przez ich rodziców lub opiekunów prawnych”. Przepis ten jednoznacznie przewiduje, że decyzja o pobieraniu nauki religii przez dziecko podejmowana jest przez rodziców, opiekunów prawnych. Wraz z osiągnięciem pełnoletniości decyzję podejmują uczniowie. Jest to w pełni zrozumiałe, ponieważ wraz z osiągnięciem pełnoletniości wygasa władza rodzicielska i prawo do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami staje się bezprzedmiotowe ze względu na utracony status dziecka. Oczywiście doświadczenie życiowe wskazuje, że rodzice chętnie zabierają głos wobec własnego dziecka bez względu na jego wiek we wszystkich sprawach dotyczących jego osoby.

W świetle obowiązujących przepisów prawnych nie ulega zatem wątpliwości, że wybór rodziców musi zostać uszanowany przez przedstawicieli kościoła, związku wyznaniowego, a także kierownictwo placówki oświatowej. Do ukończenia 18. roku życia dziecko podlega władzy rodzicielskiej i powinno uczęszczać na lekcje religii, jeżeli – jak już wspomniano – takie będzie życzenie jednego z rodziców. W razie sprzeciwu jednego z rodziców w kwestii uczestnictwa dziecka na zajęcia z religii można wnioskować o rozstrzygnięcie sporu przez sąd opiekuńczy. W tym przypadku niemożliwe będzie uczynienie zadość życzeniom obojgu rodziców. Z tego względu uważam, że powinno się zasięgnąć opinii dziecka. Takie podejście odpowiada treści art. 48 ust. 2 Konstytucji oraz art. 72 ust. 3 Konstytucji. Do oceny sądu pozostają wyjaśnienia dziecka z punktu widzenia jego rozwoju psycho-fizycznego.

Warto w tym miejscu przypomnieć sprawę z orzecznictwa, która dotyczyła sporu z zakresu art. 48 Konstytucji w zakresie uczestnictwa w szkolnej katechezie⁵⁷. Rodzice dziecka byli po rozwodzie, matka zapisała dziecko na lekcję religii, a ojciec, z którym dziewczynka mieszkała, wypisał ją z tych zajęć. Dziewczynka w trakcie wysłuchania z udziałem biegłych oświadczyła, że nie wierzy „w religię i tego niby Boga”, bo w trakcie swojej podróży samolotem zobaczyła niebo i stwierdziła, że nikogo w nim nie było, tak więc w Boga nie wierzy. Ojciec przygotował jej także oświadczenie do podpisu, w którym uznała, że nie chce chodzić na lekcje religii i nie może być do tego zmuszana z uwagi na treść art. 194 k.k. Spór między rodzicami rozstrzygnięty został na korzyść matki – uznano, że dziecko zostało zmanipulowane przez ojca. Sąd w przedmiotowym rozstrzygnięciu uznał, iż do momentu wydania wyroku w sprawie ograniczenia praw rodzicielskich matce, dziewczynka powinna uczęszczać dalej na katechezę. Z powyższego stanowiska sądu wyłania się przekonanie, że zgoda jednego z rodziców wystarczy do udziału w katechezie, ponieważ sprzeciw rodzica sąd uznał za bezskuteczny. Należy postulować, aby w przypadku sporu między rodzicami o uczestnictwo w lekcji religii i niechęci dziecka przyjąć rozwiązanie, iż w takiej sytuacji zdanie dziecka będzie decydujące, jeżeli jego stan psycho-fizyczny za tym przemawia. Trudno ocenić przedmiotowe rozstrzygnięcie ze względu na brak dokładnych informacji o stanie faktycznym.

Obecnie coraz częściej zauważa się zmniejszającą się liczbę nastolatków uczestniczących w praktykach religijnych, co powoduje, że Polska wykazuje w tym zakresie najwyższy wskaźnik punktowy ze 106 państw świata objętych badaniami instytutu *Pew Research Center* z 2018 r.⁵⁸ Pojawia się zatem pytanie o rozwiązywanie sporów prawnych, gdy dorastające dziecko (np. 15-latek) nie chce uczestniczyć w zajęciach z religii, a rodzice wyrażają życzenie, aby nadal podlegało katechizacji lub też jedno z nich jest temu przeciwnie. Biorąc pod

⁵⁷ Sprawa znana z doniesień medialnych. Zob. A. Dryjańska, *9-latka skazana na katechezę. Psycholożka komentuje postanowienie sądu rodzinnego*, [online:] <https://www.tokfm.pl/Tok-fm/7,130517,24395627,9-latka-skazana-na-katecheze-psycholozka-komentuje-postanowienie.html> (dostęp: 18.02.2021 r.).

⁵⁸ Zob. dane z raportu pt. *The Age Gap in Religion Around the World*, [online:] <http://www.pewforum.org/2018/06/13/young-adults-around-the-world-are-less-religious-by-several-measures/> (dostęp: 03.08.2018 r.).

uwagę art. 48 ust. 2 Konstytucji oraz art. 72 ust. 3 Konstytucji, należałoby przyjąć, że w przypadku ukończenia przez dziecko 13. roku życia powinno ono zostać wysłuchane. Natomiast wzięcie pod uwagę jego zdania wydaje się niemożliwe ze względu na bezwzględnie obowiązujący charakter przepisów prawnych, które przewidują, że o udziale dziecka w religii decydują jego rodzice (opiekunowie prawni). Wyrażony przez nie sprzeciw ani rezygnacja z uczestnictwa z tych zajęć nie będą skuteczne prawnie do momentu uzyskania pełnoletniości w sposób przewidziany przez prawo polskie. Prawodawca jednoznacznie przyznał to uprawnienie szczegółowe z zakresu prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniami aż do osiągnięcia pełnoletniości dziecka.

Z punktu widzenia treści art. 48 ust. 1 Konstytucji należy przyjąć, że nie powinno się przymuszać dziecka do udziału w zajęciach z religii, jeżeli jest to już nastolatek, a rodzice nie mają jednomyślności w kwestii kierunku wychowania moralno-religijnego dziecka. Zabrania tego bowiem art. 53 ust. 6 Konstytucji. Taki wniosek płynie z argumentu z wykładni historycznej, gdy porówna się analogiczny przepis w Konstytucji marcowej. Przymus w sprawach wychowawczych nie jest odpowiednią metodą i przynosi szkody w rozwoju młodego człowieka. Nastolatek powinien mieć wpływ na sprawy dotyczące jego osoby. Nie mamy wówczas do czynienia z dyskryminacją któregoś rodziców, lecz z uznaniem pierwszeństwa wolności sumienia i wyznania dziecka.

Wydaje się, że całokształt uregulowań konstytucyjnych przemawia za tym, aby przy rozstrzygnięciu sporów światopoglądowych między rodzicami o kierunek wychowania moralno-religijnego dziecka uwzględnić także stanowisko dziecka po osiągnięciu przez nie odpowiedniego poziomu dojrzałości psycho-fizycznej. Konstytucja w art. 72 ust. 3 przewiduje, że w toku ustalania praw dziecka organy zobowiązane są do „wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka”. Przepisy prawne nie precyzują w sposób systemowy kwestii przesłanki wieku, którego ukończenie pozwalałoby przyjąć domniemanie osiągnięcia odpowiedniego stopnia dojrzałości dziecka do uwzględnienia jego stanowiska. Analiza szeregu regulacji szczegółowych dotyczących uprawnień dziecka przed uzyskaniem pełnoletniości umożliwia uzyskanie szerszej perspektywy w poszukiwaniu odpowiednich propozycji *de lege ferenda* na gruncie statusu dziecka w sporze światopoglądowym pomiędzy

rodzicami. Warto przedstawić wybrane regulacje w prawie polskim, które dotyczą poszanowania podmiotowości prawnej dziecka.

Ukończenie 13 lat istotnie wzmacnia autonomię decyzyjną dziecka w sferze stosunków z zakresu prawa cywilnego⁵⁹. Wraz z osiągnięciem tego wieku człowiekowi przysługuje ograniczona zdolność do czynności prawnych. W myśl art. 58 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe małoletni, który ukończył 13 lat, może założyć rachunek oszczędnościowy, chyba że sprzeciwiają się temu rodzice⁶⁰. Wiek ten uprawnia do odmowy wyrażenia zgody na pobranie krwi w celu badania (art. 306 k.p.c.). Ustawa transplantacyjna określa wiek powyżej 13 lat, gdy dawca szpiku lub komórek krwiotwórczych krwi obwodowej musi wyrazić zgodę na zabieg, obok zgody przedstawiciela ustawowego i za zgodą sądu opiekuńczego⁶¹. Ukończenie 13. roku życia zobowiązuje sąd do uzyskania zgody dziecka na przysposobienie przez przysparzającego⁶² (art. 118 § 1 k.r.o.).

Ustawodawca szanuje podmiotowość dziecka, czego wyrazem jest treść art. 118 § 2 k.r.o., w którym wyrażono, iż sąd powinien wysłuchać dziecko, które nie ukończyło 13 lat, jeżeli może ono pojąć znaczenie przysposobienia. Do zmiany nazwiska dziecka mającego ukończone 13 lat konieczna jest jego zgoda (art. 90 § 1 zd. 2 k.r.o.). Taki sam cel przyświecał nowelizacji k.p.c. z 2008 r., gdyż treść art. 216¹ § 1 i 2 k.p.c. statuuje zasadę, iż sąd w rozpoznawanych w trybie procesu sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka powinien je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają. Sąd stosownie do okoliczności, rozwoju umysłowego, stanu zdrowia i stopnia dojrzałości dziecka uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia (art. 216¹ § 2 k.p.c.). Przepis art. 216¹ k.p.c. dotyczy jedynie kwestii ustalania w procesie praw niemajątkowych. Przede wszystkim będzie mieć zastosowanie w kształtowaniu władzy rodzicielskiej w sprawach o rozwód, unieważnienie małżeństwa i separację (art. 425 k.p.c.),

⁵⁹ M. Ożóg, *Prawo...*, *passim*. Przytaczam ustalenia z tego opracowania na kolejnych stronach.

⁶⁰ Dz.U. z 2014 r., poz. 586.

⁶¹ Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu tkanek i narządów (Dz.U. z 2005 r. Nr 169, poz. 1411).

⁶² Przy zaistnieniu przesłanek określonych w art. 118 § 3 k.r.o. dopuszczalne jest orzeczenie przysposobienia bez żądania zgody lub wysłuchania dziecka.

ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa i rozwiązanie przysposobienia (art. 453 k.p.c.). Instytucja wysłuchania nie będzie mieć zastosowania w tzw. sprawach niemajątkowych rozstrzyganych w procesie, a więc np. w sprawach alimentacyjnych⁶³. Art. 576 § 2 k.p.c. stanowi, iż w postępowaniu nieprocesowym sąd opiekuńczy jest zobowiązany, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają, wysłuchać dziecko w sprawach dotyczących zarówno osoby, jak i majątku dziecka. Przepis ten obejmuje m.in. sprawy o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka.

Małoletni, który ukończył 15 lat, może samodzielnie zawrzeć umowę o pracę, a jego przedstawiciel ustawowy może ją rozwiązać. W art. 25 ust. 2 u.z.l.l.d. przewidziano, iż małoletni, który ukończył 16 lat lub nie ukończył 16 lat, jest w stanie z rozeznaniem wypowiedzieć opinię w sprawie swego uczestnictwa w eksperymencie medycznym. Konieczna jest wówczas jego pisemna zgoda, wymagana obok zgody jego przedstawiciela ustawowego.

Z kolei art. 4a ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁶⁴ stanowi, iż do przerywania ciąży przez małoletnią kobietę, która nie ukończyła 13 lat, wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego, a małoletnia ma prawo do wyrażenia własnej opinii. W przypadku kobiety małoletniej i ubezwłasnowolnionej całkowicie wymagana jest pisemna zgoda wyrażona przez jej przedstawiciela ustawowego. Po osiągnięciu wieku 13 lat wymagana jest również pisemna zgoda kobiety.

Przy spełnieniu wymogów z art. 10 § 1 zd. 2 k.r.o. kobieta, która ukończyła 16 lat, może zawrzeć związek małżeński z mężczyzną w wieku pełnych 18 lat. Konieczna jest wówczas zgoda sądu, a zgoda jednego lub obojga rodziców nie ma przy tym znaczenia prawnego, w tym sensie, że nie jest konieczna do uzyskania. Brak uwzględnienia sprzeciwu rodzica na ślub nie może być uznany za przejaw dyskryminacji. Jediną przesłanką, którą należy kierować się, pozostaje dobro założonej rodziny w wyniku zgody na zawarcie związku małżeńskiego.

⁶³ Zob. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2010, s. 321.

⁶⁴ Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78.

Z punktu widzenia wolności przekonań dziecka warto wspomnieć o treści art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, zgodnie z którym małoletni w wieku od 16 do 18 lat, którzy mają ograniczoną zdolność do czynności prawnych, mogą należeć do stowarzyszeń, a osoby poniżej 16. roku życia – za zgodą przedstawicieli ustawowych, na zasadach określonych przez prawo o stowarzyszeniach⁶⁵. Powyższy przepis ma szczególne znaczenie gwarancyjne dla dzieci, które ukończyły 16 lat, ponieważ mogą uczestniczyć w działalności stowarzyszeń, która nie jest aprobowana przez rodziców. Rodzice zostają z ukończeniem 16. roku życia pozbawieni możliwości zakazywania swojemu dziecku aktywności w tego typu strukturach. W przypadku osób poniżej 16. roku życia należy uznać, że rodzice mogą odmówić dziecku zgody dziecka na udział. Nie muszą w żaden sposób tego uzasadniać, choć powinni w jakiś sposób przedstawić dziecku swoje stanowisko. W razie rozbieżności zdań, gdy jeden rodzic wyraża zgodę, a drugi sprzeciw, należy przyjąć dopuszczalność wystąpienia do sądu opiekuńczego w sprawie rozstrzygnięcia sprawy istotnej dla dziecka. Sąd powinien wysłuchać stanowiska dziecka w kwestii jego uczestnictwa w stowarzyszeniu. Odmowa sądu, a więc podzielenie poglądu jednego z rodziców powinna mieć uzasadnienie w konieczności ochrony wartości szczególnie istotnych dla dobrostanu dziecka. Inaczej w przypadku aprobaty sądowej, ponieważ stan ten odpowiadać będzie życzeniu dziecka, stanowi przejaw poszanowania jego praw, co koresponduje z ogólnymi założeniami ustawy zasadniczej.

Mając powyższe na uwadze, należy postulować *de lege ferenda*, aby dziecko, które ukończyło 13. rok życia, mogło samodzielnie dokonać wyboru systemu światopoglądowego w razie wystąpienia sporu między rodzicami w zakresie przynależności do określonego kościoła lub związku wyznaniowego czy też stowarzyszenia, w którym dziecko może realizować własną wolność przekonań. Należy poczynić jednak odpowiednie zastrzeżenie, że przepis ten nie nadawałby dziecku prawa do samodzielnej rezygnacji z członkostwa w kościele lub innym związku wyznaniowym. Konieczne jest zachowanie równowagi między statusem rodziców a dzieci, aby nie doprowadzić do dyskryminacji tych pierwszych. Powyższe uprawnienie miałoby zastosowanie jedynie w przypadku, gdy rodzice dokonują zmiany swojego światopoglądu

⁶⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 210.

i oczekują skutków tej zmiany również względem swojego dziecka. Wydaje się, że dziecko powinno mieć zapewnioną możliwość zajęcia stanowiska w tej materii, analogicznie jak w przypadku konieczności uzyskania zgody na zmianę nazwiska dziecka. Nie umniejszając znaczeniu kwestii zmiany nazwiska dziecka, to wydaje się, że sprawa światopoglądu będzie w jeszcze większym stopniu przedmiotem zainteresowania dorastającego człowieka, choćby ze względu na szeroki zakres oddziaływania przekonań światopoglądowych.

Rodzice podejmują również decyzje o wypisaniu dziecka z uczestnictwa w katechezie. Ich decyzja musi być w pełni autonomiczna. Rezygnacja z uczęszczania przez dziecko w zajęciach z religii nie może skutkować dyskryminacją względem rodziców i dziecka. Decyzję ich należy uszanować, lecz może być ona komentowana, do czego każdy ma prawo w ramach wolności wypowiedzi. Katecheta – świecki lub duchowny – podobnie jak inni zachowuje prawo do wyrażania swojego stanowiska na podstawie wolności przekonań (art. 54 Konstytucji), nawet jeżeli nie jest ono przychylne rodzicom. Nie można bowiem zapominać, że prowadzący zajęcia z religii posiada również określone obowiązki wychowawcze, wynikające z prawa wewnętrznego wspólnoty religijnej. Duchowny ma prawo i obowiązek realizować swoje zadania, tak więc nie powinno się czynić zarzutu względem niego, że krytycznie podchodzi do oświadczeń rodziców o rezygnacji z uczęszczania na religię przez ich dziecko. Oczywiście duchowny musi zachować przy tym odpowiednią formę wypowiedzi, w tym zachować szacunek dla decyzji rodziców lub opiekunów prawnych dziecka. Nie może dochodzić do przypadku wyśmiewania, przedstawiania w negatywnym świetle dzieci, które nie uczestniczą w katechezie. Należy bowiem pamiętać, że jednym z podstawowych warunków organizacji lekcji religii w szkole jest zachowania tolerancji wobec wszystkich osób, co wynika wprost z art. 54 ust. 4 Konstytucji.

W tym miejscu warto przytoczyć zdarzenie z jednej ze szkół w Szczecinie. Ksiądz wystosował list do rodziców dzieci za pomocą elektronicznego dziennika lekcyjnego. W tekście stwierdził, że: „Religia jest najważniejszym przedmiotem, ponieważ przygotowuje do życia wiecznego. Pozostałe zaś przedmioty przygotowują jedynie do życia doczesnego”. Treść listu stała się

szeroko komentowana w mediach społecznościowych, w prasie⁶⁶ i innych środkach przekazu⁶⁷. Członkowie Rady Miasta w Szczecinie sporządzili interpelację do Prezydenta Miasta Szczecina w sprawie wyjaśnienia, dlaczego duchowny miał dostęp do danych osobowych rodziców, którzy nie wyrazili zgody na pobieranie nauki religii przez dzieci. Powiadomiony został również Prezes Urzędu Ochrony Danych Osobowych. Powyższe wątki nie są istotne z punktu widzenia tematyki niniejszego opracowania, więc nie będą dalej rozważane. Przedmiotowa sprawa jest wielowątkowa. Szczególnie istotne będzie ustalenie, czy na tle niniejszego stanu faktycznego doszło do dyskryminacji rodziców. Wydaje się, że ksiądz katecheta posiada swoje szczególne obowiązki wynikające ze swojego posłannictwa, tak więc nie powinno się oczekiwać, że pozostanie bierny w obliczu malejącej liczby osób uczestniczących w prowadzonych przez niego zajęciach. Kwestia formy przekazu stanowi odrębne zagadnienie i pozostaje ocenna z uwagi na zróżnicowaną wrażliwość poszczególnych odbiorców. Wydaje się jednak, że krytyka rodziców, przy zachowaniu odpowiedniej formy, szacunku i tolerancji mieści się w ramach realizacji konstytucyjnych praw i wolności osoby prowadzącej katechazę. Identyczne prawo mają osoby niewierzące względem oceny rodziców kierujących dziećmi na katechazę.

Wydaje się, że krytyka duchownego nie powinna mieć miejsca w zakresie skorzystania z dziennika, ponieważ trzeba uwzględnić jego rolę, którą ma do spełnienia. Jako nauczyciel dysponuje prawem do korzystania z wszystkich narzędzi stosowanych w procesie edukacyjnym. Ustrojodawca dopuścił organizację lekcji religii w szkole publicznej, tak więc w konsekwencji należy przyjąć, że zgodnie z zasadą równouprawnienia przedmiotów⁶⁸ katecheta może korzystać z tego dziennika. Należy jednak zachować odpowiednią formę wypowiedzi oraz zasady przetwarzania danych osobowych. Warto

⁶⁶ Zob. J. Kowalewska, „Odrzucając religię w szkole, odrzuciliście wiarę”. Ksiądz przez e-dziennik straszy rodziców Sądem Bożym, [online:] <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,26540855,jak-ksiazd-katecheta-do-uczestnictwa-w-lekcjach-religii-namawia.html> (dostęp: 22.12.2020 r.).

⁶⁷ Zob. S. Piestrzyńska, <https://tvn24.pl/polska/szczecin-ksiazd-katecheta-napisal-list-do-uczniow-liceum-rodzice-oburzeni-straszenie-pieklem-4759793> (dostęp: 22.12.2020 r.).

⁶⁸ Taką zasadę wyróżnia m.in. M. Olszówka, *Komentarz do art. 53 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP*. Tom I. Komentarz art. 1–86, Warszawa 2016, (red.) M. Safjan, L. Bosek., Warszawa 2016, s. 1269–1270. Por. cytowaną tam literaturę.

przy tym nadmienić, że Archidiecezjalna Rada Katechetyczna nie dostrzegła w zachowaniu duchownego niczego nagannego.

Rodzice, którzy podejmują decyzje o wypisaniu dziecka z lekcji religii, powinni liczyć się z tym, że duchowny podejmie działania skłaniające do ponownego przemyślenia ich stanowiska, podkreślając znaczenie edukacji religijnej w nauczaniu Kościoła. Opinie dotyczące rangi zajęć z religii, skutków duchowych decyzji rezygnacji stanowią własne zdanie duchownego-katechety i ma prawo do takich przekonań, zgodnie z art. 54 Konstytucji.

Oczekiwanie bierności duchownego-katechety wobec odpływającej liczby uczniów uczestniczących w zajęciach jest nie do zaakceptowania. Oczywiście rodzice mają prawo do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami, lecz nie oznacza to, że inne podmioty prawa nie mają prawa do zabierania stanowiska w rozmaitych sprawach wychowawczych. Krytyka rodziców nie oznacza dyskryminacji w realizacji prawa z art. 48 Konstytucji. Identycznie należy przyjąć w odniesieniu do pedagogów, psychologów i innych osób, z którymi dzieci mają kontakt. Każdy z tych podmiotów ma własne zadania do realizacji. Rodzice zachowują pierwszorzędną rolę w wychowaniu swoich dzieci, lecz nie mogą oczekiwać, że inne osoby nie będą wyrażać swojego zdania na temat ich działań, także wówczas, jeżeli zajmowane stanowisko względem nich jest krytyczne. Konsekwentnie trzeba też przyjąć, że rodzice mają prawo do krytyki listu duchownego w ramach realizacji własnej wolności przekonań. Krytyczna ocena duchownego jest w pełni dopuszczalna. Nie może być tak, że poglądy nieakceptowane przez kogoś będą rugowane. Prawa człowieka działają dla wszystkich, także dla osób, z którymi się nie zgadzamy. Jest to truzim, lecz praktyka życia społecznego sprawia, że wciąż trzeba o tym przypominać, także poprzez odpowiednie działania edukacyjne i popularyzacyjne.

W szkole publicznej może powstawać wiele sporów w kwestiach światopoglądowych między rodzicami a kierownictwem placówki oświatowej. Należy przeciwdziałać dyskryminacji rodziców chrześcijańskich, którzy pragną zapewnić swoim dzieciom wychowanie zgodne z przekonaniami ich religii. Działania wychowawcze mogą dotyczyć także sfery życia kulturalnego szkoły. Krytycznie należy ocenić działania mające na celu wyrugowanie jasełek z obecności życia szkoły. Szereg przepisów prawa polskiego stanowi

podstawę prawną do organizacji tego typu przedstawień w szkole publicznej⁶⁹. Trzeba bowiem uznać, że udział w spektaklu jest dobrowolny i nie są wykonywane w jego trakcie praktyki religijne. Oczekiwanie – na podstawie zasady bezstronności światopoglądowej – wyeliminowania tego przedstawienia prowadzi do dyskryminacji osób wyznania chrześcijańskiego, a także ich dzieci. Trzeba bowiem dążyć do zapewnienia możliwości ekspresji różnych opcji światopoglądowych w przestrzeni publicznej. Rozwiązanie polegające na zakazie uzewnętrzniania określonych zespołów przekonań nie może być uznane za rozwiązanie akceptowalne w państwie demokratycznym. Jest to wręcz narzucanie innym własnej wizji świata i pozbawiania możliwości korzystania z własnych praw i wolności konstytucyjnych. Z takim podejściem nie można się zgodzić. Należy przeciwdziałać takim rozwiązaniom.

W sytuacji, gdy światopogląd rodzica pozostaje w sprzeczności z aktualnym stanem wiedzy medycznej, wówczas nie można oczekiwać poszanowania prawa do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniem rodziców⁷⁰. Powyższa sytuacja może dotyczyć kwestii udzielenia zgody na świadczenie zdrowotne, gdy jeden z rodziców odmawia ze względów światopoglądowych. W sytuacji zagrożenia życia dziecka należy uzyskać zgodę sądu na zawieszenie władzy rodzicielskiej w tym zakresie i wydać zgodę na przeprowadzenie świadczenia zdrowotnego. Życie i zdrowie dziecka stanowi najwyższą wartość i nie może ona ustępować prawu rodzica do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem. W tym przypadku nie jest zasadny zarzut dyskryminacji rodziców, którego przekonania zostały pominięte przy wydawaniu decyzji. Tak należy przyjąć w przypadku konieczności pilnego dokonania zabiegu przetoczenia krwi w sytuacji, gdy rodzice – świadkowie Jehowy – odmawiają wyrażenia zgody. Zastępcza zgoda sądu wydana wbrew stanowisku rodziców nie może być uznana za przejaw dyskryminacji ze względu na światopogląd. Bez znaczenia pozostaje bowiem motywacja konfesyjna braku zgody na świadczenie zdrowotne. W każdym przypadku odmowy, także ze względów

⁶⁹ Por. M. Olszówka, *Opinia prawna o zgodności z prawem wystawiania jasełek i śpiewania kołęd w szkole i przedszkolu*, [online:] <https://www.ordoiuris.pl/religia-w-szkole/opinia-prawna-o-zgodnosci-z-prawem-wystawiania-jaselek-i-spiewania-koled-w-szkole> (dostęp: 22.12.2020 r.).

⁷⁰ Szerzej zob. M. Ożóg, *Gwarancje wolności sumienia i wyznania w podmiotach leczniczych w Polsce*, Kraków 2019, *passim*.

niekonfesyjnych, sąd powinien wydać przedmiotową zgodę, kierując się nadrzędną wartością, jaką jest dobro dziecka. Braku aprobaty sądu nie można uznać za dyskryminację, tym bardziej w przypadkach, gdy lekarz wykonuje świadczenie zdrowotne w stanie zagrożenia życia dziecka.

Rodzice mogą być podzieleni w kwestii zgody na świadczenie zdrowotne⁷¹. Z pewnością nie można ogólnie kierować się założeniem przyjęcia zgody sądowej w przypadku, gdy jedno wyznanie dopuszcza taki zabieg, a drugie z nich tego zabrania, ponieważ każdy przypadek powinien zostać odrębnie rozważony w kontekście zaistniałych okoliczności faktycznych. Pewną wskazówką dla sądu może być pozyskanie informacji na temat aktualnego przebiegu wychowania religijno-moralnego dziecka. Dziecko rodziców dwóch różnych wyznań (lub religii) może być wychowywane w jednym z nich, tak więc może być to dla sądu okoliczność pozwalająca uznać pierwszeństwo danego systemu światopoglądowego. Nie sposób przyjąć automatycznie, że pierwszeństwo będzie mieć jakiekolwiek wyznanie, ponieważ byłoby to naruszenie zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych z art. 25 ust. 1 Konstytucji. Ponadto do wyobrażenia będzie przypadek, gdy ojciec i matka przynależą do dwóch różnych wspólnot wyznaniowych i na gruncie nauczania jednego systemu światopoglądowego określone świadczenie pozostaje dopuszczalne, a w świetle drugiego z nich jest ono zabronione, a lekarz otrzymuje jednocześnie zgodę i sprzeciw rodziców dziecka-pacjenta. Przykładem może być kwestia udzielenia zgody lub nieudzielenia na zabieg transfuzji krwi u dziecka, którego rodzicami może być np. osoba wyznania rzymskokatolickiego oraz świadek Jehowy. Nie ma ogólnego klucza, który wskazywałby lekarzowi sposób rozwiązywania takich sytuacji spornych. Oczywiście nie ma przy tym znaczenia światopogląd lekarza, który uszanowałby decyzję rodzica, swojego współwyznawcy. Profil wyznaniowy podmiotu leczniczego również nie może dzielić systemów światopoglądowych na uznawane i nieuznawane. W przypadku wyboru między dwoma różnymi opcjami światopoglądowymi sąd powinien wyczerpująco uzasadnić motywację decyzji o udzieleniu zgody na świadczenie zdrowotne, aby nie powstało wrażenie dyskryminacji przekonań rodzica, którego stanowisko odmowne nie zostało podzielone przez sąd. Rozstrzygnięcie sądu może podlegać

⁷¹ Przytaczam fragment pracy doktorskiej, M. Ożóg, *Gwarancje...*, s. 136–137.

zaskarżeniu jedynie na ogólnych zasadach wynikających z przepisów prawnych. Nie jest możliwe kwestionowanie orzeczeń w tego typu sprawach przed sądami kościelnymi. Rodzice, których brak zgody na świadczenie zdrowotne dziecka został pominięty na mocy wyroku sądowego, nie mogą upatrywać w takim rozstrzygnięciu naruszenia swojej swobody sumienia jako dobra osobistego ani też prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem. W potocznym sensie rodzice mogą tak to odbierać, lecz w znaczeniu prawnym jest to ograniczenie prawa z art. 48 Konstytucji, które ma na względzie ochronę praw i wolności konstytucyjnych dziecka. Dorosły człowiek nie ma podstaw do kierowania zarzutów względem sądu na treść rozstrzygnięcia w sprawie udzielenia świadczenia zdrowotnego, jeżeli po osiągnięciu pełnoletności uzna, że doszło przy tym do naruszenia jego wolności sumienia i wyznania.

5. Bezstronne rozstrzygnięcie sporów sądowych w zakresie realizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniem

Rozstrzygnięcia sądu rodzinnego w zakresie sporów światopoglądowych na tle realizacji art. 48 Konstytucji muszą być rozstrzygane zgodnie z przepisami ustrojowymi. Szczególne znaczenie mieć będzie zasada bezstronności światopoglądowej władz publicznych z art. 25 ust. 2 Konstytucji. Wybór rozstrzygnięcia merytorycznego nie powinien być stronniczy, co należy rozumieć w tym przypadku jako konieczność zachowania przez członków sądu orzekającego odpowiedniego dystansu od systemów światopoglądowych, które pozostają w konflikcie w zakresie realizacji procesu wychowawczego. Każda ze stron procesu powinna mieć poczucie, że zaistniała sprawa rozstrzygnięta została bez dyskryminacji światopoglądowej. Jest to szczególnie trudne. Brak regulacji szczegółowej nie zwalnia z obowiązku wydania merytorycznego rozstrzygnięcia. Sąd opiekuńczy nie może odmówić wydania wyroku ze względu na obowiązywanie zasady bezstronności światopoglądowej. Należy dokonać określonego wyboru. Przemawia za tym również obowiązywanie zasady dobra dziecka. Stanem niepożądanym byłby zamęt w wychowaniu

religijno-moralnym dziecka. Bezstronność nie oznacza bowiem aksjologicznej obojętności⁷².

Z tego względu należy wybrać zobiektywizowane przesłanki rozstrzygnięć, aby uwiarygodnić treść merytoryczną rozstrzygnięcia. Sąd powinien uwzględnić dotychczasowy przebieg wychowania religijno-moralnego dziecka. Cenną informacją będzie ustalenie wyznania dziecka. W tym miejscu pojawia się pytanie, czy sąd rodzinny może zadawać pytanie o wyznanie rodziców lub wyznanie dziecka w świetle art. 53 ust. 7 Konstytucji, który stanowi, że nikt nie może być obowiązany do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania. Nie ulega wątpliwości, iż sąd rodzinny stanowi organ władzy publicznej w rozumieniu przedmiotowego przepisu prawnego. W związku z powyższym nie powinien zadawać tego typu pytań. Biorąc pod uwagę specyfikę toczącego się sporu prawnego, należy domniemywać, że rodzice dziecka dobrowolnie ujawnią tę informację. Należy uznać powyższe zachowanie za dopuszczalne na podstawie przepisu art. 53 ust. 2 Konstytucji. Istnieje wysoki stopień prawdopodobieństwa, że w pismach procesowych rodzice wskażą systemy światopoglądowe, które dzielą i chcą przekazać swojemu dziecku. Tego typu informacja może zostać wykorzystana przez sąd określający kierunek procesu wychowania moralno-religijnego dziecka.

Szczególnie istotne jest to, aby piastun organu władzy sądowej zachował odpowiedni dystans od własnych przekonań światopoglądowych. Jest to o tyle trudne, że każdy człowiek posiada określony zestaw poglądów. Można postulować, aby sędzia wyłączył się z postępowania sądowego, jeżeli jego wyznanie odpowiada jednemu z dwóch spornych systemów światopoglądowych. Oczywiście byłaby to przesłanka wyłączenia *iudex suspectus*. Należałoby oczekiwać, że sędzia postąpi zgodnie ze swoim sumieniem i zgłosi tę okoliczność, jeżeli uzna, że utrudniałaby ona mu zachowanie bezstronności w rozpatrywanej sprawie merytorycznej. Nie powinno być mowy o wyłączeniu z mocy ustawy. Każdy sędzia powinien powyższą kwestię ocenić według swojego wewnętrznego przekonania i zbadać, na ile jego osobiste przymioty mogą wpływać na wykonywanie obowiązków orzeczniczych. Realizacja powyższego postulatu nie wymaga przeprowadzenia interwencji legislacyjnej,

⁷² Zob. P. Tuleja, *Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008, s. 123.

gdyż obecna przesłanka wyłączenia sędziego na podstawie przepisów *iudex suspectus* jest w pełni wystarczająca.

Bezstronność światopoglądowa sądu rodzinnego nie będzie oznaczać akceptacji wszystkich systemów światopoglądowych, które mogą reprezentować rodzice. Należy bowiem podkreślić, że zasada bezstronności światopoglądowej nie znajduje zastosowania w przypadku wartości, co do których wprost wypowiedział się w określony sposób ustrojodawca⁷³. Tak więc przekonania faszystowskie, rasistowskie i hitlerowskie nie mogą uzyskać aprobaty w procesie wychowawczym dziecka. Już treść art. 13 Konstytucji zabrania rozpowszechniania tego typu treści. Tak samo należy przyjąć w przypadku propagowania dziecku treści nienawistnych, nawołujących do waśni na tle wyznaniowym, politycznym, orientacji seksualnej i innych przypadkach objętych penalizacją. Sąd, odrzucając tego typu przekonania rodziców, nie naraża się na zarzut dyskryminacji światopoglądowej.

Bezstronne rozstrzygnięcie sporów światopoglądowych w zakresie realizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z przekonaniami światopoglądowymi może łączyć się z koniecznością powołania biegłego w celu ustalenia wpływu określonego zespołu przekonań na konstrukcję psychofizyczną dziecka. Sąd nie będzie rzecz jasna związany treścią rozstrzygnięcia biegłego, lecz powinno ono dostarczać poglądu na temat określonego systemu światopoglądowego.

6. Postulaty zmian w prawodawstwie

Powyższe rozważania powinny skłaniać prawodawcę do podjęcia zmian w prawie polskim w celu zapewnienia odpowiednich regulacji prawnych, które będą stanowić zabezpieczenie przed zjawiskiem dyskryminacji ze względu na przekonania rodziców, w tym osób o światopoglądzie chrześcijańskim.

Konstytucja proklamuje w art. 18 zasadę ochrony rodzin, macierzyństwa i rodzicielstwa. Znamienne, że w powyższym przepisie nie wymieniono ojcostwa. Może to dziwić, że ustrojodawca wymienił macierzyństwo, pomijając

⁷³ Zob. W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych*, [hasło w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, (red.) A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 8.

ojcostwo z jednoczesnym wymienieniem rodzicielstwa. Między pojęciem rodzicielstwa a macierzyństwem zachodzi bowiem logiczny stosunek krzyżowania. W literaturze wskazuje się, że wyróżnienie kategorii pojęciowej macierzyństwa ma na celu podkreślenie więzi łączącej matkę z dzieckiem poczętym⁷⁴. Ojcostwo zawiera się w pojęciu rodzicielstwa. W kontekście prac nad ewentualną nową ustawą zasadniczą warto rozważyć wymienienie wprost ojcostwa w katalogu instytucji objętych ochroną prawa. Postulowany przepis prawny powinien gwarantować ochronę rodzin oraz rodzicielstwa. Art. 18 Konstytucji powinien brzmieć: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i ojcostwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”. Taka treść będzie spójna z zasadą równouprawnienia w życiu rodzinnym (art. 33 ust. 1 Konstytucji), a także z ogólnym trendem w prawodawstwie do szerszego wyeksponowania roli i znaczenia ojca w procesie wychowawczym. Powyższa dystynkcja nie może jednak prowadzić w praktyce prawodawczej do marginalizacji roli i znaczenia ojców w procesie wychowawczym dziecka. W ustawodawstwie należy dążyć do zapewnienia odpowiednich gwarancji prawnych, zarówno dla ojca, jak i matki dziecka.

Zmiany w prawie polskim powinny dotyczyć najważniejszych aktów prawnych, które regulują sprawy wychowania dzieci i młodzieży. Przepis art. 6 u.g.w.s.w. przewiduje, że nikt nie może być dyskryminowany bądź uprzywilejowany z powodu religii lub przekonań w sprawach religii. Przepis ten ma ogólny charakter, brakuje w prawie polskim uregulowania, które wprost odnosiłoby się do gorszego traktowania rodzica w sferze wychowawczej ze względu na wyznawane przekonania. Ogólne przepisy antydyskryminacyjne wydają się być niewystarczające w tym zakresie. Proponuję *de lege ferenda* dodanie przepisu prawnego do systematyki wewnętrznej art. 95 k.r.o., w którym zakazana zostałaby wprost dyskryminacja rodzica w sprawach wychowania dziecka z uwagi na wyznawane przekonania. Treść przepisu prawnego może brzmieć: „Rodzic ma prawo do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Treść przekonań nie podlega ocenie prawnej, chyba że zagrażają one życiu lub zdrowiu dziecka”. Przepis ten byłby w wysokim stopniu niedookreślony, lecz proponowana regulacja prawna powinna

⁷⁴ L. Garlicki, *Komentarz do art. 18 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom III*, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003, s. 4.

być na tyle elastyczna, aby uwzględnić zróżnicowane sytuacje faktyczne, jakie mogą wystąpić. Tego typu uregulowanie wydaje się być szczególnie potrzebne ze względu na możliwość wystąpienia zjawiska dyskryminacji osób o światopoglądzie religijnym przy postępującej laicyzacji.

Należy postulować *de lege ferenda* wprowadzenie do polskiego porządku prawnego nakazu poszanowania wartości chrześcijańskich i ogólnohumanistycznych w prawie rodzinnym, wzorem z Preambuły, aby w rozstrzyganiu sporów światopoglądowych przeciwdziałać dyskryminacji osób o światopoglądzie konfesyjnym, w tym chrześcijańskim i w ten sposób promować zasady tolerancji i współżycia społecznego. Należy przy tym zastrzec, że poszanowanie wartości nie może być rozumiane jako nakaz ich uwzględniania wraz z promowaniem, co jest niedopuszczalne w państwie bezstronnym światopoglądowo. Warto rozważyć dodanie przepisu prawnego w art. 97 § 3 k.r.o. o treści – Organy władzy publicznej, w sprawach z zakresu wychowania religijnego i moralnego, powinny szanować wartości chrześcijańskie i ogólnohumanistyczne w rozstrzyganiu spraw, o których mowa w art. 97 § 2 k.r.o.

Należy również postulować odpowiednie zmiany w u.g.w.s.w. W razie powstania sporu prawnego między rodzicami dziecko powinno być wychowywane w wierze, którą dotychczas praktykowało. Należy postulować *de lege ferenda*, aby dziecko, które ukończyło 13. rok życia, uzyskało samodzielność decyzyjną w sprawie określenia swojej religii, gdy rodzice pozostają w sporze światopoglądowym. Odpowiedni przepis prawny powinien przybrać postać redakcyjną o zaproponowanej treści: „Zmiana wyznania dziecka na życzenie rodzica wymaga zgody dziecka, które ukończyło 13. rok życia”. Takie rozwiązanie będzie stanowić realizację konstytucyjnego obowiązku wysłuchania dziecka z uwzględnieniem stanu jego rozwoju psycho-fizycznego. Wiek 13 lat wydaje się uzasadniony, jeśli weźmie się pod uwagę szczegółowe regulacje prawne chroniące podmiotowość prawną dziecka w różnych sferach życia społecznego. W kwestii nauczania religii należy postulować, aby zgoda jednego z rodziców była w pełni wystarczająca do uczestnictwa dziecka w nauczaniu religijnym, natomiast w razie sporu jednego z nich kluczowe powinno być zasięgnięcie stanowiska dziecka, jeżeli stan jego zdrowia psycho-fizycznego za tym przemawia.

Przepis art. 20 ust. 1 u.g.w.s.w. powinien posługiwać się zwrotem: „jednego z rodziców”, a nie „rodziców”, aby wzmocnić status rodzica, aby przeciwdziałać

dyskryminacji określonego światopoglądu, co może np. dotyczyć utrudniania zapisania dziecka na lekcje religii w szkole. Odpowiednie zmiany legislacyjne powinny zostać uwzględnione w art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty w kierunku przyjęcia, iż nauka religii odbywać się może na życzenie „co najmniej jednego rodzica. W razie sporu światopoglądowego między rodzicami należy uwzględnić stanowisko dziecka, które ukończyło 13. rok życia”. Nie jest konieczna modyfikacja treści art. 12 Konkordatu, gdyż przepis ten ma jedynie znaczenie gwarancyjne i nakłada na placówki publiczne obowiązek organizacji lekcji religii bez przesądzania kwestii szczegółowych dotyczących wyrażenia zgody na udział dziecka w zajęciach.

W razie wystąpienia sprzeciwu jednego z rodziców organ prowadzący placówkę oświatową powinien zachęcić rodziców do uzgodnienia wspólnego stanowiska. Powyższa propozycja zabezpieczy prawo rodzica rzymskokatolickiego do zapewnienia dziecku udziału w nauczaniu religijnym w razie konfliktu z drugim rodzicem, a przy zainteresowaniu uczestnictwem dziecka. Formacja katechetyczna stanowi istotny element działań wychowawczych rodziców, tak więc ze szczególną troską należy przeciwdziałać dyskryminacji w tym obszarze.

Przeciwdziałanie dyskryminacji rodziców chrześcijańskich wymaga odpowiedniego zabezpieczenia ich statusu prawnego w obszarze systemu oświaty. Z ubolewaniem należy odnieść się do rezygnacji z Preambuły w strukturze wewnętrznej ustawy z dnia 7 września 1991 r.⁷⁵ o systemie oświaty. W tym miejscu powinno się bowiem wyeksponować wartości, które leżą u podstaw organizacji i funkcjonowania polskiego szkolnictwa. Wydaje się, że szczególnie w obliczu problemu dyskryminacji w szkołach należy postulować dodanie zdania o obowiązku poszanowania tradycji, a także światopoglądu chrześcijańskiego i ogólnohumanistycznego w funkcjonowaniu systemu oświaty. Konieczne jest oparcie systemu oświaty na określonych wartościach współżycia społecznego. Oczywiście niezbędne jest przy tym poszanowanie zasad współżycia społecznego i wzajemnej tolerancji. Preambuła może pełnić szczególną funkcję interpretacyjną w rozstrzyganiu sporów światopoglądowych w zakresie wychowania dzieci w obszarze oświaty. Nie można bowiem zapominać o wpływie chrześcijaństwa na dzieje polskiej i europejskiej oświaty.

⁷⁵ Dz.U. z 2020 r., poz. 1327.

Przedmiotowe zdanie mogłoby mieć postać: „Mając na uwadze dzieje polskiej oświaty i kultury, uznajemy tradycje i zwyczaje obecne w polskich placówkach oświatowych, a także wkład chrześcijaństwa w historię oświaty. Jednocześnie dążymy do promowania tolerancji i poszanowania praw mniejszości”. Należy podkreślić, że nie idzie w tym przypadku o prozelityzm, a jedynie o zapewnienie odpowiedniego miejsca religii w życiu publicznym.

Ponadto do przepisów ustawy oświatowej należy dodać przepis prawny, który zapewni nakaz poszanowania wartości chrześcijańskich i ogólnohumanistycznych w treściach podręczników szkolnych, do których odwołano się w Preambule Konstytucji z 1997 r. Należy to rozumieć jako oczekiwanie respektowania istnienia światopoglądu chrześcijańskiego obok innych systemów przekonań w duchu równouprawnienia. Odpowiedni przepis prawny może mieć treść: „Program zajęć szkolnych i przedszkolnych powinien respektować wartości chrześcijańskie i ogólnohumanistyczne w nauczaniu i wychowaniu dzieci i młodzieży”. Rodzice chrześcijańscy mają bowiem prawo oczekiwać, że ich dzieci nie będą doświadczać negatywnych ocen ich światopoglądu. Krytyka oczywiście jest dopuszczalna, lecz należy dążyć do eliminowania nienawistnych form wypowiedzi i treści. Należy przy tym dążyć do poszanowania zasad tolerancji dla osób o odmiennych wartościach.

Należy nadać odpowiednie uprawnienia Rzecznikowi Praw Obywatelskich, który powinien być pośrednikiem między rodzicami realizującymi swoje prawo z art. 48 Konstytucji a twórcami programów nauczania szkolnego i przedszkolnego. Organ ten powinien stać na straży prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniem rodziców i współpracować z Ministerstwem Nauki w zakresie respektowania pluralizmu w przekazywanych treściach, aby program szkolny i przedszkolny spełniał wymóg bezstronności rozumianej jako zakaz promowania ściśle określonego zespołu przekonań lub nie dyskredytował innych przekonań konfesyjnych i niekonfesyjnych. Powyższe uprawnienie powinno zostać zamieszczone w ustawie oświatowej: „Rzecznik Praw Obywatelskich może przedstawić swoje stanowisko w zakresie zgodności treści programowych z prawami i wolnościami konstytucyjnymi człowieka i obywatela. Ministerstwo Nauki zapoznaje się ze stanowiskiem Rzecznika Praw Obywatelskich i zajmuje stanowisko w terminie 60 dni”.

W przepisach k.r.o. należy postulować zabezpieczenie szczegółowych uprawnień z zakresu władzy rodzicielskiej, które mogą być zagrożone w przypadku konfliktu światopoglądowego między rodzicami. Przepisy powinny zawierać wytyczne dotyczące rozstrzygania sporów światopoglądowych między rodzicami w zakresie kierunku wychowania religijno-światopoglądowego dziecka. Ogólne założenie dążenia do poszanowania dwóch systemów światopoglądowych powinno zostać uwzględnione w k.r.o., natomiast w ustawach szczegółowych powinna znaleźć się regulacja dotycząca poszczególnych stosunków społecznych z udziałem dziecka, w tym m.in. w unormowaniach dotyczących udziału w katechezie szkolnej ze względu na coraz częstsze spory prawne w tym obszarze. Art. 97 § 4 k.r.o. powinien zawierać treść: „W razie sporu między rodzicami w zakresie wychowania religijnego i moralnego sąd powinien, w miarę możliwości, uwzględnić prawo każdego z rodziców do wychowania dziecka z własnymi przekonaniami”. Ujęcie w ramy prawne takiego stanowiska może przyczynić się do przeciwdziałania zjawisku dyskryminacji.

Podsumowanie

We wcześniejszych partiach opracowania przedstawiono szereg wskazówek dla sądu opiekuńczego w rozwiązywaniu konfliktów na tle realizacji art. 48 Konstytucji, które mogą zostać ujęte w ramy prawne lub stanowić wytyczne doktrynalne. Do oceny prawodawcy pozostawiono decyzję w zakresie decyzji o implementacji przedmiotowych propozycji do polskiego systemu prawnego. Biorąc jednak pod uwagę wzrastającą liczbę sporów, należy rekomendować ujęcie powyższych zasad w ramy prawne. Jest to istotne z tego względu, że sąd opiekuńczy opiera swoje rozstrzygnięcie na podstawie i w granicach prawa, a nie treści wydobytych z zawartości normatywnej obowiązujących regulacji prawnych. Społecznie jest szczególnie ważne, aby opierać wyroki w sprawach światopoglądowych na przepisach prawnych, których interpretacja nie budzi wątpliwości już na etapie dyrektyw wykładni językowej. Nie da się zadekretować wszystkich metod rozwiązywania konfliktów, lecz pewien schemat powinien zostać wprowadzony do k.r.o., a także ustaw szczegółowych dotyczących spraw wychowawczych.

Poszukując gwarancji ochrony chrześcijan w procesie wychowawczym dzieci, należy rozważyć odpowiednie wzmocnienie gwarancji wolności sumienia i wyznania w wymiarze instytucjonalnym. Ochrona przed dyskryminacją rodziców chrześcijańskich i innych systemów światopoglądowych wymaga bowiem systemowego spojrzenia na stan normatywny. Dyskryminacja może pochodzić z różnych systemów światopoglądowych. Należałoby postulować dodanie do treści u.g.w.s.w. w rozdziale III pt. „Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych” odpowiedniego przepisu prawnego, który przewidywałby domniemanie zgodności nauczania religijnego zarejestrowanej wspólnoty konfesyjnej z zasadą dobra dziecka: „Nauczanie religijne kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej korzysta z domniemania zgodności z zasadą dobra dziecka”. W ten sposób możliwe będzie przeciwdziałanie próbom podważania założeń religii chrześcijańskiej poprzez przyjęcie takiej konstrukcji.

Bibliografia

- Babiuch H., *Zakres praw rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witolda w Legnicy”, 2014, nr 13.
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Bielecki M., *Ochrona rodziny i życia rodzinnego w kontekście wychowywania zgodnie z przekonaniami rodziców*. Prawa Podstawowe, [online:] https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2020/11/IWS_Bielecki-M._Ochrona-rodziny-i-%C5%BCycia-rodzinnego-w-kontek%C5%9Bcie-wychowywania-zgodnie-z-przekonaniami-rodzic%C3%B3w.pdf.
- Borecki P., *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18.
- Borysiak W., *Komentarz do art. 48 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, (red.) M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych*, [hasło w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, (red.) A. Mezglewski, Warszawa 2014.
- Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2009.
- Ciupak E., *Religijność poza Kościołem*, [w:] W. Zdaniewicz (red.), *Znaczenie Kościoła w pierwszych latach III Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994.

- Dane z raportu pt. *The Age Gap in Religion Around the World*, <http://www.pewforum.org/2018/06/13/young-adults-around-the-world-are-less-religious-by-several-measures/> (dostęp: 03.08.2018 r.).
- Dryjańska A., *9-latka skazana na katechezę. Psycholożka komentuje postanowienie sądu rodzinnego*, [online:] <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,130517,24395627,-9-latka-skazana-na-katecheze-psycholozka-komentuje-postanowienie.html> (dostęp: 18.02.2021 r.).
- Garlicki L., *Komentarz do art. 18 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz. Tom III*, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003.
- Haak H., *Władza rodzicielska. Komentarz*, Toruń 1995.
- Gwóźdź M., *Religijne wychowanie potomstwa w małżeństwach mieszanych*, Katowice 2015.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2010.
- Kaczmarczyk J., *Kościół w Polsce wraca do badania zjawiska apostazji*, [online:] <https://wydarzenia.interia.pl/religia/news-kosciol-w-polsce-wraca-do-badania-zjawiska-apostazji,nId,4938775> (dostęp: 18.02.2021 r.).
- Kamiński S., Zdybicka Z.J., *Definicja religii a typy nauk o religii*, „Roczniki Filozoficzne”, 1974, z. 1.
- Zmiany w zakresie podstawowych wskaźników religijności Polaków po śmierci Jana Pawła II*, [online:] nr 26/2015, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_026_15.PDF.
- Kowalewska J., „Odrzucając religię w szkole, odrzuciliście wiarę”. *Ksiądz przez e-dziennik straszy rodziców Sądem Bożym*, [online:] <https://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/7,34939,26540855,jak-ksiazd-katecheta-do-uczestnictwa-w-lekcjach-religii-namawia.html>.
- Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., *Wychowanie*, [w:] *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.
- Maliszewska-Nienartowicz J., *Kryteria dyskryminacji pośredniej – standardy europejskie a prawo i praktyka polskich sądów*, [online:] http://ptpa.org.pl/site/assets/files/publikacje/opinie/Opinia_kryteria_dyskryminacji_posredniej.pdf.
- Mariański J., *Religijność poza Kościołem – próba socjologicznego opisu zjawiska*, [w:] A. Wójtowicz (red.), *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*, Warszawa-Tyczyn 2005.
- Mezglewski, A., *Rejestrowanie związków wyznaniowych*, [w:] *Prawo wyznaniowe*, A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, Warszawa 2008.
- Misztal H., *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, t. 2000.
- Misztal H., *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, „Teka Komisji Prawniczej – OL PAN”, 2009.
- Olszówka M., *Komentarz do art. 53 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz art. 1–86*, (red.) M. Safjan, L. Bosek., Warszawa 2016.

- Olszówka M., *Opinia prawna o zgodności z prawem wystawiania jasełek i śpiewania kołęd w szkole i przedszkolu*, [online:] <https://www.ordoiuris.pl/religia-w-szkole/opinia-prawna-o-zgodnosci-z-prawem-wystawiania-jaselek-i-spiewania-kol-ed-w-szkole>.
- Ożóg M., *Gwarancje wolności sumienia i wyznania w podmiotach leczniczych w Polsce*, Kraków 2019, mps.
- Ożóg M., *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18.
- Ożóg M., *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, „Forum Prawnicze”, 2015, nr 2, s. 27.
- Pacian J., Pacian A., Daniluk-Jarmoniuik A., *Dyskryminacja bezpośrednia i pośrednia jako problem prawny i społeczny*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 2012, nr 3. <https://tvn24.pl/polska/szczecin-ksiadz-katecheta-napisal-list-do-uczniow-liceum-rodzice-oburzeni-straszenie-pieklem-4759793>.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
- Sarnecki P., *Komentarz do art. 48 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Tom III, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 58–59.
- Słyk J., *Rozstrzyganie o istotnych sprawach dziecka w przypadku braku porozumienia rodziców (art. 97 § 2 k.r.o.)*, „Prawo w działaniu. Sprawy cywilne”, 2013, nr 14, [online:] <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/Rozstrzyganie-o-istotnych-sprawach-dziecka-w-przypadku-braku-porozumienia-rodzic%C3%B3w-art-97-par.-2-kro.pdf>.
- Stańczak J., Stelmach K., Urbanowicz M., *Małżeństwa i dzieciństwo w Polsce*, [online:] <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/malzenstwa-i-dzietnosc-w-polsce,23,1.html>.
- Tuleja P., *Konstytucyjny status jednostki w państwie polskim*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2008.
- Tytko M.M., *Wychowanie moralne – kształcenie charakteru dziecka (ujęcie realistyczne)*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, 2016, nr 2.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008.
- Wirwicka A., *Uczniowie wypisują się z religii, ksiądz straszy rodziców piekłem*, [online:] <https://wiadomosci.onet.pl/szczecin/szczecin-ksiadz-pisze-do-rodzicow-bo-wypisali-dzieci-z-religii/thkmh8g>.
- Wrątny J., *Nowa regulacja urlopów i zasiłków wychowawczych*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”, 1996/8–9.

Streszczenie

Przedmiotem opracowania jest przedstawienie problematyki realizacji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami w kontekście zjawiska dyskryminacji. Tekst zawiera prezentację gwarancji prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami, a także propozycję kryteriów rozstrzygania sporów światopoglądowych między: rodzicami, rodzicami a dziećmi, między rodzicami a dziećmi i innymi podmiotami. Szczególna uwaga zwrócona została na problem dyskryminacji wyznaniowej. Tekst zawiera propozycję zmian legislacyjnych ze szczególnym poszanowaniem zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych.

Słowa kluczowe: Konstytucja RP, dziecko, wychowanie moralne i religijne, dyskryminacja

Summary

Discrimination of parents in the realization of the right to rear their children in accordance with their own convictions

The aim of this paper is the analysis the parents' right to rear their children in accordance with their own convictions in the context of discrimination. This text includes the presentation of the legal provisions of the parents' right to rear their children in accordance with their own convictions. The paper provides the solutions of resolving worldview conflicts between parents, parents and children or others with regarding the rule of public authorities impartiality in matters of personal conviction, whether religious or philosophical.

Keywords: Constitution of the Republic of Poland, child, moral and religious education, discrimination

Cywilnoprawna ochrona kolektywnej wolności sumienia i wyznania.

Stan *de lege lata* oraz postulaty *de lege ferenda*

Wprowadzenie

Joseph H.H. Weiler trafnie wskazuje, że obok indywidualnej wolności sumienia i wyznania, która obejmuje prawo każdej jednostki do wyznawania (wolność pozytywna) lub niewyznawania określonej religii (wolność negatywna), istnieje jeszcze kolektywna wolność religijna, która obejmuje prawo każdej wspólnoty zamieszkującej na określonym terytorium do decydowania o tym, jakie miejsce będzie zajmować określona religia i jej symbole w życiu publicznym¹. Liczne dokumenty i akty prawa międzynarodowego, zarówno powstałe w ramach systemu ONZ², jak i w obu systemach prawa europejskiego: tak

¹ Państwo i naród, kościół, meczet, synagoga – nieunikniona debata, „Forum Prawnicze”, 2011, nr 3, s. 38.

² Art. 18 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167) stanowi: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania wyznania lub przekonań według własnego wyboru oraz do uzewnętrzniania indywidualnie czy wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie”.

Z kolei w art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. (tekst [w:] *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 11–16) czytamy, że: „Każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii; prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub wiary oraz wolność głoszenia swej religii lub wiary, bądź indywidualnie, bądź wspólnie z innymi ludźmi, publicznie lub prywatnie poprzez nauczanie, praktykowanie, uprawianie kultu i praktyk religijnych”. Wreszcie art. 1 ust. 1 Deklaracji w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z dnia 25 listopada 1981 r. (tekst [w:] *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka...*, s. 155–158) głosi, że: „Każda osoba będzie miała prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to będzie obejmowało wolność wyznawania religii bądź jakichkolwiek przekonań według własnego wyboru, jak również wolność

Rady Europy³, jak i Unii Europejskiej⁴, oraz przepisy art. 53 ust. 2 Konstytucji RP⁵ i art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁶ stanowią, iż wolność sumienia i wyznania może być

manifestowania swojej religii lub przekonań – **indywidualnie lub we wspólnocie z innymi**, publicznie lub prywatnie – w modlitwie, obrzędach, praktykach i nauczaniu”.

³ Przepis art. 9 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 uzup.; Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 i 176; zm. Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 177; Dz.U. z 1998 r. Nr 147, poz. 962, uzup. Dz.U. z 2001 r. Nr 23, poz. 266, Dz.U. z 2003 r., Nr 42, poz. 364), stanowi: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność **uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi**, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne”.

⁴ Przepis art. 10 ust. 1 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE 2016 C 202, s. 1) stanowi: „Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność **uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi**, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach”. Stosownie do art. 52 ust. 3 i 4 Karty Praw Podstawowych w zakresie, w jakim Karta zawiera prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, ich znaczenie i zakres są takie same, jak praw przyznanych przez tę Konwencję. Nie stanowi to przeszkody, aby prawo Unii przyznawało szerszą ochronę. W zakresie, w jakim Karta uznaje prawa podstawowe wynikające ze wspólnych tradycji konstytucyjnych państw członkowskich, prawa te interpretuje się zgodnie z tymi tradycjami. Natomiast na podstawie art. 53 Karty żądne z postanowień Karty nie będzie interpretowane jako ograniczające lub naruszające prawa człowieka i podstawowe wolności uznane, we właściwych im obszarach zastosowania, przez prawo Unii i prawo międzynarodowe oraz konwencje międzynarodowe, których Unia lub wszystkie państwa członkowskie są stronami, w szczególności przez Konwencję oraz przez konstytucje państw członkowskich. Sąd Najwyższy stwierdził, że bez wątpienia ochrona uczuć religijnych stanowi część wolności religii chronionej przez art. 10 Karty Praw Podstawowych. Uchwała SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, OSNKW 2012, nr 11, poz. 112 oraz S. Czepita, Ł. Pohl, *Glosa do uchwały SN z dnia 29 października 2012 r.*, I KZP 12/12, PiP 2014, nr 10, s. 131–140 i T. Sroka, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 29 października 2012 r.*, *sygn. akt I KZP 12/12*, „Zeszyty Prawnicze”, 2012, nr 4, s. 47–61.

⁵ Przepis art. 53 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, sprost. Dz.U. z 2001 r. Nr 28, poz. 319) stanowi, że: „Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz **uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi**, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”.

⁶ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153. Przepis art. 1 ust. 2 stanowi, że: „Wolność sumienia i wyznania obejmuje swobodę wyboru religii lub przekonań oraz **wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo**, prywatnie i publicznie”. Jego rozwinieciem są przepisy art. 2, zgodnie z którym,

„uzewnętrzniana indywidualnie lub z innymi”. Te dwie formy nie są bynajmniej przeciwstawne, a tym samym nie wykluczają się wzajemnie. Co więcej, takie sformułowanie przepisów nie oznacza, że władze państwowe dysponują swobodą wyboru jednej z tych form, którą będą akceptować, ale podkreśleniem, że wolność uzewnętrzniania swego wyznania lub przekonań może być praktykowana przez jednostkę w każdej z tych form.

Tak więc w aspekcie podmiotowym zakres ochrony obejmuje nie tylko osoby fizyczne, osoby prawne, ale i zbiorowości. Ofiarą naruszenia wspomnianych przepisów i zawartych w ich treściach wolności mogą być zatem nie tylko osoby fizyczne, lecz także kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe oraz ich jednostki organizacyjne, a także grupy osób fizycznych – członkowie tych zbiorowości działający *in gremio*. Konstytucja RP zalicza kościoły i inne związki wyznaniowe (art. 25), obok osób fizycznych (art. 53 ust. 1), rodziców i dziecka (art. 48 ust. 1) oraz mniejszości narodowych i etnicznych (art. 35 ust. 2)⁷, do podmiotów, którym przysługuje wolność sumienia i wyznania⁸. Warto jednak podkreślić, że zgodnie z obowiązującymi krajowymi rozwiązaniami prawnymi może budzić wątpliwości zdolność procesowa takich zbiorowości (kościół, związków wyznaniowych, mniejszości narodowych i etnicznych), jeżeli nie należą one do grupy podmiotów, które posiadają osobowość prawną w rozumieniu prawa cywilnego. A w przypadku kościołów i innych związków wyznaniowych, jeżeli nie mają one ponadto uregulowanej

korzystając z wolności sumienia i wyznania, obywatele (cudzoziemcy i bezpaństwowcy – patrz art. 7) mogą w szczególności:

- 1) tworzyć wspólnoty religijne, zwane dalej „kościołami i innymi związkami wyznaniowymi”, zakładane w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadające własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe;
- 2a) należeć lub nie należeć do kościołów i innych związków wyznaniowych;
- 6) utrzymywać kontakty ze współwyznawcami, w tym uczestniczyć w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym;
- 11) zrzeszać się w organizacjach świeckich w celu realizacji zadań wynikających z wyznawanej religii bądź przekonań w sprawach religii.

⁷ Zob. też art. 8 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych, sporządzonej w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz.U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209), w którym strony konwencji (w tym Rzeczpospolita Polska) zobowiązują się uznać, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do uzewnętrzniania jego/jej religii lub przekonań, jak również prawo do zakładania instytucji, organizacji i stowarzyszeń religijnych.

⁸ H. Misztal, *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 68–69.

sytuacji prawnej, poprzez uchwalenie indywidualnej ustawy wyznaniowej⁹ (ustawy o stosunku państwa do konkretnego kościoła lub innego związku wyznaniowego) bądź poprzez wpisanie do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych¹⁰ prowadzonego przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych¹¹.

Z kolei w systemie prawnym Rady Europy podstawą roszczeń takich zbiorowości może być art. 34 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka

⁹ W tym trybie sytuację prawną ma aktualnie uregulowanych 15 kościołów, związków i wspólnot wyznaniowych. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej (Dz.U. Nr 38, poz. 363 z późn. zm.); ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 30, poz. 241 z późn. zm.); ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 30, poz. 240 z późn. zm.); ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347); ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726); ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 43); ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 483); ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712); ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 169); ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889); ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1599); ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798); ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 44); ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 14); ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 13).

¹⁰ Informatyczny rejestr działa na podstawie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (Dz.U. Nr 38, poz. 374). Aktualnie (na dzień 14 września 2020 r.) wpisanych jest do niego 168 kościołów i innych związków wyznaniowych, [online:] <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-koosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> (dostęp: 2.11.2020 r.).

¹¹ Aktualnie, zgodnie z art. 4 ust. 1, art. 5 pkt. 25 i art. 30 ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1220 z późn. zm.), jest to minister spraw wewnętrznych i administracji.

i Podstawowych Wolności wymieniający wśród podmiotów uprawnionych do wnoszenia skargi organizacje pozarządowe lub grupy jednostek¹². Warto jednak zauważyć ewolucję stanowiska Europejskiej Komisji Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w tym zakresie¹³. Początkowo zbiorowościom, a dokładniej osobom prawnym odmawiano prawa powoływania się na uprawnienia wynikające z art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁴. Z czasem uznano dopuszczalność złożenia skargi na naruszenie art. 9 Konwencji przez podmioty zbiorowe. Co więcej, uznano, że kościół lub inny związek wyznaniowy, lub stowarzyszenie o celach religijnych lub filozoficznych są uprawnione do złożenia skargi w sytuacji, kiedy mogą wykazać, że wnoszą ją, występując w imieniu indywidualnych członków¹⁵. Jednakże takie prawo nie przysługuje podmiotom handlowym, nawet jeżeli zostały utworzone przez kościoły lub inne związki wyznaniowe, lub stowarzyszenia o celach religijnych lub filozoficznych¹⁶. Ponadto uznano, że w przypadku zbiorowości skarga może obejmować jedynie przekonania religijne, a nie zarzuty ingerencji w myśl czy sumienie. W sprawie *Verein „Kontakt-Information-Therapie” (KIT) i Siegfried Hagen przeciw Austrii*¹⁷ Europejska Komisja Praw Człowieka stanęła na stanowisku, że jeśli chodzi o art. 9 Konwencji, to należy rozróżnić pomiędzy wolnością sumienia i wolnością wyznania, z której kościół lub inny związek

¹² S. Hambura, M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001, s. 77. Jednak błędnie wskazano tu jako podstawę prawną dyspozycję art. 25 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, który dotyczy kancelarii i sekretarzy prawnych Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

¹³ Cytowane decyzje i wyroki znajdują się w HUDOC (Human Rights Documentation) – bazie danych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, dostępnej pod adresem internetowym <http://hudoc.echr.coe.int>.

¹⁴ Dec. *Church of X v. The United Kingdom*, application no. 3798/68, 17 December 1968.

¹⁵ Dec. *X and Church of Scientology v. Sweden*, application no. 7805/77, 5 May 1979; Dec. *Swami Omkarananda i Divina Light Centrum v. The United Kingdom*, application no. 8118/77, 19 March 1981; Dec. *A.R.M. Chappel v. The United Kingdom*, application no. 12587/86, 14 July 1987; Dec. *Institut de Prêtres Franoais and others v. Turkey*, application no. 28308/95, 19 January 1998; *Canea Catholic Church v. Greece*, application no. 143/1996/762/963, 16 December 1997, § 39 & 31; *Chaàre Shalom Ve Tsedek v. France*, application no. 27417/95, 27 June 2000, *Reports* 2000-VII, § 72.

¹⁶ *Kustannus Oy Vapaa Ajatteliija AB and Sudstrom v. Finland*, application no. 20471/92, 15 April 1996.

¹⁷ Application no. 11921/86, 12 October 1988, DR 57/81; Dec. *Firm X v. Switzerland*, application no. 7865/77, 27 February 1979.

wyznaniowy, lub stowarzyszenie o celach religijnych lub filozoficznych jako takie mogą korzystać. W tego rodzaju sprawach mogą mieć także zastosowanie inne postanowienia Konwencji, czy to jako podstawa przyznanej ochrony, czy przy dokonywaniu wykładni art. 9 Konwencji¹⁸. Z kolei w sprawie *Metropolitan Church of Bessarabia (Kościół Metropolitalny Besarabii) i inni przeciwko Mołdawii* Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że:

[...] ponieważ wspólnoty religijne tradycyjnie istnieją w formie zorganizowanych struktur, artykuł 9 musi być interpretowany w świetle artykułu 11 Konwencji, który zabezpiecza życie zbiorowe przed nieuzasadnioną ingerencją państwa. Widziane w tej perspektywie prawo wierzących do wolności religii, które obejmuje prawo do uzewnętrzniania swojej religii razem z innymi, zakłada, że wierzący będą mogli swobodnie stowarzyszać się bez arbitralnej ingerencji państwa. W rzeczy samej, autonomia wspólnot religijnych jest nieodzowna dla zachowania pluralizmu w społeczeństwie demokratycznym, a zatem znajduje się w samym centrum ochrony, jaką daje artykuł 9. W dodatku, **jednym ze sposobów korzystania z prawa do uzewnętrzniania religii, zwłaszcza dla wspólnot religijnych w ich zbiorowym wymiarze, jest możliwość zapewnienia sądowej ochrony wspólnocie, jej członkom i majątkowi**, tak więc artykuł 9 musi być postrzegany nie tylko w świetle artykułu 11, ale również artykułu 6¹⁹.

W sytuacji, gdy indywidualne i kolektywne aspekty art. 9 Konwencji mogą pozostawać ze sobą w konflikcie, należy uznać, że to raczej kolektywne niż indywidualne uzewnętrznianie przekonań powinno być dominujące, ponieważ kościół lub inny związek wyznaniowy „jest zorganizowaną wspólnotą religijną opartą na identycznych lub przynajmniej zasadniczo podobnych poglądach”, a tym samym taka wspólnota „sama jest chroniona w swoich prawach do uzewnętrzniania wyznania, organizowania i odprawiania kultu,

¹⁸ *Cyprus v. Turkey* [Grand Chamber], application no. 25781/94, 10 May 2001, §§ 241–247 (ograniczenia dotyczące ruchu, w tym dostęp do miejsc kultu, ograniczały możliwość praktykowania przekonań religijnych).

¹⁹ *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99, 13 December 2001, § 118.

nauczania, praktykowania i czynności rytualnych i ma pełne prawo wprowadzenia i wymagania w tych kwestiach jednolitości”²⁰.

Ponadto Trybunał w orzeczeniu z dnia 20 września 1994 r. – *Otto – Preminger – Institut v. Austria* wywiódł, że:

Państwo może uznać za konieczne podjęcie środków represjonujących niektóre formy zachowania, łącznie z przekazywaniem informacji i idei, jeżeli uważa je za niezgodne z poszanowaniem swobody myśli, sumienia i wyznania innych²¹. Można uznać, iż doszło do naruszenia obowiązku poszanowania przekonań religijnych gwarantowanego w art. 9 (Konwencji – przyp. DW), jeżeli prowokacyjnie przedstawiono przedmiot czci religijnej. Taką sytuację można potraktować jako dokonane w złym zamiarze pogwałcenie ducha tolerancji, który musi cechować społeczeństwo demokratyczne²².

Z kolei w decyzji z dnia 22 października 1997 r. Europejska Komisja Praw Człowieka zauważyła, że prawo do krytyki wierzeń religijnych, a nawet propagowania przez innych doktryn wrogich ich wierze musi korelować z prawem do wolności od naruszania praw gwarantowanych przez art. 9 ust. 1 Konwencji, chociaż niekoniecznie i nie we wszystkich przypadkach obejmuje to prawo do wszczynania szczególnych form postępowania przeciwko tym, którzy przez autorstwo lub publikacje naruszają uczucia jednostek lub grup jednostek. Ponieważ „szacunek dla uczuć religijnych wiernych [...] może w niektórych wypadkach zostać naruszony przez prowokacyjne przedstawienie obiektu czci religijnej”. Komisja stanęła na stanowisku, że występują pewne pozytywne zobowiązania ze strony państwa, które mogą przejawiać się w przyjęciu środków służących ochronie wolności religijnej „nawet w sferze relacji pomiędzy jednostkami”²³.

W krajowych regulacjach prawnych podstawowe znaczenie dla cywilnoprawnej ochrony wolności sumienia i wyznania, zarówno w wymiarze

²⁰ Dec. *X v. The United Kingdom*, application no. 8160-78, 12 March 1981; zob. także Dec. *Borre Arnold Knudsen v. Norway* application no. 11045/84, 8 March 1985.

²¹ *Kokkinakis v. Greece*, application no. 14307/88, 25 May 1993, § 48.

²² *Otto Preminger Institute v. Austria*, application no. 13470/87, 20 September 1994, § 47.

²³ Dec. *Kubalska i Kubalska-Holuj v. Poland*, application no. 35579/97, 22 October 1997; *X and Y v. The Netherlands*, application no. 8978/80, 26 March 1985, § 23.

indywidualnym, jak i kolektywnym mają przepisy art. 23 i 24 oraz 43 k.c.²⁴ Zgodnie z art. 23 k.c. „dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach”. Cytowany przepis zawiera jedynie przykładowe (co podkreśla użycie zwrotu „w szczególności”) wyliczenie dóbr osobistych. Obok wymienionych w tym przepisie istnieją także inne dobra osobiste sprecyzowane w innych przepisach bądź zyskujące akceptację dla objęcia określonej wartości ochroną w orzecznictwie i poglądach doktryny prawa. Tak więc dóbr osobistych jest tyle, ile wartości związanych z człowiekiem społeczeństwo aktualnie uznaje²⁵. Podstawowym kryterium wyodrębnienia kolejnych dóbr osobistych jest odczucie społeczne²⁶. Tym samym wraz ze zmianą postaw społecznych i akceptacją innych wartości uzyskują one przymiot dóbr osobistych²⁷. Wskazać przy tym należy, że ochrona dóbr osobistych ma charakter wyjątkowy, w związku z czym sięganie do jej mechanizmów powinno następować z odpowiednią ostrożnością i powściągliwością, bez tendencji do sztucznego poszerzania ich katalogu²⁸. Nie zasługuje na akceptację tendencja do rozszerzania zastosowania tego przepisu na obszary, w których w rzeczywistości nie dochodzi do naruszenia dóbr osobistych i w których chce się uczynić z tego przepisu

²⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740).

²⁵ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 24 sierpnia 2017 r., I ACa 195/17, Lex nr 2369668.

²⁶ Jak przekonująco wyjaśnił SN w uchwale składu 7 sędziów z dnia 16 lipca 1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994, nr 1, poz. 2: „Pojęcie to należy odnosić do określonego poziomu rozwoju technologicznego i cywilizacyjnego, przyjętych w społeczeństwie zasad moralnych i prawnych, istniejącego rodzaju stosunków społecznych, gospodarczych, nawet politycznych”.

²⁷ Jak wskazał SN w wyroku z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005, nr 4, poz. 69, chroniąc wolność religii, chroni się sferę pojęć, wyobrażeń, przekonań i uczuć religijnych danej osoby. Możliwe jest więc wyróżnienie uczuć religijnych jako prawnie chronionego dobra osobistego.

²⁸ Trybunał Konstytucyjny w orzeczeniu z dnia 30 stycznia 1991 r., K 11/90, OTK 1991, nr 1, poz. 2 wskazał, że uczucia religijne, ze względu na ich charakter, podlegają szczególnej ochronie prawa. Dlatego też działania naruszające uczucia religijne mogą być przedmiotem zakazu ustawowego także wówczas, gdyby były podejmowane za pomocą środków służących realizacji wolności słowa. Tym samym, w przypadku kolizji pomiędzy ochroną uczuć religijnych a wolnością słowa, należy opowiedzieć się za tym pierwszym.

instrumentu realizacji celów, do których osiągnięcia one się nie nadają²⁹. W wyniku naruszenia dób osobistych może powstać zarówno szkoda niemajątkowa, o której mowa w art. 24 k.c., jak i majątkowa.

Z kolei zgodnie z art. 43 k.c. „przepisy o ochronie dóbr osobistych osób fizycznych stosuje się odpowiednio do osób prawnych”. Dobrami osobistymi osób prawnych są takie wartości niemajątkowe, które pozwalają im na funkcjonowanie zgodne z ich zakresem działania³⁰. Przy czym należy podkreślić, że osoby prawne z samej swej istoty nie posiadają niektórych dóbr osobistych, które przysługują osobom fizycznym z uwagi na ich ścisły związek z człowiekiem i jego przeżyciami psychicznymi³¹. Do tych dóbr zaliczamy: życie, zdrowie, nietykalność cielesną, sferę życia intymnego, poczucie przynależności do określonej płci, swobodę sumienia, twórczość naukową, artystyczną i racjonalizatorską, wizerunek rozumiany jako odwzorowanie fizycznych cech wyglądu człowieka, głos, więzi rodzinne i kult pamięci osoby zmarłej³². Wydaje się jednak, że osobom prawnym przysługują prawa osobiste o charakterze wolnościowym, np. wolność prowadzenia działalności statutowej, wolność prowadzenia działalności gospodarczej, wolność komunikowania się i wypowiedzi, wolność prowadzenia aktywności społecznej, politycznej i religijnej³³. Przepisy dotyczące dóbr osobistych należy stosować odpowiednio

²⁹ Postanowienie SN z dnia 19 czerwca 2018 r., V CSK 19/18, Lex nr 2508212.

³⁰ Wyrok SN z dnia 14 listopada 1986 r., II CR 295/86, OSNCp 1988, nr 2–3, poz. 40. P. Granecki, *Dobra osobiste w prawie polskim – zagadnienie dóbr osobistych osób prawnych*, PS 2002, nr 5, s. 13 wyraził pogląd, że do osób prawnych nie znajduje (odpowiedniego) zastosowania art. 23 k.c.

³¹ *Ibidem*, s. 9. Tak również: J. Matys, *Dobra osobiste osób prawnych i ich niemajątkowa ochrona*, „Monitor Prawniczy”, 2006, nr 10, s. 523; K. Grzybczyk, *Naruszenie dobra osobistego w reklamie*, „Rejent”, 1999, nr 9, s. 121.

³² Tak: A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 33; J. Frąckowiak, *Dobra osobiste osoby prawnej*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1193; A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste osób prawnych*, Zakamycze 2005, s. 145; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019, s. 197; M. Pazdan, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1-449*¹⁰, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis, nb. 16.

³³ Tak: J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych*, Kraków 1999, s. 118; A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 145; P. Księżak, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część Ogólna*, wyd. 2, red. M. Pyziak-Szafrnicka, P. Księżak, Warszawa 2014, dostęp przez Lex, pkt 27; M. Pazdan, *Komentarz do art. 43...*, nb. 14. Przeciwnie SN w wyroku z dnia 5 kwietnia 2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013, nr 12, poz. 141. Wskazano w nim, że podmiotem prawa wolnościowego „może być jedynie człowiek, ponieważ źródłem

również do jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej, ale wyposażonych w zdolność prawną, w związku z odesłaniem z art. 33¹ § 1 k.c. Odpowiednie stosowanie oznacza zaś zarówno modyfikację katalogu dóbr osobistych fizycznych, jak i środków służących ich ochronie. Przepisy art. 23–24 k.c. nie mogą natomiast znaleźć zastosowania do jednostek organizacyjnych nieposiadających zdolności prawnej³⁴.

Nie ma wątpliwości co do tego, że dobra osobiste konkretnej osoby fizycznej (jednostki) podlegają ochronie prawa cywilnego. Przy ocenie, czy doszło do zagrożenia lub naruszenia takiego dobra, istotne jest nie tylko jego subiektywne postrzeganie przez zainteresowaną osobę, lecz również akceptacja społeczna dla takiej wartości. Natomiast bardziej problematyczna jest ochrona dóbr osobistych grupy osób fizycznych – członków wspólnot wyznaniowych (działających jako zbiorowość, a nie jako osoba prawna typu korporacyjnego), a także ochrona dóbr osobistych wyznaniowych osób prawnych. Z tym drugim zagadnieniem wiąże się problem braku publicznego rejestru wyznaniowych osób prawnych. Te szczegółowe zagadnienia będą przedmiotem ekspertyzy, której celem jest również sformułowanie postulatów pod adresem prawodawcy i całego systemu prawnego w Polsce w zakresie przeciwdziałania przestępczości dotyczącej wolności sumienia i wyznania, a także zgłoszenie propozycji zmian obowiązujących przepisów. Propozycje zmian legislacyjnych będą zmierzały do zapewnienia skuteczniejszej ochrony wolności sumienia i wyznania, w tym ochrony przed prześladowaniem na tle religijnym oraz dyskryminacją.

wolności jako dobra osobistego jest sfera indywidualnych wartości i stanu życia psychicznego integralnie związanych z człowieczeństwem, związana z godnością jako immanentną cechą każdego człowieka”.

³⁴ Odmienne, dopuszczając „ostrożną analogię” w tym zakresie, J. Frąckowiak, *Dobra osobiste osoby prawnej...*, s. 1194. Por. też: J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 56–66, 158. W orzecznictwie zajęto jednak kontrowersyjne stanowisko, zgodnie z którym „nazwa [...] przedsiębiorstwa prowadzonego w formie spółki prawa cywilnego stanowi dobro osobiste wspólników (art. 23 k.c.), podlegające ochronie stosownie do art. 24 k.c.” Zob. wyrok SN z dnia 14 grudnia 1990 r., I CR 529/90, OSNC 1992, nr 7–8, poz. 136 oraz krytyczne glosy J. Kraussa i M. Modrzejewskiej, PS 1991, nr 4, s. 98–108 i R. Skubisza, PS 1992, nr 11, s. 107–116. Podobną ocenę sformułowano w odniesieniu do nazwy zespołu artystycznego jako wspólnego dobra osobistego grupy osób fizycznych – członków zespołu. Zob. wyrok SN z dnia 30 maja 1988 r., I CR 124/88, OSNC 1989, nr 5, poz. 87. Szerzej na ten temat zob. P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 2; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Część Ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, Lex/el. 2018, pkt. 28–35.

1. Analiza aktualnego stanu prawnego w zakresie ochrony dóbr osobistych grupy osób fizycznych – członków wspólnot religijnych oraz wyznaniowych osób prawnych

W doktrynie dobra osobiste definiuje się jako „indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”³⁵, „pewne wartości niematerialne łączące się ściśle z jednostką ludzką, uznane powszechnie w społeczeństwie”³⁶ bądź „uznane przez system prawny wartości (tj. wysoko cenione stany rzeczy) obejmujące fizyczną i psychiczną integralność człowieka, jego indywidualność oraz godność i pozycję w społeczeństwie, stanowiącą przesłankę samorealizacji osoby ludzkiej”³⁷, czy wreszcie jako „ogół czynników mających na celu zapewnienie obywatelowi rozwoju jego osobowości, ochronę jego egzystencji i zapewnienie mu prawa do korzystania z tych dóbr, które są dostępne na danym etapie rozwoju społeczno-ekonomicznego społeczeństwa, a które sprzyjają zachowaniu cech odrębności i związaniu ze społeczeństwem, w którym żyje”³⁸.

Dobra osobiste ujmowane są zatem w kategoriach obiektywnych jako wartości o charakterze niemajątkowym odnoszące się do cielesnej i duchowej natury człowieka, ściśle związane z człowiekiem i wobec tego niezbywalne, decydujące o jego bycie, pozycji w społeczeństwie, będące wyrazem odrębności fizycznej i psychicznej oraz możliwości twórczych, powszechnie uznane w społeczeństwie i akceptowane przez system prawny. Nierozzerwalne związanie tych wartości jako zespołu cech właściwych człowiekowi, stanowiących o jego walorach z jednostką (człowiekiem) wskazuje na ich bezwzględny charakter, towarzyszący mu przez całe życie, niezależnie od sytuacji, w jakiej znajduje się w danej chwili.

W przytoczonych definicjach dóbr osobistych określa się je jako „wartości”. Jak stwierdza M. Safjan: „bez względu na różnorodność ujęć dóbr osobistych,

³⁵ Tak: S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych wg przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78.

³⁶ Tak: A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych...*, s. 106; S. Rudnicki, *Ochrona dóbr osobistych na podstawie art. 23 i 24 k.c. w orzecznictwie Sądu Najwyższego w latach 1985–1991*, PS 1992, nr 1, s. 34.

³⁷ Tak: Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna...*, s. 163; wyrok SA w Łodzi z dnia 18 października 2013 r., I ACa 557/13, Lex nr 1394242.

³⁸ Tak: wyrok SN z dnia 10 czerwca 1977 r., II CR 187/77, Lex nr 7947.

przy każdej próbie ich definiowania możemy odnaleźć elementy odwołujące się do wartości związanych z osobowością i godnością każdej osoby³⁹. Tak więc dobra osobiste to wartości o charakterze niematerialnym, związane z istnieniem i funkcjonowaniem podmiotów prawa cywilnego, które w życiu społecznym są uznawane za doniosłe i zasługujące z tego względu na ochronę. Obecnie powszechnie przyjęła się pluralistyczna koncepcja dóbr osobistych, zgodnie z którą istnieje wiele takich dóbr, chronionych przez prawa podmiotowe, mających charakter praw niematerialnych, skutecznych *erga omnes*, niezbywalnych i niepodlegających dziedziczeniu. Dobra osobiste, jak już wspomniano, powinny być ujmowane w sposób obiektywny. Rozpatrując więc żądanie pozwu oparte na przepisie art. 24 k.c., należy najpierw ustalić, czy doszło do naruszenia jakiegokolwiek dobra osobistego osoby żądającej ochrony prawnej, a dopiero w następnej kolejności rozważać, czy spełniono dalsze przesłanki odpowiedzialności sprawcy naruszenia dobra osobistego określone w tym przepisie.

1.1. Legitymacja czynna w przypadku naruszenia dóbr osobistych zbiorowości

Sam fakt odczuwania pewnej wartości nie oznacza, że można ją uznać za dobro osobiste. Nie może być dobrem osobistym wartość związana z całą zbiorowością, której nie sposób jednoznacznie i wyraźnie powiązać z dobrami osobistymi konkretnej osoby. W wyroku z dnia 21 września 2006 r., I CSK 118/06 Sąd Najwyższy⁴⁰ stwierdził, że:

w przypadku zniesławiającego zarzutu pod adresem większej liczby zbiorowo określonych osób, czyli tak zwanego kolektywnego znieważenia, osoba wchodząca w skład danej zbiorowości może domagać się ochrony swoich dóbr osobistych tylko wtedy, gdy jest możliwe stanowcze ustalenie, że zniesławiająca wypowiedź jej dotyczyła. Dla identyfikacji określonej osoby jako podmiotu naruszonych praw osobistych zarzutem pod adresem większej liczby zbiorowo

³⁹ M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 2002, z. 1, s. 244.

⁴⁰ OSNCP 2007, nr 5, poz. 77. M. Kowalski, *Glosa do wyrok SN z 21.09.2006 r., I CSK 118/06, „Palestra”*, 2008, nr 1–2, s. 311–317.

określonych osób nie wystarcza stwierdzenie przynależności do danej grupy. Twierdzenie, że wypowiedź skierowana pod adresem grupy lub grupy o nie-dającym się precyzyjnie oznaczyć składzie osobowym dotyczyła konkretnego jej członka, można uznać za uzasadnione w razie udowodnienia, iż dotyczyła ona wszystkich bez wyjątku członków grupy lub konkretnej osoby wchodzącej w skład grupy⁴¹.

Dla ustalenia naruszenia dobra osobistego jako dobra indywidualnego, nierozzerwalnie związanego z konkretną osobą, konieczne jest stwierdzenie bezprawnego zachowania się podmiotu dobro to naruszającego, dającego się zindywidualizować, przeciwko osobie ubiegającej się o udzielenie jej ochrony. Z powyższego wynika, że w przypadku określeń dotyczących grupy osób osoba wchodząca w jej skład może domagać się ochrony swoich dóbr osobistych tylko wówczas, gdy jest możliwe ustalenie, iż twierdzenia, z którymi wiąże ich naruszenie, dotyczyły również jej osoby, a okoliczności, w jakich zostały podniesione kwestionowane twierdzenia, pozwalają ich adresatom zidentyfikować tę osobę jako należącą do określonego kręgu podmiotów⁴². W konsekwencji cywilnoprawna ochrona pojedynczych członków obrażanych grup jest możliwa wyłącznie przy założeniu, że taka ingerencja w grupę bezpośrednio narusza dobra osobiste jednostek⁴³. Taki pogląd znacząco ogranicza możliwość dochodzenia roszczeń w przypadkach naruszania dóbr osobistych członków wspólnot wyznaniowych jako grupy, a przecież w rzeczywistości w większości z takimi incydentami mamy do czynienia. Wobec powyższego należy przyjąć, że ochrona oferowana przez prawo cywilne w odniesieniu do grupy wiernych – członków danej wspólnoty wyznaniowej jest iluzoryczna oraz dostępna w przypadkach, gdy naruszenie dóbr osobistych, zwłaszcza w wyniku mowy nienawiści, dotyka konkretnej osoby.

⁴¹ Zob. też wyrok SA w Warszawie z dnia 12 marca 2013 r., I ACa 1034/12, Lex nr 1298984 (sposób przedstawienia na reklamie postaci kobiety i tym samym sam widok tej reklamy skutkuje powstaniem u skarżącej negatywnych przeżyć – uczucia upokorzenia i dyskryminacji, których doświadcza jako kobieta, co narusza godność osobistą skarżącej).

⁴² Wyrok SN z dnia 26 października 2001 r., V CKN 195/01, Lex 53107.

⁴³ Wyrok SN z dnia 15 listopada 2000 r., III CKN 473/00, Lex nr 51881 (zdaniem SN negowanie istnienia 106. dywizji Armii Krajowej stanowi naruszenie czci członka tej formacji, silnie się z nią identyfikującego).

Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 21 września 2006 r., I CSK 118/06 może być tak, że wypowiedź dotyczy całej grupy, niektórych jej członków bądź tylko jednego z nich. Stanowisko, iż wypowiedź dotyczyła konkretnego członka grupy, a w konsekwencji, że doszło do naruszenia jego czci jest uzasadnione między innymi wtedy, gdy wypowiedź miała dotyczyć wszystkich bez wyjątku jej członków⁴⁴. W tym kontekście znaczenia nabiera rodzaj stawianego zarzutu i jego publiczny odbiór, reakcja społeczna. Decydujące jest to, czy w opinii przeciętnego odbiorcy określona wypowiedź odnosi się do całej zbiorowości, z którą osoba fizyczna jest związana⁴⁵.

Ponadto, jak wskazał Sąd Najwyższy w uzasadnieniu tego wyroku: „istotna jest więc odpowiedź na pytanie, czy przeciętny odbiorca – osoba zwykła, rozsądna i racjonalnie oceniająca, nieobciążona uprzedzeniami, nieskłonna do wyrażania ekstremalnych sądów – mógłby, kierując się powszechnym znaczeniem użytych słów oraz na podstawie okoliczności towarzyszących wypowiedzi i innych znanych mu faktów, powziąć uzasadnione przypuszczenie, że wypowiedź dotyczy konkretnej znanej mu osoby. Samo subiektywne odczucie osoby, że wypowiedź jej dotyczy, nie stanowi okoliczności doniosłej z punktu widzenia identyfikacji, a więc dla stwierdzenia naruszenia czci”⁴⁶. Trzeba w tym zakresie uwzględnić odczucia szerszego grona uczestników i powszechnie przyjmowane, a zasługujące na akceptację normy postępowania, w tym normy obyczajowe i wynikające z tradycji⁴⁷.

Jak zauważa J. Wierciński w glosie do wyroku SN z dnia 21 września 2006 r.⁴⁸, w przypadku „kolektywnego zniesławienia pozwany poniesie

⁴⁴ W uzasadnieniu wyroku SA w Warszawie z dnia 3 czerwca 2003 r., I ACa 1162/02, „Wokanda”, 2004, nr 6, poz. 35, wyjaśniono, że: „dla ustalenia naruszenia dobra osobistego, jako dobra indywidualnego, nierozdzielnie związanego z konkretną osobą, konieczne jest stwierdzenie bezprawnego zachowania się podmiotu dobro to naruszającego, dającego się zindywidualizować przeciw tej osobie”. Dalej sąd stwierdził, że artykuł obrażający papieża pozostaje bez związku z możliwością wyrażania, uzewnętrzniania uczuć religijnych i nie wysmiewa uczuć religijnych określonej osoby, nie naruszył więc uczuć religijnych konkretnej osoby. Wydaje się, iż cywilnoprawne środki ochrony swobody sumienia mogą być brane pod uwagę jedynie wyjątkowo. Właściwą podstawą ochrony wolności religii stanowią przepisy karne i administracyjne.

⁴⁵ A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 173.

⁴⁶ Tak też SN w wyroku z dnia 2 listopada 1974 r., I CR 610/74, Lex nr 7611 i z dnia 11 marca 1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997, nr 6–7, poz. 93.

⁴⁷ Tak m.in. wyrok SN z dnia 16 stycznia 1976 r., II CR 692/75, OSNC 1976, z. 11, poz. 251.

⁴⁸ OSP 2009, nr 10, poz. 107.

odpowiedzialność za naruszenie czci członka danej zbiorowości, gdy zarzut dotyczy grupy na tyle skonkretyzowanej, że może być on obiektywnie odniesiony do każdego z jej członków, w tym żądającego ochrony powoda, lub, już niezależnie od wielkości grupy, gdy szczególne okoliczności danej sprawy obiektywnie świadczą o tym, że odniesiono się do konkretnej osoby, która żąda ochrony⁴⁹. Dlatego też ochrony może domagać się jedynie osoba bezpośrednio poszkodowana, co w tym kontekście oznacza osobę, do której (przeciw której) była skierowana dana wypowiedź czy zachowanie⁵⁰. Sytuacja,

⁴⁹ Wyrok SN z dnia 26 października 2001 r., V CKN 195/01; wyrok SA w Warszawie z dnia 12 marca 2013 r., I ACa 1034/12; wyrok SA w Warszawie z dnia 11 lutego 2005 r., VI ACa 752/04, Legalis 76305; M. Jabczuga-Kurek, *Legitymacja czynna członka zbiorowości w nietypowych sprawach o ochronę czci i dobrego imienia*, [w:] *Usus magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, Warszawa 2016, s. 67–77; T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, PS 2018, nr 4, s. 21–25.

⁵⁰ SN w wyroku z dnia 12 czerwca 2002 r., III CKN 618/00, OSNC 2003, nr 6, poz. 84 przyjął, że publikacja plakatu reklamującego film „Skandalista Larry Flint” nie narusza swobody sumienia osoby, która ten plakat widziała. Podobnie publiczna prezentacja symboli religijnych (w urzędach, szkołach, sali plenarnej Sejmu RP) nie stanowi naruszenia dóbr osobistych osób niebędących wyznawcami określonej religii. W tym kontekście należy przywołać wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: *Eweida and Others v. The United Kingdom*, applications nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/1015, January 2013 oraz *Lautsi and Others v. Italy* [Grand Chamber], application no. 30814/06, 18 March 2011. Zob także: P. Borecki, D. Pudziałowska, *Glosa do wyroku z 3 XI 2009 w sprawie Lautsi v. Włochy*, skarga nr 30814/06, PiP 2010, nr 4, s. 124–129; W. Brzozowski, *Glosa do wyroku ETPC z dnia 18 marca 2011 r.*, 30814/06, PiP 2011, nr 11, s. 121–126; I. Kamiński, *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole – glosa do wyroku ETPCz z 3.II.2009 r. w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 3, s. 40–47; M. Kowalski, *Kolejny strasburski kamień milowy? – komentarz do wyroku ETPCz w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 3, s. 48–51; M. Kowalski, *Powrót czarnoksiężnika – uwagi na tle Wielkiej Izby ETPCz z 18.03.2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom*, „Forum Prawnicze”, 2011, nr 4–5, s. 19–29; H. Misztal, P. Stanisław, *Wolność wyznania a symbole religijne w życiu publicznym państwa świeckiego*, „Annales Canonici”, 2010, t. 6, s. 37–55; A. Wiśniewski, *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. oraz z 18 marca 2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom* (skarga nr 30814/06), „Przegląd Sejmowy”, 2011, nr 5, s. 170–184. Na ten temat wypowiadały się także polskie sądy, zob.: wyrok SN z dnia 16 września 1990 r., I PRN 38/90, Lex nr 13181; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r., I ACa 612/98, Lex nr 37377 z glosami L. Wiśniewskiego, „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 3, s. 105–108, M. Pietrzaka, „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 3, s. 108–113, M. Niedośpiała, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych”, 2007, nr 7, s. 77–95; wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 26 marca 2010 r., I C 28/10, Lex nr 1135961; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 25 listopada 2010 r., I ACa 363/10, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 4, s. 195–218 wraz z glosą M. Zawiślaka, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 5, s. 209–216; postanowienie SN z dnia 15 lipca 2010 r., III SW

kiedy dana osoba broni niewłaśnych naruszonych dóbr osobistych, lecz dóbr zbiorowości, do której należy, nie pozwala uznać, że przysługuje jej legitymacja czynna. Powód ma bowiem udowodnić, że przede wszystkim naruszono jego dobro osobiste, a także to, iż właśnie on ponosi krzywdę w wyniku konkretnej wypowiedzi czy zachowania⁵¹.

124/10, Lex nr 707759; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r., I ACa 608/13, Lex nr 1428254 oraz R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych”, 2011, nr 4, s. 55–77; R. Wieruszewski, *Opinia na temat wniosku Klubu Poselskiego Ruch Palikota o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, *ibidem*, s. 78–87; D. Dudek, P. Stanisławski, *Opinia prawna w sprawie wniosku grupy posłów o usunięcie krzyża z sali posiedzeń plenarnych Sejmu RP*, *ibidem*, s. 88–104; L. Morawski, *Opinia w sprawie wniosku grupy posłów o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, *ibidem*, s. 105–112; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 26 listopada 2014 r., V ACa 729/14, Lex nr 1793933.

Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z dnia 28 października 1998 r., I ACa 612/98 stwierdził, że: „Sam fakt zawieszenia symbolu religijnego w budynku władzy publicznej nie jest wystarczający dla przyjęcia naruszenia swobody sumienia”. Z kolei Sąd Okręgowy w Szczecinie w wyroku z dnia 26 marca 2010 r., I C 28/10 zważył, że: „osoba dojrzała, aktywna życiowo i społecznie, o ukształtowanym światopoglądzie nie może twierdzić, iż sama symbolika krzyża chrześcijańskiego w przestrzeni publicznej narusza jego godność, pozbawia go możliwości poszukiwania swoich dróg życiowych czy powoduje ograniczenia prowadzące do odczucia wykluczenia ze społeczności lokalnej”. Ponadto, SN w wyroku z dnia 20 września 2013 r., sygn. akt II CSK 1/13, Lex nr 1388592 jednoznacznie stwierdził, że: „osoba, która deklaruje się jako niewierząca, nie może oczekiwać, że nie będzie miała kontaktu z osobami wierzącymi, ich praktykami i symbolami religijnymi, bo byłoby to równoznaczne z ograniczeniem swobody sumienia osób wierzących”. Zaś Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 9 grudnia 2013 r., I ACa 608/1328 stanął na stanowisku, iż: „Istnieje także prawo do tzw. negatywnej wolności religijnej (czyli wolności od religii), a realizując właśnie to prawo, powodowie chcą uniknąć kontaktu z uzewnętrznianiem religii przez pozostałych członków społeczeństwa. [...] Udzielenie ochrony prawu do negatywnej wolności religijnej co do zasady nastąpi, gdy osoby niewierzące przedstawią dowody doznania konkretnej szkody wyrządzonej na skutek realizacji prawa do publicznego uzewnętrzniania religii przez osoby wierzące. Szkody takiej nie powoduje natomiast samo eksponowanie symbolu religijnego w przestrzeni publicznej”.

⁵¹ Od kilkunastu lat można jednak zaobserwować, że w orzecznictwie i doktrynie częściowo złagodzone kryteria legitymacji czynnej członków zbiorowości. Zob. wyrok SN z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03 z aprobowaną glosą B. Rakoczego, PS 2006, nr 10, poz. 156. A na kanwie spraw związanych z użyciem niepoprawnego określenia „polskie obozy śmierci” i uznania poczucia tożsamości narodowej oraz godności narodowej jako dóbr osobistych w orzecznictwie przyjęto, że członek zbiorowości może posiadać legitymację czynną do dochodzenia naruszonego dobra, jeżeli treść twierdzeń dotyczących grupy, do której przynależy, zaprzecza ogólnie známym faktom historycznym (wyrok SA w Białymstoku z dnia 30 września 2015 r., I ACa 403/15, Lex nr 1820409; wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 24 lutego

1.2 Dobra osobiste wyznaniowych osób prawnych

Dobra osobiste osób prawnych to wartości niemajątkowe⁵², dzięki którym osoby prawne mogą funkcjonować zgodnie z zakresem swych zadań⁵³. Jak słusznie podkreśla się w doktrynie, wartości te są na tyle silnie związane z osobą prawną jako taką⁵⁴, że dla istnienia i ochrony dóbr osobistych wystarczy, by osoba prawna powstała i by wciąż istniała⁵⁵. Ochrona dóbr osobistych osoby prawnej nie zależy więc od tego, z jakim typem osoby prawnej mamy do czynienia. Nie ma też znaczenia sposób powstania tej osoby⁵⁶. Przy wyznaczaniu zakresu ochrony dóbr osobistych służących osobom prawnym podstawowe znaczenie mają cel działalności i funkcja osoby prawnej⁵⁷. Tym samym uznane i dopuszczone przez prawo cele działania osoby prawnej i zakres jej zadań, wynikające z dokumentów związanych z powstaniem danej osoby prawnej stanowią najbardziej ogólny wyznacznik zakresu ochrony jej dóbr osobistych i jej uzasadnienie⁵⁸. Naruszenie dobra osobistego osoby

2015 r., I C 726/13, Lex nr 1836004; wyrok SA w Warszawie z dnia 31 marca 2016 r., I ACa 971/15, Lex nr 2041824; wyrok SA w Krakowie z dnia 22 grudnia 2016 r., I ACa 1080/16, Lex nr 2202552; wyrok SA w Krakowie z dnia 28 grudnia 2018 r., I C 2007/13, Lex nr 2729385; wyrok SA w Warszawie z dnia 20 stycznia 2020 r., V ACa 569/19, Lex nr 2784482; F. Rakiewicz, *Poczucie tożsamości narodowej jako dobro osobiste w świetle polskiego prawa cywilnego*, cz. 1, „Studia Prawa Prywatnego”, 2011, z. 2, s. 91–114, cz. 2, „Studia Prawa Prywatnego”, 2011, z. 3–4, s. 67–106, cz. 3, „Studia Prawa Prywatnego”, 2012, z. 1, s. 57–96.

⁵² Przyjmuje się, że wartości niematerialne o charakterze majątkowym lub o charakterze mieszanym, w którym element majątkowy można uznać za dominujący, nie stanowią dóbr osobistych. Tak: A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych...*, s. 39, oraz P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, nr 5. Przeciwnie: J. Koczanowski, *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piąkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 265 i nast.

⁵³ Wyrok SN z dnia 14 listopada 1986 r., II CR 295/86; wyrok z dnia 28 maja 1999 r., I CKN 16/98, OSNC 2000, nr 2, poz. 25; wyrok SN z dnia 9 czerwca 2005 r., III CK 622/04, Lex nr 180853; wyrok SN z dnia 10 listopada 2005 r., V CK 314/05, Lex nr 186727; wyrok SN z dnia 26 października 2006 r., I CSK 169/06, Lex nr 607233; wyrok z dnia 11 stycznia 2007 r., II CSK 392/06, OSP 2009, nr 5, poz. 55; wyrok SN z dnia 29 marca 2017 r., I CSK 450/16, Lex nr 2375934. Tak: J. Panowicz-Lipska, *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975, s. 28.

⁵⁴ J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 35, 119.

⁵⁵ J. Frąckowiak, *Dobra osobiste osoby prawnej...*, s. 1192; J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 44–52.

⁵⁶ A. Kidyba, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część Ogólna*, wyd. 2, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, dostęp przez Lex, pkt 11.

⁵⁷ Wyrok SN z dnia 26 października 2006 r., I CSK 169/06.

⁵⁸ J. Koczanowski, *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 278 i nast.

prawnej dotyka jej jako całości⁵⁹, bowiem istotą osoby prawnej jest to, iż jest ona odrębnym podmiotem prawa⁶⁰, wobec czego naruszenie dobra osobistego osoby prawnej dotyka całości substratu osobowego, a nie tylko niektórych wchodzących w jego skład osób fizycznych⁶¹. Powoduje to możliwość upoważnienia osoby prawnej do ochrony swoich członków w wypadkach przewidzianych przez ustawę lub statut⁶². Równocześnie jednak bezprawna działalność przedstawicieli osoby prawnej (wchodzących w skład organu osoby prawnej) może uzasadniać odpowiedzialność cywilną osoby prawnej na podstawie art. 24 k.c., jeżeli działanie godzące w dobra osobiste pokrzywdzonego dokonane zostało w ramach działania na rzecz i w imieniu tej osoby prawnej, a więc w ramach ustawowych i statutowych kompetencji organu tej osoby prawnej⁶³. Zdaniem J. Koczanowskiego dobra osobiste osób prawnych to dobra *sui generis*, odmienne od dóbr osobistych przysługujących osobom fizycznym⁶⁴, stąd też zakres dóbr osobistych przysługujących obu tym kategoriom podmiotów nie jest jednakowy⁶⁵. Według wspomnianego autora o zakresie dóbr osobistych osoby prawnej rozstrzyga ostatecznie zakres jej zdolności prawnej⁶⁶.

⁵⁹ J. Koczanowski jest zdania, że: „naruszenie dobra osobistego osoby prawnej dotyka całości substratu osobowego, a nie niektórych tylko tworzących ją osób fizycznych, bez względu na to, czy odczuwają one określone działanie jako naruszenie praw osobistych, czy też nie”. Tamże, s. 280.

⁶⁰ M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 2. W wyroku z dnia 7 marca 2003 r., I CKN 100/01, Lex nr 83833 SN stwierdził, że osoba prawna „nie jest tworem biologicznym i nie ma sfery uczuć. Posiada tzw. substrat osobowy, ale uczucia osób fizycznych nań się składających nie mogą być zarachowane na jej konto; prowadziłoby to do antropomorfizacji osoby prawnej i stanowiło zaprzeczenie podziału osób na fizyczne i prawne”.

⁶¹ Wyrok SN z dnia 11 stycznia 2007 r., II CSK 392/06, OSP 2009, nr 5, poz. 55 z aprobowaną glosą M. Wałachowskiej, OSP 2009, nr 5, poz. 55.

⁶² Orzeczenie SN z dnia 25 października 1956 r., I CR 708/55, Legalis nr 11571.

⁶³ Wyrok SN z dnia 29 września 2005 r., III CK 76/05, Legalis nr 1327427; J. Buchalska, *Dobra osobiste osób prawnych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona*, red. M. Romańska, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis, § 1.

⁶⁴ J. Koczanowski, *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 281.

⁶⁵ A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Acta Universitatis Wratislaviensis: Prawo, t. 167, Wrocław 1989, s. 63; M. Pazdan, *Komentarz do art. 43...*, nb. 1; P. Sobolewski, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis, pkt I. Tak również: wyrok SA w Poznaniu z dnia 30 marca 2011 r., I ACa 204/11, Lex nr 898639.

⁶⁶ J. Koczanowski, *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 278 i nast.

Dobra osobiste osób prawnych jako dobra niematerialne są niezbywalne i nie podlegają egzekucji. Takimi dobrami będą w szczególności: dobre imię (renoma, dobra sława, reputacja), nazwa, firma, tajemnica korespondencji⁶⁷, nietykalność pomieszczeń oraz tajemnica przedsiębiorstwa (art. 55¹ pkt 8) osoby prawnej rozumiana jako nieujawnione do wiadomości publicznej informacje techniczne, technologiczne, handlowe, organizacyjne przedsiębiorcy, co do których podjął on niezbędne działania w celu zachowania poufności⁶⁸. Przy czym zaliczenie tajemnicy przedsiębiorstwa do katalogu dóbr osobistych przysługujących osobom prawnym, podobnie jak: prawa do klienteli, prawa do czerpania zysku z prowadzonej działalności gospodarczej, prawa do „znaków fabrycznych”, herbów (godeł) jako elementów indywidualizujących osobę prawną, prawa do wizerunku⁶⁹, prawa do prywatności⁷⁰,

⁶⁷ Tak wyrok SN z dnia 18 września 2019 r., IV CSK 297/18, Legalis nr 2245003.

⁶⁸ A. Kidyba, *Komentarz do art. 43...*, pkt 2.

⁶⁹ Zarówno w literaturze, jak i w orzecznictwie odrzuca się pogląd o przysługiwaniu osobie prawnej dobra osobistego w postaci wizerunku. Tak: A. Matlak, *Cywilnoprawna ochrona wizerunku*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 2004, z. 2, s. 324; E. Traple, *Dobra osobiste w reklamie*, [w:] *Prawo reklamy i promocji*, red. E. Traple, Warszawa 2007, s. 822–823; J. Balcarczyk, *Prawo do wizerunku i jego komercjalizacja*, Warszawa 2009, s. 92; P. Ślęzak, *Ochrona prawa do wizerunku*, Katowice 2009, s. 25; wyrok SN z dnia 25 maja 1977 r., I CR 159/77, Lex nr 70901; wyrok SA w Warszawie z dnia 20 października 2014 r., I ACa 456/14, Lex nr 1554794; wyrok SA w Łodzi z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 13/14, Lex nr 1504394. Przeciwnie: I. Wiszniewska, *Polskie prawo reklamy*, Warszawa 1989, s. 85, wiążąc jednak pojęcie wizerunku z dobrym imieniem danej osoby prawnej. Wyrok SA w Białymstoku z dnia 20 listopada 2015 r., I ACa 636/15, Lex nr 1938374; wyrok SA w Krakowie z dnia 6 sierpnia 2015 r., I ACa 544/15, Lex nr 1916612; wyrok SN z dnia 7 października 2009 r., III CSK 39/09, Lex nr 532155; P. Sobolewski, *Komentarz do art. 43...*, pkt 4. A. Partyk, *Linie orzecznicze – Wizerunek osoby prawnej jako jej dobro osobiste*, Lex/el. 2014. Dla zachowania przejrzystości pojęciowej aktualnie winno się raczej używać pojęcia *image*. Tak: E. Woch, *Dobra osobiste osób prawnych*, [w:] *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 226.

⁷⁰ Prawo do prywatności rozumiane jako sfera zastrzeżona tylko dla danej osoby wolna od ingerencji z zewnątrz. Umożliwia ono określonym podmiotom swobodne kształtowanie swojego postępowania. Zakres sfery prywatności w przypadku osób prawnych jest bardzo ograniczony. Wynika to z faktu, iż znaczna liczba informacji wymaga ogłoszenia w stosownych rejestrach. Ponadto w odniesieniu do osób prawnych (oraz podmiotów bez osobowości prawnej) jawność wielu danych stanowi jeden z czynników gwarantujących pewność obrotu. Ułatwia również ochronę konsumentów. Zob. orzeczenie TK z dnia 24 czerwca 1997 r., K 21/96, OTK 1997, nr 2, poz. 23; wyrok SN z dnia 24 maja 2011 r., I PK 299/10, Legalis nr 348448; K. Rataj, N. Skiba, P. Szczepanek, *Katalog dóbr osobistych w Kodeksie cywilnym*, [w:] *Dobra osobiste*, red. I. Lewandowska-Malec, Warszawa 2017, dostęp przez Legalis, pkt 6.

a także znaków towarowych, nazw regionalnych, *know-how*, projektów wynalazczych i zdobniczych jest kontrowersyjne i doczekało się rozbieżnych ocen w orzecznictwie i doktrynie⁷¹.

Można wyróżnić cztery główne grupy dóbr osobistych wyznaniowych osób prawnych. Zaliczam do nich: dobre imię (renomę, uznanie, autorytet, dobrą sławę, reputację), identyfikację (nazwę), swobodę prowadzenia działalności statutowej (wolność⁷² działania zgodnie z zasadą autonomii i niezależności) i sferę tajemnicy (tajemnicę korespondencji oraz nietykalność pomieszczeń). Pozostałe rodzaje dóbr osobistych, nie rozstrzygając związanych z nimi kontrowersji, mają w działalności wyznaniowych osób prawnych raczej marginalne znaczenie.

Biorąc pod uwagę konieczność obiektywnego ujęcia dóbr osobistych osób prawnych i obiektywnej oceny ich naruszenia w doktrynie i orzecznictwie, wyklucza się dopuszczalność uwzględniania negatywnych odczuć osób stanowiących substrat osoby prawnej oraz łączenie dóbr osobistych osoby prawnej i oceny, czy doszło do ich naruszenia, z osobami fizycznymi tworzącymi jej substrat osobowy, np. z członkami, pracownikami, współnikami, akcjonariuszami⁷³ bądź podmiotami związanymi z osobą prawną innym węzłem prawnym, np. osoby czynne w lokalu przedsiębiorstwa (art. 97 k.c.), które stanowią często pierwszy i ostatni etap kontaktu kontrahenta z osobą

⁷¹ A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych...*, s. 39; A. Kidyba, *Komentarz do art. 43...*, pkt 2 i 6–10; P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 5–6, 13–17, 24–26; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 5–6, 17–18; P. Nazaruk, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019, dostęp przez Lex, pkt 2, 6; G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, dostęp przez Lex, pkt 6–7, 17–18, 21–22; A. Partyk, *Linie orzecznicze – Symboliczne oznaczenia osób prawnych i fizycznych jako dobra osobiste*, Lex/el. 2014.

⁷² P. Sobolewski, *Komentarz do art. 43...*, pkt 7 stwierdza: „Zarówno osobom fizycznym, jak i osobom prawnym przysługuje dobro osobiste w postaci wolności. Nie wydaje się uzasadnione wyróżnianie w ramach wolności poszczególnych jej sfer [...]”.

⁷³ Tak: P. Granecki, *Dobra osobiste w prawie polskim – zagadnienie dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 15; A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym...*, s. 63; A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych przysługujących osobom prawnym...*, s. 31; J. Matys, *Dobra osobiste osób prawnych i ich niemajątkowa ochrona...*, s. 522; A. Kubiak-Cyrul, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis, nb. 9; wyrok SN z dnia 11 stycznia 2007 r., II CSK 392/06 oraz wyrok SA w Poznaniu z dnia 22 października 2009 r., I A Ca 613/09, Lex nr 628205.

prawną⁷⁴. Osoby prawne jako podmioty niemogące odczuwać, nie posiadają dobra osobistego odpowiadającego czci osoby fizycznej, rozumianej jako godność osobista⁷⁵. Świadomość własnej wartości czy szacunek do samego siebie wymaga zdolności do subiektywnego postrzegania swojego istnienia. Takie odczucia w zasadzie nie mogą znaleźć zastosowania w przypadku osoby prawnej. Okazywanie tego rodzaju poczucia krzywdy przez osoby piastujące funkcje organów osoby prawnej lub przez członków jej substratu osobowego nie może zostać uznane za wynik naruszenia tak rozumianej godności osobistej osoby prawnej⁷⁶. Nie jest więc możliwe np. obrażenie osoby prawnej, co prowadzi do wniosku, że subiektywny odbiór wypowiedzi krytycznych wobec danej osoby prawnej przez członków jej substratu osobowego nie stanowi naruszenia dobrego imienia tej osoby prawnej⁷⁷. Podobnie zarzut

⁷⁴ J. Frąckowiak, *Dobra osobiste osoby prawnej...*, s. 1193; P. Sobolewski, *Komentarz do art. 43...*, pkt 14.

⁷⁵ G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43...*, pkt 9; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 8.

⁷⁶ W wyroku z dnia 5 kwietnia 2013 r., III CSK 198/12 SN stwierdził, że: „Osoba prawna nie posiada sfery odczuć, a zatem odczucia, system wartości i wolna wola osób fizycznych ją tworzących nie mogą być traktowane jako projekcja odczuć, systemu wartości i wolnej woli osoby prawnej”.

⁷⁷ Tak: wyrok SA w Warszawie z dnia 20 grudnia 2012 r., VI ACa 1199/11, Lex nr 1312116; wyrok SA w Warszawie z dnia 9 października 2013 r., VI ACa 372/13, Lex nr 1419181; wyrok SA w Poznaniu z dnia 10 lipca 2014 r., I ACa 444/14, Lex nr 1496033; wyrok SA w Łodzi z dnia 7 kwietnia 2015 r., I ACa 1443/14, Lex nr 1679972. W orzecznictwie można jednak odnaleźć pogląd przeciwny, tzn. że naruszeniem dóbr osobistych osoby prawnej może być również wyrażanie negatywnych ocen o osobach wchodzących w skład jej substratu osobowego – członkach jej organów lub jej pracownikach. W wyrokach SN z dnia 9 maja 2002 r., II CKN 740/00, Lex nr 1147737 i z dnia 28 kwietnia 2016 r., V CSK 486/15, Lex nr 2041120; a także w wyroku SA w Białymstoku z dnia 14 sierpnia 2014 r., I ACa 261/14, Lex nr 1506673; wyroku SA w Warszawie z dnia 2 czerwca 2017 r., VI ACa 1711/14, Lex nr 2369733 sądownictwo orzekające stanęło na stanowisku, że jeżeli określone sformułowanie zawiera krytyczną ocenę działań organów danej osoby prawnej, a osoba prawna działa przez swoje organy, to w konsekwencji zarzuty kierowane wobec tych organów mogą być traktowane jako zarzuty kierowane pod adresem samej osoby prawnej. Zaś w wyroku SA w Krakowie z dnia 17 listopada 2016 r., I ACa 835/16, Lex nr 2233055 przyjęto, że: „Negatywne sformułowania w odniesieniu do zachowań osób będących pracownikami osoby prawnej (np. urzędnikami samorządowymi) mogą prowadzić do naruszenia dobrego imienia samej osoby prawnej, bo sugerują takie jej funkcjonowanie, które podważa zaufanie do niej, niezbędne do prawidłowego wykonywania zadań przez tę osobę prawną”. Chociaż w przypadku szczególnych osób prawnych, jakimi są Skarb Państwa i jednostki samorządu terytorialnego, formułowanie krytyki, nawet niezasadnej, wobec osób piastujących w nich kierownicze stanowiska, nie jest naruszeniem dobrego imienia samej osoby prawnej. Tak: SN w wyroku z dnia 14 maja 2009 r., I CSK 440/08, Lex nr 511034.

postawiony osobie prawnej nie może być co do zasady podstawą do roszczeń osób fizycznych pozostających w związku z tą osobą⁷⁸. Takie ujęcie zagadnienia znacznie jednak ogranicza ochronę dóbr osobistych osób prawnych, ponieważ to właśnie określone działania jednostek będących substratem osobowym osoby prawnej są podstawą do wypowiedzania sądów naruszających dobra osobiste danej osoby prawnej⁷⁹. Podkreśla się również, że nie należy automatycznie łączyć dóbr osobistych osoby prawnej i oceny, czy zostały one naruszone, z jej organami⁸⁰.

Przed wszystkim skład osobowy każdej z tych grup może ulegać zmianom, a zatem niemożliwe lub co najmniej utrudnione w niektórych przypadkach byłoby określenie katalogu dóbr osobistych osoby prawnej o trwałym charakterze. Zupełnie niezrozumiałe byłoby natomiast modyfikowanie katalogu tych dóbr w zależności od zmian osobowych w zakresie którejś z dwóch wskazanych wyżej kategorii osób fizycznych, tworzących substrat osobowy osoby prawnej, zważywszy na ciągłość funkcjonowania tej ostatniej i brak wpływu zmian personalnych na cele czy zakres działań osoby prawnej. Ponadto wniosek ten jest oczywisty, jeśli uwzględnić podstawowy argument, jakim jest podmiotowa odrębność osoby prawnej od powiązanych z nią w powyższy sposób osób fizycznych⁸¹.

Zgadzam się w pełni z twierdzeniem M. Tenenbaum-Kulig, że:

Nie negując stanowiska, zgodnie z którym z uwagi na specyfikę osób prawnych, będących tworam i sztucznymi, w niektórych sytuacjach pewien związek z ich

Również ewentualne naruszenie dobrego imienia partii politycznej nie prowadzi samo przez się do naruszenia dobrego imienia poszczególnych członków tej partii. Tak wyrok SN z dnia 21 września 2006 r., I CSK 118/06, OSNC 2007, nr 5, poz. 77.

⁷⁸ P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 21; A. Kubiak-Cyrul, *Komentarz do art. 43...*, nb. 10; R. Szczepaniak, *Komentarz do art. 43, [w:] Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018, dostęp przez Legalis, nb. 2, 7.

⁷⁹ P. Lewandowski, *O relacji dóbr osobistych osób prawnych i osób fizycznych*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2019, nr 46, s. 238.

⁸⁰ Tak: J. Koczanowski, *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 280; A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych przysługujących osobom prawnym...*, s. 31; A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 167.

⁸¹ M. Tenenbaum-Kulig, *Problematyka wartości religijnych w kontekście dóbr osobistych osób prawnych*, [w:] *Aktualne zagadnienia prawa prywatnego*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2012, s. 182.

działaniem mogą mieć doznania psychofizyczne osób fizycznych stanowiących substrat osobowy danej osoby prawnej, należy stanowczo opowiedzieć się za poglądem wykluczającym możliwość uwzględniania odczuć tych osób fizycznych przy określaniu katalogu dóbr osobistych przysługujących osobom prawnym i dokonywaniu oceny, czy zostały one naruszone. Związek, o którym mowa, należy ujmować raczej w kategoriach socjologicznych lub psychologicznych, a w każdym razie nieuzasadnione jest przyjmowanie jego prawnie relewantnego charakteru. Osobom prawnym nie przysługują te spośród dóbr osobistych, które są nierozzerwalnie związane z istotą ludzką, w tym dobra związane ze sferą uczuć religijnych⁸².

Osobom prawnym, w tym wyznaniowym osobom prawnym nie przysługuje zatem dobro osobiste w postaci uczuć religijnych. To dobro osobiste wiąże się bowiem z natury rzeczy z psychiką osób fizycznych i wyznawaną przez nie religią lub wyrażanym światopoglądem. Dopuszczalne jest jednak przyjęcie, że wartości religijne mogą być uwzględniane w kontekście dóbr osobistych (dokonywania oceny dobrego imienia, renomy, reputacji, autorytetu czy dobrej sławy danej osoby prawnej) w odniesieniu do pewnej grupy osób prawnych, a mianowicie do wyznaniowych osób prawnych, w których prawie wewnętrznym (statucie) ich cele działania i zakres zadań oparto na tych wartościach. Wartości podlegające uwzględnieniu muszą bowiem pozostawać w związku z celami i zakresem działalności danej osoby prawnej. Do takich wniosków dochodzi także cytowana już M. Tenenbaum-Kulig:

Wydaje się jednak, że wartości religijne mogą być uwzględniane w przypadku niektórych osób prawnych z uwagi na generalne założenie, że rola dóbr osobistych przysługujących zarówno osobom fizycznym, jak i prawnym polegać może na tym, by umożliwiały one właściwe funkcjonowanie tych podmiotów – co w przypadku osób prawnych przekłada się na funkcjonowanie zgodnie z celem danej jednostki organizacyjnej i zakresem jej zadań. Tym samym w odniesieniu do osób prawnych typu wyznaniowego oraz takich, których działalność statutowa oparta jest na wartościach związanych ze sferą wartości

⁸² *Ibidem*, s. 181–182.

religijnych, te ostatnie będą mogły być uwzględniane o tyle, że postępowanie zgodnie z nimi wpływać będzie na renomę danej osoby prawnej⁸³.

Wyznaniowa osoba prawna (kościół, związek wyznaniowy, parafia, zbór, gmina wyznaniowa itp.) może należycie wypełniać powierzone jej zadania wyznawania i szerzenia wiary religijnej, polegające m.in. na: organizacji kultu religijnego, udzielania posług religijnych, nauczaniu religii i jej głoszeniu, prowadzeniu działalności oświatowo-wychowawczej i charytatywno-opiekuńczej tylko wówczas, gdy dysponuje odpowiednio wysokim autorytetem moralnym. Naruszenie dobrego imienia (renomy, reputacji, uznania, autorytetu, dobrej sławy) osoby prawnej, rozumianego jako dobre mniemanie innych osób o tej osobie, a zwłaszcza z uwagi na jej działalność, może nastąpić przede wszystkim przez zarzucenie tej osobie prawnej, a w szczególności jej organom⁸⁴ (np. biskupowi, proboszczowi, pastelowi, rabinowi) niewłaściwego postępowania mogącego ją narazić na utratę zaufania potrzebnego do prawidłowego funkcjonowania w zakresie swych zadań⁸⁵. Zarzut taki może jednak stanowić naruszenie dobra osobistego osoby prawnej, **jeśli istnieje łącznik między negatywnym zachowaniem osoby fizycznej a osobą prawną, poza tym nieprawdziwe informacje na temat osób fizycznych muszą łączyć się z zakresem działania osoby prawnej**⁸⁶. Na dobre imię wyznaniowej osoby prawnej mogą

⁸³ *Ibidem*, s. 190–191.

⁸⁴ Zgodnie z wyrokiem SN z dnia 12 grudnia 2017 r., IV CSK 131/17, Lex nr 2439124, jeżeli określone sformułowanie zawiera krytyczną ocenę działań organów osoby prawnej, to zarzuty kierowane wobec osób wchodzących w skład tych organów godzą w jej dobre imię wtedy, gdy krytykowane działania pozostają w związku z wykonywaniem przez te osoby przypisanych im kompetencji lub były wykonywane w interesie osoby prawnej.

⁸⁵ W judykaturze ugruntował się pogląd, zgodnie z którym do ich naruszenia dochodzi wtedy, gdy zostają wyrażone negatywne opinie o tym podmiocie, zarzucające mu nierzetelność i przypisujące mu zachowania i właściwości, które skutkują utratą zaufania do niego niezbędnego do prowadzenia określonego rodzaju działalności. Tak: wyrok SN z dnia 29 października 1971 r., II CR 455/71, OSNC 1972, nr 4, poz. 77; wyrok SA w Warszawie z dnia 23 maja 2006 r., VI ACa 1221/05, Lex nr 861430; wyrok SA w Warszawie z dnia 2 lutego 2011 r., I ACa 909/10, Lex nr 1120187; wyrok SA w Białymstoku z dnia 25 kwietnia 2013 r., I ACa 102/13, Lex nr 1315629; wyrok SA w Warszawie z dnia 22 października 2013 r., I ACa 713/13, Lex nr 1400494; wyrok SA w Warszawie z dnia 19 listopada 2013 r., VI ACa 657/13, Lex nr 1444945; wyrok SA w Białymstoku z dnia 25 kwietnia 2014 r., I ACa 30/14, Lex nr 1477016; wyrok SN z dnia 22 stycznia 2015 r., I CSK 16/14, Lex nr 1621771; wyrok SA w Warszawie z dnia 18 maja 2017 r., I ACa 380/16, Lex nr 2402412.

⁸⁶ P. Sobolewski, *Komentarz do art. 43...*, 14, 16.

się składać różnorodne elementy w zależności od tego, jaką działalnością się ona zajmuje (wyłącznie religijną i/lub oświatowo-wychowawczą oraz charytatywno-opiekuńczą, a także ubocznie działalnością gospodarczą). Przy czym należy uwzględnić nie tylko dobre imię wynikające z dotychczasowej działalności osoby prawnej, ale i niejako zakładane (domniemane) dobre imię osoby prawnej od chwili jej powstania⁸⁷. W związku z tym przyjmuje się, że do uznania, iż dobre imię osoby prawnej podlega ochronie, nie mają znaczenia: zasięg jej działalności, rozpoznawalność, długość istnienia itd.⁸⁸ Wpływ na dobre imię osoby prawnej może mieć wyłącznie ocena, czy działanie tego podmiotu jest zgodne z wartościami, na których opiera się jego działalność statutowa i z którymi związany jest cel jego funkcjonowania.

Należy stwierdzić, że kryteriami decydującymi o naruszeniu dobrego imienia osoby prawnej poprzez wypowiedzi dotyczące powiązanych z nią osób fizycznych:

jest relacja danej wypowiedzi do tzw. „sfery powiązania” konkretnej osoby fizycznej z osobą prawną oraz stopień oddziaływania tej osoby na działalność danej jednostki organizacyjnej. Wypowiedź ta chociażby pośrednio musi łączyć się lub oddziaływać z zakresem działania jednostki organizacyjnej, nie może być zarzutem wyłącznie osobistym, skierowanym do konkretnej osoby, bez jakiegokolwiek związku z działalnością tej osoby prawnej. Wystarczy, że związek ten (łącznik) będzie czysto faktyczny – oceniany jednak z punktu widzenia przeciętnego odbiorcy. Osoba fizyczna musi mieć jednak zauważalny wpływ na działalność danej jednostki⁸⁹.

⁸⁷ Wyrok SN z dnia 9 czerwca 2005 r., III CK 622/04.

⁸⁸ Tak SA w Poznaniu w wyroku z dnia 30 marca 2011 r., I ACa 204/11.

⁸⁹ K. Riedl, *Naruszenie dobrego imienia osoby prawnej poprzez wypowiedzi dotyczące powiązanych z nią osób fizycznych*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego”, 2017, nr 1, s. 158. Autor ten proponuje test „[...] pozwalający stwierdzić (z zastrzeżeniem sytuacji szczególnych), w jakich przypadkach wypowiedzi odnoszące się do osoby fizycznej mogą powodować równoczesne naruszenie renomy osoby prawnej. Test ten ogranicza się do trzech warunków: i) wypowiedź dotyczy osoby fizycznej w zakresie jej «sfery powiązania» z osobą prawną; ii) w ramach tej sfery osoba fizyczna w oczach przeciętnego odbiorcy istotnie oddziałuje na działalność osoby prawnej oraz iii) stopień inkryminacji wypowiedzi jest wystarczający dla stwierdzenia naruszenia dobrego imienia osoby prawnej” (*ibidem*, s. 154–155).

Ochrona dobrego imienia osoby prawnej nie wyklucza ochrony osób fizycznych wchodzących w skład jej organów w sytuacji, gdy formułowane są zarzuty *ad personam*, dotyczące przestępczego bądź też nieetycznego zachowania tych osób fizycznych⁹⁰. Jak już wcześniej zaznaczono, w praktyce przyjęto jednak, że: „działanie naruszające część osoby fizycznej może zarazem naruszać dobre imię osoby prawnej (organizacji), której jest ona członkiem”⁹¹. W orzecznictwie uznano jednak, że o ile o ochronę dobra osobistego wystąpiła osoba fizyczna, to brak podstaw do przystąpienia osoby prawnej do procesu w charakterze interwenienta ubocznego⁹².

Aktualne w przypadku osób prawnych, w tym wyznaniowych pozostają uwagi orzecznictwa i doktryny sformułowane w odniesieniu do naruszenia dobrego imienia osoby fizycznej, a dotyczące okoliczności wyłączających bezprawność naruszenia, z tym zastrzeżeniem, że inaczej należy ocenić dopuszczalność podawania informacji prawdziwych zniesławiających. W przypadku osób prawnych, w tym wyznaniowych „podawanie informacji prawdziwych mających wpływ na ocenę działalności osoby prawnej trzeba co do zasady uznać za pozostające w interesie społecznym. Innymi słowy, podanie wiadomości naruszającej dobre imię, renomę takiej osoby będzie zgodne z prawem, o ile wiadomość będzie prawdziwa”⁹³.

Na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych może być chroniona także nazwa osoby prawnej⁹⁴. Nazwa wyznaniowej osoby prawnej to słowne oznaczenie identyfikujące tę osobę prawną i odróżniające ją w stosunkach zewnętrznych. Jedynie w przypadku imiennie lub rodzajowo wymienionych osób prawnych w indywidualnych ustawach wyznaniowych przepisy określają konieczne elementy nazwy. Treścią prawa do nazwy jest wyłączność używania tego określonego słownego oznaczenia⁹⁵. Co do zasady, o naruszeniu nazwy decydować będzie porównanie jej pełnego brzmienia, a przykładowe sposoby

⁹⁰ Tak: wyrok SA w Warszawie z dnia 7 lipca 2015 r., I ACa 1874/14, Lex nr 1950222.

⁹¹ G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43...*, pkt 13.

⁹² Postanowienie SN z dnia 30 maja 1969 r., II CZ 54/69, OSP 1971, nr 2, poz. 32 z krytyczną glosą J. Klimkiewicza.

⁹³ P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 19; wyrok SA w Katowicach z dnia 28 października 2011 r., I ACa 677/11, Lex nr 1129811.

⁹⁴ A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 146; M. Pazdan, *Komentarz do art. 43...*, pkt 11.

⁹⁵ G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43...*, pkt 14.

naruszenia to przyjęcia przez osobę prawną nazwy, którą wcześniej posługiwała się inna osoba prawna (tzw. zasada priorytetu, pierwszeństwa używania nazwy)⁹⁶, posłużenia się przez osobę prawną, jako elementem swojej nazwy, nazwą innej osoby prawnej⁹⁷, nieuprawnione używanie części (elementu) nazwy osoby prawnej w inny sposób, jeśli ta część w wystarczający sposób indywidualizuje osobę prawną (ma tzw. moc wyróżniającą – „siłę dystynktywną”⁹⁸), kwestionowanie uprawnienia do posługiwania się daną nazwą, przekręcanie lub zniekształcanie nazwy, ośmieszanie jej (co będzie łączyć się z naruszeniem dobrego imienia)⁹⁹. Naruszeniem będzie zatem takie działanie, które skutkuje uniemożliwieniem lub utrudnieniem pełnienia przez nazwę funkcji odróżniającej i identyfikującej¹⁰⁰. Trudno sobie wyobrazić istnienie dwóch kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych o identycznych

⁹⁶ J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 105. Autor ten jednak trafnie zwraca uwagę, że zasada priorytetu nie ma charakteru bezwzględnej, np. w przypadku wieloletniego współużywania zbieżnych nazw (s. 106).

⁹⁷ Co do użycia nazwy zbliżonej zob. wyrok SN z dnia 26 września 1991 r., II CR 753/90, PS 1993, nr 1, s. 91 i nast. z glosą R. Skubisza, PS 1993, nr 1, s. 93–98; wyrok SN z dnia 12 stycznia 2007 r., IV CSK 286/06, Lex nr 284605.

⁹⁸ A. Kubiak-Cyrul, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 150–151; G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43...*, pkt 15. Jak wyjaśnił SN w wyroku z dnia 28 października 1998 r., II CKN 25/98, OSNC 1999, nr 4, poz. 80, z glosą aprobowaną W. Włodarczyka, PiP 2000, z. 8, s. 109–112, i R. Stefanickiego, „Przegląd Prawa Handlowego”, 2000, nr 12, s. 43–48 chodziło o słowo „solidarność” jako identyfikujące w powszechnej świadomości NSZZ „Solidarność”, „aby wybrane oznaczenie osoby prawnej – które jako nazwa tej osoby pełni funkcję indywidualizującą, odróżniającą tę osobę od innych podmiotów – miało moc dystynktywną, odróżniającą ją od innych podmiotów, w świadomości zbiorowej musi wykształcić się jednoznaczne skojarzenie między wybranym oznaczeniem a oznaczoną przy jego użyciu osobą. Z tego punktu widzenia nikłą wartość odróżniającą mają słowa języka potocznego, gdyż należą one do domeny publicznej i nikt nie może „zawłaszczyć” ich używania przez to, że posłuży się nimi dla oznaczenia osoby prawnej w przekonaniu, iż inni nie będą już mogli używać tego samego słowa dla oznaczenia innej osoby prawnej. Słowo (lub zestawienie słów) języka potocznego pierwotnie pozbawione siły dystynktywnej (bo należące do domeny publicznej, z której korzystać może każdy) może wtórnie uzyskać taką siłę (dystynktywną), a w konsekwencji podlegać ochronie jako nazwa (lub jej część) osoby prawnej. Następuje to wtedy, gdy słowo (lub zestawienie słów) wybrane dla oznaczenia danej osoby używane jest w sposób wyłączny przez tak długi czas, że dla znaczącej części zbiorowości słowo to uzyskuje – obok pierwotnego, deskryptywnego znaczenia – wtórne znaczenie indywidualizujące daną osobę; w świadomości zbiorowej utrwała się silne skojarzenie między używanym przez długi czas oznaczeniem z oznaczoną osobą prawną”. P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 10.

⁹⁹ *Ibidem*, pkt 12.

¹⁰⁰ D. Schimanek-Walicka, *Ochrona znaków odróżniających w Internecie*, „Monitor Prawniczy”, 2001, nr 12, s. 634.

nazwach, ponieważ zakresy działalności tych osób się pokrywają i istnieje obawa co do wprowadzenia uczestników obrotu prawnego (np. kandydatów na członków, dostawców towarów lub usług) w błąd co do tożsamości obu osób prawnych. Natomiast w nazwach tych podmiotów z natury rzeczy powtarzały się będą określone elementy, np. kościół, związek wyznaniowy czy religijny, wspólnota, parafia, zbór, gmina wyznaniowa, a także odniesienia do wiodących wyznań, np. katolicki, protestancki, prawosławny, muzułmański itp. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na przepis art. 32 ust. 2 pkt 1 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, zgodnie z którym statut podmiotu, który złożył wniosek o wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych, powinien określać **nazwę kościoła lub innego związku wyznaniowego różną od nazw innych organizacji**¹⁰¹.

¹⁰¹ Należy jednak zauważyć, że, co do zasady, jeden związek wyznaniowy nie może kwestionować tworzenia i działania innego związku wyznaniowego, a więc nie ma interesu prawnego w rozumieniu art. 28 k.p.a. w sprawie o zarejestrowanie innego związku wyznaniowego czy w sprawie o stwierdzenie nieważności decyzji o wpisie do rejestru innego związku wyznaniowego, wydanej na podstawie art. 34 ust. 1 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Tak: wyrok NSA z dnia 3 kwietnia 2017 r., II OSK 2880/15, Lex nr 2337648. Co nie wyklucza jednak ochrony nazwy danego kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej. Zob. też wyroki rozstrzygające kwestię, czy ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej wyłącza możliwość tworzenia w Polsce związków wyznaniowych przez osoby wyznania mojżeszowego innych niż gminy wyznaniowe żydowskie, których status prawny reguluje ustawa z 1997 r., a zwłaszcza, czy ustawa z 1997 r. wyłącza stosowanie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania wobec osób wyznania mojżeszowego, których zamiarem jest utworzenie związku wyznaniowego innego niż gminy wyznaniowe żydowskie tworzące Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP. Sprawy toczyły się na kanwie powstania i rejestracji niezależnych gmin wyznania mojżeszowego. Zob. wyrok Wojewódzkiego SA w Warszawie z dnia 26 marca 2004 r., I SA 2188/03, Lex nr 708414; wyrok NSA z dnia 22 grudnia 2004 r., OSK 959/04, Lex nr 837789; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 5 grudnia 2008 r., I SA/WA 948/08, Lex nr 557056; wyrok NSA z dnia 3 marca 2010 r., II OSK 498/09, Lex nr 597644; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 11 października 2012 r., I SA/Wa 645/12, Lex nr 1248113; wyrok NSA z dnia 14 października 2014 r., II OSK 200/13, Lex nr 1769946; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 5 lutego 2013 r., I SA/Wa 1519/12, Lex nr 1277922; wyrok NSA z dnia 21 stycznia 2015 r., II OSK 1492/13, Lex nr 1769880; wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 2 czerwca 2015 r., I SA/Wa 478/15, Lex nr 1818667, a także P. Borecki, *Rejestracja nowych związków wyznaniowych. Uwagi na tle orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawach tzw. niezależnych gmin żydowskich*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2018, nr 2, s. 85–95 oraz wyrok SN z dnia 9 lutego 2007 r., III CSK 411/06, OSNC 2008, nr 1, poz. 9 wraz z głosem P. Boreckiego, „Głosa”, 2020, nr 2, s. 116–127, zgodnie z którym wyznaniowymi żydowskimi osobami prawnymi w rozumieniu ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku

Spośród wymienionych w art. 23 k.c. dóbr osobistych osobom prawnym przysługuje także tajemnica korespondencji¹⁰², rozumiana szeroko, tj. uwzględniająca wszelkie formy komunikowania się obejmujące jakiś nośnik fizyczny¹⁰³, przez co należy rozumieć m.in.: formę pisemną, kontakt telefoniczny, telegraf, Internet czy środki audiowizualne. Naruszenie tajemnicy korespondencji, której dysponentami, ale i podmiotami, są nadawca i adresat (którymi mogą być także osoby prawne, w tym wyznaniowe), nastąpi, gdy osoba trzecia wbrew woli adresata lub nadawcy zapozna się z treścią tej korespondencji, ujawni jej treść innym osobom, uniemożliwi otrzymanie lub zapoznanie się z jej treścią przez adresata, wreszcie zmieni treść korespondencji¹⁰⁴. Ochrona tajemnicy korespondencji w działalności wyznaniowych osób prawnych nabiera szczególnego znaczenia w zakresie nabywania i utraty członkostwa w danym kościele, związku lub wspólnocie wyznaniowej (zwłaszcza kwestia apostazji), ustanawiania osób duchownych, nominacji na urzędy¹⁰⁵, stanowiska czy funkcje w podmiocie wyznaniowym, wykonywania władzy sądowniczej przez te podmioty (nakładanie kar, stwierdzanie nieważności małżeństwa religijnego). Problematycznym jest dostęp do takiej korespondencji przez osoby trzecie, choćby na podstawie przepisów ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej¹⁰⁶.

państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej są tylko osoby, które zostały wymienione w art. 5, 6 i 22 tej ustawy. Charakter działalności, nawet pokrywający się z celami realizowanymi przez wyznaniowe żydowskie osoby prawne, nie ma znaczenia.

¹⁰² Wyroki SA w Warszawie z dnia: 9 października 2013 r., VI ACa 372/13; 20 października 2014 r., I ACa 456/14; 9 lutego 2007 r., VI ACa 960/06, OSA 2009, Nr 5, poz. 16, a także A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 178–184.

¹⁰³ Tak J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 134–135; A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 180. Zob. też wyroki SN z dnia 7 marca 2003 r., I KKN 100/01 i z dnia 14 maja 2009 r., I CSK 440/08.

¹⁰⁴ J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 136; A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 179.

¹⁰⁵ Zob. przepis art. 7 ust. 4 Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 51, poz. 318), dotyczący ogłoszenia nominacji biskupa diecezjalnego, o której w odpowiednim czasie poprzedzającym jej publiczne ogłoszenie Stolica Apostolska zobowiązała się do podania jego nazwiska do poufnej wiadomości Rządu Rzeczypospolitej Polskiej. Powiadomienie to powinno nastąpić możliwie wcześnie.

¹⁰⁶ T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1429 z późn. zm. Taki obowiązek spoczywa na organie wyznaniowej osoby prawnej i dotyczy sytuacji, kiedy wyznaniowa osoba prawna jest podmiotem wykonującym zadania publiczne lub dysponuje majątkiem publicznym (zawieranie małżeństw

Powszechnie uważa się, że dobrem osobistym osoby prawnej, w tym wyznaniowej jest także nietykalność jej pomieszczeń¹⁰⁷. W doktrynie zauważa się jednak rozbieżność co do treści tego prawa. Jedni autorzy uważają, że taka ochrona dotyczy wyłącznie pomieszczeń zajmowanych przez organy osoby prawnej i ich personel (w przypadku wyznaniowych osób prawnych, np. budynki kurii, siedziby konsystorzów czy innych władz zwierzchnich), ewentualnie obejmuje budynki, w których osoba prawna wypełnia swoje „statutowe funkcje” (w przypadku wyznaniowych osób prawnych np.: kościoły, kaplice, zbory, meczety, synagogi, domy modlitwy), a nie wszelkie budynki do niej należące¹⁰⁸. Inni rozciągają nietykalność pomieszczeń na wszelkie budynki, lokale wykorzystywane nawet czasowo, a także wszelkie fizycznie wyodrębnione i podmiotowo przypisane miejsca (w przypadku wyznaniowych osób prawnych np. cmentarze), gdzie osoba prawna prowadzi swoją działalność¹⁰⁹. Naruszenie tego dobra osobistego może nastąpić przede wszystkim przez fizyczne wtargnięcie, okupowanie pomieszczenia, przeszukanie, ale również instalowanie w nim urządzeń podsłuchowych, kamer¹¹⁰.

Niemniej jednak, w przypadku tajemnicy korespondencji i nietykalności pomieszczeń, jeżeli obowiązujące przepisy przewidują pewne procedury lub nadają danym organom lub podmiotom określone kompetencje, to działanie w ich ramach – nawet jeśli narusza sferę prawnie chronionych dóbr osobistych – z reguły nie jest bezprawne, chyba że dochodzi do wyraźnego i poważnego naruszenia przepisów, w szczególności polegającego na wykroczeniu poza cel i niezbędny zakres tego postępowania lub wyrażeniu ocen bądź użyciu

cywilnych w formie wyznaniowej, zarządzanie cmentarzami wyznaniowymi, działalność charytatywna i pożytku publicznego, korzystanie z różnych form wsparcia ze środków publicznych, w tym funduszy unijnych). Szerzej na ten temat zob. J. Parchomiuk, *Udostępnianie informacji publicznej przez organy kościelnych osób prawnych w Polsce*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2020, t. 12, s. 125–150.

¹⁰⁷ Wyrok SA w Warszawie z dnia 9 lutego 2007 r., VI ACa 960/06.

¹⁰⁸ Tak M. Pazdan, *Komentarz do art. 43...*, pkt 13. Por. też E. Gniewek, *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, dostęp przez Legalis, nb. 4.

¹⁰⁹ Tak J. Koczanowski, *Ochrona dóbr osobistych osób prawnych...*, s. 119; A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 186–187; J. Frąckowiak, *Dobra osobiste osoby prawnej...*, s. 1196–1197; P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 23; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 16.

¹¹⁰ P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 23; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 15; G. Gorczyński, *Komentarz do art. 43...*, pkt 20.

sformułowań nieuzasadnionych przedmiotem i potrzebami tego postępowania i naruszającymi dobre imię wyznaniowej osoby prawnej, której dotyczy. Działanie w ramach obowiązującego porządku prawnego, aby wyłączyć bezprawność naruszenia dóbr osobistych, musi być dokonane w granicach określonych tym porządkiem prawnym, powinno być rzeczowe, obiektywne oraz podjęte z należytą ostrożnością, przez organ lub podmiot uprawniony¹¹¹.

2. Problem braku rejestru wyznaniowych osób prawnych

W doktrynie prawa cywilnego¹¹² przyjmuje się, że osoby prawne oraz jednostki organizacyjne bez osobowości prawnej, ale wyposażone w zdolność prawną, w tym wyznaniowe, mają „sferę wewnętrznej autonomii chronionej przed ingerencją z zewnątrz. W jej ramach podmioty te powinny móc swobodnie kształtować swoje postępowanie. Stanowi to ich sferę prywatności. Nie oznacza to jednak, że jest ona chroniona podobnie intensywnie jak sfera prywatności osób fizycznych”¹¹³. Tym samym wyznaniowym osobom prawnym przysługuje również wolność prowadzenia aktywności religijnej i społecznej, czyli wolność działania w bardziej zobiektywizowanym (nieodwołującym się do przeżyć psychicznych) znaczeniu¹¹⁴. Tak rozumianą prywatność wyznaniowej osoby prawnej można rozpatrywać jedynie w zakresie ściśle związanym

¹¹¹ Zob. wyroki SN z dnia 21 października 2003 r., I PK 414/02, Lex nr 124489; z dnia 7 marca 2007 r., II CSK 493/06, Lex nr 278669; z dnia 18 października 2012 r., V CSK 427/11, Lex nr 1294178; z dnia 20 kwietnia 2016 r., V CSK 479/15, Lex nr 2053648; z dnia 23 maja 2019 r., III PK 72/18, Lex nr 2675062; wyroki Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 maja 2015 r., I ACa 117/15, Lex nr 1746314; z dnia 18 maja 2016 r., I ACa 54/16, Lex nr 2057783.

¹¹² A. Kubiak-Cyruł, *Dobra osobiste osób prawnych...*, s. 200; A. Cieśla, *Prywatność osoby prawnej jako jedno z jej dóbr osobistych*, „Rejent”, 2007, nr 4, s. 149; J. Frąckowiak, *Ochrona dóbr osobistych jednostek organizacyjnych niebędących osobami*, [w:] *Współczesne problemy prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marii Poźniak-Niedzielskiej*, red. A. Kidyba, R. Skubisz, Warszawa 2007, s. 73. Zob. także wypowiedzi przeciw wyróżnieniu prawa do prywatności osób prawnych: J.D. Sieńczyło-Chlabicz, *Naruszenie prywatności osób publicznych przez prasę. Analiza cywilnoprawna*, Kraków 2006, s. 122; W. Kacprzyk, *Prawo do prywatności w prawie kanonicznym i w prawie polskim. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2008, s. 92.

¹¹³ M. Pazdan, *Komentarz do art. 43...*, pkt 14.

¹¹⁴ P. Księżak, *Komentarz do art. 43...*, pkt 27; M. Dziurda, *Komentarz do art. 43...*, pkt 12–13.

z jej funkcjonowaniem jako osoby prawnej. Z kolei w doktrynie prawa wyznaniowego podkreśla się szczególne znaczenie zasady wzajemnej autonomii i niezależności państwa oraz kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, wyrażonej w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP, w art. 9 ust. 2 pkt. 2¹¹⁵ i art. 11¹¹⁶ ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a w odniesieniu do Kościoła katolickiego także w art. 1 konkordatu z 1993 r.¹¹⁷ Zasada ta określana jest mianem „zasady zasad”, ponieważ ustala relacje między państwem a kościołami, związkami lub wspólnotami wyznaniowymi¹¹⁸, a jej istota wyraża się przede wszystkim w zdolności do tworzenia i rządzenia się prawem własnym przez te podmioty¹¹⁹. Przyjęcie powyższej zasady do porządku konstytucyjnego oznacza, że: „każda z tych dwu społeczności odmiennego typu, jakimi są kościół i państwo, posiada własny system prawa oraz może rządzić się nim w swoim porządku”¹²⁰.

¹¹⁵ Przepis ten brzmi: „Gwarancjami wolności sumienia i wyznania w stosunkach państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są: 2) swoboda wypełniania przez kościoły i inne związki wyznaniowe funkcji religijnych”.

¹¹⁶ Przepisy art. 11 brzmią:

„1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są niezależne od państwa przy wykonywaniu swoich funkcji religijnych. 2. Kościoły i inne związki wyznaniowe oraz ich działalność podlegają ochronie prawnej, w granicach określonych w ustawach”.

¹¹⁷ Przepis art. 1 konkordatu stanowi: „Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzają, że państwo i Kościół Katolicki są – każde w swej dziedzinie – niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego”. Gdy chodzi o treść powyższej zasady, to jest ona analogiczna do tej, która została wpisana do Konstytucji RP. Przepisy Konstytucji RP mają charakter ogólny, zaś przepisy konkordatu „są ich aplikacją w dziedzinie relacji między państwem a Kościołem katolickim jako jednym ze związków wyznaniowych, jakie rozwijają swoją działalność w Polsce”. J. Krukowski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 64.

¹¹⁸ P. Sobczyk, *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013, s. 146.

¹¹⁹ R. Sobański, *Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny*, PiP 1999, nr 6, s. 15; M. Pietrzak, *Prawo kanoniczne w polskim systemie prawnym*, PiP 2006, nr 8, s. 16–19; *idem*, *Prawo wewnętrzne (kanoniczne) kościołów i związków wyznaniowych w polskim systemie prawnym*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego. Gniezno 11–12 IX 2010*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 141–142; J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 108–116; P. Borecki, *Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych we współczesnym prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 15, s. 85.

¹²⁰ W literaturze oraz judykaturze zauważa się natomiast rozbieżności w zakresie możliwości stosowania prawa wewnętrznego kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych przez

Konstytucja RP nie precyzuje zakresu autonomii kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, poprzestając jedynie na sformułowaniu „w swoim zakresie”. Wydaje się, że przez działalność „w swoim zakresie” należy rozumieć taką działalność, która dotyczy wewnętrznej organizacji oraz misji religijno-moralnej¹²¹. Niewątpliwie zakres ten obejmuje prawo do regulowania praw i obowiązków swoich członków oraz do tworzenia jednostek organizacyjnych. Do zakresu tego zaliczyć należy ponadto: wykonywanie funkcji religijnych, kształtowanie swoich struktur organizacyjnych różnego szczebla, obsadzanie stanowisk i funkcji związanych ze sprawowaniem kultu, nauczaniem i zarządzaniem, kształcenie kandydatów do stanu duchownego oraz prowadzenie działalności formacyjnej w ramach różnych form życia konsekrowanego (zakonnego), prowadzenie kancelarii jednostek organizacyjnych (parafii, gmin, zborów, kurii, konsystorzów, synodów itp.) oraz działalność organów sędziowskich kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, a także kwestie odnoszące się do przyjmowania albo wykluczania członków (wiernych) z danego kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej, łącznie z ich pozycją w ramach tego podmiotu i relacjami z jego organami i strukturą¹²².

instytucje państwowe (sądy, urzędy itp.). Istnieją dwa stanowiska w tym względzie. Według pierwszego z nich przepisy prawa wewnętrznego obowiązują jedynie na forum wewnętrznym. Ich skuteczność w państwowym porządku prawnym zależy od decyzji uprawnionych organów państwa. Według drugiego – zasada autonomii i niezależności zagwarantowana w art. 25 ust. 3 Konstytucji RP nie zakłada całkowitej izolacji tych porządków prawnych, a tym samym uważa się, że istnieje możliwość uznania skutków prawnych czynności dokonanych na podstawie norm prawa wewnętrznego kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych w porządku państwowym. Dokładniej rzecz ujmując, uważa się, iż dokonanie czynności prawnej przez organ wyznaniowej osoby prawnej z naruszeniem norm prawa wewnętrznego kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych opatrzonej sankcją nieważności powoduje jej nieważność również w porządku państwowym z racji pogwałcenia prawa wewnętrznego (statutowego). A. Mezglewski, *Opinia prawna dotycząca problemu obowiązywania prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w obrocie prawnym*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2011, t. 3, s. 251–258; D. Walencik, *Prawo kanoniczne (wewnętrzne) związków wyznaniowych a prawo polskie*, „Przegląd Sądowy”, 2013, nr 5, s. 11–25.

¹²¹ P. Stanisław, *Naczelne zasady instytucjonalnych relacji państwo-kościół*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe...*, s. 75.

¹²² Autonomia i niezależność dotyczą także swobody każdego kościoła, związku i wspólnoty wyznaniowej do decydowania o przynależności do niej poszczególnych osób. „Wykluczenie z grona członków danej społeczności wyznaniowej, jak i odmowa przyjęcia do niej, nie stanowi naruszenia dobra osobistego, jakim jest swoboda wyznania i sumienia, gdyż decyzje organów związków wyznaniowych w tym przedmiocie nie podlegają kontroli sądów powszechnych i nie stanowią deliktu w rozumieniu prawa cywilnego”. Tak wyrok SA w Warszawie z dnia 13 sierpnia

Warunkiem skorzystania z tych uprawnień jest oficjalne uznanie bądź przyznanie osobowości prawnej na forum państwowym kościołom, związkom lub wspólnotom wyznaniowym i ewentualnie także ich jednostkom organizacyjnym, koniecznej organom tych podmiotów do efektywnego funkcjonowania. Zgodnie ze stanowiskiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka tam, gdzie takie oficjalne uznanie bądź przyznanie osobowości prawnej jest konieczne, samo tolerowanie przez dane państwo konkretnego kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej może nie być wystarczające¹²³.

2.1. Rejestracja kościołów, związków i wspólnot religijnych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Autonomiczne istnienie kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych jest niezbędne dla pluralizmu w demokratycznym społeczeństwie, a tym samym jest kwestią, która ma zasadnicze znaczenie dla ochrony, jaką przyznaje art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Gdyby życie organizacyjne tych podmiotów nie miało być chronione przez art. 9 Konwencji, wszystkie inne aspekty wolności wyznania jednostki stałyby się zagrożone¹²⁴. Kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe nie są jedynie instrumentami realizacji indywidualnych celów religijnych. W głębszym wymiarze zapewniają kontekst dla rozwoju indywidualnego samostanowienia oraz służą osiągnięciu pluralizmu w społeczeństwie. Ochrona gwarantowana wolności stowarzyszania się przez osoby wierzące umożliwia realizację wspólnotowych decyzji podejmowanych w związku ze wspólnymi projektami kształtowanymi przez tożsame przekonania.

2003 r., VI ACa 81/03, OSA 2005, z. 1, poz. 1; „Wokanda”, 2005, nr 1, poz. 33, aprobowany przez L. Garlickiego, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2007, t. V, s. 18, pkt 14; postanowienie SN z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15, Lex nr 2080076; wyrok Sądu Okręgowego w Legnicy z dnia 2 listopada 2017 r., I C 16/14, Lex nr 2436707.

¹²³ *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., § 129.

¹²⁴ *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [Grand Chamber], application no. 30985/96, 26 October 2000, § 62; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., § 118; *Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova*, application no. 952/03, 27 February 2007, § 34; *Holy Synod of The Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria*, applications nos. 412/03 i 35677/04, 22 January 2009, § 103.

W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczącym problematyki rejestracji kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych z jednej strony zwraca się uwagę na ryzyko związane nieskrępowaną swobodą oraz arbitralnością podejmowanych rozstrzygnięć¹²⁵ i zagrożeniem, że mogą one być stosowane w sposób dyskryminacyjny w celu ograniczenia upowszechniania się wyznań mniejszościowych czy dopuszczenia do obrotu prawnego nowych ruchów religijnych. Państwo musi z daleko idącą ostrożnością oceniać relatywną słuszność różnych przekonań¹²⁶, jednakże nie może oceniać, czy dane wyznanie jest zasadne¹²⁷. Niemniej jednak to na państwie spoczywa pozytywny obowiązek wprowadzenia w życie takiego systemu, który ułatwia kościołom, związkom lub wspólnotom wyznaniowym uznawanie bądź nabywanie osobowości prawnej¹²⁸. Z drugiej zaś strony, podkreśla się, że wymóg neutralności państwa nie zwalnia jego władz z oceny, czy działania kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych mogą być uznane za szkodliwe lub zagrażające porządkowi publicznemu¹²⁹. Tym samym nie każdy tego typu podmiot musi uzyskać oficjalne uznanie bądź przyznanie osobowości prawnej oraz przywileje z tym związane. Przepisy art. 11 w związku z art. 9 Konwencji nie dają bowiem prawa do uzyskania przez kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe konkretnego statusu prawnego. Wymagają jedynie od państwa zapewnienia, że podmioty te mają możliwość uzyskania osobowości prawnej jako podmioty prawa cywilnego. Wskazane przepisy nie wymagają

¹²⁵ *Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria*, application no. 39023/97, 16 December 2004, § 33.

¹²⁶ *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [Grand Chamber], application no. 30985/96..., §§ 84–89, zwłaszcza § 78.

¹²⁷ *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., § 123.

¹²⁸ Szerzej na ten temat zob. *Ekspertyza w sprawie rejestracji wspólnot religijnych względnie innej formy wprowadzania tych podmiotów do obrotu prawnego w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej poza Polską* (wykonana przez ekspertów powołanych przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego), „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 6, s. 203–277.

¹²⁹ *Dec. Cârnuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova*, application no. 12282/02, 14 June 2005, § 1. W sprawie *Leela Forderkreis and Others v. Germany*, application no. 58911/00, 6 November 2008, § 93 Trybunał uznał, że państwa są uprawnione do kontrolowania, czy ruch lub stowarzyszenie pod pozorem spełniania celów religijnych nie prowadzi działań, które są szkodliwe dla ludności lub bezpieczeństwa publicznego. Zob. także *Manoussakis and Others v. Greece*, application no. 18748/91, 26 September 1996, § 40; *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., § 113.

też uznania bądź przyznania tymże podmiotom szczególnego statusu osób prawa publicznego.

Nałożenie przez państwo obowiązku rejestracji kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych samo w sobie nie jest niezgodne z wolnością myśli, sumienia i wyznania, ale państwo musi zachować ścisłą neutralność i być w stanie wykazać, że podstawy odmowy rejestracji są słuszne¹³⁰. Nawet w przypadkach, gdy państwo odwołuje się do bezpieczeństwa narodowego i integralności terytorialnej jako uzasadnienia dla odmowy rejestracji kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej, wymagana jest właściwa ocena takich roszczeń; nieprecyzyjne spekulacje są niewystarczające¹³¹. Odmowa rejestracji kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej może również nieść ze sobą konsekwencje w zakresie możliwości dochodzenia przez te podmioty swoich praw, zwłaszcza w postępowaniu sądowym, np. prawa własności, co może co do zasady stanowić podstawę do podnoszenia zarzutów z art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji¹³². Musi zatem zostać zagwarantowane tym podmiotom prawo do sądu w rozumieniu art. 6 Europejskiej Konwencji o Ochronie

¹³⁰ *Masaev v. Moldova*, application no. 6303/05, 12 May 2009, § 26.

¹³¹ *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., §§ 101–142. Zob. też *Pentidis and Others v. Greece*, application no. 20323/92, 9 June 1997, § 46 i *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, application no. 72881/01, 5 October 2006, §§ 71–74. Podobnie w sprawie *Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia*, application no. 302/02, 10 June 2010, §§ 170–182 Trybunał uznał, że odmowa rejestracji stowarzyszenia religijnego i jego późniejsze rozwiązanie odbyły się bez ustalenia stosownych i wystarczających podstaw. Spowodowało to naruszenie art. 9 interpretowanego w świetle art. 11 Konwencji; a nieudana próba ponownej rejestracji oznaczała naruszenie art. 11 Konwencji w świetle art. 9. Zob. też wyrok w sprawie *Church of Scientology Moscow v. Russia*, application no. 18147/02, 5 April 2007, §§ 94–98, w którym Trybunał stwierdził, że odmowa władz rosyjskich zarejestrowania dwóch oddziałów Kościoła scientologicznego jako organizacji religijnych stanowiła naruszenie art. 9 interpretowanego w świetle art. 11 Konwencji. Ustawodawstwo krajowe, które przyznaje bowiem grupom religijnym ograniczony status, niepozwalający członkom takiej grupy skutecznie korzystać z ich prawa do wolności wyznania, czyniąc w ten sposób takie prawo raczej iluzorycznym i teoretycznym niż praktycznym i skutecznym, pociąga za sobą naruszenie Konwencji. Podobnie: *Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova*, application no. 952/03..., §§ 55–56; *Kimlya and Others v. Russia*, applications nos. 76836/01 and 32782/03, 1 March 2010, § 81; *Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia*, application no. 47191/06, 2 October 2014, § 32 (naruszenie art. 11 w powiązaniu z art. 9 Konwencji).

¹³² *The Holy Monasteries v. Greece*, application no. 13092/87 i 13984/88, 9 December 1994, §§ 54–66.

Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹³³. Należy przy tym zauważyć, że kościół, związek lub wspólnota wyznaniowa lub ich organy jako takie mogą wykonywać w imieniu swoich członków prawa gwarantowane w art. 9 i 11 Konwencji, a rejestracja lub uznanie bądź przyznanie osobowości prawnej nie jest czynnikiem warunkującym wykonywanie tych praw lub złożenie skargi do Trybunału na podstawie art. 34 Konwencji¹³⁴.

Rozbieżności w statusie prawnym (posiadanie lub brak osobowości prawnej) kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych nie mogą ukazywać opinii publicznej ich wyznawców w niekorzystnym świetle. W wielu państwach uznanie lub przyznanie statusu kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej przez państwo jest kluczem do osiągnięcia pozycji społecznej, bez której dany kościół, związek lub wspólnota wyznaniowa może być postrzegana jako niewiarygodna. Innymi słowy, odmowa uznania lub przyznania statusu kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej może nasilić uprzedzenia względem członków często niewielkich społeczności, zwłaszcza w przypadku wyznań prezentujących nową lub nietypową doktrynę. Nakładanie sankcji na członków niezarejestrowanego kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej za modlitwy i praktykowanie ich religii jest niedopuszczalne¹³⁵.

Ponadto, Europejski Trybunał Praw Człowieka stoi na stanowisku, że władze państwowe mają obowiązek zapewnienia, by czas oczekiwania na przyznanie osobowości prawnej dla celów, o których mowa w art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, był rozsądnie krótki¹³⁶. Procedura winna zaś zawierać gwarancje obiektywnej oceny

¹³³ W sprawie *Canan Catholic Church v. Greece*, application no. 143/1996/762/963..., §§ 40–42 orzeczenie sądów krajowych o odmowie uznania skarżącego kościoła za posiadający osobowość prawną zostało skutecznie zakwestionowane, ponieważ Trybunał w Strasburgu uznał, że taka decyzja uniemożliwia kościołowi zarówno obecnie, jak i w przyszłości prowadzenie jakichkolwiek sporów odnoszących się do prawa własności przed sądami krajowymi. W sprawie *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, application no. 45701/99..., §§ 101–142 Trybunał zauważył również, że art. 9 Konwencji musi być interpretowany w świetle art. 6 i jego gwarancji dostępu do rzetelnego postępowania sądowego w celu ochrony społeczności religijnej, jej członków i majątku. Zob. też *Pentidis and Others v. Greece*, application no. 20323/92..., § 46.

¹³⁴ *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [Grand Chamber], application no. 27417/95..., § 72.

¹³⁵ *Masaev v. Moldova*, application no. 6303/05..., § 26.

¹³⁶ W sprawie *Regionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, application no. 40825/98, 5 July 2005, §§ 87–99 Trybunał uznał naruszenie art. 14 i 9 Konwencji, ponieważ przez prawie 20 lat władze Austrii odmawiały przyznania osobowości prawnej świadkom

wydanej w toku rzetelnego postępowania przez organ o charakterze niepolitycznym. Wreszcie, w przypadku koniecznej deregistracji¹³⁷ państwo winno zastosować wpierw mniej drastyczne rozwiązania, takie jak kontrola sądowa lub delegalizacja kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, których szkodliwość została dowiedziona, a dopiero potem rozwiązania legislacyjne o charakterze ogólnym¹³⁸.

Jehowy. Państwo austriackie argumentowało, że nie miała miejsca ingerencja w prawa skarżącego, jako że osobowość prawna została ostatecznie przyznana, a poszczególnym członkom nie zabraniano praktykowania wyznania pojedynczo; co więcej, mogli oni sami założyć stowarzyszenie posiadające osobowość prawną zgodnie z prawem krajowym. Trybunał zważył, że: „Z jednej strony, okres, jaki minął pomiędzy złożeniem wniosku o uznanie a przyznaniem osobowości prawnej, jest znaczny, więc jest kwestią dyskusyjną, czy może on być traktowany jedynie jako okres oczekiwania na rozpatrzenie wniosku administracyjnego. Z drugiej strony, w tym czasie pierwszy skarżący nie miał osobowości prawnej, ze wszystkimi konsekwencjami związanymi z brakiem takiego statusu [osobowość prawna pozwala nabywać i zarządzać aktywami we własnym imieniu, posiadać zdolność prawną przed sądami i władzami, ustanawiać miejsca kultu, szerzyć swoje przekonania oraz produkować i rozprowadzać religijne materiały] [...] Rozstrzygający nie jest również fakt, iż w okresie oczekiwania nie odnotowano żadnych przypadków ingerencji w życie wspólnotowe Świadków Jehowy oraz że brak osobowości prawnej pierwszego skarżącego, jak oświadczyli skarżący, mógł być po części zrekompensowany przez prowadzenie stowarzyszeń pomocniczych. [...] Trybunał uznaje, że podczas okresu oczekiwania przez pierwszego ze skarżących brak osobowości prawnej mógł do pewnego stopnia być zrekompensowany poprzez tworzenie stowarzyszeń pomocniczych, które miały przymiot osobowości prawnej i, jak się wydaje, w działalność których władze państwowe nie ingerowały. Jednakże, zważywszy na to, że prawo do samodzielnego funkcjonowania stanowi sedno gwarancji z art. 9, powyższe okoliczności nie mogą rekompensować przedłużającego się stanu odmowy przyznania osobowości prawnej pierwszemu skarżącemu”.

¹³⁷ W sprawie *Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*, applications nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12, 8 April 2014, §§ 90–115 Trybunał stwierdził, że: „nie może nie zauważyć, iż wynikiem zaskarżonej legislacji było pozbawienie istniejących i działających kościołów ich struktury prawnej, co w niektórych przypadkach przyniosło daleko idące konsekwencje z punktu widzenia ich sytuacji materialnej lub reputacji. [...] Trybunał stwierdza, iż odbierając skarżącym status kościoła w miejsce zastosowania mniej surowych środków, wprowadzając skazoną politycznie procedurę ponownej rejestracji, której uzasadnienie budzi wątpliwości, oraz, wreszcie, traktując skarżących odmiennie od kościołów rejestrowych nie tylko w odniesieniu do możliwości współpracy, lecz również w odniesieniu do uprawnień do przywilejów przyznawanych na rzecz prowadzenia działalności religijnej, władze zlekceważyły swój obowiązek neutralności w stosunku do skarżących wspólnot. Elementy te, w ujęciu odrębnym oraz łącznym, wystarczają, aby Trybunał uznał, iż zaskarżony środek nie może odpowiadać «pilnej potrzebie społecznej»”. Miało tym samym miejsce naruszenie art. 11 interpretowanego w świetle art. 9 Konwencji.

¹³⁸ Szerzej na temat orzecznictwa organów strasburskich w zakresie rejestracji kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych zob. A. Wiśniewski, *Wolność zrzeszania się a granice*

2.2. Regulacje krajowe

Kwestie związane z osobowością prawną Kościoła katolickiego i jego jednostek organizacyjnych uregulowano w konkordacie między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, który podpisano w dniu 28 lipca 1993 r. Przepis art. 4 ust. 1 tego aktu prawnego stanowi, że: „Rzeczpospolita Polska uznaje osobowość prawną Kościoła Katolickiego” (jako całości), a ust. 2, że: „Rzeczpospolita Polska uznaje [...] osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego”, natomiast na władzy kościelnej ciąży w takiej sytuacji obowiązek stosownego powiadomienia kompetentnych organów państwowych. Z kolei w art. 4 ust. 3 przyjęto, że: „inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie przepisów prawa polskiego”.

W związku z wejściem w życie konkordatu Kościelna i Rządowa Komisja Konkordatowa opracowały nowe zasady powiadamiania organów administracji państwowej o uzyskaniu osobowości prawnej przez instytucje kościelne, o których mowa w art. 4 ust. 2 tej umowy międzynarodowej. Zasady te zostały ogłoszone na forum kościelnym w Instrukcji z dnia 13 marca 2000 r. dotyczącej sposobów powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez terytorialne i personalne instytucje kościelne¹³⁹. Z dniem 1 listopada 2014 r. instrukcja ta została zastąpiona w całości przez Instrukcję dotyczącą sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej z dnia 31 sierpnia 2014 r.¹⁴⁰ Na aprobatę zasługuje zawarte w obu instrukcjach wyjaśnienie, że: „instytucje kościelne terytorialne i personalne [...] uzyskują osobowość prawną na podstawie przepisów prawa kanonicznego i posiadają ją od dnia wejścia w życie dekretu kompetentnej władzy kościelnej”. W wykazie kompetencyjnym dotyczącym powiadamiania o uzyskaniu osobowości prawnej, który został załączony do ww. instrukcji,

wolności sumienia i wyznania, [w:] *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012, s. 243–258; M. Hucał, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012, s. 135–176.

¹³⁹ „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2000, t. 4, s. 35–40.

¹⁴⁰ „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2014, t. 2, s. 86–87.

uwzględniono m.in. opactwo terytorialne oraz prałaturę personalną i terytorialną, chociaż jednostki te nie zostały ujęte w katalogach zawartych w ustawie o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Przyjmując to rozwiązanie, Kościelna i Rządowa Komisja Konkordatowa uznały, że tryb związany z powiadomieniem znajduje zastosowanie do wszystkich kościelnych jednostek organizacyjnych terytorialnych i personalnych, a nie tylko tych, które wyliczono w ustawowych katalogach. Dziwi zatem fakt, że przy okazji opracowywania instrukcji nie podjęto inicjatyw zmierzających do takiego znowelizowania przepisów ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, aby były one zgodne z postanowieniami konkordatu¹⁴¹. W dniu 15 czerwca 2000 r. ogłoszono tekst kolejnej instrukcji, dotyczącej zakresu i sposobu uzyskania osobowości prawnej przez instytucje kościelne na podstawie prawa polskiego¹⁴². Zasadnie w niej przyjęto, że: „możliwość uzyskania osobowości prawnej na podstawie art. 4 ust. 3 konkordatu odnosi się [...] do instytucji kościelnych innych niż kościelne instytucje terytorialne i personalne” (zasadniczo publicznych stowarzyszeń kościelnych).

Z kolei w przepisach ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej przyjęto, że jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego mogą nabyć osobowość prawną w następujących trybach:

- ♦ *ex lege*, z dniem wejścia w życie ustawy,
- ♦ w drodze powiadomienia właściwego organu administracji państwowej,
- ♦ w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych (trzeba jednak zwrócić uwagę, że w ustawie nadal wskazuje się Ministra – Kierownika Urzędu do spraw Wyznań),
- ♦ w drodze rejestracji sądowej.

Pierwszy z tych trybów został ustanowiony dla osób prawnych istniejących w dniu wejścia w życie ustawy (art. 72). Z kolei kościelne jednostki organizacyjne wymienione w katalogach zawartych w art. 7 i 8 oraz art. 9 ust. 1

¹⁴¹ Zwraca na to uwagę H. Misztal, *Osobowość cywilnoprawna kościołów i innych związków wyznaniowych*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe...*, s. 151.

¹⁴² „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2000, t. 5, s. 41–43.

pkt. 7, utworzone po dniu wejścia w życie ustawy mogą nabyć osobowość prawną w drodze powiadomienia właściwego organu administracji państwowej. Trzeci tryb został ustanowiony dla „innych jednostek organizacyjnych Kościoła” (art. 10). Osobno uregulowano kwestie związane ze statusem prawnym (a więc również z nabywaniem osobowości prawnej) stowarzyszeń kościelnych (tzw. organizacji katolickich), organizacji kościelnych i stowarzyszeń świeckich katolików oraz fundacji zakładanych przez kościelne osoby prawne (art. 35, 37 i 58). Uzyskiwanie osobowości prawnej przez fundacje odbywa się w drodze rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym zgodnie z przepisami ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach¹⁴³. Natomiast prywatne stowarzyszenia kościelne i stowarzyszenia świeckich katolików mogą uzyskiwać osobowość prawną na zasadach określonych w ustawie z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach¹⁴⁴, czyli również poprzez rejestrację w KRS.

Rozwiązania przyjęte w konkordacie – jak już wykazano – różnią się od unormowań ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Zwraca uwagę przede wszystkim fakt, że w ustawie tryb związany z powiadomieniem został odniesiony do zamkniętego katalogu jednostek organizacyjnych, natomiast w konkordacie o powiadomieniu mówi się w odniesieniu do „wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego”.

Rozważając wzajemną relację przepisów ustawy i postanowień konkordatu, trzeba wziąć pod uwagę reguły określone w rozdziale III Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., które dotyczą źródeł prawa. Szczególne znaczenie dla analizowanych kwestii mają następujące rozwiązania:

- ♦ zarówno ustawy, jak i ratyfikowane umowy międzynarodowe są źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej,

¹⁴³ T.j. Dz.U. z 2008 r., poz. 1491 ze zm. Należy zaznaczyć, że fundacja ustanowiona wyłącznie na podstawie wskazanych przepisów prawa polskiego nie jest kościelną osobą prawną. Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce a fundacje pobożne*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 16, s. 65–91.

¹⁴⁴ T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 713 ze zm.

- ratyfikowane umowy międzynarodowe, po ich właściwym ogłoszeniu, stanowią część polskiego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane, chyba że ich stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy,
- w razie kolizji przepisów umowa międzynarodowa, która została ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie, ma pierwszeństwo przed ustawą.

Konkordat to umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie, jest zatem źródłem powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej. W związku z tym jego postanowieniom należy dać pierwszeństwo przed przepisami ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (zwłaszcza że możliwość zmiany określonych w nich reguł przez ratyfikowane umowy międzynarodowe została wyraźnie przewidziana w art. 13 ust. 1–2 ustawy). Niemniej przepis art. 4 ust. 2 konkordatu ma jedynie charakter deklaracji ze strony państwa polskiego o „uznaniu” osobowości prawnej wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego¹⁴⁵. „Uznanie”¹⁴⁶ to nie jest nadaniem osobowości prawnej, lecz oznacza wolę traktowania odnośnych podmiotów jako osób prawnych wraz z respektowaniem wszystkich skutków takiej osobowości na forum własnym państwa¹⁴⁷. Wspomniany przepis konkordatu nie jest wobec tego przepisem, który nadaje się do bezpośredniego stosowania. Jego uszczegółowieniem są przepisy ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Oznacza to, że przepisy ustawy winny być interpretowane z uwzględnieniem postanowień konkordatu. Ponieważ jednak przepisy ustawy uchwalono przed ratyfikacją konkordatu, a następnie nie dokonano ich odpowiedniego dostosowania do jego postanowień,

¹⁴⁵ Odmienne kształtuje się sytuacja prawna jednostek organizacyjnych kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, które w swoim obrocie wewnętrznym nie znają pojęcia osoby prawnej bądź prawo wewnętrzne nie nadaje im podmiotowości prawnej. W tym przypadku państwo polskie nadaje tym jednostkom organizacyjnym osobowość prawną.

¹⁴⁶ Uznać, czyli „dojść do wniosku, że coś jest słuszne, właściwe, konieczne”; „stwierdzić jakiś fakt”, „wziąć kogoś, coś za kogoś, za coś lub za jakiegoś, za jakies”. Synonimy słowa „uznać” to: „ogłosić”, „proklamować”, „dopuszczać”, „przyjąć”, „zgodzić się”, „docenić”, „ocenić pozytywnie”, „potwierdzić”, „poświadczyć”.

¹⁴⁷ R. Sobański, *Osoba prawna in utroque foro*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. W. Popiołek, L. Ogiełło, M. Szpunar, Zakamycze 2005, s. 1361.

ratyfikacja tej umowy międzynarodowej spowodowała niestety dezaktualizację lub zmianę znaczenia niektórych unormowań ustawowych. Trudno nie zgodzić się więc z twierdzeniem, że obecna regulacja prawna jest daleka od doskonałości i godzi w zasadę pewności i jawności obrotu.

Biorąc pod uwagę zgłoszone wyżej zastrzeżenia, należy stwierdzić, że osobowość prawna wszelkich terytorialnych i personalnych jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego, które zostały utworzone po dniu wejścia w życie konkordatu (a które przykładowo zostały wymienione rodzajowo w art. 7–9 ustawy), zostaje uznana na forum państwowym w drodze powiadomienia właściwego organu administracji państwowej. Wynika stąd, iż wymienione kościelne jednostki organizacyjne nabywają osobowość prawną z dniem ich utworzenia przez kompetentną władzę kościelną. Za nieobowiązującą należy więc uznać normę zawartą w art. 13 ust. 1 ustawy, zgodnie z którą: „kościelne jednostki organizacyjne, o których mowa w art. 7 i 8 oraz art. 9 ust. 1 pkt 7, nabywają osobowość prawną z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji państwowej o ich utworzeniu przez władzę kościelną [...]”, zwłaszcza że w tym przepisie przewidziano możliwość innego unormowania tej kwestii w umowie międzynarodowej. Norma ta winna obecnie być interpretowana w ten sposób, iż **osobowość wszelkich terytorialnych i personalnych kościelnych jednostek organizacyjnych zostaje uznana na forum państwowym z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji państwowej o ich utworzeniu przez władzę kościelną.**

W sytuacji uznania osobowości prawnej kościelnych jednostek organizacyjnych terytorialnych i personalnych mamy do czynienia z recepcją prawa kanonicznego. Mianowicie przepis art. 4 ust. 2 konkordatu w związku z art. 7–8 i 9 ust 1 pkt. 7 ustawy o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego wprost odsyła do przepisów prawa kanonicznego. Ponadto warunkiem koniecznym zastosowania wymienionych przepisów konkordatu i ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej jest to, że określony rodzaj kościelnej osoby prawnej powstał zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Zatem pierwotnym zdarzeniem prawnym, mającym wpływ na uznanie osobowości prawnej na forum państwowym, jest utworzenie danej osoby prawnej w trybie określonym w prawie kanonicznym. Dopiero bowiem osobowość prawna osoby prawnej prawa kanonicznego zostaje uznana na mocy wspomnianych przepisów prawa polskiego, przy

czym uznanie osobowości prawnej prawa polskiego ma tu zdecydowanie wtórny charakter. W konsekwencji, jeżeli kościelna osoba prawna zamierza uczestniczyć w obrocie prawnym na forum państwowym, jej osobowość prawna musi zostać uznana przez państwo. Uznanie to dokonuje się zaś z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji rządowej¹⁴⁸.

W przypadku innych kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych mogą one (jako całość) nabyć osobowość prawną albo na mocy odrębnej ustawy (tzw. ustawy indywidualnej), albo na mocy decyzji administracyjnej poprzez wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych¹⁴⁹, o czym była już mowa¹⁵⁰. Co do zasady tryb nabycia osobowości prawnej nie wpływa na sferę praw gwarantowanych tym podmiotom oraz ich członkom, z wyjątkiem możliwości zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej, która dopuszczalna jest wyłącznie w sytuacji, kiedy ratyfikowana umowa międzynarodowa (konkordat) lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym¹⁵¹

¹⁴⁸ Szerzej na ten temat zob. D. Walencik, *Opinia prawna w sprawie nabycia osobowości prawnej przez dom zakonny Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu z siedzibą w Żarkach*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2011, t. 3, s. 259–268; idem, *Opinia prawna w sprawie osobowości prawnej Katolickiego Urzędu Parafialnego w Żyglinie i następstwa prawnego po nim*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2016, t. 8, s. 221–257.

¹⁴⁹ Szerzej na ten temat zob. M. Piszcz-Czapla, *Rejestr kościołów i związków wyznaniowych*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych...*, s. 151–166; J. Koreczuk, *Niezgodność działania kościołów lub innych związków wyznaniowych z przepisami prawa*, [w:] *ibidem*, s. 57–65; T. Szczech, *Rejestracja kościołów i związków wyznaniowych – przywilej czy instrument kontroli?*, [w:] *ibidem*, s. 223–229; M. Plisiecki, *Standardy świeckości przy rejestrowaniu związków wyznaniowych*, [w:] *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Lublin 2013, s. 121–131; idem, *Wyznaniowa osoba prawna w prawie polskim*, Warszawa 2013, s. 89–123; W. Malesa, A. Wawrzaszek, *Rejestr wyznaniowych osób prawnych – wybrane zagadnienia na przykładzie jednostek Kościoła katolickiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 17, s. 275–309; B. Majchrzak, *Charakter prawny wpisu do rejestru związków wyznaniowych*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 6, s. 45–55; M. Ożóg, *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, „Forum Prawnicze”, 2015, s. 23–40; A. Mezglewski, *Utworzenie oraz rejestracja związku wyznaniowego jako przejawy wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18, s. 123–133; P. Rączka, M. Zemła, *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Latającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „Studia Prawnicze”, 2019, nr 3, s. 7–35.

¹⁵⁰ Patrz przypis nr 8–10.

¹⁵¹ Warto zaznaczyć, że Kościół Katolicki Mariawitów, Muzułmański Związek Religijny, Karaimski Związek Religijny oraz Wschodni Kościół Staroobrzędowy, mimo że ich sytuacja prawna również uregulowana jest w trybie ustawowym, nie mają tego prawa. Szerzej na ten

przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego¹⁵². Tym samym tego uprawnienia nie mają kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe (i ich wierni), których status prawny został uregulowany na podstawie decyzji administracyjnej o wpisie do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych¹⁵³, co należy ocenić jako niezgodne z konstytucyjną zasadą równouprawnienia (art. 25 ust. 1). W praktyce przeważającym sposobem nabywania osobowości prawnej przez kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe jest tryb administracyjny, przy czym zgodnie z przepisem art. 40 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, stosunki – a więc także nabycie podmiotowości prawnej – państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi działającymi na podstawie wpisu do rejestru mogą być uregulowane w drodze ustawy.

W odniesieniu do kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych o ustawowo uregulowanej sytuacji prawnej, w przedmiocie ustalenia osobowości prawnej ich jednostek organizacyjnych, zastosowanie mają przepisy ustaw określających w sposób indywidualny status prawny tych podmiotów. Akty te wskazują również osoby pełniące funkcje organów poszczególnych osób prawnych¹⁵⁴. Możliwe jest również funkcjonowanie różnego rodzaju

temat zob. A. Mezglewski, A. Tunia, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007.

¹⁵² Por. art. 1 § 3 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359.

¹⁵³ M. Ożóg, *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym...*, s. 24.

¹⁵⁴ Por. art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 7 ust. 1 i art. 9 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, art. 3 ust. 1 i art. 7 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 4 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 4 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 3 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów, art. 3 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, art. 4 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. W przypadku Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego osobowość prawną posiada (1) Kościół jako całość, a jego organem jest Naczelna Rada Staroobrzędowców (art. 2 i 4) oraz (2) staroobrzędowe gminy wyznaniowe, których organami są: Walne Zgromadzenie członków gminy oraz Rada Gminy (art. 9 i 10). W praktyce statut

wyznaniowych jednostek organizacyjnych, które nie posiadają osobowości prawnej. Mogą to być np. wydawnictwa, zakłady wytwórcze, usługowe i handlowe, zakłady charytatywno-opiekuńcze lub placówki oświatowo-wychowawcze. Działają one w ramach osób prawnych, które je powołały¹⁵⁵.

We wspomnianych indywidualnych ustawach wyznaniowych uznano osobowość prawną jednostek organizacyjnych istniejących w dniu wejścia w życie tych aktów prawnych i należących do wyliczonych w nich kategorii¹⁵⁶. Jako zasadę przyjęto też, że powstające w późniejszym czasie jednostki organizacyjne należące do uwzględnionych kategorii nabywają osobowość prawną z chwilą powiadomienia właściwego organu administracji rządowej o ich utworzeniu (ministra albo wojewody)¹⁵⁷. Regułą jest też możliwość uzyskania

kościół i statuty gmin staroobrzędowych przewidują także inne organy, których nie wymienia rozporządzenie prezydenta RP o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Zob. D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny staroobrzędowej gminy wyznaniowej w Suwałkach*, [w:] *Człowiek – Państwo – Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 641–674. Osobą prawną jest także (1) Muzułmański Związek Religijny jako całość oraz (2) poszczególne muzułmańskie gminy wyznaniowe (art. 1, art. 4 i art. 17). Zgodnie z ustawą normującą status prawny tej wspólnoty religijnej „do działań prawnych imieniem Muzułmańskiego Związku Religijnego i jego poszczególnych gmin powołany jest Mufti [...]” (art. 36). Osobowość prawną posiada ponadto Karański Związek Religijny jako całość; jest on reprezentowany przez Hachana oraz (2) poszczególne karańskie gminy wyznaniowe, reprezentowane przez zarząd (art. 1, art. 4, art. 12, art. 28 ust. 1 i art. 29).

¹⁵⁵ Szerzej na ten temat w zakresie jednostek Kościoła katolickiego zob. D. Walencik, *Kuria diecezjalna jako uczestnik powszechnego obrotu prawnego?*, „Prawo Kanoniczne”, 2019, nr 1, s. 25–51; *idem*, *Wyodrębnione jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego w przepisach prawa podatkowego. Stan de lege lata i postulaty de lege ferenda*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2021, t. 13 [w druku].

¹⁵⁶ Por. art. 51 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 46 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, art. 27 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, art. 40 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego, art. 44 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 36 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 35 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego, art. 28 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 31 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów, art. 34 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, art. 37 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. Nie ma odpowiednich przepisów w aktach prawnych regulujących stosunek państwa ze Wschodnim Kościołem Staroobrzędowym, Muzułmańskim Związkiem Religijnym i Karańskim Związkiem Religijnym.

¹⁵⁷ Por. art. 10 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 8 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, art. 4

osobowości prawnej również przez inne jednostki organizacyjne w drodze rozporządzenia ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych¹⁵⁸. Z kolei fundacje zakładane przez osoby prawne poszczególnych kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych nabywają osobowość prawną w trybie określonym w ustawie o fundacjach¹⁵⁹. W ustawach indywidualnych przewidziano również możliwość tworzenia

ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, art. 8 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego, art. 7 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego, art. 7 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. Nie ma odpowiednich regulacji w aktach prawnych z okresu II Rzeczypospolitej normujących status prawny Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, Muzułmańskiego Związku Religijnego i Karaïmskiego Związku Religijnego.

¹⁵⁸ Por. art. 7 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 7 ust. 2 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, art. 3 ust. 2 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, art. 7 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego, art. 6 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 4 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów, art. 4 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, art. 5 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. Nie ma odpowiednich regulacji w aktach prawnych z okresu II Rzeczypospolitej określających stosunek państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, Muzułmańskiego Związku Religijnego i Karaïmskiego Związku Religijnego.

¹⁵⁹ Por. art. 43 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 32 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego, art. 36 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 31 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 30 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego, art. 22 ust. 2 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 27 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów, art. 29 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów, art. 32 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. Nie ma odpowiednich przepisów w aktach prawnych regulujących stosunek państwa ze Wschodnim Kościołem Staroobrzędowym, Muzułmańskim Związkiem Religijnym i Karaïmskim Związkiem Religijnym oraz Kościołem Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym, a także w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

stowarzyszeń wyznaniowych¹⁶⁰, do których w zakresie nabywania osobowości prawnej stosuje się przepisy ustawy Prawo o stowarzyszeniach¹⁶¹.

Kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe, które osobowość prawną nabyły w trybie decyzji MSWiA o wpisie do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych działają z kolei w oparciu o statuty załączone do wniosku o rejestrację. W tym trybie osobowość prawną uzyskują także ich jednostki organizacyjne oraz zakony i diakonaty, w odniesieniu do których statuty poszczególnych związków wyznaniowych przewidują posiadanie osobowości prawnej (art. 34 ust. 2 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Statuty tych podmiotów określają także organy poszczególnych osób prawnych, zakres ich kompetencji oraz sposób ich powoływania i reprezentacji (art. 28 ust. 2).

Właściwe władze kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych zobowiązane są do powiadamiania organów administracji rządowej (minister, wojewoda) o utworzeniu nowej jednostki organizacyjnej oraz o zmianach dokonywanych w tej jednostce. W przypadku nowotworzonych jednostek powiadomienie powinno zawierać nazwę kościelnej osoby prawnej, jej organów, siedzibę, a w odniesieniu do jednostek o charakterze terytorialnym także określenie jej granic. Z kolei w przypadku zmian powiadomienie powinno informować o zmianach dotyczących nazwy i siedziby kościelnej osoby prawnej oraz o zmianie jej granic, połączeniu, podziale i zniesieniu kościelnych osób prawnych. Wreszcie właściwe władze kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych winny zakomunikować o powołaniu i odwołaniu osoby sprawującej funkcję organu kościelnej osoby prawnej. To powiadomienie

¹⁶⁰ Czyli stowarzyszeń powstałych za aprobatą władz zwierzchnich kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych.

¹⁶¹ Por. art. 31 ustawy o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 24 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, art. 21 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów, art. 19 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, art. 17 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, art. 20 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego. Nie ma odpowiednich przepisów w pozostałych ustawach indywidualnych, czyli ustawie o stosunku państwa do Kościoła: Ewangelicko-Reformowanego, Ewangelicko-Metodystycznego, Polskokatolickiego, Katolickiego Mariawitów, Starokatolickiego Mariawitów oraz Muzułmańskiego Związku Religijnego i Karaïmskiego Związku Religijnego, a także w rozporządzeniu prezydenta RP o stosunku państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego.

winno obejmować imię i nazwisko, obywatelstwo oraz miejsce zamieszkania danego piastuna organu kościelnej osoby prawnej.

Ogromnym mankamentem jest to, że nie istnieje żaden publiczny rejestr kościelnych osób prawnych, których osobowość została uznana bądź nadana na forum państwowym, oraz osób fizycznych sprawujących funkcję organu kościelnej osoby prawnej – co w znacznym stopniu ogranicza realizację zasady pewności i jawności obrotu. Potrzebę utworzenia takiego wykazu postuluje doktryna¹⁶².

3. Postulaty *de lege ferenda*

Przeprowadzone analizy prowadzą do następujących wniosków oraz postulatów. Wolność sumienia i wyznania może być „uzewnętrzniana indywidualnie lub z innymi”. Te dwie formy nie są przeciwstawne, a tym samym nie wykluczają się wzajemnie. Wolność uzewnętrzniania swego wyznania lub przekonań może być praktykowana przez jednostkę w każdej z tych form. Tak więc w aspekcie podmiotowym zakres ochrony obejmuje nie tylko osoby fizyczne i osoby prawne, ale i zbiorowości (grupy jednostek). Ofiarą naruszenia wspomnianych przepisów i zawartych w ich treściach wolności mogą być zatem nie tylko osoby fizyczne, lecz także kościoły, związki lub wspólnoty wyznaniowe oraz ich jednostki organizacyjne, a także grupy osób fizycznych – członkowie tych zbiorowości działający *in gremio*.

Wydaje się, że tożsamość wyznaniowa jako stan wolny od ingerencji w zespół wierzeń lub przekonań, zachowań i poglądów danej jednostki, związanych – w sensie pozytywnym z przynależnością do danego kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej, a w sensie negatywnym – z brakiem przynależności do jakiejkolwiek wspólnoty religijnej lub z przynależnością do organizacji niewyznaniowej, a te podmioty zbiorowe są zorganizowane zgodnie z przepisami prawa i jednostka się z nimi identyfikuje – mieści się w powszechnie i społecznie akceptowanym zestawie wartości, który może

¹⁶² Szczegółowe propozycje rozwiązań zawierają publikacje: W. Malesa, A. Wawrzaszek, *Rejestr wyznaniowych osób prawnych...*, s. 295–306; M. Hau, *O potrzebie utworzenia rejestru wyznaniowych osób prawnych*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2020, t. 12, s. 45–57.

stanowią ważny element stanu świadomości i uczuć człowieka, jest uznana przez system prawny i jeśli dana jednostka domaga się jej ochrony, zgodnie z art. 23 i 24 k.c., to należy ją uznać za jej dobro osobiste. Do przypisania naruszenia dobra osobistego w postaci tak rozumianej tożsamości wyznaniowej wymaga się wykazania indywidualizacji naruszenia, gdy jest możliwe ustalenie, że twierdzenia bądź zachowania, z którymi wiąże poszkodowany ich naruszenie, dotyczyły również jego osoby, a okoliczności, w których zostały podniesione kwestionowane twierdzenia lub zachowania, pozwalają ich adresatom zidentyfikować tę osobę jako należącą do określonego kręgu podmiotów, przez co staje się ona niejako ich adresatem.

Definicji wyznania oraz definicji działalności religijnej nie można interpretować na niekorzyść nietradycyjnych form uzewnętrzniania religii. W tym kontekście należy podkreślić, że obowiązek zachowania neutralności i bezstronności przez państwo kłóci się z istnieniem po stronie państwa jakichkolwiek uprawnień do oceny legalności przekonań religijnych.

Obok sankcji prawa karnego¹⁶³ chroniących wolność sumienia i wyznania, powinny istnieć odpowiednie instrumenty cywilnoprawne. Ze względu zaś na odmienność przedmiotów i środków, założeń normatywnych oraz funkcji systemów ochrony cywilno- i karnoprawnej trudno mówić o ich zastępowalności. Przyjęcie odmiennej tezy „musiałoby w konsekwencji doprowadzić do podważenia zasadności penalizowania także wielu innych przestępstw (np. kradzieży lub oszustwa) tylko dlatego, że szkodliwe następstwa takich czynów mogą zostać zrekompensowane również na gruncie prawa cywilnego”¹⁶⁴. Różne są również konsekwencje prawne i społeczne wyroku wydanego

¹⁶³ Zob. czyny zabronione penalizowane w art. 119, 194–196, 256 i 257 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.). Ponadto art. 212 k.k. jest często wykorzystywany jako metoda identyfikacji sprawcy zniesławienia dokonanego za pomocą Internetu, a ukrywającego się pod nieznanym profilem internetowym czy adresem IP. W takiej sytuacji popularną metodą jest składanie zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa, a następnie zaangażowanie policji lub prokuratury do identyfikacji sprawcy. Podobne możliwości są znacząco ograniczone w przypadku wystąpienia z powództwem cywilnym o naruszenie dóbr osobistych.

¹⁶⁴ A. Nowicka, *Pomawianie a cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych*, [w:] *Prawnokrane granice dopuszczalnego pomawiania*, red. A.J. Szwarc, Poznań 2008, s. 70; W. Kulesza, *Zniesławienie i zniewaga. Ochrona czci i godności osobistej człowieka w polskim prawie karnym – zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1984, s. 162; K. Liżyńska, *Kwalifikowana postać przestępstwa pomówienia a ochrona wolności słowa*, PiP 2012, nr 9, s. 101.

przez sąd w postępowaniu karnym (skazującego) i w postępowaniu cywilnym (uwzględniającego powództwo o naruszenie dóbr osobistych). Jednym z celów postępowania karnego jest wychowawczy aspekt kary, aspekt prewencji ogólnej, oddziaływania za jej pomocą na społeczeństwo (zob. art. 53 § 1 k.k.)¹⁶⁵. Takiego waloru nie posiada postępowanie o ochronę dóbr osobistych, w odbiorze społecznym postrzegane jako kwestia sporu pomiędzy stronami postępowania, który tylko i wyłącznie ich dotyczy. Tym samym systemy ochrony cywilno- i karnoprawnej powinny istnieć obok siebie i uzupełniać się.

Na gruncie prawa cywilnego podstawowe znaczenie dla ochrony wolności sumienia i wyznania, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i kolektywnym, mają przepisy art. 23 i 24 oraz 43 k.c., czyli odnoszące się do dóbr osobistych. Podstawowym sposobem przeciwdziałania naruszeniom dóbr osobistych, poza działaniami o charakterze edukacyjnym (akcje informacyjne, szkolenia, przewodniki i wytyczne, upowszechnianie poglądów doktryny oraz orzecznictwa), jest zapewnienie pokrzywdzonym (osobom fizycznym, zbiorowościom, osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym wyposażonym w zdolność prawną) skutecznych sposobów obrony ich praw. Aktualnie obowiązujące przepisy prawa cywilnego są niewystarczające dla zapewnienia możliwości dochodzenia ochrony przed sądem w przypadku naruszeń dóbr osobistych zbiorowości. Doprecyzowania wymaga także dochodzenie roszczeń w przypadku naruszenia dóbr osobistych wyznaniowych osób prawnych¹⁶⁶.

Naruszenie dóbr osobistych w postaci wolności sumienia i wyznania jednostek lub zbiorowości może polegać na: ograniczeniu ich w przysługujących im prawach, w szczególności ze względu na przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość; przeszkadzaniu w uroczystościach religijnych; obrażaniu uczuć religijnych przez znieważanie Boga lub innych podmiotów danego kultu (święci, prorocy), przedmiotu czci religijnej (np. krzyż, relikwie, hostia,

¹⁶⁵ Czynniki decydującymi o oddziaływaniu prewencji ogólnej są efektywność ścigania, nieuchronność kary, szybkość jej orzekania i wykonania, przekonanie w świadomości społecznej o egzekwowaniu prawa, akceptacja orzeczonej kary jako sprawiedliwej, a więc nieprzekraczającej stopnia winy sprawcy.

¹⁶⁶ Proponowane zmiany w zakresie ochrony dóbr osobistych osób prawnych w projektach kodeksu cywilnego omawia K. Świątczak, *Dobra osobiste osób prawnych w polskim prawie cywilnym*, Łódź 2020, s. 83–96.

figury święte) lub miejsca kultu; stosowaniu przemocy lub bezprawnych gróźb albo publicznym nawoływaniu do nich z powodu przynależności wyznaniowej lub z powodu bezwyznaniowości; nawoływaniu do nienawiści na tle różnic wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość; publicznym znieważaniu z powodu przynależności wyznaniowej albo z powodu bezwyznaniowości lub z takich powodów na naruszeniu nietykalności cielesnej. Wyłączenie bezprawności takich działań (lub zaniechań) nastąpi przede wszystkim w granicach dozwolonej krytyki, działania w ramach obowiązującego porządku prawnego, wykonywania własnych praw podmiotowych przez naruszydiciela czy działania w obronie uzasadnionego interesu.

Jak wskazuje się w orzecznictwie Sądu Najwyższego, środki ochrony naruszonego dobra osobistego muszą być adekwatne do samego naruszenia i jego skutków oraz stosowane z uwzględnieniem całokształtu okoliczności sprawy¹⁶⁷. Konieczne jest wskazanie, które dobro poszkodowanego zostało naruszone¹⁶⁸. W każdym przypadku naruszenia dobra osobistego, a więc bez względu na rodzaj naruszenia i rodzaj dobra, pokrzywdzony może żądać, aby osoba, która jego dobro naruszyła, dokonała takiej czynności lub takich czynności, które stanowić będą ekwiwalent wyrządzonej krzywdy w tym znaczeniu, że niejako zniwelują jej skutki. Rodzaj tych czynności musi być odpowiedni. Miarą tej odpowiedniości są okoliczności sprawy, zatem rodzaj czynności zależy od rodzaju naruszonego dobra osobistego, rozmiaru i skutków naruszenia, a także sposobu, w jaki doszło do naruszenia dobra. Niewątpliwie, typowym sposobem usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego jest złożenie przez sprawcę oświadczenia o treści odpowiedniej do okoliczności sprawy, a więc zawierającego przeproszenie, odwołanie zarzutów¹⁶⁹.

Dobra osobiste są czymś szczególnie cennym, trzeba więc dążyć do zapewnienia ich ochrony w każdym przypadku, w którym odniesiony w nich uszczerbek znajduje potwierdzenie nie tylko w odczuciu zainteresowanej osoby (pokrzywdzonego), ale i w zobiektywizowanej ocenie zewnętrznej. Sąd, oceniając, czy doszło do naruszenia dobra osobistego, powinien rozważyć, czy

¹⁶⁷ Tak m.in. wyrok SN z dnia 8 stycznia 1976 r., I CR 237/75, Lex nr 63846; z dnia 4 lutego 1969 r., I CR 500/67, Lex 6450; z dnia 23 maja 2002 r., IV CKN 1076/00, OSNC 2003, nr 9, poz. 121; uchwała SN z dnia 30 grudnia 1971 r., III CZP 87/71, OSNC 1972, nr 6, poz. 104.

¹⁶⁸ Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., V CK 868/04, Lex nr 196405.

¹⁶⁹ Wyrok SN z dnia 20 listopada 2013 r., I CSK 66/13, Lex nr 1522074.

typowa, przeciętna osoba na miejscu pokrzywdzonego uznałaby określone działanie za naruszenie dobra osobistego oraz czy w odczuciu społecznym określone zachowanie zakwalifikowane może być jako naruszające dobra osobiste. Skoro ocena faktu naruszenia dóbr osobistych ma charakter obiektywny, szczególne cechy pokrzywdzonego (np. nadwrażliwość wyznawcy czy grupy wyznawców) co do zasady nie powinny być brane pod uwagę. Nie oznacza to jednak, że odczucia pokrzywdzonego mogą zostać całkowicie pominięte, ale z całą pewnością nie można im przypisać rozstrzygającego znaczenia¹⁷⁰. Z kolei próbując określić istotę dóbr osobistych osób prawnych, należy stwierdzić, że dobra osobiste osób prawnych to wartości niemajątkowe, dzięki którym osoba prawna może funkcjonować zgodnie ze swym zakresem zadań. Analizując je, należy posługiwać się przede wszystkim kryterium obiektywnym. Stąd też wyznaniowy charakter osoby prawnej może zostać uwzględniony tylko w ograniczonym zakresie. Nie mogą być bowiem uznane za dobra osobiste prawa o charakterze ściśle majątkowym bądź związane z samym tylko funkcjonowaniem w społeczeństwie w określonej roli. W przypadku wyznaniowych osób prawnych zasadniczo wystarczająca jest ochrona ze względu na inne dobra przypisywane tym podmiotom (swoboda prowadzenia działalności statutowej, nietykalność pomieszczeń, tajemnica korespondencji itp.). Dopuszczalne jest jednak przyjęcie, że wartości religijne mogą być uwzględniane w kontekście dóbr osobistych (dokonywania oceny dobrego imienia, renomy, reputacji, autorytetu czy dobrej sławy danej osoby prawnej) w odniesieniu do wyznaniowych osób prawnych, w których prawie wewnętrznym (statucie) ich cele działania i zakres zadań oparto na tych wartościach. Wartości podlegające uwzględnieniu muszą bowiem pozostawać w związku z celami i zakresem działalności danej osoby prawnej. Przyznanie takiej ochrony niewyznaniowym osobom prawnym (jednostkom organizacyjnym wyposażonym w zdolność prawną), zwłaszcza których zadanie statutowe polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, wydaje się niewskazane.

Ochrona oferowana przez prawo cywilne zbiorowościom (grupom społecznym o niedającej się bliżej określić liczbie osób) jest – w najlepszym razie – dostępna w ograniczonym stopniu i tylko w przypadkach, gdy naruszenie dobra osobistego dotyczy konkretnej osoby lub określonego kręgu podmiotów.

¹⁷⁰ Tak wyrok SN z dnia 28 marca 2003 r., V CSK 308/02, OSNC 2004, nr 5, poz. 82.

Co do zasady, ochrona dóbr osobistych nie była pomyślana jako narzędzie antydyskryminacyjne i w tej roli ma jedynie bardzo ograniczone zastosowanie. Postuluje się zatem wprowadzenie takich zmian legislacyjnych, które doprowadziłyby do uproszczenia procedury dochodzenia roszczeń na drodze cywilnoprawnej. Jak wynika z obecnej praktyki, jedynie niewielka część osób dochodzi ochrony swoich praw w tym zakresie na drodze cywilnoprawnej, korzystając częściej z procedury prawnokarnej. Na uwzględnienie zasługuje zatem postulat ewentualnej zmiany przepisów w przypadku ochrony dóbr osobistych zbiorowości (grupy wyznawców), zwłaszcza w aspekcie przyznania wprost legitymacji czynnej członkowi zbiorowości w sytuacji, gdy dana wypowiedź lub zachowanie skierowane do tej zbiorowości bezpośrednio narusza dobra osobiste poszczególnych jej członków. Przyjmuje się, że naruszenie dóbr osobistych nie może rodzić roszczeń po stronie każdego członka zbiorowości (wyznawcy), lecz ewentualnie tylko takiej osoby, która może zostać uznana za bezpośrednio poszkodowaną. Oczywiście, o ile w przypadku grup, które liczą tysiące czy dziesiątki tysięcy członków, skonkretyzowanie, czyje dobro osobiste zostało naruszone, jest często niemożliwe¹⁷¹, to w przypadku grup mniej licznych (nawet kilkusetosobowych) atak na całą zbiorowość może oznaczać atak na poszczególne jednostki ją tworzące. Wydaje się więc, że w tym przypadku przyznanie wprost w odpowiednich przepisach legitymacji czynnej członkom zbiorowości jest uzasadnione. Dlatego też postuluje się wprowadzenie do ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania przepisów dotyczących ochrony dobrego imienia zbiorowości (grupy wyznawców). W tej kwestii odpowiednie zastosowanie miałyby przepisy Kodeksu cywilnego o ochronie dóbr osobistych. Ponieważ takie zbiorowości nie mają osobowości prawnej, wprowadzony winien zostać przepis umożliwiający wnoszenie powództwa o ochronę dobrego imienia grupy wyznawców przez wyznaniowe osoby prawne lub organizacje pozarządowe, w których zakresie zadań statutowych znajduje się ochrona praw człowieka, w tym wolności sumienia i wyznania.

¹⁷¹ Taka sytuacja nie pozwala nawet na określenie, w jakim miejscu i czasie doszło do naruszenia dobra osobistego tej nieokreślonej grupy osób, które mogłyby dochodzić ochrony na podstawie art. 24 k.c.

Rozważyć również należy wprowadzenie możliwości dochodzenia roszczeń związanych z naruszeniem dóbr osobistych w jeszcze szerszym zakresie niż obecnie, w ramach ustawy z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym¹⁷². W doktrynie wskazuje się, że pojęcie „roszczenia o ochronę dóbr osobistych” obejmuje całokształt środków prawnych przysługujących w razie zagrożenia lub naruszenia dobra osobistego¹⁷³, takich jak: roszczenia o ustalenie, zaniechanie, usunięcie skutków naruszenia, zadośćuczynienie pieniężne lub zapłatę na cel społeczny, o naprawienie szkody majątkowej (odszkodowanie). Obecnie, jeśli źródło roszczeń stanowi naruszenie dóbr osobistych, konieczne jest w takich przypadkach wszczęcie indywidualnych procesów, zaś w każdym z nich – przeprowadzanie postępowania dowodowego co do analogicznych okoliczności (względnie, zastosowanie współuczestnictwa procesowego). Jest to zjawisko niekorzystne z punktu widzenia szybkości i efektywności rozpoznawania spraw cywilnych. Jak podkreślono w piśmiennictwie już w 2010 r., konsekwencją tak rozumianego wyłączenia spraw z zakresu ochrony dóbr osobistych może być radykalne ograniczenie przydatności postępowania grupowego¹⁷⁴. Jedynie roszczenia o ochronę dóbr osobistych wynikające z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym roszczenia przysługujące osobom najbliższym poszkodowanego zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, mogą być przedmiotem postępowania grupowego. Przy czym dochodzenie w postępowaniu grupowym roszczeń pieniężnych wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym

¹⁷² T.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 446. Nowelizacją wprowadzoną na mocy ustawy z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia dochodzenia wierzytelności (Dz.U. z 2017 r., poz. 933) dopuszczono dochodzenie w postępowaniu grupowym roszczeń o naruszenie dóbr osobistych, wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (w tym roszczeń przysługujących osobom najbliższym poszkodowanego, zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia). Aktualnie przepisy pozwalają zatem wykorzystać mechanizm postępowania grupowego w tych sprawach o ustalenie naruszenia dóbr osobistych, w których mówić można o typowych deliktowych roszczeniach odszkodowawczych.

¹⁷³ T. Jaworski, P. Radzimierski, *Ustawa o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym. Komentarz*, Warszawa 2010, dostęp przez Legalis, nb. 174.

¹⁷⁴ *Ibidem*, nb. 176–177. Jednocześnie podkreślono, że nie można wykluczyć, iż wykładnia sądowa art. 1 ust. 2 rozwinię się w kierunku otwarcia na ochronę dóbr osobistych, np. przez przyjęcie autonomicznej wykładni pojęcia „roszczenia o ochronę dóbr osobistych” na gruncie przepisów tej ustawy, uwzględniając jej cele (*ibidem*, nb. 178).

roszczeń pieniężnych przysługujących najbliższym członkom rodziny poszkodowanego, zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, jest ograniczona do żądania ustalenia odpowiedzialności pozwanego na zasadach określonych art. 2 ust. 3 u.d.r.p.g.¹⁷⁵ Aktualnie obowiązujące przepisy wykluczają dopuszczalność wytoczenia w postępowaniu grupowym zarówno powództwa o świadczenie (np. o zaniechanie, o zasądzenie odszkodowania) w oparciu o fakt naruszenia dóbr osobistych, jak i powództwa o ustalenie odpowiedzialności pozwanego za naruszenie dóbr osobistych, z wyjątkiem roszczeń wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym roszczeń przysługujących najbliższym członkom rodziny poszkodowanego, zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia¹⁷⁶. Postuluje się rozszerzenie zakresu powództwa o ustalenie odpowiedzialności

¹⁷⁵ Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 28 stycznia 2015 r., I CSK 533/14, Lex nr 1648177 uznał, że: „pojęcie «odpowiedzialności pozwanego» na gruncie art. 2 ust. 3 ma swoiste, autonomiczne znaczenie, inne niż w art. 318 k.p.c., jak również inne niż w art. 189 k.p.c., zdeterminowane przede wszystkim celem i funkcjami postępowania grupowego, jako postępowania szczególnego, mającego ułatwić i usprawnić rozwiązywanie konfliktów, w które zaangażowana jest duża liczba osób. Wydanie w tym postępowaniu wyroku ustalającego dotyczącego dużej grupy osób ma na celu jedynie ustalenie odpowiedzialności pozwanego za określone zdarzenie, nie chodzi natomiast o ustalenie także poniesienia szkody przez każdego z poszczególnych powodów, co może, ale nie musi, stać się przedmiotem oceny dopiero w indywidualnych procesach, o ile po uwzględnieniu powództwa o ustalenie nie dojdzie do zawarcia indywidualnych ugod pozasądowych, co jest jednym z celów wydania takiego wyroku. Jeżeli zaś dojdzie do postępowań indywidualnych, w których wyrok wydany na podstawie art. 2 ust. 3 będzie stanowił prejudykat, to dopiero w tych postępowaniach zostaną zbadane okoliczności indywidualne, a więc powstanie szkody i jej wysokość, związek przyczynowy, przyczynienie się czy także ewentualnie przedawnienie, jeżeli odnosi się jedynie do indywidualnych roszczeń, a nie do wszystkich członków grupy. Przedmiotem postępowania grupowego przy żądaniu ustalenia są więc tylko okoliczności wspólne wszystkim członkom grupy, a nie okoliczności indywidualne dotyczące poszczególnych członków, które będą badane dopiero w późniejszych indywidualnych procesach. Obowiązek określenia już w takim pozwie przyszłych roszczeń pieniężnych, z którymi poszczególni powodowie będą występować po ustaleniu odpowiedzialności pozwanego, usunie wspomniane przez Sąd Apelacyjny niebezpieczeństwo występowania z pozwem grupowym o ustalenie przez osoby niemające interesu prawnego, gdyż istnienie tego interesu Sąd będzie mógł ustalić na podstawie określonych przyszłych roszczeń pieniężnych”. Zob. także M. Sieradzka, *Glosa do postanowienia SN z 28.01.2015 r., ICSK 533/14, Lex/el.*

¹⁷⁶ B. Kotowicz, M. Słaby, *Rozszerzenie zakresu przedmiotowego ustawy z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”, 2017, nr 7, s. 14; M. Aslanowicz, *Ustawa o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym. Komentarz*, Warszawa 2019, dostęp przez Legalis, nb. 60.

pozwanego za naruszenie dóbr osobistych w postępowaniu grupowym¹⁷⁷. Tryb grupowego dochodzenia roszczeń będzie bowiem spełniał swoje podstawowe funkcje, sprzyjając szybkości i efektywności rozpoznawania spraw cywilnych oraz realizacji prawa do sądu. Dzięki postępowaniu grupowemu o ustalenie odpowiedzialności możliwe będzie przesądzenie w jednym procesie, że naruszenie dóbr osobistych stanowiło zdarzenie wyrządzające szkodę i/lub krzywdę członkom grupy (niezależnie od jej charakteru). Wystąpienie i wysokość szkody wynikającej z naruszenia dóbr osobistych w tego rodzaju sprawach, w których okoliczności te wymagają zindywidualizowanego postępowania dowodowego w stosunku do każdego z poszkodowanych, nie byłoby zatem objęte postępowaniem grupowym. Podlegałyby one udowodnieniu w wytaczanych następnie przez członków grupy indywidualnych postępowaniach. W tych procesach nie byłaby już z kolei konieczności przeprowadzania postępowania dowodowego co do okoliczności dotyczących zdarzenia lub zdarzeń wyrządzających szkodę i/lub krzywdę. Proponowane rozszerzenie zakresu spraw zdalnych do rozpoznania w postępowaniu grupowym o ustalenie odpowiedzialności naruszciciela będzie więc sprzyjało ekonomii procesowej – dzięki niemu nie będzie konieczne prowadzenie w wielu procesach postępowania dowodowego co do tych samych (albo takich samych) okoliczności faktycznych i prawnych. Umożliwienie ustalenia w postępowaniu grupowym odpowiedzialności wynikającej z naruszenia dóbr osobistych będzie sprzyjało także realizacji prawa do sądu – możliwość dochodzenia roszczeń wspólnie z innymi osobami poszkodowanymi znajdującymi się w zbliżonym stanie faktycznym może mobilizować większą liczbę osób do dochodzenia swoich praw na drodze sądowej.

Kolejną okolicznością mogącą utrudnić dochodzenie roszczeń z tytułu naruszenia dóbr osobistych jest konieczność podania przez powoda danych strony pozwanej. Wiąże się to z koniecznością ustalenia przez powoda imienia, nazwiska oraz adresu zamieszkania sprawcy naruszeń. Jest to szczególnie utrudnione w przypadku, gdy do naruszenia dóbr osobistych dochodzi przy

¹⁷⁷ Objęcie postępowaniem grupowym roszczeń o ochronę dóbr osobistych w zakresie ustalenia odpowiedzialności, bez przesądzania wysokości szkody ani nawet samego faktu jej wystąpienia, pozostaje w zgodzie z dotychczasowym orzecznictwem Sądu Najwyższego w tym zakresie. Zob. postanowienie SN z dnia 28 stycznia 2015 r., I CSK 533/14 oraz wyrok SN z dnia 14 maja 2015 r., II CSK 768/14, OSNC 2015, nr 11, poz. 132.

pomocy Internetu. Osoby chcące wytoczyć powództwo mogą zwrócić się o udostępnienie tych danych do podmiotu, który je przetwarza. Niestety, w praktyce jednak podmioty przetwarzające dane osobowe odmawiają ich udostępnienia w obawie przed naruszeniem prawa ochrony danych osobowych. W przypadku odmowy udostępnienia danych pokrzywdzony może wystąpić ze skargą do Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych. Inną możliwością jest ustalenie tych danych na drodze postępowania karnego, jednakże również jest to sposób żmudny i czasochłonny. W kontekście rozwiązania tego problemu zasadnym wydaje się wprowadzenie możliwości składania tzw. ślepego pozwu¹⁷⁸, który umożliwiłby dochodzenie roszczeń od jednostki o nieznaney tożsamości, wskazywałby przedmiot naruszenia dóbr osobistych, natomiast przerzucałby na sąd konieczność ustalenia, kto był sprawcą czynu. W ten sposób możliwe byłoby szersze sięgnięcie do mechanizmów odpowiedzialności cywilnoprawnej¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie zwalczania mowy nienawiści w Internecie z dnia 17 maja 2016 r., <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie%20do%20Ministra%20Sprawiedliwosci%20ws%20zwalczenia%20mowy%20nienawisci%20w%20internecie%2017.05.2016.pdf> [dostęp: 22.11.2020 r.]; Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie art. 212 Kodeksu karnego z dnia 1 września 2016 r., <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/art%20212%20wyst%20C4%85pieenie%20do%20Ministra%20Sprawiedliwo%20C5%9Bci%2C%201%20wrze%20C5%9Bnia%202016.pdf> [dostęp: 22.11.2020 r.].

¹⁷⁹ W dniu 20 czerwca 2017 r. wpłynął do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo telekomunikacyjne, który dotyczył wzmocnienia ochrony prawnej obywateli w zakresie ochrony dóbr osobistych, a w szczególności ułatwienia obywatelom dochodzenia roszczeń na drodze cywilnej w przypadkach naruszeń dóbr osobistych, do których dochodzi za pośrednictwem Internetu, jednakże został on odrzucony już w pierwszym czytaniu. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej VII Kadencji, Druk nr 1715 – Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo telekomunikacyjne, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=AB68C058318BDB2DC125815A002572D1> (dostęp: 22.11.2020 r.). Projekt zakładał wprowadzenie konstrukcji polegającej na możliwości wniesienia pozwu bez wskazania danych osobowych pozwanego, ale powód zobowiązany byłby:

- 1) przytoczyć treść wypowiedzi naruszających jego dobra osobiste, podając adres URL zasobu danych internetowych, na którym zostały opublikowane, datę i godzinę publikacji oraz nazwę profilu lub login użytkownika,
- 2) złożyć oświadczenie, że zarówno przed, jak i po opublikowaniu tych wypowiedzi nie naruszył dóbr osobistych pozwanego,
- 3) złożyć oświadczenie, że podjął próbę powiadomienia pozwanego za pośrednictwem Internetu o zamiarze wytoczenia przeciwko niemu powództwa bądź, że powiadomienie takie nie było możliwe,

Wartym namysłu jest postulat rozszerzenia katalogu spraw, w których organizacje pozarządowe¹⁸⁰, których zadanie statutowe nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, mają uprawnienie wytaczania powództw na rzecz osób fizycznych za ich zgodą¹⁸¹ lub przystąpienia do toczącego się postępowania po ich stronie¹⁸² o sprawy o ochronę dóbr osobistych. Takie

- 4) dołączyć do pozwu zapis wypowiedzi naruszających jego dobra osobiste oraz wszystkich wypowiedzi powoda i pozwanego, które nastąpiły przed lub po opublikowaniu zakwestionowanych wypowiedzi, jeżeli mają związek lub odnoszą się do tych wypowiedzi.

Projekt zakładał również, że niezwłocznie po wniesieniu sprawy sąd dokonywałby jej wstępnego badania, polegającego na przeanalizowaniu treści wypowiedzi powoda i pozwanego. Sąd odrzucałby pozew, jeżeli roszczenie byłoby oczywiście bezzasadne lub jeżeli treść wypowiedzi wskazywałaby na obustronne naruszenie dóbr osobistych – przez powoda i pozwanego. Jeżeli pozew nie podlegałby odrzuceniu, sąd niezwłocznie zwróciłby się do operatora publicznej sieci telekomunikacyjnej lub dostawcy publicznie dostępnych usług telekomunikacyjnych o udostępnienie danych w celu ustalenia danych osobowych pozwanego. Niezwłocznie po uzyskaniu danych sąd doręczałby pozwanemu pozew, zarządzając wniesienie odpowiedzi na pozew w wyznaczonym terminie, nie krótszym niż dwa tygodnie.

Zarówno Krajowa Rada Sądownictwa, jak i Prokuratura Generalna Skarbu Państwa zgłosiły zastrzeżenia do tego projektu. Części z tych zastrzeżeń trudno odmówić racji.

¹⁸⁰ Szerzej na ten temat zob. J.A. Rybczyńska, M. Płoska-Pecio, *Działania prawne w interesie publicznym (litygacja strategiczna) jako forma działania organizacji ochrony praw człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 2005, t. 12, sectio K, s. 99–115; A. Malarewicz-Jakubów, *Udział organizacji pozarządowych w indywidualnych sprawach osób fizycznych jako przykład przenikania prawa publicznego i prywatnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2016, t. 50, s. 115–122; M. Maciejewska-Szałas, *Organizacje pozarządowe i formy ich uczestnictwa w postępowaniu cywilnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2017, t. 38, s. 121–135.

¹⁸¹ Do pozwu lub pisma obejmującego przystąpienie organizacja pozarządowa dołącza wyrażoną na piśmie zgodę osoby fizycznej (art. 61 § 2 i § 4 k.p.c.). Przesądza to, że dołączenie takiej zgody stanowi warunek formalny pisma procesowego, którego brak podlega usunięciu zgodnie z art. 130 k.p.c. Przepis art. 62 § 2 k.p.c. stanowi, że do przystąpienia organizacji pozarządowej do strony odpowiednie zastosowanie mają przepisy o interwencji ubocznej, do której nie mają odpowiedniego zastosowania przepisy o współuczestnictwie jednolitym (tzw. interwencja uboczna niesamoistna). Do organizacji pozarządowych wytaczających powództwa na rzecz osób fizycznych, na mocy art. 62 § 1 k.p.c. stosuje się wreszcie odpowiednio przepisy o prokuratorze wytaczającym powództwo na rzecz oznaczonej osoby, z wyjątkiem art. 58 zdanie drugie k.p.c. (powaga rzeczy osądzonej). Na postanowienie o odmowie dopuszczenia organizacji pozarządowej do udziału w sprawie cywilnej zażalenie nie przysługuje – postanowienie SA w Krakowie z dnia 29 czerwca 1992 r., I ACz 267/92, Lex nr 1680350.

¹⁸² SN w wyroku z dnia 9 grudnia 2011 r., II PK 64/11, OSNP 2012, nr 23–24, poz. 282 zaznaczył, że organizacja społeczna może wstąpić do postępowania cywilnego w każdym jego stadium (art. 61 § 4 k.p.c.), nawet na etapie postępowania apelacyjnego. Jednakże taka możliwość nie uchyla innych reguł procesowych, w szczególności obowiązku koncentracji materiału dowodowego w postępowaniu pierwszoinstancyjnym. Tym samym organizacja

rozwiązanie funkcjonuje już w Kodeksie postępowania cywilnego¹⁸³, jednakże dotyczy spraw z zakresu alimentów, ochrony środowiska, ochrony konsumentów, ochrony praw własności przemysłowej i ochrony równości oraz niedyskryminacji¹⁸⁴. Jedną z istotnych barier, z którą stykają się osoby chcące dochodzić swych praw na drodze cywilnej, jest brak fachowej wiedzy. Dlatego dobrym rozwiązaniem byłoby przyznanie im możliwości skorzystania w tym zakresie z pomocy świadczonej przez organizacje pozarządowe. Dodatkową zaletą takiego rozwiązania byłby brak konieczności ponoszenia opłat sądowych¹⁸⁵.

Organizacje pozarządowe, które nie uczestniczą w sprawie, mogą przedstawiać sądowi istotny dla sprawy pogląd wyrażony w uchwale lub w oświadczeniu ich należycie umocowanych organów (art. 63 k.p.c.). Sąd Najwyższy

społeczna przystępująca do sprawy dopiero w postępowaniu odwoławczym musi liczyć się z tym, że formułowane przez nią twierdzenia i wnioski dowodowe mogą zostać pominięte przez sąd drugiej instancji na podstawie art. 381 k.p.c.

¹⁸³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz U. z 2019 r., poz. 1460 z późn. zm.). Zgodnie z art. 8 k.p.c. organizacje pozarządowe, których zadanie statutowe nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, mogą dla ochrony praw obywateli, w wypadkach przewidzianych w ustawie, wszcząć postępowanie oraz wziąć udział w toczącym się postępowaniu. Przepis art. 64 § 1¹ k.p.c., po uchyleniu art. 64 § 2 k.p.c., wiąże zdolność sądową organizacji pozarządowych (dawniej organizacji społecznych) z przyznaniem im zdolności prawnej. Niezależnie od tego możliwe jest przyznanie określonej jednostce niemającej zdolności prawnej, z mocy wyrażonego przepisu, szczególnej zdolności sądowej. Organizacje pozarządowe wyposażone w osobowość prawną mają zdolność sądową na podstawie art. 64 § 1 k.p.c. Organizacje pozarządowe niebędące osobami prawnymi mają zdolność sądową na podstawie art. 64 § 1¹ k.p.c., jeżeli ustawa przyznaje im zdolność prawną. Postanowienie SN z dnia 16 kwietnia 2015 r., I CSK 396/14, Lex nr 1712802.

¹⁸⁴ Zgodnie z art. 61 § 1 k.p.c. organizacje pozarządowe w zakresie swoich zadań statutowych mogą, za zgodą osoby fizycznej wyrażoną na piśmie, wytaczać powództwa na jej rzecz w sprawach o:

- 1) alimenty;
- 2) ochronę środowiska;
- 3) ochronę konsumentów;
- 4) ochronę praw własności przemysłowej;
- 5) ochronę równości oraz niedyskryminacji przez bezpodstawne bezpośrednie lub pośrednie zróżnicowanie praw i obowiązków obywateli.

¹⁸⁵ SN w postanowieniach z dnia 13 stycznia 2016 r., II CZ 95/15, OSNC-ZD 2017, nr 3, poz. 44 oraz z dnia 17 marca 2016 r., sygn. akt II CZ 3/16, Lex nr 2023435 stwierdził, że organizacja pozarządowa wytaczająca powództwo na rzecz osoby fizycznej lub biorąca udział w postępowaniu wszczętym dla ochrony praw obywateli (art. 8 i 61 k.p.c.) nie ma obowiązku uiszczenia kosztów sądowych.

w wyroku z dnia 11 grudnia 1980 r., sygn. akt I PR 62/80¹⁸⁶ stwierdził, że wypowiedzenie poglądu istotnego dla sprawy przez organizację społeczną jest pośrednią formą udziału organizacji w postępowaniu sądowym i nie wywołuje bezpośredniego udziału organizacji w postępowaniu. Przedstawienie poglądu istotnego dla sprawy jest prawem organizacji, a nie obowiązkiem. Jeżeli organizacja społeczna chce bezpośrednio uczestniczyć w postępowaniu rozpoznawczym z samodzielną legitymacją – art. 61 § 2 k.p.c. daje ku temu podstawę prawną.

Organizacje pozarządowe mogą działać co do zasady na rzecz ochrony interesów indywidualnych (bezpośrednich, pośrednich) oraz grupowych i zbiorowych (w wypadkach wskazanych w ustawie). W odniesieniu do spraw o ochronę dóbr osobistych zbiorowości konieczne jest dookreślenie podmiotu, który może wystąpić o ochronę nie tylko własnego interesu, ale także interesu ponadindywidualnego. W demokratycznych społeczeństwach coraz częściej taką funkcję pełnią właśnie organizacje pozarządowe.

Zasadne w mojej ocenie byłoby także obniżenie opłat w przypadku pozwów o ochronę dóbr osobistych. Obecnie istnieje znacząca różnica pomiędzy opłatą za pozew o ochronę dóbr osobistych a kosztem złożenia prywatnego aktu oskarżenia. Również wysokość dochodzonego roszczenia majątkowego wpływa na wysokość opłaty w zakresie pozwu cywilnoprawnego¹⁸⁷. Nie jest to wystarczająco kompensowane przez system zwolnień z kosztów sądowych, ponieważ tego typu uprawnienie dotyczy wyłącznie najuboższych. Do tego dochodzi problem dostępu do nieodpłatnej pomocy prawnej, który jest łatwiejszy w przypadku spraw karnych, co w praktyce oznacza, że skorzystanie z ochrony prawnokarnej jest prostsze.

Wreszcie, tylko w przypadku kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych wpisanych do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych

¹⁸⁶ Lex nr 8288.

¹⁸⁷ Od pozwu o ochronę dóbr osobistych, zgodnie z art. 26 ust. 1 pkt. 3 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 755 z późn. zm.) pobierana jest opłata stała w kwocie 600 zł, ale w części dotyczącej jedynie roszczeń niemajątkowych. Zob. uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 16 października 2009 r., III CZP 54/09, „Biuletyn Sądu Najwyższego”, 2009, nr 10, poz. 7. Jeżeli pozew zawiera połączenie żądań majątkowych i niemajątkowych, to opłata sądowa pobierana jest zarówno na podstawie art. 26 ust. 1 pkt. 3 (od roszczeń niemajątkowych), jak i na podstawie art. 13 (od roszczeń majątkowych).

oraz wyznaniowych osób prawnych zarejestrowanych w KRS oraz tych, które nabyły osobowość prawną przez rozporządzenie MSWiA, z całą pewnością możemy ustalić ich właściwe organy, osobę fizyczną/ osoby fizyczne będące ich piastunami i zakres ich reprezentacji. Wynika to bowiem ze statutów (w rozumieniu art. 35 i nast. k.c.), które są przechowywane w aktach rejestrowych i ich odpisów wydawanych przez KRS czy MSWiA. W pozostałych przypadkach uzyskanie takich danych jest praktycznie niemożliwe. Zaświadczenia o posiadaniu osobowości prawnej przez terytorialną czy personalną osobę prawną kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej i organie uprawnionym do jej reprezentowania wydawane przez MSWiA albo wojewodów nie zawierają bowiem informacji o zakresie reprezentacji tychże organów, pomimo że właściwe władze zwierzchnie zobowiązane są do powiadamiania organów administracji rządowej o dokonywanych w nich zmianach (art. 14 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Także i w tym aspekcie nowelizacja obowiązujących przepisów jest konieczna.

Wzajemna niezależność kościołów, związków i wspólnot wyznaniowych i państwa polskiego (art. 25 ust. 3 Konstytucji i art. 1 konkordatu) wyraża się także tym, że w powszechnym obrocie prawnym wyznaniowe osoby prawne są jego równoprawnymi uczestnikami. Winny więc stosować się do zasad tego obrotu, zwłaszcza wtedy, gdy ich działanie dotyczy praw osób trzecich. Tak pojęta niezależność służy też dobru wyznaniowych osób prawnych. Przyznanie bowiem sądom i organom administracji publicznej (poza ściśle określonymi wyjątkami) kompetencji do stosowania, a tym bardziej do interpretowania prawa wewnętrznego kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych stanowiłoby poważną ingerencję w ich sprawy wewnętrzne¹⁸⁸. Uprawnienie to dawałoby sądom i organom administracji publicznej m.in.

¹⁸⁸ W ramach „swojego zakresu” obowiązuje własne prawo kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej, którym może być prawo stanowione przez właściwe organy tego podmiotu albo prawo państwowe, jeżeli te organy recypowały go (kanonizowały), co oznacza, że podmiot ten rezygnuje z własnej regulacji prawnej w przedmiotowej kwestii i uznaje normy państwowe za odpowiadające i wystarczające na forum wewnętrznym tego podmiotu. Tym samym w ramach „swojego zakresu” nie obowiązują normy państwowego porządku prawnego, które wobec tego nie mogą być podstawą do konstruowania praw podmiotowych lub sytuacji prawnie chronionych dla kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej albo ich członków (wiernych) w ich wzajemnych relacjach mieszczących się w tym zakresie. Zob. postanowienie SN z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15.

prawo do kwestionowania legalności działań władz zwierzchnich tych podmiotów podejmowanych na podstawie przepisów prawa wewnętrznego (np. prowadzenia procesów kanonicznych czy wymierzania kar kościelnych), czy też prawo podważania ważności aktów powierzających urzędy kościelne (np. bulli papieskich nominujących biskupów czy dekretów biskupów wyznaczających proboszczów lub administratorów parafii). Ze względu właśnie na prawa osób trzecich oraz pewnoś i jawność obrotu postuluje się upublicznienie wykazu wyznaniowych osób prawnych, których osobowość została uznana bądź nadana na forum państwowym. W aktualnym stanie prawnym wykaz ten jest rozproszony (16 urzędów wojewódzkich i MSWiA), prowadzony w formie papierowej i w praktyce dostępny wyłącznie dla jednostek organizacyjnych kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, którym wydawane są zaświadczenia potwierdzające ich osobowość prawną. Obowiązek prowadzenia w formie elektronicznej jednego, centralnego, powszechnie dostępnego rejestru i zamieszczenia go na stronie internetowej Biuletynu Informacji Publicznej MSWiA – ze względu na możliwość jego bieżącej aktualizacji – winien zostać nałożony na ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Rejestr ten winien obligatoryjnie zawierać informację na temat zakresu reprezentacji organów terytorialnych i personalnych wyznaniowych osób prawnych. Realizacja tego postulatu wymaga dokonania odpowiednich zmian w prawie, których przygotowanie leży w kompetencjach Rządowej i Kościelnej Komisji Konkordatowej oraz komisji wspólnych przedstawicieli rządu RP i Polskiej Rady Ekumenicznej, Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz Świętego Soboru Biskupów. Ta zmiana wydaje się najbardziej pilna i konieczna. Tym bardziej, że pozew o ochronę dóbr osobistych może być wniesiony przez organ osoby prawnej, który na mocy umowy, statutu czy ustawy posiada do tego kompetencję¹⁸⁹, ale również ten organ może naruszyć swym działaniem dobra osobiste innych osób. Osoba prawna może bowiem zarówno na skutek naruszenia jej dóbr osobistych cudzym działaniem lub zaniechaniem być podmiotem poszkodowanym, jak i naruszyć cudze dobra osobiste.

¹⁸⁹ A. Cisek, *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym...*, s. 147.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, sprost. Dz.U. z 2001 r. Nr 28, poz. 319).
- Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5, 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, uzup. Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 i 176; zm. Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 177; Dz.U. z 1998 r. Nr 147, poz. 962, uzup. Dz.U. z 2001 r. Nr 23, poz. 266, Dz.U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 51, poz. 318).
- Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz.U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209).
- Karta Podstawowych Praw Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE 2016 C 202, s. 1).
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., tekst [w:] *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 11–16.
- Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z dnia 25 listopada 1981 r., tekst [w:] *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 155–158.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej (Dz.U. Nr 38, poz. 363 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 30, poz. 240 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 30, poz. 241 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1460 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (t.j. Dz.U. z 2008 r., poz. 1491 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 713 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347).
- Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 43).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 483).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 169).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1599).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 44).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 14).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 13).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1220 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1429 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 755 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 446).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ułatwienia dochodzenia wierzytelności (Dz.U. z 2017 r., poz. 933).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (Dz.U. Nr 38, poz. 374).

Orzecnictwo

Europejskiej Komisji Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Cytowane decyzje i wyroki znajdują się w HUDOC (Human Rights Documentation) – bazie danych Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, dostępnej pod adresem internetowym <http://hudoc.echr.coe.int>.

Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova and Others v. Moldova, application no. 952/03, 27 February 2007.

Canea Catholic Church v. Greece, application no. 143/1996/762/963, 16 December 1997.

Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France, application no. 27417/95, 27 June 2000.

Church of Scientology Moscow v. Russia, application no. 18147/02, 5 April 2007.

Church of Scientology of St Petersburg and Others v. Russia, application no. 47191/06, 2 October 2014.

Cyprus v. Turkey [Grand Chamber], application no. 25781/94, 10 May 2001.

Dec. *A.R.M. Chappel v. The United Kingdom*, application no. 12587/86, 14 July 1987.

Dec. *Borre Arnold Knudsen v. Norway*, application no. 11045/84, 8 March 1985.

Dec. *Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova*, application no. 12282/02, 14 June 2005.

Dec. *Church of X v. The United Kingdom*, application no. 3798/68, 17 December 1968.

Dec. *Firm X v. Switzerland*, application no. 7865/77, 27 February 1979.

Dec. *Institut de Prêtres Français and others v. Turkey*, application no. 28308/95, 19 January 1998.

Dec. *Kubalska i Kubalska-Holuj v. Poland*, application no. 35579/97, 22 October 1997.

Dec. *Swami Omkarananda i Divina Light Centrum v. The United Kingdom*, application no. 8118/77, 19 March 1981.

Dec. *X and Church of Scientology v. Sweden*, application no. 7805/77, 5 May 1979.

Dec. *X v. The United Kingdom*, application no. 8160-78, 12 March 1981.

Eweida and Others v. The United Kingdom, applications nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10, 15 January 2013.

Hasan and Chaush v. Bulgaria [Grand Chamber], application no. 30985/96, 26 October 2000.

Holy Synod of The Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and Others v. Bulgaria, applications nos. 412/03 and 35677/04, 22 January 2009.

Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia, application no. 302/02, 10 June 2010.

Kimlya and Others v. Russia, applications nos. 76836/01 and 32782/03, 1 March 2010.

Kokkinakis v. Greece, application no. 14307/88, 25 May 1993.

Kustannus Oy Vapaa Ajatteliija AB and Sudstrom v. Finland, application no. 20471/92, 15 April 1996.

Lautsi and Others v. Italy [Grand Chamber], application no. 30814/06, 18 March 2011.

Leela Forderkreis and Others v. Germany, application no. 58911/00, 6 November 2008.

Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary, applications nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12, 8 April 2014.

Manoussakis and Others v. Greece, application no. 18748/91, 26 September 1996.

Masaev v. Moldova, application no. 6303/05, 12 May 2009.

Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova, application no. 45701/99, 13 December 2001.

Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, application no. 72881/01, 5 October 2006.

Otto Preminger Institute v. Austria, application no. 13470/87, 20 September 1994.

Pentidis and Others v. Greece, application no. 20323/92, 9 June 1997.

Regionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria, application no. 40825/98, 5 July 2005.

Supreme Holy Council of the Muslim Community v. Bulgaria, application no. 39023/97, 16 December 2004.

The Holy Monasteries v. Greece, application no. 13092/87 and 13984/88, 9 December 1994.

Verein „Kontakt-Information-Therapie” (KIT) i Siegfried Hagen przeciw Austrii, application no. 11921/86, 12 October 1988.

X and Y v. The Netherlands, application no. 8978/80, 26 March 1985.

Trybunału Konstytucyjnego

Orzeczenie TK z dnia 30 stycznia 1991 r., K 11/90, OTK 1991, nr 1, poz. 2.

Orzeczenie TK z dnia 24 czerwca 1997 r., K 21/96, OTK 1997, nr 2, poz. 23.

Sądu Najwyższego

Orzeczenie SN z dnia 25 października 1956 r., I CR 708/55, Legalis nr 11571.

Postanowienie SN z dnia 30 maja 1969 r., II CZ 54/69, OSP 1971, nr 2, poz. 32.

Postanowienie SN z dnia 15 lipca 2010 r., III SW 124/10, Lex nr 707759.

Postanowienie SN z dnia 28 stycznia 2015 r., I CSK 533/14, Lex nr 1648177.

Postanowienie SN z dnia 16 kwietnia 2015 r., I CSK 396/14, Lex nr 1712802.

Postanowienie SN z dnia 13 stycznia 2016 r., II CZ 95/15, OSNC-ZD 2017, nr 3, poz. 44.

Postanowienie SN z dnia 17 marca 2016 r., sygn. akt II CZ 3/16, Lex nr 2023435.

Postanowienie SN z dnia 12 maja 2016 r., IV CSK 529/15, Lex nr 2080076.

Postanowienie SN z dnia 19 czerwca 2018 r., V CSK 19/18, Lex nr 2508212.

- Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 16 lipca 1993 r., I PZP 28/93, OSNC 1994, nr 1, poz. 2.
- Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 16 października 2009 r., III CZP 54/09, „Biuletyn Sądu Najwyższego”, 2009, nr 10, poz. 7.
- Uchwała SN z dnia 30 grudnia 1971 r., III CZP 87/71, OSNC 1972, nr 6, poz. 104.
- Uchwała SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, OSNKW 2012, nr 11, poz. 112.
- Wyrok SN z dnia 4 lutego 1969 r., I CR 500/67, Lex 6450.
- Wyrok SN z dnia 29 października 1971 r., II CR 455/71, OSNC 1972, nr 4, poz. 77.
- Wyrok SN z dnia 2 listopada 1974 r., I CR 610/74, Lex nr 7611.
- Wyrok SN z dnia 8 stycznia 1976 r., I CR 237/75, Lex nr 63846.
- Wyrok SN z dnia 16 stycznia 1976 r., II CR 692/75, OSNC 1976, z. 11, poz. 251.
- Wyrok SN z dnia 25 maja 1977 r., I CR 159/77, Lex nr 70901.
- Wyrok SN z dnia 10 czerwca 1977 r., II CR 187/77, Lex nr 7947.
- Wyrok SN z dnia 11 grudnia 1980 r., sygn. akt I PR 62/80, Lex nr 8288.
- Wyrok SN z dnia 14 listopada 1986 r., II CR 295/86, OSNCP 1988, nr 2–3, poz. 40.
- Wyrok SN z dnia 30 maja 1988 r., I CR 124/88, OSNC 1989, nr 5, poz. 87.
- Wyrok SN z dnia 16 września 1990 r., I PRN 38/90, Lex nr 13181.
- Wyrok SN z dnia 14 grudnia 1990 r., I CR 529/90, OSNC 1992, nr 7–8, poz. 136.
- Wyrok SN z dnia 26 września 1991 r., II CR 753/90, PS 1993, nr 1, s. 91–92.
- Wyrok SN z dnia 11 marca 1997 r., III CKN 33/97, OSNC 1997, nr 6–7, poz. 93.
- Wyrok SN z dnia 28 października 1998 r., II CKN 25/98, OSNC 1999, nr 4, poz. 80.
- Wyrok SN z dnia 28 maja 1999 r., I CKN 16/98, OSNC 2000, nr 2, poz. 25.
- Wyrok SN z dnia 15 listopada 2000 r., III CKN 473/00, Lex nr 51881.
- Wyrok SN z dnia 26 października 2001 r., V CKN 195/01, Lex 53107.
- Wyrok SN z dnia 9 maja 2002 r., II CKN 740/00, Lex nr 1147737.
- Wyrok SN z dnia 23 maja 2002 r., IV CKN 1076/00, OSNC 2003, nr 9, poz. 121.
- Wyrok SN z dnia 12 czerwca 2002 r., III CKN 618/00, OSNC 2003, nr 6, poz. 84.
- Wyrok SN z dnia 7 marca 2003 r., I CKN 100/01, Lex nr 83833.
- Wyrok SN z dnia 28 marca 2003 r., V CSK 308/02, OSNC 2004, nr 5, poz. 82.
- Wyrok SN z dnia 21 października 2003 r., I PK 414/02, Lex nr 124489.
- Wyrok SN z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, OSNC 2005, nr 4, poz. 69.
- Wyrok SN z dnia 9 czerwca 2005 r., III CK 622/04, Lex nr 180853.
- Wyrok SN z dnia 7 lipca 2005 r., V CK 868/04, Lex nr 196405.
- Wyrok SN z dnia 29 września 2005 r., III CK 76/05, Legalis nr 1327427.
- Wyrok SN z dnia 10 listopada 2005 r., V CK 314/05, Lex nr 186727.
- Wyrok SN z dnia 21 września 2006 r., I CSK 118/06, OSNCP 2007, nr 5, poz. 77.
- Wyrok SN z dnia 26 października 2006 r., I CSK 169/06, Lex nr 607233.
- Wyrok SN z dnia 11 stycznia 2007 r., II CSK 392/06, OSP 2009, nr 5, poz. 55.
- Wyrok SN z dnia 12 stycznia 2007 r., IV CSK 286/06, Lex nr 284605.
- Wyrok SN z dnia 9 lutego 2007 r., III CSK 411/06, OSNC 2008, nr 1, poz. 9.
- Wyrok SN z dnia 7 marca 2007 r., II CSK 493/06, Lex nr 278669.
- Wyrok SN z dnia 14 maja 2009 r., I CSK 440/08, Lex nr 511034.

- Wyrok SN z dnia 7 października 2009 r., III CSK 39/09, Lex nr 532155.
 Wyrok SN z dnia 24 maja 2011 r., I PK 299/10, Legalis nr 348448.
 Wyrok SN z dnia 9 grudnia 2011 r., II PK 64/11, OSNP 2012, nr 23–24, poz. 282.
 Wyrok SN z dnia 18 października 2012 r., V CSK 427/11, Lex nr 1294178.
 Wyrok SN z dnia 5 kwietnia 2013 r., III CSK 198/12, OSNC 2013, nr 12, poz. 141.
 Wyrok SN z dnia 20 września 2013 r., sygn. akt II CSK 1/13, Lex nr 1388592.
 Wyrok SN z dnia 20 listopada 2013 r., I CSK 66/13, Lex nr 1522074.
 Wyrok SN z dnia 22 stycznia 2015 r., I CSK 16/14, Lex nr 1621771.
 Wyrok SN z dnia 14 maja 2015 r., II CSK 768/14, OSNC 2015, nr 11, poz. 132.
 Wyrok SN z dnia 20 kwietnia 2016 r., V CSK 479/15, Lex nr 2053648.
 Wyrok SN z dnia 28 kwietnia 2016 r., V CSK 486/15, Lex nr 2041120.
 Wyrok SN z dnia 29 marca 2017 r., I CSK 450/16, Lex nr 2375934.
 Wyrok SN z dnia 12 grudnia 2017 r., IV CSK 131/17, Lex nr 2439124.
 Wyrok SN z dnia 23 maja 2019 r., III PK 72/18, Lex nr 2675062.
 Wyrok SN z dnia 18 września 2019 r., IV CSK 297/18, Legalis nr 2245003.

Sądów Apelacyjnych

- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 25 kwietnia 2013 r., I ACa 102/13, Lex nr 1315629.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 25 kwietnia 2014 r., I ACa 30/14, Lex nr 1477016.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 14 sierpnia 2014 r., I ACa 261/14, Lex nr 1506673.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 28 maja 2015 r., I ACa 117/15, Lex nr 1746314.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 września 2015 r., I ACa 403/15, Lex nr 1820409.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 20 listopada 2015 r., I ACa 636/15, Lex nr 1938374.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 18 maja 2016 r., I ACa 54/16, Lex nr 2057783.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 24 sierpnia 2017 r., I ACa 195/17, Lex nr 2369668.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 26 listopada 2014 r., V ACa 729/14, Lex nr 1793933.
 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 28 października 2011 r., I ACa 677/11, Lex nr 1129811.
 Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 29 czerwca 1992 r., I ACz 267/92, Lex nr 1680350.

- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 6 sierpnia 2015 r., I ACa 544/15, Lex nr 1916612.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 17 listopada 2016 r., I ACa 835/16, Lex nr 2233055.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 grudnia 2016 r., I ACa 1080/16, Lex nr 2202552.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 grudnia 2018 r., I C 2007/13, Lex nr 2729385.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r., I ACa 612/98, Lex nr 37377.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 18 października 2013 r., I ACa 557/13, Lex nr 1394242.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 24 czerwca 2014 r., I ACa 13/14, Lex nr 1504394.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 7 kwietnia 2015 r., I ACa 1443/14, Lex nr 1679972.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 22 października 2009 r., I ACa 613/09, Lex nr 628205.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 30 marca 2011 r., I ACa 204/11, Lex nr 898639.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 10 lipca 2014 r., I ACa 444/14, Lex nr 1496033.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 25 listopada 2010 r., I ACa 363/10, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 4, s. 195–218.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 sierpnia 2003 r., VI ACa 81/03, OSA 2005, z. 1, poz. 1; „Wokanda”, 2005, nr 1, poz. 33.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 3 czerwca 2003 r., I ACa 1162/02, „Wokanda”, 2004, nr 6, poz. 35.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 lutego 2005 r., VI ACa 752/04, Legalis 76305.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 23 maja 2006 r., VI ACa 1221/05, Lex nr 861430.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 lutego 2007 r., VI ACa 960/06, OSA 2009, Nr 5, poz. 16.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 lutego 2011 r., I ACa 909/10, Lex nr 1120187.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 grudnia 2012 r., VI ACa 1199/11, Lex nr 1312116.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 12 marca 2013 r., I ACa 1034/12, Lex nr 1298984.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 października 2013 r., VI ACa 372/13, Lex nr 1419181.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 22 października 2013 r., I ACa 713/13, Lex nr 1400494.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 9 grudnia 2013 r., I ACa 608/13, Lex nr 1428254.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 listopada 2013 r., VI ACa 657/13, Lex nr 1444945.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 października 2014 r., I ACa 456/14, Lex nr 1554794.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 lipca 2015 r., I ACa 1874/14, Lex nr 1950222.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 31 marca 2016 r., I ACa 971/15, Lex nr 2041824.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 18 maja 2017 r., I ACa 380/16, Lex nr 2402412.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 czerwca 2017 r., VI ACa 1711/14, Lex nr 2369733.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 20 stycznia 2020 r., V ACa 569/19, Lex nr 2784482.

Sądów Okręgowych

Wyrok Sądu Okręgowego w Legnicy z dnia 2 listopada 2017 r., I C 16/14, Lex nr 2436707.

Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 24 lutego 2015 r., I C 726/13, Lex nr 1836004.

Wyrok Sądu Okręgowego w Szczecinie z dnia 26 marca 2010 r., I C 28/10, Lex nr 1135961.

Naczelnego Sądu Administracyjnego

Wyrok NSA z dnia 22 grudnia 2004 r., OSK 959/04, Lex nr 837789.

Wyrok NSA z dnia 3 marca 2010 r., II OSK 498/09, Lex nr 597644.

Wyrok NSA z dnia 14 października 2014 r., II OSK 200/13, Lex nr 1769946.

Wyrok NSA z dnia 21 stycznia 2015 r., II OSK 1492/13, Lex nr 1769880.

Wyrok NSA z dnia 3 kwietnia 2017 r., II OSK 2880/15, Lex nr 2337648.

Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie

Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 26 marca 2004 r., I SA 2188/03, Lex nr 708414.

Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 5 grudnia 2008 r., I SA/WA 948/08, Lex nr 557056.

- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 11 października 2012 r., I SA/Wa 645/12, Lex nr 1248113.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 5 lutego 2013 r., I SA/Wa 1519/12, Lex nr 1277922.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 2 czerwca 2015 r., I SA/Wa 478/15, Lex 1818667.

Literatura

- Aślanowicz M., *Ustawa o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym. Komentarz*, Warszawa 2019, dostęp przez Legalis.
- Balcarczyk J., *Prawo do wizerunku i jego komercjalizacja*, Warszawa 2009.
- Borecki P., *Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych we współczesnym prawie polskim*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 15, s. 85–109.
- Borecki P., *Rejestracja nowych związków wyznaniowych. Uwagi na tle orzecznictwa Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawach tzw. niezależnych gmin żydowskich*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”, 2018, nr 2, s. 85–95.
- Borecki P., *W sprawie pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej. Glosa do wyroku SN z dnia 9 lutego 2007 r., III CSK 411/06*, „Glosa”, 2020, nr 2, s. 116–127.
- Borecki P., Pudzianowska D., *Glosa do wyroku z 3 XI 2009 w sprawie Lautsi v. Włochy, skarga nr 30814/06*, PiP 2010, nr 4, s. 124–129.
- Brzozowski W., *Glosa do wyroku ETPC z dnia 18 marca 2011 r., 30814/06*, PiP 2011, nr 11, s. 121.
- Buchalska J., *Dobra osobiste osób prawnych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona*, red. M. Romańska, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis.
- Cieśla A., *Prywatność osoby prawnej jako jedno z jej dóbr osobistych*, „Rejent”, 2007, nr 4, s. 148–161.
- Cisek A., *Dobra osobiste i ich niemajątkowa ochrona w kodeksie cywilnym*, Acta Universitatis Wratislaviensis: Prawo, t. 167, Wrocław 1989.
- Czepit S., Pohl Ł., *Glosa do uchwały SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12*, PiP 2014, nr 10, s. 131–140.
- Dudek D., Stanisław P., *Opinia prawna w sprawie wniosku grupy posłów o usunięcie krzyża z sali posiedzeń plenarnych Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych”, 2011, nr 4, s. 88–104.
- Dziurda M., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Część Ogólna. Komentarz do wybranych przepisów*, red. J. Gudowski, Lex/el. 2018.
- Frąckowiak J., *Dobra osobiste osoby prawnej*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1193.

- Frąckowiak J., *Ochrona dóbr osobistych jednostek organizacyjnych niebędących osobami*, [w:] *Współczesne problemy prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marii Poźniak-Niedzielskiej*, red. A. Kidyba, R. Skubisz, Warszawa 2007, s. 65–77.
- Gniewek E., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, dostęp przez Legalis.
- Gorczyński G., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2018, dostęp przez Lex.
- Granecki P., *Dobra osobiste w prawie polskim – zagadnienie dóbr osobistych osób prawnych*, PS 2002, nr 5, s. 3–16.
- Grzeszak T., *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, PS 2018, nr 4, s. 7–41.
- Grzybczyk K., *Naruszenie dobra osobistego w reklamie*, „Rejent”, 1999, nr 9, s. 119–135.
- Grzybowski S., *Ochrona dóbr osobistych wg przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957.
- Hambura S., Muszyński M., *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001.
- Hau M., *O potrzebie utworzenia rejestru wyznaniowych osób prawnych*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2020, t. 12, s. 37–59.
- Hucal M., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2012.
- Jabczuga-Kurek M., *Legitymacja czynna członka zbiorowości w nietypowych sprawach o ochronę czci i dobrego imienia*, [w:] *Usus magister est Optimus. Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi*, red. B. Jelonek-Jarco, R. Kos, J. Zawadzka, Warszawa 2016, s. 67–77.
- Jaworski T., Radzimierski P., *Ustawa o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym. Komentarz*, Warszawa 2010, dostęp przez Legalis.
- Kacprzyk W., *Prawo do prywatności w prawie kanonicznym i w prawie polskim. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2008.
- Kamiński I., *Nakaz obecności krzyża we włoskiej szkole – glosa do wyroku ETPCz z 3.II.2009 r. w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 3, s. 40–47.
- Kidyba A., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część Ogólna*, wyd. 2, red. A. Kidyba, Warszawa 2012, dostęp przez Lex.
- Klimkiewicz J., *Glosa do postanowienia SN z dnia 30 maja 1969 r., II CZ 54/69*, OSP 1971, nr 2, poz. 32.
- Koczanowski J., *Zakres i środki ochrony dóbr osobistych osób prawnych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym*, red. J.S. Piąkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 265–288.
- Koredczuk J., *Niezgodność działania kościołów lub innych związków wyznaniowych z przepisami prawa*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa*

- Wyznaniowego. *Gniezno 11–12 IX 2010*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 57–65.
- Kotowicz B., Słaby M., *Rozszerzenie zakresu przedmiotowego ustawy z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”, 2017, nr 7, s. 10–14.
- Kowalski M., *Glosa do wyroku SN z 21.09.2006 r., I CSK 118/06*, „Palestra”, 2008, nr 1–2, s. 311–317.
- Kowalski M., *Kolejny strasburski kamień milowy? – komentarz do wyroku ETPCz w sprawie Lautsi v. Włochom*, „Europejski Przegląd Sądowy”, 2010, nr 3, s. 48–51.
- Kowalski M., *Powrót czarnoksiężnika – uwagi na tle Wielkiej Izby ETPCz z 18.03.2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom*, „Forum Prawnicze”, 2011, nr 4–5, s. 19–29.
- Krauss J., Modrzejewska M., *Glosa do wyroku SN z dnia 14 grudnia 1990 r., I CR 529/90*, PS 1991, nr 4, s. 98–108.
- Krukowski J., *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000.
- Krukowski J., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006.
- Księżak P., *Komentarz do art. 43, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz. Część Ogólna*, wyd. 2, red. M. Pyziak-Szafnicka, P. Księżak, Warszawa 2014, dostęp przez Lex.
- Kubiak-Cyrul A., *Dobra osobiste osób prawnych*, Zakamycze 2005.
- Kubiak-Cyrul A., *Komentarz do art. 43, [w:] Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis.
- Kulesza W., *Zniesławienie i zniewaga. Ochrona czci i godności osobistej człowieka w polskim prawie karnym – zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1984.
- Lewandowski P., *O relacji dóbr osobistych osób prawnych i osób fizycznych*, „Studia Prawnoustrojowe”, 2019, nr 46, s. 231–243.
- Liżyńska K., *Kwalifikowana postać przestępstwa pomówienia a ochrona wolności słowa*, PiP 2012, nr 9, s. 98–107.
- Maciejewska-Szałas M., *Organizacje pozarządowe i formy ich uczestnictwa w postępowaniu cywilnym*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, 2017, t. 38, s. 121–135.
- Majchrzak B., *Charakter prawny wpisu do rejestru związków wyznaniowych*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 6, s. 45–55.
- Malarewicz-Jakubów A., *Udział organizacji pozarządowych w indywidualnych sprawach osób fizycznych jako przykład przenikania prawa publicznego i prywatnego*, „Studia Prawno-Ekonomiczne”, 2016, t. 50, s. 115–122.
- Malesa W., Wawraszek A., *Rejestr wyznaniowych osób prawnych – wybrane zagadnienia na przykładzie jednostek Kościoła katolickiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 17, s. 275–309.
- Matlak A., *Cywilnoprawna ochrona wizerunku*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego”, 2004, z. 2, s. 317–358.
- Matys J., *Dobra osobiste osób prawnych i ich niemajątkowa ochrona*, „Monitor Prawniczy”, 2006, nr 10, s. 521–529.

- Mezglewski A., Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007.
- Mezglewski A., *Opinia prawna dotycząca problemu obowiązywania prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w obrocie prawnym*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2011, t. 3, s. 251–258.
- Mezglewski A., *Utworzenie oraz rejestracja związku wyznaniowego jako przejawy wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2015, t. 18, s. 123–133.
- Misztal H., *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 66–73.
- Misztal H., *Osobowość cywilnoprawna kościołów i innych związków wyznaniowych*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 141–157.
- Misztal H., Stanisławski P., *Wolność wyznania a symbole religijne w życiu publicznym państwa świeckiego*, „Annales Canonici”, 2010, t. 6, s. 37–55.
- Morawski L., *Opinia w sprawie wniosku grupy posłów o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych”, 2011, nr 4, s. 105–112.
- Nazaruk P., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019, dostęp przez Lex.
- Niedośpiął M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r.*, sygn. I ACa 612/98, „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych”, 2007, nr 7, s. 77–95.
- Nowicka A., *Pomawianie a cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych*, [w:] *Prawnokrane granice dopuszczalnego pomawiania*, red. A.J. Szwarc, Poznań 2008, s. 25–71.
- Ożóg M., *Rejestrowanie kościołów i innych związków wyznaniowych w trybie administracyjnym*, „Forum Prawnicze”, 2015, s. 23–40.
- Panowicz-Lipska J., *Majątkowa ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1975.
- Parchomiuk J., *Udostępnianie informacji publicznej przez organy kościelnych osób prawnych w Polsce*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2020, t. 12, s. 125–150.
- Partyk A., *Linie orzecznicze – Symboliczne oznaczenia osób prawnych i fizycznych jako dobra osobiste*, Lex/el. 2014.
- Partyk A., *Linie orzecznicze – Wizerunek osoby prawnej jako jej dobro osobiste*, Lex/el. 2014.
- Pazdan M., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1-449*¹⁰, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis.
- Pietrzak M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r.*, (sygn. akt I ACa 612/98), „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 3, s. 108–113.
- Pietrzak M., *Prawo kanoniczne w polskim systemie prawnym*, PiP 2006, nr 8, s. 16–31.
- Pietrzak M., *Prawo wewnętrzne (kanoniczne) kościołów i związków wyznaniowych w polskim systemie prawnym*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa*

- Wyznaniowego. *Gniezno 11–12 IX 2010*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 137–150.
- Piotrowski R., *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych”, 2011, nr 4, s. 55–77.
- Piszczyńska-Czapla M., *Rejestr kościołów i związków wyznaniowych*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego. Gniezno 11–12 IX 2010*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 151–166.
- Plisiecki M., *Standardy świeckości przy rejestrowaniu związków wyznaniowych*, [w:] *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Lublin 2013, s. 121–131.
- Plisiecki M., *Wyznaniowa osoba prawna w prawie polskim*, Warszawa 2013.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019.
- Rakiewicz F., *Poczucie tożsamości narodowej jako dobro osobiste w świetle polskiego prawa cywilnego*, cz. 1, „*Studia Prawa Prywatnego*”, 2011, z. 2, s. 91–114, cz. 2, „*Studia Prawa Prywatnego*”, 2011, z. 3–4, s. 67–106, cz. 3, „*Studia Prawa Prywatnego*”, 2012, z. 1, s. 57–96.
- Rakoczy B., *Glosa do wyroku SN z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03*, PS 2006, nr 10, poz. 156.
- Rataj K., Skiba N., Szczepanek P., *Katalog dóbr osobistych w Kodeksie cywilnym*, [w:] *Dobra osobiste*, red. I. Lewandowska-Malec, Warszawa 2017, dostęp przez Legalis.
- Rączka P., Zemła M., *Procedura rejestracji Kościołów i innych związków wyznaniowych w Polsce na przykładzie wspólnoty Kościoła Łatającego Potwora Spaghetti – studium administracyjnoprawne*, „*Studia Prawnicze*”, 2019, nr 3, s. 7–35.
- Riedl K., *Naruszenie dobrego imienia osoby prawnej poprzez wypowiedzi dotyczące powiązanych z nią osób fizycznych*, „*Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego*”, 2017, nr 1, s. 136–160.
- Rudnicki S., *Ochrona dóbr osobistych na podstawie art. 23 i 24 k.c. w orzecznictwie Sądu Najwyższego w latach 1985–1991*, PS 1992, nr 1, s. 31–69.
- Rybczyńska J.A., Płoska-Pecio M., *Działania prawne w interesie publicznym (litygacja strategiczna) jako forma działania organizacji ochrony praw człowieka*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, 2005, t. 12, sectio K, s. 99–115.
- Safjan M., *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „*Kwartalnik Prawa Prywatnego*”, 2002, z. 1, s. 223–246.
- Schimanek-Walicka D., *Ochrona znaków odróżniających w Internecie*, „*Monitor Prawniczy*”, 2001, nr 12, s. 634–638.
- Sieńczyło-Chlabicz J.D., *Naruszenie prywatności osób publicznych przez prasę. Analiza cywilnoprawna*, Kraków 2006.
- Sieradzka M., *Glosa do postanowienia SN z 28.01.2015 r., ICSK 533/14*, Lex/el. 2015.

- Skubisz R., *Glosa do wyroku SN z dnia 14 grudnia 1990 r.*, I CR 529/90, PS 1992, nr 11, s. 107–116.
- Skubisz R., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 września 1991 r.*, II CR 753/90, PS 1993 nr 1, s. 93–98.
- Sobański R., *Prawo kanoniczne a krajowy porządek prawny*, PiP 1999, nr 6, s. 3–17.
- Sobański R., *Osoba prawna in utroque foro*, [w:] *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. W. Popiołek, L. Ogiełło, M. Szpunar, Zakamycze 2005, s. 1355–1365.
- Sobczyk P., *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013.
- Sobolewski P., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, dostęp przez Legalis.
- Sroka T., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z 29 października 2012 r.*, sygn. akt I KZP 12/12, „Zeszyty Prawnicze”, 2012, nr 4, s. 47–61.
- Stanisz P., *Naczelne zasady instytucjonalnych relacji państwo-kościół*, [w:] A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, wyd. 3, Warszawa 2011, s. 74–88.
- Stefanicki R., *Ochrona oznaczeń identyfikujących. Glosa do wyroku SN z dnia 28 października 1998 r.*, II CKN 25/98, „Przegląd Prawa Handlowego”, 2000, nr 12, s. 43–48.
- Szczech T., *Rejestracja kościołów i związków wyznaniowych – przywilej czy instrument kontroli?*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Pamiętnik VII Zjazdu Katedr i Wykładowców Prawa Wyznaniowego. Gniezno 11–12 IX 2010*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 223–229.
- Szczepaniak R., *Komentarz do art. 43*, [w:] *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018, dostęp przez Legalis.
- Szpunar A., *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979.
- Ślęzak P., *Ochrona prawa do wizerunku*, Katowice 2009.
- Świątczak K., *Dobra osobiste osób prawnych w polskim prawie cywilnym*, Łódź 2020.
- Tenenbaum-Kulig M., *Problematyka wartości religijnych w kontekście dóbr osobistych osób prawnych*, [w:] *Aktualne zagadnienia prawa prywatnego*, red. E. Marszałkowska-Krześ, Wrocław 2012, s. 171–191.
- Traple E., *Dobra osobiste w reklamie*, [w:] *Prawo reklamy i promocji*, red. E. Traple, Warszawa 2007, s. 822–831.
- Walencik D., *Fundacje zakładane przez osoby prawne Kościoła katolickiego w Polsce a fundacje pobożne*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 16, s. 65–91.
- Walencik D., *Opinia prawna w sprawie nabycia osobowości prawnej przez dom zakonny Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu z siedzibą w Żarkach*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2011, t. 3, s. 259–268.
- Walencik D., *Prawo kanoniczne (wewnętrzne) związków wyznaniowych a prawo polskie*, „Przegląd Sądowy”, 2013, nr 5, s. 11–25.

- Walencik D., *Opinia prawna w sprawie osobowości prawnej Katolickiego Urzędu Parafialnego w Żyglinie i następstwa prawnego po nim*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2016, t. 8, s. 221–257.
- Walencik D., *Kuria diecezjalna jako uczestnik powszechnego obrotu prawnego?*, „Prawo Kanoniczne”, 2019, nr 1, s. 25–51.
- Walencik D., Leszczyński A., *Organizacja i status prawny staroobrzędowej gminy wyznaniowej w Suwałkach*, [w:] *Człowiek – Państwo – Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 641–674.
- Walencik D., *Wyodrębnione jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego w przepisach prawa podatkowego. Stan de lege lata i postulaty de lege ferenda*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2021, t. 13 [w druku].
- Wałachowska M., *Cywilne prawo – ochrona dóbr osobistych osób prawnych – teoria organów osoby prawnej. Glosa do wyroku SN z dnia 11 stycznia 2007 r., II CSK 392/06*, OSP 2009, nr 5, poz. 55.
- Weiler J.H.H., *Państwo i naród, kościół, meczet, synagoga – nieunikniona debata*, „Forum Prawnicze”, 2011, nr 3, s. 37–45.
- Wierciński J., *Glosa do wyroku SN z dnia 21 września 2006 r.*, OSP 2009, nr 10, poz. 107.
- Wieruszewski R., *Opinia na temat wniosku Klubu Poselskiego Ruch Palikota o wydanie zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych”, 2011, nr 4, s. 78–87.
- Wiszniewska I., *Polskie prawo reklamy*, Warszawa 1989.
- Wiśniewski A., *Glosa do wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. oraz z 18 marca 2011 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy”, 2011, nr 5, s. 170–184.
- Wiśniewski A., *Wolność zrzeszania się a granice wolności sumienia i wyznania*, [w:] *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012, s. 243–258.
- Wiśniewski L., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 28 października 1998 r., I ACa 612/98*, „Przegląd Sejmowy”, 2000, nr 3, s. 105–108.
- Włodarczyk W., *Naruszenie nazwy osoby prawnej jako jej dobra osobistego. Glosa do wyroku SN z dnia 28 października 1998 r., II CKN 25/98*, PiP 2000, nr 8, s. 109–112.
- Woch E., *Dobra osobiste osób prawnych*, [w:] *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 199–244.
- Zawiślak M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 25 listopada 2010 r., I ACa 363/10*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2012, t. 5, s. 209–216.

Inne

- Instrukcja dotycząca zakresu i sposobu uzyskania osobowości prawnej przez instytucje kościelne na podstawie prawa polskiego z dnia 15 czerwca 2000 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2000, t. 5, s. 41–43.
- Instrukcja dotycząca sposobu powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej z dnia 31 sierpnia 2014 r., „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2014, t. 2, s. 86–87.
- Instrukcja z dnia 13 marca 2000 r. dotycząca sposobów powiadamiania organów państwowych o uzyskaniu osobowości prawnej przez terytorialne i personalne instytucje kościelne, „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, 2000, t. 4, s. 35–40.
- Rejestr kościołów i innych związków wyznaniowych, [online:] <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> (dostęp: 2.11.2020 r.).
- Sejm Rzeczypospolitej Polskiej VII Kadencji, Druk nr 1715 – Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo telekomunikacyjne, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=AB-68C058318BDB2DC125815A002572D1> (dostęp: 22.11.2020 r.).
- Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie zwalczania mowy nienawiści w Internecie z dnia 17 maja 2016 r., <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie%20do%20Ministra%20Sprawiedliwosci%20ws%20zwalczania%20mowy%20nienawisci%20w%20internecie%2017.05.2016.pdf> (dostęp: 22.11.2020 r.).
- Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości w sprawie art. 212 Kodeksu karnego z dnia 1 września 2016 r., <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/art%20212%20wyst%C4%85pienie%20do%20Ministra%20Sprawiedliwosci%20w%20wrze%C5%9Bniu%202016.pdf> (dostęp: 22.11.2020 r.).
- Ekspertyza w sprawie rejestracji wspólnot religijnych względnie innej formy wprowadzania tych podmiotów do obrotu prawnego w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej poza Polską (wykonana przez ekspertów powołanych przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego)*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 6, s. 203–277.

Streszczenie

Celem tej ekspertyzy jest, po pierwsze, analiza orzecznictwa i poglądów doktryny w zakresie ochrony dóbr osobistych grupy osób fizycznych – członków wspólnot wyznaniowych, a także wyznaniowych osób prawnych. Z tym drugim zagadnieniem wiąże się problem braku publicznego rejestru wyznaniowych osób prawnych. Po drugie, sformułowanie postulatów pod adresem prawodawcy

i całego systemu prawnego w Polsce w zakresie przeciwdziałania przestępczości dotyczącej wolności sumienia i wyznania, a także zgłoszenie propozycji zmian obowiązujących przepisów poprzez:

- przyznanie wprost w odpowiednich przepisach legitymacji czynnej członkom zbiorowości (grupie wyznawców);
- doprecyzowanie przepisów dotyczących dochodzenia roszczeń w przypadku naruszenia dóbr osobistych wyznaniowych osób prawnych;
- wprowadzenie możliwości dochodzenia roszczeń związanych z naruszeniem dóbr osobistych w jeszcze szerszym zakresie niż obecnie, w ramach ustawy z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym;
- wprowadzenie możliwości składania tzw. ślepego pozwu;
- rozszerzenie katalogu spraw, w których organizacje pozarządowe, których zadanie statutowe nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, mają uprawnienie wytaczania powództw na rzecz osób fizycznych za ich zgodą lub przystąpienia do toczącego się postępowania po ich stronie o sprawy o ochronę dóbr osobistych;
- obniżenie opłat w przypadku pozwów o ochronę dóbr osobistych;
- wprowadzenie obowiązku prowadzenia w formie elektronicznej jednego, centralnego, powszechnie dostępnego rejestru kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych oraz ich jednostek organizacyjnych i zamieszczenia go na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych.

Zmiany te zmierzają do zapewnienia skuteczniejszej ochrony wolności sumienia i wyznania, w tym ochrony przed prześladowaniem na tle religijnym oraz dyskryminacją.

Słowa kluczowe: wolność sumienia i wyznania, dyskryminacja, ochrona dóbr osobistych, rejestr kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych oraz ich jednostek organizacyjnych

Summary

Civil law protection of collective freedom of conscience and religious freedom.

De lege lata state and de lege ferenda postulates

The purpose of this analysis is, first of all, to analyse judicature and views of doctrine concerning protection of personal rights of natural persons – members of religious communities as well as religious legal persons. The latter issue is related to the problem of lack of a public register of religious legal persons. Secondly, the article seeks to formulate postulates for the legislator and the entire legal system in Poland concerning prevention of crime related to freedom of conscience and

religion, as well suggest changes to the binding regulations introduced by the following:

- ♦ Direct granting, by appropriate regulations, of locus standi for members of communities (a group of the faithful).
- ♦ Clarification of regulations concerning assertion of claims in case of infringement of personal rights of religious legal persons.
- ♦ Introduction of a possibility of assertion of claims related to infringement of personal rights more extensively than currently, under the Act from December 17, 2009 on assertion of claims in group proceedings.
- ♦ Introduction of a possibility of a so-called blind lawsuit.
- ♦ Extension of a catalogue of cases in which non-governmental organisations, the statutory task of whom does not include commercial activity, are entitled to bring proceedings in favour of natural persons with their consent, or join in pending proceedings on their side in cases concerning the protection of personal rights.
- ♦ Reduction of charges in cases of claims concerning the protection of personal rights.
- ♦ Introduction of a duty to keep an electronic, single, central and publicly available register of churches, religious associations or religious communities and their organisational units, and to put it on the page of the Public Information Bulletin by the minister responsible for religious confessions and national and ethnic minorities.

These changes seek to secure more effective protection of freedom of conscience and religious freedom, including protection against religious persecution and discrimination.

Keywords: freedom of conscience and religious freedom, discrimination, protection of personal rights, register of churches, religious associations or religious communities

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy. Stan *de lege lata* oraz postulaty *de lege ferenda*

1. Wstęp

Zarówno wolność religijna, jak i prawo do pracy to podstawowe elementy systemu praw człowieka. Dzięki pracy i otrzymywanemu za nią wynagrodzeniu człowiek może zapewnić sobie i swojej rodzinie byt materialny. W tym systemie zauważyć można gradację praw człowieka, wśród których wolność religijna ma fundamentalny charakter¹. Jednocześnie celem różnych religii jest życie wieczne, które wykracza poza zakres doczesny. W konsekwencji wierny takiej religii koncentruje się na osiągnięciu życia wiecznego, korzystając właśnie z wolności religijnej. Osoba taka nie jest jednak odizolowana od reszty społeczeństwa i jako jego członek pełni w nim różne funkcje, w tym może wykonywać pracę.

Pojawia się zatem zagadnienie relacji wolności religijnej i stosunku pracy. Należy zwrócić uwagę nie tylko na prawa i obowiązki pracownika, ale również na prawa i obowiązki pracodawcy jako drugiej strony tego stosunku prawnego, który podlega nieustannej ewolucji, w szczególności od XIX w. w wyniku dynamicznego rozwoju przemysłu. Istotne zmiany miały miejsce także w XX w. i mają nadal w wieku obecnym, w których rozwój technologii ma olbrzymi wpływ na funkcjonowanie jednostki, społeczeństwa i państwa, nie wykluczając relacji w ramach stosunku pracy. Przykładowo można wskazać chociażby na rozwój w zakresie komunikacji, śledzenia aktywności czy też portali społecznościowych grupujących również pracowników i pracodawców.

¹ Gradacja praw człowieka jest konsekwencją gradacji wartości, na którą wskazywał m.in. Trybunał Konstytucyjny. Por. także wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2008 r., sygn. akt K 44/07, Dz.U. z 2008 r. Nr 177, poz. 1095.

Pojawia się zatem pytanie: czy w ramach tak szerokiej dynamiki zmian wolność religijna podlega kolejnym ograniczeniom, czy też jest wręcz przeciwnie? Ponadto należy rozważyć również kwestię ewentualnej ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy.

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie zatem analiza ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy rozumianego na potrzeby niniejszego wywodu jako zatrudnienie na podstawie umowy o pracę i sformułowanie odpowiednich wniosków *de lege ferenda*.

2. Podstawy ochrony wolności religijnej

W pierwszej kolejności należy ustalić kwestie zasadnicze poprzez odpowiedź na pytania: czy osobie wykonującej obowiązki pracownika w ogóle przysługuje w ramach stosunku pracy wolność religijna, a jeśli tak, to na jakiej podstawie? Czy podstawa ta jest zależna od samego pracownika, pracodawcy, ustawodawcy, a może ma ona charakter naturalny i jest jedynie uznawana w ramach danego porządku prawnego? Czy wolność ta wynika tylko z normy prawnej, czy też norma ta ma umocowanie w aksjologii?

Wobec ogólnych założeń polskiego porządku prawnego należy przyjąć, że prawo pracy nie ma charakteru wyczerpującego i nie jest ono odizolowane zarówno od innych źródeł prawa powszechnie obowiązującego, jak również aksjologii konstytucyjnej². Normy prawa pracy należy interpretować przy zastosowaniu złożonej wykładni. Ograniczenie się wyłącznie do wykładni leksykalnej może prowadzić do błędnych wniosków z uwagi na pominięcie w takim przypadku m.in. prawa konstytucyjnego czy też prawa wyznaniowego. W szczególności w tym ostatnim przypadku należy zwrócić uwagę, że kwestia uzewnętrzniania przekonań religijnych jest traktowana w doktrynie prawa wyznaniowego jako złożony problem. W związku z tym warto przedstawić wybrane źródła prawa wraz z odniesieniem się do kwestii ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy.

² Prawo i aksjologia nie są od siebie odizolowane. Por. także wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 listopada 2001 r., sygn. akt U 1/01, Dz.U. z 2001 r. Nr 131, poz. 1477.

Punktem wyjścia do ustalenia podstaw ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy jest uznanie godności osoby ludzkiej. Przy formułowaniu treści konstytucji i uznaniu aksjologii konstytucyjnej brano pod uwagę również obowiązujące standardy prawa międzynarodowego³. W prawie tym wolność religijną wywodzi się *explicite* z uznania godności osoby ludzkiej⁴. Zgodnie z kluczowym wstępem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.:

Zważywszy, że uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie, zważywszy, że brak poszanowania i pogarda dla praw człowieka doprowadziły do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły sumieniem ludzkości, a nadejście świata, w którym ludzie będą korzystać z wolności słowa i przekonań oraz wolności od strachu i niedostatku, ogłoszono jako najwznioślejszy cel człowieka⁵.

Sama koncepcja godności powstała przed powojennymi aktami prawa międzynarodowego. Warto zwrócić przy tym uwagę na uznanie godności w poszczególnych religiach, w tym w chrześcijaństwie⁶.

³ Por. także orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 stycznia 1991 r., sygn. akt K 11/90.

⁴ Por. także J. Krukowski, *Godność ludzka podstawą praw i wolności człowieka w umowach międzynarodowych*, [w:] *Kultura i Prawo. Materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat Podstawy jedności europejskiej*. Lublin, 23–25 września 1998 r., J. Krukowski, O. Theisen (red.), Lublin 1999, s. 178–200; F.J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001; K. Orzeszyna, *Godność jako źródło praw człowieka*, [w:] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, Warszawa 2020, s. 20–30.

⁵ Tekst polski: *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 11. Podobny wywód odnaleźć można w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych: „zważywszy, że zgodnie z zasadami ogłoszonymi w Karcie Narodów Zjednoczonych uznanie przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej stanowi podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie, uznając, że prawa te wynikają z przyrodzonej godności człowieka [...]”. Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

⁶ Por. także T. Ślipko, *Godność osoby ludzkiej*, „Ateneum Kapłańskie”, 1970, 2/362, s. 185–195. W ujęciu komparatystycznym można zwrócić uwagę, że również w prawie kanonicznym wolność religijną wywodzi się z godności osoby ludzkiej. Por. także nr 2 Dekretu o wolności religijnej wydanego pod koniec Soboru Watykańskiego II. *Sacrosanctum Concilium*

W związku z tym uznanie godności osoby ludzkiej jako wartości w obecnie obowiązującej Konstytucji z 1997 r. (art. 30) nie stanowi *novum* w kontekście europejskiej kultury prawnej⁷. Jest wręcz przeciwnie i uwzględnia również polski dorobek w zakresie uznania godności osoby ludzkiej, na który wielki wpływ miała działalność chociażby Pawła Włodkowica. W polskim systemie prawnym zagwarantowano wolność religijną na podstawie norm rangi konstytucyjnej, które zgodnie z art. 87 tejże konstytucji zajmują pierwsze miejsce wśród źródeł prawa powszechnie obowiązującego⁸. W zakresie podmiotowym nie wyłączono pracowników z wolności religijnej na poziomie konstytucyjnym.

Poza samą konstytucją wolność religijna jest chroniona bezpośrednio lub pośrednio przez inne akty normatywne, począwszy od wielostronnych umów międzynarodowych o zasięgu uniwersalnym, w tym takich jak: 1) Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, 2) Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁹, 3) Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie w dniu 25 czerwca 1958 r.¹⁰, 4) Deklaracja Organizacji

Oecumenicum Vaticanum II, Declaratio de libertate religiosa Dignitatis Humanae, 7 XII 1965, AAS 58 (1966) 929–946. Tekst polski: *Deklaracja o wolności religijnej Dignitatis humanae*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 410–421.

⁷ Por. także K. Complak, *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy”, 6 (1998) 5/28, s. 41–52. Takie uznanie można odnaleźć również w innych porządkach prawnych, np. w art. 10 konstytucji Hiszpanii. Por. także A. Mohino, *Sacred Places, Ceremonies, Desecrations and Criminal Protection: Spanish Law and the Roman Legal Framework*, 2019, mps, s. 1–2.

⁸ Zgodnie z art. 53 Konstytucji z 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.): „1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. [...] 5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób. 6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. [...]”. Proklamowanie wolności religijnej nie jest sprzeczne z istotą państwa świeckiego. Przykładowo w Salwadorze trybunał konstytucyjny dokonał poprzez swoje orzecznictwo harmonizacji proklamacji państwa świeckiego i uznanej w konstytucji wolności religijnej. Por. A.M. Artola Figuera, J.S. Mena Arauz, *Religious freedom in El Salvador: Evolution, delimitation and jurisprudential weighting vis-à-vis other rights*, 2019, mps, s. 36.

⁹ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

¹⁰ Dz.U. z 1961 r. Nr 42, poz. 218.

Narodów Zjednoczonych o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych lub przekonań z dnia 25 listopada 1981 r. sporządzona w Nowym Jorku¹¹, 5) Konwencja w sprawie Zwalczania Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.¹² Mając na uwadze ramy niniejszego artykułu, można postulować sporządzenie i zawarcie szczegółowej konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie zatrudnienia z powodów religijnych lub przekonań. W szczególności stronami takiej konwencji mogłyby zostać w pierwszej kolejności państwa Europy Środkowo-Wschodniej, których wspólne doświadczenia z epoki komunizmu mogłyby przyczynić się do sformułowania treści szczegółowej konwencji mogącej realnie przyczynić się do ochrony wolności religijnej w ramach stosunku zatrudnienia, w szczególności w zakresie wolności uzewnętrzniania przekonań religijnych.

Wśród wyżej wymienionych aktów szczególne miejsce – z uwagi na stopień uszczegółowienia w kontekście innych umów międzynarodowych dotyczących ram niniejszego opracowania – zajmują Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu oraz Deklaracja Organizacji Narodów Zjednoczonych o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych lub przekonań.

Jako pierwsza została sporządzona konwencja. Składa się ona zarówno z arengi, jak i części normatywnej. W preambule odniesiono się do źródeł prawa międzynarodowego, takich jak Deklaracja Filadelfijska oraz Powszechna Deklaracja Praw Człowieka. W pierwszym przypadku wskazano na równość istot ludzkich bez względu m.in. na wyznanie. Natomiast w drugim przypadku odniesiono się do tego, że dyskryminacja narusza prawa wyrażone w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. W części normatywnej przedstawiono definicję legalną określenia dyskryminacja, która m.in. może

¹¹ Tekst polski: *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 155.

¹² Publ. Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268. Por. także M.D. Bosch, *Informe sobre la cobertura mediática de la libertad religiosa y de creencia en España*, 2019, mps, s. 4–6. Niejednokrotnie w poszczególnych porządkach prawnych (np. w Kenii) docenia się wolność religijną dla działalności państwa. Por. M. Wangai, *Religious pluralism and liberal constitutionalism: secularity and secularism in Kenya's jurisprudence*, 2019, mps, s. 31.

wynikać z powodu religii i dotyczyć zatrudnienia lub wykonywania zawodu¹³. Definicja ta była później wzorem dla kolejnych aktów prawa międzynarodowego. Każde państwo, które przyjęło konwencję, ma m.in. obowiązek odpowiednio uchylać, wydawać i zmieniać przepisy tak, aby były zgodne z konwencją¹⁴. Obowiązek ten ma charakter stały. W związku z tym zasadne jest formułowanie wniosków *de lege lata* i *de lege ferenda* również w celu ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy.

Podobny układ zawiera deklaracja. Na podstawie jej preambuły:

[...] zważywszy, że jedną z podstawowych zasad Karty Narodów Zjednoczonych jest zasada godności i równości przynależnej wszystkim istotom ludzkim, oraz że wszystkie Państwa członkowskie zobowiązały się podejmować wspólne i oddzielne akcje we współdziałaniu z Organizacją na rzecz promocji i troski o powszechne poszanowanie i przestrzeganie praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na [...] religię, zważywszy, że Powszechna Deklaracja Praw Człowieka oraz Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka ogłaszają zasady niedyskryminacji i równości wobec prawa, jak również prawo do wolności myśli, sumienia, religii i przekonań, [...].

Tym samym w deklaracji za punkt wyjścia uznano godność osoby ludzkiej i równość¹⁵. W ten sposób uwzględniono standardy międzynarodowe w zakresie uznania godności osoby ludzkiej i deklaracja powinna być interpretowana wieloaspektowo, w szczególności z uwzględnieniem wykładni systemowej i funkcjonalnej. Ponadto deklaracja ta docenia zobowiązanie państw członkowskich w zakresie zakazu dyskryminacji, w tym z uwagi na religię¹⁶. Zobowiązanie to skutkuje dążeniem do takich zmian w systemie prawnym danego państwa, aby wolność religijna była realnie chroniona, nie

¹³ Por. art. 1 konwencji.

¹⁴ Por. art. 3 lit. b)-c) konwencji.

¹⁵ Jak słusznie wskazuje P. Sobczyk, z równości godności osoby ludzkiej wynika m.in. równouprawnienie związków wyznaniowych. Por. P. Sobczyk, *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013, s. 115.

¹⁶ Dla przykładu zakaz dyskryminacji jest zagwarantowany m.in. w hiszpańskim porządku prawnym. Por. M.D. Bosch, *Informe sobre la cobertura mediática de la libertad religiosa y de creencia en España*, 2019, mps, s. 7–8.

wyłączając przy tym sfery stosunków pracy. Można również zauważyć konstatację w zakresie historycznych skutków braku uznania wolności religijnej¹⁷.

Nie może zatem dziwić, że w części normatywnej deklaracji wolność religijna uznana została w aspekcie uniwersalnym wraz z możliwością jej uzewnętrzniania zarówno prywatnie, jak i publicznie, bez wyłączenia z tej wolności miejsca pracy¹⁸. Ponadto nikt nie może podlegać przymusowi, który naruszałby wolność wyznawania religii według własnego wyboru¹⁹. Przymus ten nie może być w konsekwencji skierowany wobec pracownika. Natomiast wolność manifestowania religii może podlegać ograniczeniom wprowadzonym przez prawodawcę na podstawie zamkniętego katalogu przesłanek. Tym samym bez podstawy prawnej takich ograniczeń nie może wprowadzić sam pracodawca.

W deklaracji przedstawiono także definicję legalną pojęcia dyskryminacji opartej na religii lub przekonaniach. To pojęcie oznacza jakiekolwiek rozróżnienie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie oparte na religii lub przekonaniach, a mające za swój cel albo za swój skutek zniesienie lub

¹⁷ Jak wskazano w preambule deklaracji: „[...] zważywszy, że brak poszanowania oraz naruszanie praw człowieka i podstawowych wolności, w szczególności prawa do wolności myśli, sumienia, religii lub jakichkolwiek przekonań, prowadziły – bezpośrednio bądź pośrednio – do wojen i wielkich cierpień ludzkości, zwłaszcza tam, gdzie służyły one za środek obcej ingerencji w sprawy wewnętrzne innych państw i prowadziły do rozniecenia nienawiści pomiędzy ludami i narodami”.

¹⁸ Zgodnie z art. 1 deklaracji: „Każda osoba będzie miała prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to będzie obejmowało wolność wyznawania religii bądź jakichkolwiek przekonań według własnego wyboru, jak również wolność manifestowania swojej religii lub przekonań – indywidualnie lub we wspólnocie z innymi, publicznie lub prywatnie – w modlitwie, obrzędach, praktykach i nauczaniu. 2. Nikt nie będzie podlegać przymusowi, który naruszałby jego wolność wyznawania religii lub przekonań według własnego wyboru. 3. Wolność manifestowania czyjejś religii lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, jakie są przewidziane prawem i konieczne w demokratycznym społeczeństwie dla ochrony bezpieczeństwa, porządku, zdrowia lub moralności publicznej, albo podstawowych praw i wolności innych osób”. W doktrynie odnaleźć można pogląd, że uzewnętrznianie przekonań religijnych jest wręcz oczywistym elementem wolności religijnej. Por. A. Zimmermann, *Religious Freedom on Trial: Australia's Anti-Religious Sentiment and Recent Jurisprudence*, 2019, mps, s. 24.

¹⁹ W tym miejscu można zwrócić uwagę na pojawiające się stanowiska w zakresie uznania klauzuli sumienia nauczycieli, jeżeli zajęcia miałyby naruszać ich poglądy religijne, i w takim przypadku należałoby brać pod uwagę możliwość zastępstwa przy zachowaniu dyskrekcji przed uczniami. Por. Wytyczne dotyczące ochrony praw religijnych w publicznych instytucjach edukacyjnych (z uzasadnieniem), Toruń 2019, mps, s. 27.

podkopanie uznania, korzystania lub urzeczywistnienia praw człowieka i podstawowych wolności na zasadzie równości²⁰. Przedmiotem takiej dyskryminacji może być również dyskryminacja w zakładzie pracy.

Zakaz dyskryminacji ma zatem w swej istocie charakter negatywny. Sama dyskryminacja może polegać zaś na zaniechaniu (np. umyślny brak zatrudnienia z uwagi na wiarę) lub działaniu (np. umyślne zatrudnianie pracowników według kryterium wyznaniowego). W ujęciu pozytywnym wolność religijna obejmuje m.in. wolność przestrzegania dni odpoczynku oraz obchodzenia świąt i ceremonii zgodnie z przepisami czyjejs religii lub przekonań²¹. Kwestia odpoczynku ma nieodłączny związek z zatrudnieniem. Człowiek wymaga ze swej istoty odpoczynku, co przez osoby wierzące uzasadniane jest nie tylko argumentami o charakterze biologicznym, ale także o charakterze religijnym.

Poza umowami międzynarodowymi o zasięgu uniwersalnym wolność religijna pracowników jest również chroniona przez wielostronne umowy międzynarodowe o zasięgu europejskim. W tym zakresie można wskazać m.in. na art. 9 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.²², zgodnie z którym:

1. Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. 2. Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

Podobnie jak w przypadku aktów prawa międzynarodowego o zasięgu uniwersalnym w powyższej konwencji zagwarantowano wolność uzewnętrzniania

²⁰ Por. art. 2 ust. 2 Deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych o wyeliminowaniu wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych lub przekonań.

²¹ Por. *Ibidem*, art. 6 lit. h).

²² Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

swego wyznania zarówno prywatnie, jak i publicznie²³. W tym aspekcie nie wyłączono z tej wolności miejsca pracy. Ponadto samo ograniczenie wolności religijnej może nastąpić wyłącznie na podstawie ustawy i przesłanek zawartych w katalogu zamkniętym. Na podstawie art. 9 konwencji wyprowadzono również zakaz dyskryminacji z powodu przekonań religijnych²⁴. Do kwestii godności osoby ludzkiej oraz do norm dotyczących poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód oraz wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodów religijnych nawiązano również w preambule dwustronnej umowy międzynarodowej, tj. Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r.²⁵

Mając powyższe na uwadze, można dojść do wniosku, że, podobnie jak w przypadku norm o charakterze konstytucyjnymi i zawartych w aktach międzynarodowych, pracownicy – tak jak i inne osoby – mogą odpowiednio korzystać z przysługującej im wolności religijnej. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku prawa wspólnotowego. Wolność religijna jako standard prawa międzynarodowego została zatwierdzona również w prawie wspólnotowym, w tym Traktacie o Unii Europejskiej²⁶ oraz w Karcie Praw Podstawowych podpisanej w Nicei dnia 7 grudnia 2000 r.²⁷

²³ Publiczny charakter uzewnętrzniania swego wyznania jest równie istotny, co prywatny. Jak wskazuje G. Puppinc, w przypadku zawężenia wolności religijnej do sfery prywatnej nie byłoby już potrzeby gwarantowania możliwości jej uzewnętrzniania w sferze publicznej. Por. G. Puppinc, *Religious freedom: an ambiguous and reversible notion*, 2019, mps, s. 9–10.

²⁴ Por. K. Warchałowski, *Poszanowanie i ochrona wolności sumienia i religii*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo-Kościół a prawo polskie*, J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), Lublin 2015, s. 237–249; *idem*, *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*”, 8 (2005), s. 143–161; *idem*, *Zakaz dyskryminacji z powodu przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo, Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, M. Sitarz, P. Stanisławski, H. Stawniak, Lublin 2014, s. 879–898.

²⁵ Publ. Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

²⁶ Dz.U. UE 2012/C 326/01. Ochrona wolności religijnej w Unii Europejskiej nie odpowiada jednak wszystkim postulatom związków wyznaniowych. Por. P. Stanisławski, *Ochrona wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym w postulatach Stolicy Apostolskiej i w traktatach Unii Europejskiej. Zbieżności i rozbieżności*, [w:] *Kościół a naród i państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski*, J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz (red.), Lublin 2017, s. 225–245.

²⁷ Dz.U. UE 2012/C 326/391.

Poza poziomem międzynarodowym wolność religijna została uznana i następnie uszczegółowiona na poziomie ustawowym, w tym w ustawie z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania czy też w tzw. indywidualnych ustawach wyznaniowych. Warto w tym miejscu odnieść się do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r.²⁸, w którym umiejscowiono tę wolność w polskim porządku prawnym. Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że powyższa wolność wskazana w ustawie nie tylko określa status wolności podstawowej jednostki, ale również jest zasadą ustrojową, a zatem normy niższego rzędu (np. ustanowione normy prawa pracy) nie mogą być sprzeczne z tak uznaną wolnością. Wolność ta korzysta z domniemania wolności w społeczeństwie demokratycznym.

Kwestie związane z wolnością religijną pracownika odnaleźć można również w prawie wyznaniowym *sensu largo*. Przykładem będzie przedmiotowy zakaz dyskryminacji ze względów religijnych zawarty w kodeksie pracy, który zostanie przedstawiony w dalszej części artykułu.

W związku z powyższymi źródłami prawa, poczynawszy od konstytucji po ustawy, należy uznać, że każdy pracownik ma godność jako człowiek i w związku z tym również przysługuje mu wolność religijna.

Stosunek pracy musi zatem odpowiednio uwzględniać wolność religijną pracownika. Pracodawca, zgodnie z art. 11¹ k.p., jest obowiązany szanować godność i inne dobra osobiste pracownika²⁹. Jednym z takich dóbr zgodnie z kodeksem cywilnym jest swoboda sumienia. Warto także zwrócić uwagę na pojęcie samej godności pracowniczej³⁰.

²⁸ Sygn. akt U 10/07.

²⁹ Należy podzielić pogląd zawarty w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2019 r. (sygn. akt II PK 342/17), zgodnie z którym: „Pracowniczą godność tworzy poczucie własnej wartości, oparte na opinii dobrego fachowca i sumiennego pracownika oraz na uznaniu zdolności, umiejętności i wkładu pracy pracownika przez jego przełożonych. Naruszeniem tak rozumianej godności pracowniczej może być na przykład upublicznienie przez pracodawcę pisma dyskredytującego umiejętności zawodowe pracownika”. Sąd Najwyższy na *ratio legis* tej normy zwrócił uwagę w wyroku z dnia 26 marca 2019 r. (sygn. akt I PK 269/17), stwierdzając, że to kształtowanie w sferze stosunków pracy zachowań i postaw eliminujących instrumentalne traktowanie pracowników jest celem normy prawnej wyrażonej w art. 11¹ k.p.

³⁰ Jak wskazał Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 5 lipca 2018 r. (sygn. akt III APa 22/18) godność pracownicza jest odrębną kategorią dóbr osobistych podlegających ochronie. Godność ta jest jak poczucie własnej wartości. Zdaniem Sądu pracownik może dochodzić roszczeń na podstawie art. 24 k.c. w zw. z art. 300 k.p. W konsekwencji wyводу prawnego przedstawionego w powyższym wyroku można przyjąć, że art. 24 k.c. można odnieść

Ponadto wymóg uwzględnienia wolności religijnej pracownika można również zobrazować bezpośrednio na przykładzie zagadnienia tzw. dni wolnych od pracy³¹. Zgodnie z aktualnym brzmieniem art. 1 treści ustawy z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy³²:

Dniami wolnymi od pracy są: 1) dni niżej wymienione: [...] b) 6 stycznia – Święto Trzech Króli, c) pierwszy dzień Wielkiej Nocy, d) drugi dzień Wielkiej Nocy, [...] g) pierwszy dzień Zielonych Świątek, h) dzień Bożego Ciała, i) 15 sierpnia – Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, j) 1 listopada – Wszystkich Świętych, [...] l) 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia, m) 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia; 2) niedziele.

Ustawodawca w tym katalogu zawarł zatem święta o charakterze religijnym jako dni wolne od pracy³³, o czym świadczą bezpośrednie określenia, takie jak: Boże Ciało czy pierwszy dzień Wielkiej Nocy.

Dodatkowo należy zauważyć, że katalogi dni wolnych od pracy ustawodawca zawarł zarówno ogólnie (co do zasady) w ustawie z dnia 17 maja 1989 r.

również do poszczególnych norm prawa wyznaniowego, które regulują wolność religijną, nie wyłączając w zakresie podmiotowym pracowników.

³¹ Wprowadzenie dni wolnych od pracy było jednym z założeń Konstytucji Weimarskiej (art. 139). Por. także N.M. Tończyk, *Obecność religii w sferze publicznej w Niemczech. Wybrane zagadnienia*, 2019, mps, s. 5. Jak wskazuje autorka, kwestia obecności symboli religijnych w miejscach pracy była przedmiotem analizy Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (1BVR 1087/91); *Ibidem*, s. 10. To obrazuje, że kwestia obecności symboli religijnych w miejscach pracy jest zagadnieniem analizowanym nie tylko w polskim porządku prawnym. Ponadto pracownik może korzystać z wolności religijnej jako rodzic, np. zwalniając się w ramach tzw. urlopu na żądanie. Obecne przepisy nie regulują jednak kwestii korzystania przez pracownika z wolności religijnej w ramach wykonywania obowiązków rodzicielskich.

³² Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1920.

³³ Nawet pierwotne brzmienie tego artykułu przedstawiało się następująco: „Dniami wolnymi od pracy są: 1) dni niżej wymienione: [...] b) 6 stycznia – Trzech Króli, c) pierwszy dzień Wielkiej Nocy, d) drugi dzień Wielkiej Nocy, [...] f) pierwszy dzień Zielonych Świątek, g) dzień Bożego Ciała, [...] i) 15 sierpnia – Wniebowzięcie, j) 1 listopada – Wszystkich Świętych, k) 25 grudnia – pierwszy dzień Bożego Narodzenia, l) 26 grudnia – drugi dzień Bożego Narodzenia, 2) niedziele”. Jest to o tyle ciekawe, że nawet w ustroju komunistycznym, w którym w myśl ideologii marksistowsko-leninowskiej religia stanowiła opium dla mas, pracownikom zagwarantowano dni wolne od pracy bezpośrednio powiązane terminem i nazwą ze świętami religijnymi. Co więcej, katalog ten utrzymał się bez większych zmian do dnia dzisiejszego.

o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁴, jak również szczegółowo w poszczególnych ustawach wyznaniowych o charakterze indywidualnym³⁵. Podobne katalogi zawierają również inne indywidualne ustawy wyznaniowe³⁶. Także w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej uznano prawo do wynagrodzenia dla pracowników, którzy korzystają w tym zakresie z wolności religijnej³⁷.

³⁴ Zgodnie z art. 42 tej ustawy: „1. Osoby należące do kościołów i innych związków wyznaniowych, których święta religijne nie są dniami ustawowo wolnymi od pracy, mogą na własną prośbę uzyskać zwolnienie od pracy lub nauki na czas niezbędny do obchodzenia tych świąt, zgodnie z wymogami wyznawanej przez siebie religii. 2. Osoby niepełnoletnie mogą korzystać z prawa określonego w ust. 1 na wniosek swych rodziców bądź opiekunów prawnych. 3. Zwolnienie od pracy, o którym mowa w ust. 1 i 2, może być udzielone pod warunkiem odpracowania czasu zwolnienia, bez prawa do dodatkowego wynagrodzenia za pracę w dni ustawowo wolne od pracy lub pracę w godzinach nadliczbowych [...]”.

³⁵ Por. art. 17 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej; art. 9 ust. 1 konkordatu.

³⁶ Por. także art. 14 ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. 2014, poz. 1726); art. 14 ustawy z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. 2015, poz. 43); art. 14 ustawy z dnia 13 maja 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 483); art. 12 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712); art. 11 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 169 z późn. zm.); art. 11 ustawy z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889); art. 11 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798); art. 9 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 44); art. 9 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 14); art. 12 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 13).

³⁷ Zgodnie z wyrokiem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 22 stycznia 2019 r. (sygn. akt C-193/17, publ. Legalis): „Artykuł 1 i art. 2 ust. 2 dyrektywy Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (Dz.Urz.UE.L z 2000 r. Nr 303, s. 16) należy interpretować w ten sposób, że przepisy krajowe, na mocy których, po pierwsze, Wielki Piątek jest dniem wolnym od pracy tylko dla pracowników będących członkami niektórych Kościołów chrześcijańskich, a po drugie, jedynie ci pracownicy mają prawo – jeżeli są zobowiązani pracować w ten dzień wolny od pracy – do dodatku do wynagrodzenia pobieranego za pracę świadczoną w ten dzień, stanowią bezpośrednią dyskryminację ze względu na religię. Środków przewidzianych przez te przepisy krajowe nie można uznać za środki konieczne do ochrony praw i wolności

Tym samym należy dojść do wniosku, że ustawodawca zauważa i odpowiednio reguluje relację prawną między wolnością religijną pracownika oraz jego stosunkiem pracy z pracodawcą. *De lege lata* należy stwierdzić, że dotychczasowe normy prawa pracy nie mają jednak charakteru wyczerpującego i dotyczą tylko wybranych zagadnień. Przykładowo powyższe katalogi nie odnoszą się do kwestii uzewnętrzniania przekonań religijnych w miejscu pracy. Nieprawidłowy byłby jednak wniosek, że skoro ustawodawca wprowadza dni wolne od pracy z powodów religijnych, to należy z wolności religijnej korzystać tylko poza miejscem pracy.

W przypadku określonego korzystania z wolności religijnej przez pracownika pojawiają się zagadnienia sporne, które nie są bezpośrednio uregulowane w prawie pracy, jak chociażby modlitwa w miejscu pracy, noszenie symboli religijnych, nakazywanie przez pracodawcę uczestniczenia przez pracownika w wydarzeniach sprzecznych z jego wiarą. Dodatkowo należy zwrócić uwagę, że pracodawca może być jednocześnie przedsiębiorcą, co tym bardziej może prowadzić do pewnej kolizji norm dotyczących wolności religijnej i wolności w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej³⁸. Zagadnienie wolności religijnej w ramach stosunku pracy nie zawiera się wyłącznie w relacji o charakterze zewnętrznym (umożliwienie praktyk, zakaz zmuszania do uczestniczenia w pozazakładowych wydarzeniach sprzecznych z wiarą). Może mieć ona również charakter wewnętrzny (zakaz zmuszania w samym zakładzie pracy, noszenie symboli religijnych w miejscu pracy czy też posiadanie symboli religijnych przez pracownika itp.).

Zarówno w zakresie wewnętrznym, jak i zewnętrznym warto zwrócić uwagę, że zakazana jest jakakolwiek dyskryminacja ze względu na religię. Zgodnie z art. 11³ ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy³⁹: „Jakakolwiek dyskryminacja w zatrudnieniu, bezpośrednia lub pośrednia, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie

innych osób w rozumieniu art. 2 ust. 5 wspomnianej dyrektywy ani za szczególne środki mające zrekompensować niedogodności, u podstaw których leży religia, w rozumieniu art. 7 ust. 1 tejże dyrektywy”.

³⁸ Por. także K. Koźmiński, *Religious Freedom and Business Activity. Polish Jurisprudence versus Foreign Courts*, 2019, mps, s. 4–6.

³⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1320 z późn. zm.

etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy – jest niedopuszczalna”. Ustawodawca szeroko określił zakaz dyskryminacji, używając katalogu otwartego i definiując przy tym dyskryminowanie bezpośrednie i pośrednie⁴⁰.

Jednocześnie szczególna sytuacja dotycząca zatrudnienia ma miejsce w przypadku związków wyznaniowych. Zgodnie z art. 18^{3b} § 4 k.p. mającym charakter *lex specialis*:

Nie stanowi naruszenia zasady równego traktowania ograniczanie przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie, dostępu do zatrudnienia, ze względu na religię, wyznanie lub światopogląd, jeżeli rodzaj lub charakter wykonywania działalności przez kościoły i inne związki wyznaniowe, a także organizacje powoduje, że religia, wyznanie lub światopogląd są rzeczywistym i decydującym wymaganiem zawodowym stawianym pracownikowi, proporcjonalnym do osiągnięcia zgodnego z prawem celu zróżnicowania sytuacji tej osoby; dotyczy to również wymagania od zatrudnionych działania w dobrej wierze i lojalności wobec etyki kościoła, innego związku wyznaniowego oraz organizacji, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie.

W związku z tym wolność religijna pracownika, czy też kandydata na pracownika, w przypadku zatrudnienia przez pracodawcę będącego kościołem lub innym związkiem wyznaniowym (czy też powyższe organizacje), do których nie należy taki pracownik lub kandydat na pracownika, jest ograniczana na podstawie wyraźnej normy zawartej *expressis verbis* w ustawie, jaką jest kodeks pracy. Co ciekawe, w doktrynie można odnaleźć pogląd wręcz o funkcjonowaniu w niektórych porządkach prawnych (np. w Stanach Zjednoczonych) autonomii związków wyznaniowych w zatrudnianiu pracowników⁴¹. Na kanwie polskiego porządku prawnego można by w takim przypadku stwierdzić uszczegółowienie w ustawie konstytucyjnej i międzynarodowej

⁴⁰ Por. art. 18^{3a} k.p.

⁴¹ Por. W. Kudła, *Freedom of Religion: American style – between overt neutrality and masked hostility*, 2019, mps, s. 30.

zasady poszanowania autonomii i niezależności Kościoła i Państwa każdego w swoim zakresie⁴².

Ograniczenie to może mieć miejsce, gdy powyższe przesłanki są rzeczywistym i decydującym wymaganiem zawodowym stawianym pracownikowi i jednocześnie proporcjonalnym do osiągnięcia zgodnego z prawem celu różnicowania sytuacji tej osoby. W szczególności należy zwrócić uwagę na ocenny charakter sformułowania „rzeczywistym i decydującym wymaganiem zawodowym”. Przykładowo, wydaje się bezspornym, że konkretny związek wyznaniowy, który uważa śpiew religijny za formę modlitwy i element kultu, może wymagać, aby pracownik pełniący funkcję organisty w danej wspólnocie wiernych był osobą wierzącą. Natomiast taki wymóg nie powinien być już brany pod uwagę podczas zatrudnienia np. pracowników stacji benzynowej, którzy sprzedają paliwo potencjalnie każdej osobie potrzebującej paliwa. Podczas takiej sprzedaży kwestia wyznania nie powinna mieć znaczenia, zarówno po stronie osób kupujących, jak i samych pracowników. Tym samym bez znaczenia dla kupujących powinno być to, że pracownik stacji paliw jest osobą wierzącą lub niewierzącą. Podobnie dla pracowników stacji paliw nie powinno mieć znaczenia, czy paliwo kupuje osoba wierząca czy też niewierząca. Kwestią sporną mogłoby już stanowić posiadanie symboli religijnych przez pracownika. Zapewne znalazłby się osoby, których zdaniem takie symbole nie powinny być uzewnętrzniane w jakimkolwiek zakładzie pracy. Inne osoby mogą natomiast wyrazić stanowisko, że w tym przypadku nie ma przesłanek, aby ograniczyć wolność religijną pracownika⁴³.

Przedmiotowa przesłanka, o której mowa w art. 18^{3b} § 4 k.p., może mieć zarówno charakter pierwotny, jak i następczy. Pracodawca może bowiem wymagać od pracowników działania w dobrej wierze i lojalności wobec

⁴² Por. art. 25 ust. 3 Konstytucji i art. 1 konkordatu.

⁴³ Ze względu na praktyczne znaczenie dla pracodawców, że zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2018 r. (sygn. akt I PK 189/17): „Wyrażona w art. 11³ KP i rozwinięta w art. 18^{3a} i nast. KP zasada niedyskryminacji (równego traktowania w zatrudnieniu) nie jest tożsama z określoną w art. 11² KP zasadą równych praw (równego traktowania) pracowników. W konsekwencji, przepisy Kodeksu pracy odnoszące się do dyskryminacji nie mają zastosowania w przypadkach nierównego traktowania niespowodowanego przyczyną uznaną za podstawę dyskryminacji. Dyskryminacja oznacza kwalifikowane nierówne traktowanie pracownika ze względu na jego cechę lub właściwość określoną w Kodeksie pracy jako przyczyna (podstawa bądź kryterium) dyskryminacji”.

kościół, innego związku wyznaniowego oraz organizacji, których etyka opiera się na religii, wyznaniu lub światopoglądzie. W ten sposób pracodawca może przykładowo, w przypadku gdy jest związkiem wyznaniowym (albo jego jednostką organizacyjną), wymagać od organisty, aby brał udział w konkretnych nabożeństwach. Natomiast taki wymóg wydawałby się sporny w stosunku do zatrudnionego ogrodnika, od którego można byłoby jednak już wymagać lojalności wobec etyki tego związku wyznaniowego.

3. Zakres ochrony wolności religijnej pracownika

Jak wskazano, wolność religijna wynika z godności osoby ludzkiej. Tym samym skoro godność ma charakter powszechny i ma ją każdy człowiek, to uzasadnionym wnioskiem jest również to, że wolność religijna przysługuje każdemu pracownikowi. Trzeba jednak pamiętać, że uznanie wolności religijnej nie w każdym przypadku oznacza, że korzystanie z tej wolności ma realny charakter. W tym celu w wielu porządkach prawnych poszczególne wartości podlegają odpowiedniej ochronie. Jak trafnie zauważył J. Kochanowski, pełniący ówczesnie funkcję Rzecznika Praw Obywatelskich: „I choć dobrze wiadomo, że samo proklamowanie praw jednostki w akcie normatywnym nie gwarantuje, że będą one skutecznie realizowane, źródła praw człowieka w prawie międzynarodowym wyraźnie ewoluują od deklaracji w stronę tworzenia mechanizmów gwarancyjno-ochronnych dla praw”⁴⁴. W europejskiej kulturze prawnej i w polskim porządku prawnym takiej ochronie podlega wolność religijna, która nie ma jednocześnie wymiaru absolutnego i może być ograniczana na podstawie wyraźnej normy prawa powszechnie obowiązującego i na podstawie konkretnych ściśle określonych przesłanek.

W związku z tym można zatem zwrócić uwagę, jaki jest przedmiot wolności religijnej, począwszy od konstytucji (art. 53 ust. 2), zgodnie z którą wolność religii obejmuje wolność m.in. wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę,

⁴⁴ J. Kochanowski, *Wstęp*, [w:] *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 6.

uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Ten katalog otwarty generalnie odpowiada katalogom zawartym we wcześniej przytoczonym prawie międzynarodowym. W kontekście zagadnienia ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy owo uzewnętrznianie może mieć miejsce zarówno indywidualnie lub z innymi, jak również publicznie lub prywatnie. Co więcej, katalog ten jest uszczegóławiany (ale nie wyczerpywany) m.in. na poziomie ustawowym⁴⁵.

Odrębną kwestią jest samo uznanie wolności religijnej, które, jak wskazano, w przypadku polskiego porządku prawnego ma miejsce zarówno w aksjologii konstytucyjnej, jak i w poszczególnych normach konstytucyjnych⁴⁶. Co ciekawe, jeśli wziąć pod uwagę również model państw wyznaniowych, to w niektórych można zauważyć wręcz prymat norm religijnych nad prawem pracy⁴⁷.

W doktrynie prawa wyznaniowego odnaleźć można pogląd, że w przedmiotowym zagadnieniu wobec mniej szczegółowych norm prawa pracy należy opowiedzieć się za prokonstytucyjną (prowolnościową) wykładnią przepisów prawa pracy i prawem pracownika do odmowy wykonania poleceń pracodawcy sprzecznych z przekonaniami religijnymi pracownika oraz prawem manifestowania przekonań religijnych pracownika w miejscu pracy⁴⁸.

⁴⁵ Zgodnie z art. 2 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania: „Korzystając z wolności sumienia i wyznania, obywatele mogą w szczególności: 1) tworzyć wspólnoty religijne, zwane dalej «kościołami i innymi związkami wyznaniowymi», zakładane w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej, posiadające własny ustrój, doktrynę i obrzędy kultowe; 2) zgodnie z zasadami swojego wyznania uczestniczyć w czynnościach i obrzędach religijnych oraz wypełniać obowiązki religijne i obchodzić święta religijne; 2a) należeć lub nie należeć do kościołów i innych związków wyznaniowych; 3) głosić swoją religię lub przekonać; [...] 5) zachowywać milczenie w sprawach swojej religii lub przekonań; 6) utrzymywać kontakty ze współwyznawcami, w tym uczestniczyć w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym; 7) korzystać ze źródeł informacji na temat religii; 8) wytwarzać i nabywać przedmioty potrzebne do celów kultu i praktyk religijnych oraz korzystać z nich; 9) wytwarzać, nabywać i posiadać artykuły potrzebne do przestrzegania reguł religijnych; [...]”.

⁴⁶ Sama aksjologia może funkcjonować, zanim powstaną normy ją uznające. Por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 września 2003 r., sygn. akt K 20/02, Dz.U. z 2003 r. Nr 170, poz. 1660.

⁴⁷ Por. K. Krzysztofek, *Uprawnienia pracownicze kobiet i młodocianych w wybranych krajach Zatoki Perskiej w kontekście prawa szariatu*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 8 (2016), s. 91.

⁴⁸ M. Strzała, *Gwarancje wolności religijnej w przepisach prawa pracy: Zarys stanu prawnego de lege lata i postulaty de lege ferenda*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2015/4 ISSN 1689-9601, s. 100–101.

Pojawia się zatem dalej idące pytanie: czy w ramach stosunku pracy pracownik może korzystać z przysługującej mu wolności religijnej, czy też miejsce pracy wyłącza jakąkolwiek możliwość przysługującej pracownikowi wolności religijnej? Jak już wskazano, skoro wolność religijna przysługuje każdemu człowiekowi, albowiem wynika z godności osoby ludzkiej, to jest należąca także pracownikowi, który poprzez wykonywanie pracy nie traci tej wolności. Wykonywanie pracy nie wyłącza zatem każdego aspektu wolności religijnej pracownika. Przykładowo pracownik może bez wiedzy pracodawcy modlić się wewnątrz, np. kierowca autobusu komunikacji miejskiej może się pomodlić w myślach podczas oczekiwania na zmianę sygnalizacji świetlnej itp. Natomiast czym innym już jest kwestia ograniczenia tej wolności. Wracając do powyższego przykładu, kierowca autobusu nie powinien czytać tekstu modlitwy podczas jazdy, co wymagałoby oderwania wzroku od drogi i zmniejszyłoby bezpieczeństwo pasażerów i innych uczestników ruchu drogowego.

W tym miejscu trzeba zaznaczyć ewentualny problem możliwości ograniczenia uzewnętrzniania religii w miejscu pracy⁴⁹. W tym zakresie pracodawca, jak również inni pracownicy, nie mogą postępować arbitralnie⁵⁰. Tym samym niezależnie od pojawiających się nowych możliwości ograniczenia wolności religijnej pracowników, w szczególności wobec rozwoju nowoczesnych technologii, ewentualne ograniczenie musi być oparte na niezmiennym katalogu konstytucyjnych przesłanek. Nie oznacza to jednak stałej liczby możliwych ograniczeń wynikających z niezmiennych ich podstaw. Przykładowo na podstawie jednej przesłanki mogą pojawić się dodatkowe ograniczenia wynikające

⁴⁹ Jak wskazuje R. Falhbeck, kwestia wolności religijnej w miejscu pracy ujęta została m.in. w art. 6.2.2. rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2036 z dnia 29 stycznia 2015 r. w sprawie przeciwdziałania nietolerancji i dyskryminacji w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem chrześcijan. Por. R. Falhbeck, *From Indifference to Concern and Parallel Societies: The Swedish Religious Landscape in the early 2020's*, 2019, mps, s. 10.

⁵⁰ Przykładowo korzystanie przez pracownika – oczywiście za zgodą pracodawcy i zapłatą odpowiednich podatków dochodowych – z samochodu służbowego wyposażonego w moduł GPS dla celów prywatnych nie powinno być ograniczane arbitralnie przez pracodawcę poprzez korzystanie z tego pojazdu, aby dotrzeć do pobliskiej świątyni, podobnie jak do innych miejsc, do których prywatnie udaje się pracownik, np. centrum handlowego. Natomiast udanie się już na pielgrzymkę i przejechanie kilku tysięcy kilometrów może być zakazane, podobnie jak zakaz korzystania z takiego pojazdu, aby udać się na również oddalone miejsce, w którym pracownik zamierza spędzić urlop. Taki zakaz mógłby być uzasadniony dążeniem do racjonalnego zużycia pojazdu i jego odpowiedniej amortyzacji.

z rozwoju nowych technologii, podobnie jak rozwój technologii może spowodować nieaktualność dotychczasowych ograniczeń.

Wolność religijna nie jest zatem prawem absolutnym i podlega odpowiednim ograniczeniom. W każdym przypadku ograniczenia te powinny jednak spełniać wymogi art. 53 ust. 5 Konstytucji. W kontekście zatrudnienia takimi przesłankami – o ile są realne i konieczne – mogą być kwestie związane ze zdrowiem (i życiem) innych osób. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego można odnaleźć stanowisko wskazujące na konieczność ważenia poszczególnych wartości w danej sprawie⁵¹. W przypadku analizowanego zagadnienia takie ważenie może mieć miejsce przykładowo między wolnością religijną a wolnością działalności gospodarczej. W zakresie tej drugiej wolności należy wskazać, że jest ona – podobnie jak wolność religijna – zakorzeniona w aksjologii konstytucyjnej. Ponadto podobieństwo wyraża się w tym, że wolność ta ma również aspekt indywidualny, jak i instytucjonalny, stanowiąc element społecznej gospodarki rynkowej⁵².

W orzecznictwie podkreśla się konstytucyjny wymiar praw podmiotowych przedsiębiorców⁵³. Prawa te mają charakter wolnościowy⁵⁴. Kolejne podobieństwo polega na tym, że obie wolności nie mają charakteru absolutnego i mogą być ograniczane na odpowiedniej podstawie prawnej. Mylące może być zatem pojawiające się w obrocie prawnym pojęcie „imperium pracodawcy”⁵⁵. Analiza judykatury pozwala zauważyć, że ograniczenie to ma zarówno charakter ogólny, jak i szczególny w kontekście prawa pracy. Dla zobrazowania tego wniosku można odnieść się do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 maja 2013 r.⁵⁶, zgodnie z którym swoboda działalności gospodarczej nie ma charakteru absolutnego i może być ograniczana jako

⁵¹ Por. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 stycznia 2013 r., sygn. akt K 18/10, Dz.U. z 2013 r., poz. 88.

⁵² Por. art. 20 Konstytucji.

⁵³ Zgodnie ze stanowiskiem Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach wyrażonym w wyroku z dnia 8 października 2019 r. (sygn. akt II SA/Gl 865/19), aby organ mógł wkroczyć w sferę konstytucyjnie zagwarantowanych praw podmiotowych przedsiębiorców, powinien mieć stosowne upoważnienie ustawowe.

⁵⁴ Por. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 18 listopada 2016 r., sygn. akt II SA/Kr 1078/16.

⁵⁵ Por. także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2011 r., sygn. akt I PK 257/10.

⁵⁶ Sygn. akt II FSK 313/08.

prawo przy spełnieniu dwóch warunków wynikających z art. 22 Konstytucji, tj. w zakresie płaszczyzny materialnej oraz w płaszczyźnie formalnej. W ten sposób pracodawca będący przedsiębiorcą musi liczyć się z ograniczeniem jego wolności w zakresie działalności gospodarczej w postaci praw innych osób. Taka sytuacja ma miejsce m.in. w zakresie wolności religijnej chronionej – jak wcześniej wskazano – na poziomie aktów normatywnych rangi konstytucyjnej międzynarodowej i ustawowej.

Z drugiej strony można odnaleźć orzeczenia bezpośrednio nawiązujące do prawa pracy. Jak stwierdził Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 4 czerwca 2019 r.⁵⁷, osoba prowadząca działalność gospodarczą, która zatrudnia pracowników, choć może podejmować wszelkie inicjatywy gospodarcze mające na celu rozwój własnego przedsięwzięcia, to ich realizacja nie może odbywać się kosztem praw pracowników⁵⁸.

Ponadto wolność działalności gospodarczej jest uszczegółowiona na poziomie ustawowym. Jak wskazano w preambule ustawy z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców⁵⁹, uchwalono ją, kierując się m.in. konstytucyjną zasadą wolności działalności gospodarczej. Wśród zasad wpisanych do ustawy znajduje się m.in. zasada legalizmu, która w kontekście przedsiębiorców⁶⁰ polega na tym, że mogą oni podejmować wszelkie działania, z wyjątkiem tych, których zakazują przepisy prawa, jak również na tym, że mogą być obowiązani do określonego zachowania tylko na podstawie przepisów prawa⁶¹. W tym zakresie przedsiębiorca nie może ograniczać bez podstawy prawnej wolności religijnej pracowników. Jednocześnie przedsiębiorcy przysługuje domniemanie działania zgodnego z prawem, uczciwego oraz z poszanowaniem dobrych obyczajów⁶². Ponadto wątpliwości co do treści normy prawnej należy rozstrzygać na korzyść przedsiębiorcy⁶³. Te dwie zasady nie pozostają

⁵⁷ Sygn. akt III UK 243/18.

⁵⁸ W tej konkretnej sprawie chodziło o ograniczenie prawa do zabezpieczenia społecznego pracowników. Por. także postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2019 r., sygn. akt III UK 240/18; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2019 r., sygn. akt III UK 242/18.

⁵⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1292 z późn. zm. Ustawa zwana dalej u.p.p.

⁶⁰ Ustawa zawiera definicję legalną przedsiębiorcy. Por. art. 4 u.p.p. Nie jest to jednak jedyna definicja przedsiębiorcy w polskim porządku prawnym. W tym zakresie nie ma jednolitości. Por. art. 43¹ k.c.

⁶¹ Por. art. 8 u.p.p.

⁶² Por. *ibidem*, art. 10 ust. 1.

⁶³ Por. *ibidem*, art. 11 ust. 1.

bez znaczenia dla kwestii ważenia wartości i wolności, tj. między wolnością religijną pracowników a wolnością działalności gospodarczej przedsiębiorców będących pracodawcami. Podczas tego procesu należy jednak postępować indywidualnie, mając na uwadze nie tylko system prawa, ale i konkretny stan faktyczny, na podstawie którego można dojść do subsumcji norm. Tym samym, choć wolność religijna wydaje się, że jest prawem mocniej zakorzenionym w aksjologii konstytucyjnej, nie w każdym przypadku będzie miała prymat nad wolnością działalności gospodarczej przedsiębiorcy. Przykładowo sytuacja taka mogłaby mieć miejsce, gdyby pracownik, zamiast pracować, zajmowałby się w czasie pracy aktywnym uczestnictwem w grupie modlitewnej za pośrednictwem nowoczesnych kanałów komunikacyjnych. W ten sposób nie byłaby bowiem wykonywana praca. Pracownicy nie powinni również wykorzystywać kontaktów uzyskanych w miejscu pracy do celów religijnych itp. Z drugiej strony przedsiębiorca nie powinien zabraniać pracownikom biurowym posiadania przy sobie np. różańca. Z całą pewnością nie jest możliwe przedstawienie wszelkich możliwych stanów faktycznych dotyczących relacji między wolnością religijną i wolnością działalności gospodarczej, toteż nie powinno się do tych kwestii podchodzić kazuistycznie, np. tworząc szczegółowe wykazy zakazanych czy też dozwolonych czynności lub przedmiotów o charakterze religijnym w ramach stosunku pracy (np. poprzez regulaminy wewnętrzne pracodawcy).

4. Przykłady naruszenia wolności religijnej pracownika

O tym, że kwestia ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy nie stanowi tylko teoretycznych rozważań, ale jest praktycznym zagadnieniem, świadczy wiele spornych przykładów choćby z ostatnich lat. Niniejszy artykuł nie przesądza jednak o każdorazowym naruszeniu tej wolności z uwagi na aktualny brak w niektórych sprawach prawomocnych orzeczeń o ewentualnym naruszeniu wolności religijnej pracowników.

Jako pierwszy przykład można podać słynne wprowadzenie przez jedną z linii lotniczych zakazu noszenia symboli religijnych przez personel

pokładowy w formie zasad obsługi pokładowej⁶⁴. Zakaz ten wynikał z tego, że podczas lotu personel pokładowy spotyka osoby różnych wyznań i w ten sposób można doprowadzić do niebezpiecznej sytuacji. Przyjęcie tej argumentacji prowadziłoby jednak do tego, że także w innych sytuacjach, w których noszenie symboli religijnych mogłoby spotkać się z niebezpieczną reakcją innych osób, należałoby ograniczyć noszenie symboli religijnych, chociażby w parku, na ulicy czy na klatkach schodowych, co oznaczałoby ograniczenie wolności religijnej poprzez uzewnętrznianie przekonań religijnych w miejscu publicznym. W ocenie autora opracowania niebezpieczna reakcja na symbol religijny nie powinna automatycznie skutkować zakazem używania symbolu religijnego. Istotą społeczeństwa pluralistycznego jest m.in. istnienie wielu wyznań, jak również możliwość braku wyznania konkretnego człowieka. Taka postawa pracodawców mogłaby prowadzić w konsekwencji do ograniczenia wolności religijnej do sfery prywatnej.

Powyższy zakaz wywołał ożywioną dyskusję publiczną na temat noszenia symboli religijnych w miejscu pracy. Jak wskazał mec. A. Niemirka:

[...] wprowadzie rozporządzenie [...] ma charakter wewnętrzny i powinno być przedmiotem negocjacji między zarządem spółki a przedstawicielstwem pracowników, ale wyraźnie jest ono sprzeczne z zasadami przyjętymi m.in. w Konkordacie i ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Art. 1.1: „Wolność sumienia i wyznania obejmuje swobodę wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie” – przyp. KAI). Ponadto [...] nie jest firmą prywatną, która miałaby większą swobodę w zakresie kształtowania wewnętrznych warunków pracy, ale spółką Skarbu Państwa i jako taka powinna traktować kwestie sumienia i wyznania z większą wrażliwością⁶⁵.

⁶⁴ http://www.tur-info.pl/p/ak_id,34457,,pll_lot,nowy_regulamin,lot,zasady,kontrowersje,zakaz,symbole_religijne.html (dostęp: 21.11.2020 r.).

⁶⁵ <https://www.gosc.pl/doc/1075854.Schowaj-krzyzyk-w-czasie-lotu> (dostęp: 21.11.2020 r.).

Ostatecznie zrezygnowano z tego zapisu w wewnętrznym prawie pracodawcy⁶⁶. Podobna sytuacja i podobny skutek według doniesień medialnych miały miejsce w innych liniach lotniczych :

[...] dopiero po czterech miesiącach sporu pracownicy [...] uzyskali zgodę na noszenie symboli religijnych – krzyżyków, muzułmańskich chust czy sikhij-skich turbanów. Konflikt wywołało zwolnienie chrześcijańskiej stewardessy, która nie chciała zrezygnować z noszenia na szyi krzyżyka zawieszonego na łańcuszku⁶⁷.

Tym samym wydaje się uzasadnione stanowisko, że co do zasady noszenie symboli religijnych w miejscu pracy nie narusza stosunku pracy. Oczywiście można sobie wyobrazić pewne sytuacje, gdzie możliwe byłoby wprowadzenie zakazu noszenia symboli religijnych w miejscu pracy, chociażby z uwagi na ochronę zdrowia i życia pracowników i norm BHP. Taka sytuacja mogłaby mieć miejsce w przypadku pracowników zatrudnionych przy obsłudze maszyn przemysłowych, w obszarze których zabronione jest ze względów bezpieczeństwa posiadanie jakichkolwiek przedmiotów lub odzieży, które mogłyby zostać wciągnięte przez tryby maszyn i stanowić realne zagrożenie dla życia lub zdrowia pracownika.

Ponadto na przykładzie linii lotniczych można sobie wyobrazić, że zasadne byłoby ograniczenie wolności religijnej poprzez zakaz korzystania z wolności religijnej przez personel pokładowy w trakcie trwania czasu pracy, na przykład uczestniczenie przez wszystkich członków załogi w trakcie automatycznego trybu lotu w transmitowanym nabożeństwie zamiast wykonywania obowiązków pracowniczych, co w oczywisty sposób mogłoby spowodować nieuzasadnione zagrożenie

Poza kwestią noszenia symboli religijnych przez pracownika odnaleźć można inne przykłady obrazujące zagadnienie związane z ochroną wolności religijnej w miejscu pracy, w tym dotyczące tego, czy w kwestiach światopoglądowych pracownik może jako osoba wierząca cytować Pismo Święte.

⁶⁶ <https://www.tvp.info/6487165/lot-wycofuje-zakaz-noszenia-krzyzyka> (dostęp: 21.11.2020 r.).

⁶⁷ <https://www.gosc.pl/doc/1075854.Schowaj-krzyzyk-w-czasie-lotu> (dostęp: 21.11.2020 r.); <https://natemat.pl/757,zakaz-noszenia-krzyzykow-w-lot-na-prawicy-wrze> (dostęp: 21.11.2020 r.).

W tym zakresie można przytoczyć kwestię wypowiedzi przez pracownika jednego z przedsiębiorstw na forach pracowniczych zawierających cytaty z Pisma Świętego w odpowiedzi na działania pracodawcy zachęcające pracowników do udziału w czynnościach, które zdaniem tego pracownika są sprzeczne z jego wyznaniem⁶⁸. W wyniku tych wypowiedzi pracownik został następnie zwolniony. Pracodawca ocenił cytaty z Pisma Świętego jako nawołujące do nienawiści. Według doniesień medialnych w sprawie aktualnie wniesiono wobec kierowniczki sklepu akt oskarżenia na podstawie art. 194 k.k., zaś pracownik wniósł pozew o przywrócenie stosunku pracy oraz o zapłatę zadośćuczynienia⁶⁹.

W ujęciu komparatystycznym należy zwrócić uwagę, że zagadnienie zwolnienia z pracy ze względów religijnych pojawia się również w innych porządkach prawnych. Przykładowo w Portugalii w sprawie prokuratora, który jako członek Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego zwrócił się z wnioskiem o zwolnienie z pracy zmianowej w soboty i spotkał się z odmową pracodawcy, ostatecznie orzeczono na poziomie Trybunału Konstytucyjnego, wbrew wcześniejszego stanowisku sądów administracyjnych, że odmowa taka narusza konstytucyjną zasadę równości (art. 13) oraz wolności wyboru zawodu

⁶⁸ Według doniesień medialnych: „Wpisy pracownika w wewnętrznej sieci przeznaczonej do komunikacji z pracownikami miały związek z ogłoszonym w maju zeszłego roku przez [...] «dniem solidarności z osobami LGBT». Mężczyzna wziął tego dnia urlop na żądanie, by nie uczestniczyć w wydarzeniu, które uważał za sprzeczne ze swoim sumieniem. Kiedy następnego dnia w firmowym intranecie ukazał się artykuł [...], mężczyzna zareagował komentarzem pod tekstem, na który składały się dwa cytaty z Biblii”, [online:] https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/jest-akt-oskarzenia-ws-kierowniczki-z-ikea-chodzi-o-zwolnienia-pracownika/1w7tjw?utm_source=duckduckgo.com_viasg_businessinsider&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2 (dostęp: 21.11.2020 r.). Zgodnie z wyrokiem Sadu Najwyższego z dnia 8 października 2009 r. (sygn. akt II PK 114/09): „Dla oceny, że doszło do naruszenia godności pracownika nie ma znaczenia to, czy on sam potraktował określone zachowanie osoby reprezentującej pracodawcę (np. wypowiedzi) jako godzące w jego wartość. Reakcja pracownika na takie zachowanie może mieć jednak znaczenie w procesie oceny, czy naruszenie godności obiektywnie wystąpiło”. Tym samym pracownik, choć sam nie może usprawiedliwiać swoich wszelkich zachowań zachowaniem pracodawcy, to jednak, jak wskazał Sąd Najwyższy, ocena tego zachowania może być pomocna dla oceny obiektywnego naruszenia godności pracownika.

⁶⁹ Por. także https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/jest-akt-oskarzenia-ws-kierowniczki-z-ikea-chodzi-o-zwolnienia-pracownika/1w7tjw?utm_source=duckduckgo.com_viasg_businessinsider&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2 (dostęp: 21.11.2020 r.).

i dostępu do służby publicznej (art. 47)⁷⁰. W związku z tym prokuratura tak powinna zorganizować swoją działalność, aby możliwe było przestrzeganie podstawowych praw pracowników⁷¹.

Poza sprawami niezakończonymi orzeczeniami sądów można również odnieść się do przykładów, w których zapadały już orzeczenia przed polskimi sądami. Przykładem może być kwestia odmowy złożenia przysięgi przez pracownika opisaną przez K. Srokę na kanwie wyroku Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 28 listopada 2017 r.⁷²:

Powódka była zatrudniona u pozwanego na podstawie umowy o pracę [...] na stanowisku referenta ds. księgowości i adopcji. Przed zakończeniem okresu pracy w służbie przygotowawczej zasygnalizowała przełożonym, że jako świadek Jehowy nie może złożyć ślubowania, jakie przewiduje art. 18 ustawy z dnia 22 marca 1990 r. – o pracownikach samorządowych, gdyż jej religia zabrania w ogóle składania przysięg [...]. Sąd podkreślił, że ślubowanie w swojej części obligatoryjnej jest czysto świeckie i pozbawione treści religijnych, nie ma charakteru sakralnego i stanowi jedynie akt deklaracji sumiennego wypełniania powierzonych obowiązków. Wolność religii rozumiana w świetle art. 54 Konstytucji jest zaś chroniona właśnie przez możliwość dodania słów „Tak mi dopomóż Bóg”. [...] sąd nie podzielił poglądu powódki i oddalił powództwo⁷³.

Należy jednak zwrócić uwagę, że w ten sposób sąd ocenił treść normy nie tylko przez pryzmat owej „świeckości”, albowiem skoro uznał, że normy te są wyłącznie „świeckie”, to musiał również ustalić, co nie jest „świeckie”, a jak wskazano według pracownika i wyznawanej przez niego wiary istnieje całkowity zakaz przysięgi. Ponadto, jak trafnie zauważył A. Mezglewski, w polskim porządku prawnym funkcjonuje niesymetryczność w zakresie konstrukcji ślubowania⁷⁴. Takie ślubowanie niejednokrotnie składają właśnie pracownicy.

⁷⁰ Por. D. Magalhães, *Religious Freedom in Portugal. Problems and Solutions in Complex Times*, 2019, mps, s. 15–16.

⁷¹ Por. *Ibidem*.

⁷² Sygn. akt IX P 165/17.

⁷³ K. Sroka, *Analiza aktualnego polskiego orzecznictwa w zakresie wolności religijnej*, 2019, mps, s. 10.

⁷⁴ Por. A. Mezglewski, *Przysięga, ślubowanie oraz przyrzeczenie w prawie polskim*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 3 (2011), s. 21.

W tym miejscu należy również, z uwagi na ramy niniejszego opracowania, jedynie zaznaczyć istnienie bardzo wielu zagadnień związanych z tzw. klauzulą sumienia przysługującą m.in. lekarzom, którzy mogą wykonywać zawód również w ramach stosunku pracy⁷⁵. Kwestia klauzuli sumienia nie zamyka się jednak tylko w zakresie zawodu lekarza czy też klauzuli sumienia poborowego. W doktrynie funkcjonuje wiele sporów na temat klauzuli sumienia dla innych osób, np. farmaceutów. O istotności i aktualności tego problemu świadczy chociażby sprawa odmowy przez pracownika wykonania usługi w postaci wydruku z uwagi na własne przekonania. Sąd Najwyższy postanowieniem z dnia 14 czerwca 2019 r.⁷⁶ oddalił kasację. Tym samym pracownik – w stanie faktycznym szczegółowo opisanym w uzasadnieniach poszczególnych – został ostatecznie uznany za winnego popełnienia wykroczenia (art. 138 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń⁷⁷)⁷⁸. Jednakże w przedmiotowej sprawie znaczenie ma dodatkowo wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r.⁷⁹, zgodnie z którym: „Art. 138 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń [...], w części zawierającej słowa «albo umyślnie bez uzasadnionej przyczyny odmawia świadczenia, do którego jest obowiązany», jest niezgodny z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”. W swoim uzasadnieniu Trybunał Konstytucyjny zwrócił m.in. uwagę, że art. 138 k.w. nie w pełni realizuje cel antydyskryminacyjny. W aspekcie proceduralnym wydanie tego orzeczenia mogło skutkować złożeniem wniosku o wznowienie postępowania, albowiem orzeczenia sądów były oparte na normie niezgodnej z konstytucją.

⁷⁵ Kwestia sprzeciwu sumienia wśród pracowników medycznych nie ma charakteru wyłącznie charakterystycznego dla polskiego porządku prawnego. Wręcz przeciwnie, z uwagi na uniwersalny charakter wolności religijnej zagadnienie to jest przedmiotem wielu dyskusji, np. w Chile czy Chorwacji. Por. także C.A. Casanova, *Persecution of Christians in Latin America: The cases of Chile and Venezuela*, 2019, mps, s. 20; S. Horvat, *The religious freedom in Croatia: the current state and perspectives*, 2019, mps, s. 41–42.

⁷⁶ Sygn. akt II KK 333/17.

⁷⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.

⁷⁸ Co ciekawe, w Stanach Zjednoczonych, jak wskazuje K. Koźmiński, Federalny Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 30 czerwca 2014 r. uznał, że przedsiębiorca może nawet zwolnić się z części należności publicznoprawnych, powołując się na kwestię przekonań religijnych. Por. K. Koźmiński, *Prawna regulacja działalności gospodarczej, a realizacja zasady wolności sumienia i religii*, 2019, mps, s. 23. Por. także W. Kudła, *Freedom of Religion: American style – between overt neutrality and masked hostility*, 2019, mps, s. 21.

⁷⁹ Sygn. akt K 16/17, publ. Dz.U. z 2019 r., poz. 1238.

5. Skutki prawne naruszenia wolności religijnej pracownika

Skutki prawne naruszenia wolności religijnej pracownika mają szeroki zakres i można je odnaleźć w wielu gałęziach prawa⁸⁰. Co więcej, mogą występować w nich niezależnie, zaś pracownik ma możliwość równolegle dochodzić przysługujących mu praw w odrębnych procedurach. W pierwszej kolejności należy odnieść się do samego prawa pracy, na podstawie którego funkcjonuje stosunek pracy, i które jest swoistym punktem wyjścia dla ustalenia odpowiedzialności osób naruszających wolność religijną pracownika.

W ramach prawa pracy wolność religijna jest chroniona zarówno pod względem materialnym, m.in. poprzez zakaz dyskryminacji⁸¹, w tym zakaz wypowiedzenia stosunku pracy z uwagi na religię pracownika, jak również pod względem formalnym, m.in. poprzez funkcjonowanie Państwowej Inspekcji Pracy czy też wymiaru sprawiedliwości (np. poprzez rozstrzygnięcie kwestii przywrócenia do pracy itp.).

Sama dyskryminacja z powodów religijnych może mieć różną formę i prowadzić również do zakończenia stosunku pracy. W takim przypadku pracownikowi przysługuje wiele środków prawnych z zakresu prawa pracy,

⁸⁰ W ostatnich latach także w Unii Europejskiej rośnie poziom dyskryminacji ze względów religijnych. Przykładowo zgodnie z projektem rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie chryścianofobii i ochrony chrześcijańskich obiektów kulturowych w Europie z dnia 2 lutego 2016 r. (B8-0229/2016): „Parlament Europejski, uwzględniając rezolucję Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2036 z dnia 29 stycznia 2015 r. w sprawie przeciwdziałania nietolerancji i dyskryminacji w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem chrześcijan, uwzględniając art. 133 Regulaminu, A. mając na uwadze, że w 2015 r. liczba przypadków chryścianofobii i niszczenia obiektów chrześcijańskich niebezpiecznie wzrosła w Europie i na całym świecie; B. mając na uwadze, że według badań przeprowadzonych w 30 krajach europejskich prawie 600 przypadków nietolerancji lub dyskryminacji w Europie dotyczyło chrześcijan; C. mając na uwadze, że we Francji liczba aktów wandalizmu wobec obiektów religijnych wzrosła ze 153 zniszczonych obiektów w 2008 r. do 494 w 2013 r. oraz że 84% tych przypadków dotyczyło obiektów chrześcijańskich”. W konsekwencji autorzy projektu rezolucji zachęcali Komisję, państwa członkowskie i społeczności lokalne do wzmocnienia partnerstw i struktur wymiany zajmujących się walką z aktami profanacji, tworzonych między nimi a przedstawicielami religii, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

⁸¹ Jak trafnie zauważył M. Strzała, zakaz dyskryminacji został wpisany do kodeksu pracy dopiero w 1996 r. Por. M. Strzała, *Gwarancje wolności religijnej w przepisach prawa pracy: Zarys stanu prawnego de lege lata i postulaty de lege ferenda*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ, 2015/4, ISSN 1689-9601, s. 106. Jednakże, choć zakaz ten nie był wpisany *expressis verbis*, można dojść do wniosku, że wynikał pośrednio z innych norm prawa pracy.

wraz z żądaniem przywrócenia do pracy włącznie oraz wypłatą stosownego wynagrodzenia, sprostowaniem świadectwa pracy itp. W zakresie prawa pracy i generalnego wniosku *de lege lata* należy stwierdzić, że dotychczasowe przepisy są bardzo ogólne w zakresie ochrony wolności religijnej w ramach stosunku zatrudnienia. W zasadzie sprowadzają się one do zakazu dyskryminacji i dni wolnych od pracy. Taki stan prawny skutkuje koniecznością zastosowania wielopłaszczyznowej wykładni, aby dojść do kwestii ochrony wolności religijnej pracownika w ramach stosunku pracy. Pracownicy, którzy nie są prawnikami, mogą mieć zatem błędne przeświadczenie, że w miejscu pracy taka ochrona nie przysługuje, co w konsekwencji może skutkować brakiem skorzystania z przysługujących im uprawnień. Wobec tego w dalszej części opracowania zostaną przedstawione odpowiednie wnioski co do zmian poszczególnych norm prawa pracy.

W kolejnej płaszczyźnie należy zwrócić uwagę, że roszczenia z zakresu prawa pracy mogą nie wyczerpywać przysługujących pracownikowi uprawnień. Może bowiem dojść do naruszenia przez pracownika (a także innych pracowników) dóbr osobistych, które podlegają ochronie prawa cywilnego niezależnie od innych gałęzi prawa⁸². Takie stanowisko wyraził m.in. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 9 września 2015 r.⁸³

W związku z naruszeniem dóbr osobistych osobie uprawnionej przysługują m.in. roszczenia szczegółowo wskazane w art. 24 k.c., w tym żądanie zapłaty odszkodowania, zadośćuczynienia lub przeprosin. *De lege lata* należy stwierdzić, że w kontekście ochrony pracowników katalog uprawnień wskazany w art. 24 jest odpowiednio szeroki i pozwala sformułować roszczenie, które odpowiednio chroni pracownika pod względem cywilnym. Jednocześnie katalog dóbr osobistych wymaga doprecyzowania w kontekście przedmiotowej ochrony, co zostanie przedstawione w dalszej części opracowania.

W skrajnych przypadkach może mieć miejsce również popełnienie czynu zabronionego. Zgodnie z art. 194 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks

⁸² Por. art. 23 i 24 k.c.

⁸³ Sygn. akt III PK 156/14. Zgodnie z tym wyrokiem: „Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia z winy pracownika, które prawomocnym wyrokiem sądowym zostało uznane za naruszające przepisy o rozwiązywaniu umów o pracę w tym trybie, może naruszać chronione dobra osobiste pracownika [...]”.

karny⁸⁴: „Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”⁸⁵. Warto także wspomnieć o art. 218a § 1 k.k. Przepisy te w ocenie autora wymagają doprecyzowania w kontekście zwiększenia ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy. Odpowiedzialność karna nie jest w tym przypadku wyłączona, gdy sprawca odpowiedzial w ramach prawa pracy czy też prawa cywilnego. Odpowiedzialność ta ma zatem charakter samodzielny, jednakże nie oznacza to, że na tę odpowiedzialność nie mają wpływu inne postępowania. Przykładowo w przypadku pełnego naprawienia szkody w postępowaniu cywilnym odpowiedzialność karna będzie nadal obowiązywała, ale w postępowaniu karnym nie będzie można ponownie skutecznie dochodzić naprawienia szkody.

W ramach wniosków *de lege lata* można stwierdzić, że skutki naruszenia wolności religijnej pracownika są szerokie i dotyczą wielu aspektów w zakresie prawa pracy, prawa cywilnego oraz prawa karnego. Jednakże dla realizacji tych uprawnień należy posługiwać w aspekcie prawa materialnego złożoną wykładnią, co niejednokrotnie utrudnia, a może nawet uniemożliwić dochodzenie roszczeń przez pracownika. Tym samym normy te w niewystarczającym stopniu chronią wolność religijną pracownika.

6. Uwagi *de lege ferenda*

Na podstawie przeprowadzonej analizy można dojść do wielu wniosków, w tym wniosków *de lege ferenda*. Jak wskazano, obecne normy prawne w niewystarczającym stopniu chronią wolność religijną pracowników i warto dokonać zmian o charakterze legislacyjnym, aby wzmocnić przedmiotowy poziom ochrony. Należy zauważyć, że samo uznanie wolności religijnej nie w każdym przypadku oznacza, że korzystanie z tej wolności ma realny charakter.

⁸⁴ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.

⁸⁵ Por. także M. Poniatowski, *Dyskryminacja ze względów religijnych w zakresie zatrudnienia i pracy w kontekście art. 194 polskiego kodeksu karnego z 1997 roku*, „Studia Redemptorystowskie”, 2012, s. 460–475.

W pierwszej kolejności można zaproponować zmianę norm z zakresu prawa pracy. Poszczególne normy mogłyby zostać wprowadzone następujące zmiany:

- 1) art. 9 § 4 k.p. – zmiana brzmienia na: „Postanowienia układów zbiorowych pracy i innych opartych na ustawie porozumień zbiorowych, regulaminów oraz statutów określających prawa i obowiązki stron stosunku pracy, naruszające zasadę równego traktowania w zatrudnieniu lub konstytucyjne prawa lub wolności pracownika jako człowieka lub obywatela, nie obowiązują”;
- 2) art. 10 k.p. – dodanie § 4 w brzmieniu: „Pracownikowi przysługuje wolność sumienia i religii na zasadach określonych w odrębnych przepisach”;
- 3) art. 11² k.p. – dodanie ustępu 2 w brzmieniu: „Pracodawca ma obowiązek szanować wolność sumienia i religii pracowników”;
- 4) art. 18^{3e} k.p. dodanie ustępu 3 w brzmieniu: „Przepis § 1 stosuje się odpowiednio do pracownika, który skorzystał z przysługującej mu wolności religijnej”;
- 5) art. 45 § 1 k.p. – zmiana brzmienia na: „W razie ustalenia, że wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony jest nieuzasadnione lub narusza przepisy o wypowiedzaniu umów o pracę, w szczególności narusza zakaz dyskryminacji pracownika, sąd pracy – stosownie do żądania pracownika – orzeka o bezskuteczności wypowiedzenia, a jeżeli umowa uległa już rozwiązaniu – o przywróceniu pracownika do pracy na poprzednich warunkach albo o odszkodowaniu”;
- 6) art. 94 k.p. pkt 1) k.p. – zmiana brzmienia na: „zaznajać pracowników podejmujących pracę z zakresem ich obowiązków, sposobem wykonywania pracy na wyznaczonych stanowiskach oraz ich podstawowymi uprawnieniami, zakazem dyskryminacji”;
- 7) art. 94 k.p. pkt 2b) k.p. – zmiana brzmienia na: „przeciwdziałać dyskryminacji w zatrudnieniu zarówno przez pracowników lub innych pracowników, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;

- 8) art. 94 k.p. – dodanie pkt 2c): „szanować wolność religijną pracowników”;
- 9) art. 94 k.p. – dodanie pkt 2d): „zachowywać bezstronność w sprawach przekonań religijnych lub światopoglądowych i nie wprowadzać bez uzasadnienia obowiązującego światopoglądu w zakładzie pracy”;
- 10) art. 94¹ k.p. – zmiana brzmienia: „Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy lub zapewnia pracownikom dostęp do tych przepisów w inny sposób przyjęty u danego pracodawcy, jak również udziela odpowiednich wyjaśnień w zakresie ich treści lub informuje pracownika o podmiotach, które takiego wyjaśnienia mogą dokonać, w szczególności w ramach nieodpłatnych porad prawnych”;
- 11) art. 94³ k.p. – zmiana brzmienia: „Mobbing oznacza działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękanii lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;
- 12) art. 100 § 1 k.p. – zmiana brzmienia: „Pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie i starannie oraz stosować się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę, jak również nie naruszają jego wolności religijnej lub światopoglądu, chyba że ograniczenie tej wolności jest konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”;
- 13) art. 100 § 2 k.p. – dodanie pkt 1a): „przestrzegać zakazu dyskryminacji, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie

na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;

- 14) art. 151° § 1 k.p. – zmiana brzmienia: „Dniami wolnymi od pracy są niedziele i święta określone w przepisach o dniach wolnych od pracy, jak również w poszczególnych przepisach regulujących stosunek państwa do poszczególnych związków wyznaniowych”.

W ramach uzasadnienia można wskazać, że ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy wymaga m.in. zmiany, doprecyzowania i uzupełnienia wielu norm zawartych w ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Aktualna treść przepisów jest dosyć nieprecyzyjna i wymaga w ramach stosunku pracy zastosowania złożonej wykładni w celu ustalenia praw i obowiązków pracodawcy i pracownika w zakresie wolności religijnej.

W przypadku określenia korzystania z wolności religijnej przez pracownika pojawiają się zagadnienia sporne, jak chociażby modlitwa w miejscu pracy, noszenie lub posiadanie symboli religijnych w miejscu pracy, nakazywanie przez pracodawcę uczestniczenia przez pracownika w wydarzeniach sprzecznych z jego wiarą. Stosunek pracy musi odpowiednio uwzględniać wolność religijną pracownika. Pracodawca ma obowiązek zgodnie z art. 11¹ k.p. szanować godność i inne dobra osobiste pracownika.

W powyższym celu warto *explicite* zawrzeć odniesienie się do wolności religijnej zagwarantowanej na poziomie konstytucyjnym, tak aby wszelkie źródła prawa pracy nie obowiązywały m.in. w przypadku naruszenia tejże wolności. Dotyczy to w szczególności pracodawców, którzy mają obowiązek wprowadzenia aktów wewnętrznych, np. w postaci regulaminu pracy.

Z uwagi na rangę wolności religijnej należy potwierdzić gwarancję jej ochrony zarówno na poziomie ogólnych zasad prawa pracy, jak również wśród konkretnych praw pracownika i obowiązków pracodawcy. Przykładowo można dodać w katalogu obowiązków pracownika bezpośredni zakaz dyskryminacji m.in. z powodów religijnych. Skorzystanie przez pracownika z uprawnień przysługujących z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu powinno być również bezpośrednio chronione w kontekście przysługującej mu wolności religijnej.

W celu realnej ochrony wolności religijnej należy również doprecyzować, że w przypadku naruszenia zakazu dyskryminacji pracownika może on żądać przywrócenia do pracy albo odszkodowania.

W celu realnego wzrostu ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy warto również doprecyzować pojęcie mobbingu poprzez dodanie, że może on wynikać również z powodów religijnych.

Ponadto można wprowadzić odpowiednią klauzulę sumienia dla pracowników, która może być ograniczona z uwagi na ochronę bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

Doprecyzowania wymaga również określanie dni wolnych od pracy poprzez odesłanie do przepisów regulujących stosunek państwa do poszczególnych związków wyznaniowych.

Kolejna zmiana mogłaby dotyczyć doprecyzowania art. 1 ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy⁸⁶ poprzez zmianę brzmienia na następujące:

Państwowa Inspekcja Pracy jest organem powołanym do sprawowania nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy, w szczególności przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, zakazu dyskryminacji, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy, a także przepisów dotyczących legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w zakresie określonym w ustawie.

W konsekwencji należałoby zmienić brzmienie pkt 1) w art. 10 ust. 1 tej ustawy na następujące:

nadzór i kontrola przestrzegania przepisów prawa pracy, w szczególności przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, zakazu dyskryminacji, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu

⁸⁶ Tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1251 z późn. zm.

pracy, a także przepisów dotyczących stosunku pracy, wynagrodzenia za pracę i innych świadczeń wynikających ze stosunku pracy, czasu pracy, urlopów, uprawnień pracowników związanych z rodzicielstwem, zatrudniania młodocianych i osób niepełnosprawnych.

Uzasadniając powyższe postulaty, należy wskazać, że dla wzmocnienia realnej ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy można również doprecyzować brzmienie poszczególnych norm ustawy o Państwowej Inspekcji Pracy poprzez dodanie w katalogu otwartym dotyczącym sprawowania nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy poza przepisami i zasadami bezpieczeństwa i higieny pracy także zakazu dyskryminacji m.in. ze względów religijnych. W konsekwencji odpowiednia analogiczna zmiana powinna być wprowadzona w katalogu zadań Państwowej Inspekcji Pracy. Ten aspekt odnosi się do istniejących stosunków pracy.

Ponadto należy postulować rozwój rynku pracy w taki sposób, aby zapewnić pracownikowi realny wybór pracy, której wykonywanie nie naruszałoby jego wolności religijnej. W tym celu można m.in. dodać pkt 6) w art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy⁸⁷ (dotyczącym celów realizacji przez instytucje rynku pracy zadań państwa w zakresie promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej):

przeciwdziałanie dyskryminacji w zatrudnieniu, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Powyższą zmianę uzasadnia wprowadzenie wobec dążenia do ochrony wolności religijnej kolejnego celu instytucji rynku pracy w zakresie promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej, tj. przeciwdziałania dyskryminacji w zatrudnieniu, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania

⁸⁷ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1409 z późn. zm.

polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy. Przedmiotowy aspekt ma bezpośrednie znaczenie dla przyszłych stosunków pracy.

W zakresie prawa cywilnego w celu ochrony wolności religijnej, w tym pracowników można dokonać zmiany brzmienia art. 23 k.c. na następujące:

Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia i religii, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

W celu doprecyzowania ochrony prawa cywilnego, która jest niezależna od ochrony przewidzianej w innych przepisach wśród dóbr osobistych człowieka, należy wymienić wprost swobodę sumienia i religii, co znacznie ułatwiłoby dochodzenie roszczeń cywilnoprawnych o charakterze materialnym zgodnie z postępowaniem cywilnym. Obecnie w tym zakresie należy powoływać się na odpowiednie orzecznictwo, co utrudnia przedmiotową ochronę. Proponowana zmiana odpowiada aksjologii konstytucyjnej i umiejscowienia w niej wolności religijnej.

Ponadto w związku z powyższym celem warto dokonać zmian w normach o charakterze karnym. Można zaproponować następujące brzmienie art. 194 k.k.:

Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość lub dyskryminuje ze względu na jego wyznanie lub przekonania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Ewentualnie można dodać do tego kodeksu bardziej szczegółowy art. 194a w brzmieniu: „Kto w ramach stosunku pracy dyskryminuje pracownika ze względu na jego wyznanie lub przekonania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Jednocześnie można wnosić *de lege ferenda* o doprecyzowanie treści art. 218a k.k. i zmianę brzmienia § 1 na następujące:

Kto, wykonując czynności w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, złośliwie lub uporczywie narusza prawa pracownika wynikające ze stosunku pracy lub ubezpieczenia społecznego, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy może być dokonywana nie tylko przez przepisy prawa pracy, ale również prawa karnego. W celu wzmocnienia tej ochrony można rozszerzyć znamiona czynów zabronionych lub utworzyć nową normę prawa karnego poprzez bezpośrednie odniesienie się do dyskryminacji ze względu na wyznanie lub przekonania, która to dyskryminacja jest już przedmiotem wielu orzeczeń sądowych z zakresu prawa pracy, jak również literatury przedmiotu.

W zakresie kodeksu wykroczeń można, mając na uwadze wcześniej opisane orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego, zmienić brzmienie art. 138 na następujące: „Kto, zajmując się zawodowo świadczeniem usług, żąda i pobiera za świadczenie zapłatę wyższą od obowiązującej, podlega karze grzywny”.

Proponowana zmiana wynika z konieczności aplikacji wyводу prawnego zawartego w treści wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r.⁸⁸, który uznał, że: „Art. 138 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń [...], w części zawierającej słowa «albo umyślnie bez uzasadnionej przyczyny odmawia świadczenia, do którego jest obowiązany», jest niezgodny z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”. Dzięki tej zmianie przepis będzie precyzyjny i aktualny.

⁸⁸ Sygn. akt K 16/17, publ. Dz.U. z 2019 r., poz. 1238.

7. Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonej analizy zagadnienia ochrony wolności religijnej w ramach stosunku zatrudnienia można dojść do wielu wniosków. Przede wszystkim należy podkreślić, że wolność religijna, chroniona w wielu aktach normatywnych, a wynikająca z godności osoby ludzkiej, przysługuje także pracownikom. W wielu umowach międzynarodowych wolność religijną wywodzi się z godności osoby ludzkiej. Jako standard prawa międzynarodowego należy uznać gwarancję wolności uzewnętrzniania swego wyznania zarówno prywatnie, jak i publicznie. W tym aspekcie nie wyłączono miejsca pracy i stosunku zatrudnienia, jedynie w drodze wyjątku może ona być ograniczana w odpowiedniej formie i na podstawie prawnych przesłanek formułowanych przez prawodawcę.

Podstawa, z której wynika wolność religijna pracownika, nie jest zależna od niego samego, pracodawcy czy ustawodawcy. Ma ona charakter naturalny i jest jedynie uznawana w ramach danego porządku prawnego. Tym samym wolność religijna pracownika wynika z aksjologii, co w warstwie normatywnej jest jedynie potwierdzane i chronione.

Sam stosunek pracy musi odpowiednio uwzględniać wolność religijną pracownika. Pracodawca zgodnie z obowiązującym porządkiem prawnym ma obowiązek *explicite* szanować godność i inne dobra osobiste pracownika, a jednym z takich dóbr osobistych jest swoboda sumienia. W szczególności, pracodawca ma obowiązek uwzględniać tzw. dni wolne od pracy, co może być niejednorodne w przypadku różnych pracowników. Warto zauważyć, że katalog świąt jest zawarty niemal w każdej indywidualnej ustawie wyznaniowej.

Zagadnienie wolności religijnej w ramach stosunku pracy nie zawiera się wyłącznie w relacji o charakterze zewnętrznym i może mieć ona również charakter wewnętrzny.

Szczególne sytuacje ma miejsce w przypadku zatrudnienia pracowników przez związki wyznaniowe. W takim przypadku można różnicować sytuację pracowników ze względu na ich wyznanie, przy czym należy zwrócić uwagę na ocenny charakter sformułowania „rzeczywistym i decydującym wymaganiem zawodowym”.

Uznanie wolności religijnej nie w każdym przypadku oznacza, że korzystanie z niej ma realny charakter. W tym celu w wielu porządkach prawnych poszczególne wartości podlegają odpowiedniej ochronie.

Przedmiot wolności religijnej, poczynając od konstytucji, umów międzynarodowych i ustaw, jest określany przy pomocy katalogów otwartych. Nie mają one charakteru wyłączającego pracowników z zakresu wolności religijnej.

O tym, że kwestia ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy nie stanowi tylko teoretycznych rozważań, ale praktyczne zagadnienie, świadczy wiele przykładów z ostatnich lat opisanych w niniejszym artykule.

Skutki prawne naruszenia wolności religijnej pracownika mają szeroki zakres i można je odnaleźć w wielu gałęziach prawa, w tym prawa pracy, prawa cywilnego czy też prawa karnego. Konsekwencje te mogą funkcjonować niezależnie od siebie.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można dojść do wielu wniosków, w tym wniosków *de lege ferenda*. Analiza norm z zakresu prawa pracy, prawa cywilnego oraz prawa karnego wykazuje, że należy je doprecyzować i uzupełnić. Obecne normy prawne w niewystarczającym stopniu chronią wolność religijną pracowników i warto dokonać wielu zmian o charakterze legislacyjnym, aby wzmocnić przedmiotowy poziom ochrony, w szczególności w zakresie zmiany kodeksu pracy i kodeksu karnego.

Bibliografia

Źródła prawa

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r. sporządzona w Nowym Jorku. Tekst polski: *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008, s. 11–16.

Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (publ. Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

Konwencja Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu przyjęta w Genewie w dniu 25 czerwca 1958 r. (publ. z 1961 r. Nr 42, poz. 218).

Konwencja w sprawie Zwalczania Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (publ. Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.).
- Deklaracja w sprawie eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z dnia 25 listopada 1981 r.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 380).
- Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726).
- Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 43).
- Ustawa z dnia 13 maja 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 483).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r. poz. 169 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 44).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 14).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 13).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 1600 z późn. zm.).
- Karta Praw Podstawowych podpisana w Nicei dnia 7 grudnia 2000 r. (Dz.U. UE 2012/C 326/391).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1409 z późn. zm.).

- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1251 z późn. zm.).
- Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. UE 2012/C 326/01).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. Prawo przedsiębiorców (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1292 z późn. zm.).

Orzecznictwo

- Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 stycznia 1991 r. (sygn. akt K 11/90).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 listopada 2001 r., sygn. akt U 1/01 (Dz.U. z 2001 r. Nr 131, poz. 1477).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 września 2003 r., sygn. akt K 20/02 (Dz.U. z 2003 r. Nr 170, poz. 1660).
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 2008 r., sygn. akt K 44/07 (Dz.U. z 2008 r. Nr 177, poz. 1095).
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 października 2009 r., sygn. akt II PK 114/09.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 grudnia 2009 r., sygn. akt U 10/07 (Dz.U. z 2009 r. Nr 210, poz. 1629, OTK Seria A 2009/11/163).
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2011, sygn. akt I PK 257/10.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 maja 2013 r., sygn. akt II FSK 313/08.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 stycznia 2013 r., sygn. akt K 18/10 (Dz.U. z 2013 r., poz. 88).
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 września 2015 r., sygn. akt III PK 156/14.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 18 listopada 2016 r., sygn. akt II SA/Kr 1078/16.
- Wyrok Sądu Rejonowego w Szczecinie z dnia 28 listopada 2017 r., sygn. akt IX P 165/17.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2018 r., sygn. akt I PK 189/17.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 5 lipca 2018 r., sygn. akt III APa 22/18.
- Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 22 stycznia 2019 r., sygn. akt C-193/17.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 2019 r., sygn. akt I PK 269/17.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2019 r., sygn. akt II PK 342/17.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2019 r., sygn. akt III UK 240/18.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2019 r., sygn. akt III UK 242/18.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 czerwca 2019 r., sygn. akt III UK 243/18.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 czerwca 2019 r., sygn. akt II KK 333/17.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r., sygn. akt K 16/17 (Dz.U. z 2019 r., poz. 1238, OTK Seria A 2019/49).
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 8 października 2019 r., sygn. akt II SA/Gl 865/19.

Literatura

- Artola Figuera A.M., Mena Arauz J.S., *Religious freedom in El Salvador: Evolution, delimitation and jurisprudential weighting vis-à-vis other rights*, 2019, mps, ss. 38.
- Bosch M.D., *Informe sobre la cobertura mediática de la libertad religiosa y de creencia en España*, 2019, mps, ss. 79.
- Casanova A., *Persecution of christians in Latin America: The cases of Chile and Venezuela*, 2019, mps, ss. 90.
- Complak K., *Uwagi o godności człowieka oraz jej ochrona w świetle nowej konstytucji*, „Przegląd Sejmowy”, 6 (1998) 5/28, s. 41–52.
- Horvat S., *The religious freedom in Croatia: the current state and perspectives*, 2019, mps, ss. 69.
- Koźmiński K., *Prawna regulacja działalności gospodarczej, a realizacja zasady wolności sumienia i religii*, 2019, mps, ss. 48.
- Koźmiński K., *Religious Freedom and Business Activity. Polish Jurisprudence versus Foreign Courts*, 2019, mps, ss. 46.
- Krukowski J., *Godność ludzka podstawą praw i wolności człowieka w umowach międzynarodowych*, [w:] *Kultura i Prawo. Materiały I Międzynarodowej Konferencji na temat Podstawy jedności europejskiej*. Lublin, 23–25 września 1998 r., J. Krukowski, O. Theisen (red.), Lublin 1999, s. 178–200.
- Krzysztofek K., *Uprawnienia pracownicze kobiet i młodocianych w wybranych krajach Zatoki Perskiej w kontekście prawa szariatu*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 8 (2016), s. 69–94.
- Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, Warszawa 2008.
- Kudła W., *Freedom of Religion: American style – between overt neutrality and masked hostility*, 2019, mps, ss. 31.
- Magalhães D., *Religious Freedom in Portugal. Problems and Solutions in Complex Times*, 2019, mps, ss. 26.
- Mazurek F.J., *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001.
- Mezglewski A., *Przysięga, ślubowanie oraz przyrzeczenie w prawie polskim*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 3 (2011), s. 1–22.
- Mohino A., *Sacred Places, Ceremonies, Desecrations and Criminal Protection: Spanish Law and the Roman Legal Framework*, 2019, mps, ss. 32.
- Orzeszyna K., *Godność jako źródło praw człowieka*, [w:] K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, Warszawa 2020, s. 20–30.
- Poniatowski M., *Dyskryminacja ze względów religijnych w zakresie zatrudnienia i pracy w kontekście art. 194 polskiego kodeksu karnego z 1997 roku*, „Studia Redemptorystowskie”, 2012, s. 460–475.
- Puppinc G., *Religious freedom: an ambiguous and reversible notion*, 2019, mps, ss. 18.
- Sobczyk P., *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013.

- Sroka K., *Analiza aktualnego polskiego orzecznictwa w zakresie wolności religijnej*, 2019, mps, ss. 40.
- Stanisz P., *Ochrona wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym w postulatach Stolicy Apostolskiej i w traktatach Unii Europejskiej. Zbieżności i rozbieżności*, [w:] *Kościół a naród i państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski*, J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz (red.), Lublin 2017, s. 225–245.
- Strzała M., *Gwarancje wolności religijnej w przepisach prawa pracy: Zarys stanu prawnego de lege lata i postulaty de lege ferenda*, Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ 2015/4 ISSN 1689-9601, s. 100–119.
- Ślipko T., *Godność osoby ludzkiej*, „Ateneum Kapłańskie”, 1970, 2/362, s. 185–195.
- Tończyk N.M., *Obecność religii w sferze publicznej w Niemczech. Wybrane zagadnienia*, 2019, mps, s. 29.
- Wangai M., *Religious pluralism and liberal constitutionalism: secularity and secularism in Kenya's jurisprudence*, 2019, mps, ss. 31.
- Warchałowski K., *Poszanowanie i ochrona wolności sumienia i religii*, [w:] *Katolickie zasady relacji państwo–Kościół a prawo polskie*, J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak (red.), Lublin 2015, s. 237–249.
- Warchałowski K., *Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych*, „Studia z Prawa Wyznaniowego”, 8 (2005), s. 143–161.
- Warchałowski K., *Zakaz dyskryminacji z powodu przekonań religijnych w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo, Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, M. Sitarz, P. Stanisz, H. Stawniak, Lublin 2014, s. 879–898.
- Wytyczne dotyczące ochrony praw religijnych w publicznych instytucjach edukacyjnych (z uzasadnieniem)*, Toruń 2019, mps, ss. 35.
- Zimmermann A., *Religious Freedom on Trial: Australia's Anti-Religious Sentiment and Recent Jurisprudence*, 2019, mps, s. 24.

Bazy danych

isap.sejm.gov.pl
 legalis.pl
 lex.pl
 orzeczenia.nsa.gov.pl
 sn.pl
 trybunal.gov.pl

Netografia

- http://www.tur-info.pl/p/ak_id,34457,,pll_lot,nowy_regulamin,lot,zasady,kontrowersje,zakaz,symbole_religijne.html (dostęp: 21.11.2020 r.).
- https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/jest-akt-oskarzenia-ws-kierowniczki-z-ikea-chodzi-o-zwolnienia-pracownika/1w7tjw?utm_source=duckduckgo.com_viasg_businessinsider&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&srcc=ucs&utm_v=2 (dostęp: 21.11.2020 r.).
- <https://natemat.pl/757,zakaz-noszenia-krzyzykow-w-lot-na-prawicy-wrze> (dostęp: 21.11.2020 r.).
- <https://www.gosc.pl/doc/1075854.Schowaj-krzyzyk-w-czasie-lotu> (dostęp: 21.11.2020 r.).
- <https://www.tvp.info/6487165/lot-wycofuje-zakaz-noszenia-krzyzyka> (dostęp: 21.11.2020 r.).

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie problematyki ochrony wolności wyznania w stosunku pracy z wnioskami *de lege lata* i *de lege ferenda*. W pierwszej kolejności w artykule przedstawiono podstawy ochrony wolności wyznania pracowników. W tym celu w artykule przedstawiono źródła powszechnie obowiązującego prawa, które generalnie chronią wolność wyznania, takie jak konstytucja i umowy międzynarodowe, a także ustawy uszczegóławiające te akty. Analiza dotyczy również zakresu ochrony wolności religijnej pracownika. W tej części artykuł opisuje możliwości i warunki ograniczenia wolności religijnej. W artykule przedstawiono także przykładowe relacje między wolnością religijną pracownika a prawami pracodawcy. W kolejnych częściach artykuł przedstawia konsekwencje prawne tego naruszenia z zakresu prawa pracy, prawa cywilnego oraz prawa karnego. W artykule opisano również przykłady sytuacji, w których należy wziąć pod uwagę związek między wolnością religijną pracownika a prawami pracodawcy.

Na podstawie przeprowadzonej analizy w artykule przedstawiono wnioski *de lege ferenda* wraz z uzasadnieniem, a także wnioski końcowe.

Słowa kluczowe: wolność religijna, prawo pracy, dyskryminacja, prawa człowieka, godność

Summary

Protection of religious freedom under the employment relationship.

Conclusions de lege lata and de lege ferenda

The subject of this article is to present the issue of the protection of religious freedom under the employment relationship with conclusions *de lege lata* and

de lege ferenda. First, the article presents the basics of the protection of employees' religious freedom. Therefore, the article presents the sources of universally binding law that generally protect religious freedom, such as the constitution and international agreements, and laws that specify these acts. The analysis also relates to the scope of protection of the employee's religious freedom. In this part, the article describes the possibilities and conditions for restricting religious freedom. The article also presents exemplary relations between the employee's religious freedom and employer's rights. In the following parts, the article presents the legal consequences of this violation in the field of labor law, civil law and criminal law. The article also describes examples of situations in which the relationship between the employee's religious freedom and the employer's rights should be considered.

Based on the analysis, the article presents *de lege ferenda* conclusions with their justification, as well as final conclusions.

Keywords: religious freedom, labor law, discrimination, human rights, dignity

Przesłanki odpowiedzialności prawnej (deliktowej i karnej) za nawoływanie do znieważenia, profanacji i bluźnierstwa z użyciem środków społecznego komunikowania

Wprowadzenie

Ustalenie zasad odpowiedzialności za naruszenia wolności sumienia i wyznania¹ jako wartości, której ochrona znajduje oparcie w art. 53 i art. 25 Konstytucji RP², byłoby niepełne, jeśli następowałoby w oderwaniu od tzw. europejskiego standardu ochrony. Standard ten tworzą wypowiedzi Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) na gruncie art. 9 i 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

¹ W niniejszym artykule przedmiotem analizy są indywidualne gwarancje wolności sumienia i wyznania w aspekcie, w jakim państwo zapewnia ochronę wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie (art. 53 ust. 2 Ustawy z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja RP (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483). Pojęcie „wolność sumienia i wyznania” jest w artykule używana zamiennie z pojęciem „wolności religijnej”, którym ustrojodawca posłużył się w art. 53 ust. 2 Konstytucji RP. Niekiedy używane jest także wyrażenie: „wolność sumienia, wyznania i religii”, nawiązujące do tytułu rozdziału XXIV Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444) i obejmuje wszystkie aspekty wolności religijnej stanowiące materię uregulowań tak krajowych, jak i europejskich.

² Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 2 grudnia 2009 r. wskazał, że materia konstytucyjna dotycząca wolności sumienia i wyznania składa się z dwóch części: instytucjonalnej, dotyczącej zwłaszcza relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, regulowanej przede wszystkim w art. 25 Konstytucji, oraz części odnoszącej się do indywidualnych gwarancji wolności sumienia i wyznania, wynikających zwłaszcza z art. 53 Konstytucji (Wyrok TK z 2 grudnia 2009 r., U 10/07, Legalis). Jest jednak oczywiste, że to właśnie art. 53 Konstytucji, a nie art. 25 ust. 2 Konstytucji gwarantuje wolność sumienia i wolności religijnej w wymiarze indywidualnym, a więc określa konstytucyjne wolności i prawa jednostki (Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis).

(EKPC)³ i Trybunału Sprawiedliwości UE dokonującego wykładni Traktatów Europejskich⁴ oraz treści art. 10 Karty Praw Podstawowych UE⁵, w których poręczone zostały: ochrona wolności sumienia, wyznania i religii, a także ochrona wolności wypowiedzi.

Ewentualne odrzucenie tzw. europejskiego kontekstu wykładni prowadzić będzie nieuchronnie do rozbieżności pomiędzy ustaleniami dokonywanymi na gruncie przepisów krajowych, w tym regulacji prawno-karnych, a poglądami wyrażanymi przez organy europejskiego systemu wymiaru sprawiedliwości⁶. Nie jest zarazem bez znaczenia, że organy UE oraz działające przy nich organy konsultacyjne i doradcze są niezwykle płodne w dokonywaniu wykładni przepisów prawa europejskiego, przez co niewątpliwie wpływają na ustalanie i stabilizowanie standardu ochrony.

Komisja Wenecka⁷ w obszernym raporcie w sprawie relacji zachodzących pomiędzy wolnością wypowiedzi a wolnością religijną⁸ opowiedziała się

³ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284) – dalej jako EKPC.

⁴ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r., Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569 – dalej jako TFUE.

⁵ Karta Praw Podstawowych stanowiąca Załącznik nr 1 do Traktatu z Lizbony, Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569 – dalej jako KPP.

⁶ Na potrzeby niniejszego opracowania przyjmuję, że na system ten składają się zarówno organy powołane do rozpoznawania spraw spornych pomiędzy członkami Rady Europy na gruncie EKPC, jak również pomiędzy Państwami Członkowskimi UE a organami UE oraz pomiędzy samymi państwami członkowskimi na gruncie prawa pierwotnego UE, w tym KPP.

⁷ Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo, szerzej znana pod nazwą Komisji Weneckiej jest organem doradczym Rady Europy. Została powołana przez Komitet Ministrów RE na podstawie Porozumienia 90 (6) z maja 1990 r (Dz.U. z 1990 r. Na 86 sesji), [online:] <https://rm.coe.int/relative-a-un-accord-partiel-portant-creation-de-la-commission-europee/1680535b65> (dostęp: 10.11.2020 r.). Komisja działa na podstawie Statutu nadanego jej przez Komitet Ministrów 21 lutego 2002 r. na 784. posiedzeniu Wiceministrów, [online:] https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01_01_Statute (dostęp: 10.11.2020 r.).

Poszczególni członkowie są „niezależnymi ekspertami wyróżniającymi się doświadczeniem w instytucjach demokratycznych lub ich wkładem w rozwój prawa i nauk politycznych” (art. 2 statutu), profesorami uniwersyteckimi prawa publicznego lub prawa międzynarodowego, sędziami sądów najwyższych lub konstytucyjnych, członkami parlamentów narodowych. Mianowani są na cztery lata przez państwa członkowskie, ale działają we własnym imieniu. Komisja działa w trzech obszarach: 1) instytucje demokratyczne i prawa podstawowe; 2) prawa konstytucyjnego i sprawiedliwości; 3) wybory, referenda i partie polityczne.

⁸ Commission européenne pour la démocratie par le droit (commission de venise) rapport sur les relations entre liberté d'expression et liberté de religion: réglementation et

w sposób jednoznaczny za udzieleniem priorytetu wolności wypowiedzi wówczas, gdy wartości te pozostawałyby w kolizji. Pomimo zatem że – jak podkreśla Komisja – uzasadnione może okazać się, w pewnych okolicznościach, ograniczenie wolności wypowiedzi w celu „ochrony praw i wolności innych osób” oraz w celu „ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego” (§ 47 Raportu), to jednak nie znajduje podstaw przekonanie, że prawo chroni religię lub system wierzeń jako taki. Jednostka musi liczyć się z tym, że żywione przez nią przekonania (uczucia religijne) nie będą chronione tylko z tego powodu, że inne osoby tych przekonań nie podzielają i poddają je krytyce⁹. W takim wypadku pierwszeństwa należy udzielić ochronie wolności wypowiedzi przed wolnością sumienia, wyznania i religii. W konsekwencji Komisja Wenecka stwierdza, że sankcje karne, których celem jest represjonowanie niedozwolonych form wypowiedzi podważających prawo do poszanowania przekonań innych, należy traktować jako środki ostateczne, mogące być stosowane wyjątkowo i tylko przy braku innych odpowiednich środków do osiągnięcia zamierzonego celu, jakim jest ochrona praw jednostki w interesie publicznym (§ 55 Raportu). Komisja opowiada się za dekryminalizacją czynów, które w wielu państwach europejskich były i nadal są zagrożone sankcją karną. Należy do nich w szczególności przestępstwo bluźnierstwa, a także występki naruszenia uczuć religijnych (obrazy uczuć religijnych) oraz występki znieważania przedmiotów kultu religijnego¹⁰.

A contrario należy odmówić ochrony prawnej takim rodzajom ekspresji, które stanowią nadużycie wolności wypowiedzi i nie mogą stanowić podstawy do uchylenia się sprawcy od odpowiedzialności za naruszenie innej konstytucyjnie chronionej wartości, w tym wolności sumienia i wyznania. W razie zatem wystąpienia kolizji pomiędzy prawami osób wierzących domagających

répression du blasphème, de l'injure à caractère religieux et de l'incitation à la haine religieuse Adopté par la Commission de Venise lors de sa 76e session plénière (Venise, 17–18 octobre 2008); Etude no 406 / 2006, [online:] <http://www.eods.eu/library/VC.On%20The%20Relationship%20Between%20Freedom%20Of%20Expression%20And%20Freedom%20Of%20Religion.%20FR.pdf> – dalej jako Raport.

⁹ § 49 Raportu, w którym Komisja powołuje się na wyrok ETPC z dnia 10 lipca 2003 r. w sprawie *Murphy c. Irlande du 10 juillet 2003*, § 6.

¹⁰ Komisja Wenecka stwierdza, że: „bluźnierstwo jako obraza religii nie powinno być karane. W istocie konieczne jest bowiem dokonanie rozróżnienia między kwestiami dotyczącymi sumienia moralnego a kwestiami związanymi z prawem a także rozdzieleniem sfery publicznej od sfery prywatnej” (§ 62 Raportu).

się ochrony ze względu na wyznawaną przez nich religię a prawami osób powołujących się na wolność wypowiedzi priorytet uzyska pierwsza z tych wartości tylko wówczas, gdy wypowiedź ze względu na jej treść, formę, sposób rozpowszechnienia albo sposób działania jej autora lub kolportera zostanie oceniona jako nadużycie wolności wypowiedzi i z tego powodu nie będzie objęta ochroną. Stanowisko to znalazło podstawę w treści klauzuli abuzywnej zawartej w art. 17 EKPC. Zgodnie z tą regulacją „żadne z postanowień konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje konwencja”.

Udzielenie ochrony wolności religijnej zostało więc bezpośrednio powiązane ze sposobem realizacji wolności wypowiedzi. Dopiero odmowa udzielenia ochrony działaniom podjętym z powołaniem na wolność wypowiedzi pozwala na ich napiętnowanie poprzez zastosowanie przewidzianych w ustawie i proporcjonalnych środków ochrony prawnej, w tym sankcji karnej. Pozytywną przesłanką udzielenia ochrony wolności religijnej jest więc zatem ustalenie i zidentyfikowanie nadużycia wolności wypowiedzi. Spostrzeżenie to wywołuje dwojakiego rodzaju konsekwencje – po pierwsze, zobowiązuje do próby skonkretyzowania klauzuli „nadużycia wolności wypowiedzi” stosowanej w sprawach o ochronę wolności religijnej, a po drugie, ustalenia, w jakim stopniu zastosowanie tej klauzuli na gruncie orzecznictwa europejskiego oddziałuje na intensywność i zakres ochrony wolności religijnej w prawie krajowym.

1. „Mowa nienawiści” jako znamię występków przeciwko ochronie wolności sumienia wyznania i religii – kontekst europejski

W ocenie organów UE „w prawdziwej demokracji możliwość ograniczenia wolności słowa nie powinna być wykorzystywana jako środek ochrony społeczeństwa przed rozbieżnymi, a nawet skrajnymi poglądami. Ochrona podstawowych i niezbywalnych wartości, takich jak wolność słowa i wyznania, a jednocześnie ochrona społeczeństwa i jednostek przed dyskryminacją, musi

rozpocząć się od ustanowienia i ochrony otwartej debaty publicznej. Jedyne idee, których publikacja lub głoszenie powinno być zakazane, to te, których podstawowa niezgodność z zasadami demokracji wynika z podżegania do nienawiści” (§ 43 Raportu). Demokracja nie powinna bać się debaty nawet wówczas, gdy wygłaszane są poglądy skrajnie szokujące i antydemokratyczne” (§ 44 Raportu).

W ocenie Komisji Weneckiej nie należy różnicować intensywności, z jaką system prawny chroni wiarę (przekonania religijne) i przekonania posiadające – zdaniem Komisji – podobną naturę, tj. filozoficzne lub polityczne albo inne oparte na przyjętym systemie wartości. W tej perspektywie przekonania religijne różniłyby się od innych przekonań, takich jak przekonania polityczne lub filozoficzne, i dlatego wymagałyby wyższego poziomu ochrony. Komisja Wenecka ocenia taką sytuację jako niedopuszczalną, bowiem – jak uzasadnia – nie ma podstaw, by intensyfikować ochronę przekonań religijnych (wiarę, uczucia religijne) (§ 48 Raportu). Potrzeba taka może istnieć wyjątkowo, tj. wówczas, gdy oś krytyki jest skierowana przeciwko konkretnym osobom z tego powodu, że są wyznawcami określonej religii, a nadto jedynie wtedy, gdy krytyka stanowi zachętę do nienawiści wobec jednostki lub grupy osób. Wszelkie ograniczenia wolności słowa powinny – zdaniem Komisji – mieć na celu ochronę przed krytyką osób wyznających określoną religię, a nie religii lub systemów przekonań jako takich. Prawo do wolności słowa oznacza, że należy pozwolić na poddawanie systemów przekonań i religii otwartej debacie, a także krytyce, w tym w surowych lub przesadnych słowach, o ile nie oznacza to zachęcania do nienawiści (§ 49 Raportu).

Zastosowanie sankcji wobec sprawcy naruszenia wolności religijnej dopuszczalne jest zatem tylko wówczas, gdy jego zachowanie stanowi „zachętę do nienawiści”, a tym samym wypełnia znamiona „mowy nienawiści”¹¹. Zrazem jednak – w myśl stanowiska wyrażonego w Decyzji Ramowej Rady UE¹² – chodzi wyłącznie o działania sprawcy wynikające z pobudek rasowych.

¹¹ Komisja Wenecka stwierdza wprost, że: „Mowa nienawiści uzasadnia zastosowanie sankcji karnej” (§ 57 Raportu).

¹² Decyzja ramowa rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych, [online:] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32008F0913> (dostęp: 10.11.2020 r.) – dalej jako Decyzja Ramowa Rady UE w sprawie rasizmu i ksenofobii.

Przez rasizm rozumie się „przekonanie, że podstawy takie, jak rasa, kolor skóry, język, religia, obywatelstwo albo pochodzenie narodowe lub etniczne usprawiedliwiają pogardę dla osoby albo grupy osób, bądź poczucie wyższości osoby albo grupy osób”¹³. Definiując działanie z pobudek rasowych, którego skutkiem jest dyskryminacja, dokonuje się rozróżnienia na dyskryminację bezpośrednią¹⁴ i dyskryminację pośrednią¹⁵.

Definicja „mowy nienawiści” została zaproponowana w rekomendacji nr R 97 (20) z 30 października 1997 r. Komitetu Rady Ministrów Rady Europy¹⁶ i obejmuje każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, przede wszystkim za pośrednictwem mediów, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów (art. 1 aneksu do Rekomendacji).

¹³ CRI(2003)8RE Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Zalecenie Nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej przyjęte 13 grudnia 2002 r. i zmienione 7 grudnia 2017 r., [online:] <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislation/16808b5ab5> (dostęp: 10.11.2020 r.) – dalej jako Zalecenie nr 7.

¹⁴ „Bezpośrednia dyskryminacja rasowa oznacza jakiegokolwiek zróżnicowane traktowanie oparte na takich podstawach, jak: rasa, kolor skóry, język, religia, obywatelstwo bądź pochodzenie narodowe lub etniczne, które nie ma żadnego obiektywnego i rozsądnego usprawiedliwienia. Zróżnicowane traktowanie nie ma żadnego obiektywnego i rozsądnego usprawiedliwienia, jeżeli nie dąży do osiągnięcia prawnie uzasadnionego celu albo jeżeli nie ma rozsądnego stosunku proporcjonalności między zastosowanymi środkami i celem, który ma być zrealizowany” – Zalecenie nr 7 cz. I pkt. 1 lit. a.

¹⁵ „Pośrednia dyskryminacja rasowa oznacza przypadki, w których pozornie neutralny czynnik, taki jak: przepis, kryterium albo praktyka nie może być łatwo przestrzegany lub krzywdzi osoby należące do grupy wyodrębnionej na takiej podstawie, jak: rasa, kolor skóry, język, religia, obywatelstwo albo pochodzenie narodowe lub etniczne, chyba że czynnik ten ma obiektywne i rozsądne usprawiedliwienie. To drugie miałyby miejsce, jeżeli dążyłoby do prawnie uzasadnionego celu i jeżeli zostałby zachowany rozsądny stosunek proporcjonalności między zastosowanymi środkami i celem, który miałby być zrealizowany” – Zalecenie nr 7 cz. I pkt. 1 lit. b.

¹⁶ https://www.coe.int/fr/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech-?_101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view (dostęp: 10.11.2020 r.).

W języku potocznym pod tym pojęciem powszechnie rozumie się natomiast „wypowiedzi i wizerunki łączące, wyszydzające i poniżające grupy i jednostki z powodów całkowicie lub po części od nich niezależnych, a także przynależności do innych naturalnych grup społecznych, przy czym grupy naturalne to takie, których się nie wybiera, udział w jednych determinowany jest biologicznie (płeć, kolor skóry), w innych społecznie, jak przynależność etniczna, religijna, język”¹⁷. Stanowisko, które pozwala na zakwalifikowanie do mowy nienawiści wypowiedzi na tej tylko podstawie, że są one obraźliwe lub znieważające dla osoby lub grupy osób ze względu na ich wyznanie lub religię, należy uznać za nieodpowiadającą definicji zawartej w Rekomendacji RE. Uwzględniając europejski kontekst wykładni, trzeba stwierdzić, że intensywność i dolegliwość elementów zawartych w wypowiedzi ocennej, w szczególności jej znieważający lub obraźliwy charakter, nie przesądzają o zasadności takiej kwalifikacji, a w konsekwencji o karygodności tej wypowiedzi jako „mowy nienawiści”.

Trzon definicji pojęcia „mowy nienawiści” nie dotyczy bowiem rodzaju motywacji, jaką kierował się sprawca, lecz obejmuje opis czynności polegającej na „zachęcaniu, propagowaniu, podżeganiu, nakłanianiu”, przy czym sprawca swoim zachowaniem nie musi zmierzać do osiągnięcia określonego skutku i kierować się nienawiścią. Czynność sprawcza w przypadku „mowy nienawiści” obejmuje „wszelkie formy wypowiedzi, które propagują, podżegają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść opartą na nietolerancji (w tym nietolerancji religijnej)”¹⁸. Należy zatem dokonać rozróżnienia między mową nienawiści a przestępstwem z nienawiści. Przestępstwa z nienawiści zawsze składają się z dwóch elementów: 1) przestępstwa i 2) uprzedzenia, które motywuje sprawcę. Jeśli krytyka (wypowiedź) nie jest motywowana uprzedzeniami, z braku tego elementu nie może stanowić przestępstwa z nienawiści (§ 33 Raportu). Przestępstwa z nienawiści mogą, co do zasady, stanowić typ kwalifikowany każdego przestępstwa, w tym przestępstw pospolitych. Tymczasem „mowa nienawiści” nie musi oznaczać, że sprawca działa ze wskazanych powyżej pobudek. W zderzeniu z wolnością religijną za karygodne będą mogły zostać uznane tylko takie zachowania, które stanowią „zachętę

¹⁷ Wyrok SN – Izba Karna z dnia 8 lutego 2019 r., IV KK 38/18, Legalis.

¹⁸ *Gunduz c. Turquie*, wyrok z 4 grudnia 2003 r., § 40.

do nienawiści”, przy czym osobista motywacja sprawcy nie przesądza o winie sprawcy. Podnoszenie zatem przez sprawcę zarzutów, a także formułowanie ujemnych ocen, choćby działanie to było motywowane nienawiścią, nie mieści się w charakterystyce „mowy nienawiści” i nadal może być uznawane za korzystanie z wolności wypowiedzi i pozostawać pod ochroną prawa. Mowa nienawiści obejmować będzie zatem tylko takie działania sprawcy, którymi pobudza on inne osoby do nienawiści i tworzy zachętę do dalszego jej szerzenia. Ujawnienie się motywacji sprawcy (działanie z nienawiści) samo w sobie nie stanowi „mowy nienawiści”. Stanowisko to znajduje podstawę w opisie znamion typów występku „z nienawiści”, które – w ocenie organów UE – powinny podlegać sankcji karnej.

W przypadku czynów ingerujących w wolność religijną konieczne jest zatem odróżnienie motywacji sprawcy (przestępstwa z nienawiści) od opisu czynności sprawczej („zachęcanie do nienawiści”). Pojęciem „mowa nienawiści” objęte zostaną bowiem tylko takie czyny, które uzewnętrzniają się w działaniu polegającym na stosowaniu zachęty (nakłanianiu, podżeganiu) lub rozpowszechnianiu, a także rozprowadzaniu takich zachęt. Termin „nienawiść” „należy rozumieć jako odnoszący się do nienawiści okazywanej ze względu na rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie lub przynależność narodową lub etniczną” (motyw 9 Decyzji Ramowej w sprawie rasizmu i ksenofobii). Termin „religia” należy rozumieć jako odnoszący się ogólnie do osób określanych według ich przekonań religijnych lub światopoglądu (motyw 8 Decyzji).

W Decyzji ramowej w sprawie rasizmu i ksenofobii Rada UE postuluje w art. 1 pkt. 1, by każde państwo członkowskie zapewniło niezbędne środki służące karalności następujących czynów popełnianych umyślnie: a) publiczne nawoływanie do przemocy lub nienawiści skierowanej przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy; b) popełnienie czynu, o którym mowa w lit. a), przez publiczne rozpowszechnianie lub rozprowadzanie tekstów, obrazów lub innych materiałów¹⁹.

¹⁹ Artykuł 1 pkt. 1 zawiera także opis dwóch innych czynów, które nie mieszczą się w zakresie podejmowanej tematyki. Dla porządku wskazać należy jednak, że wymienione czyny stanowią: 1) publiczne aprobowanie, negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych oraz 2) publiczne aprobowanie,

Oba czyny, których opisy zostały zawarte w Decyzji ramowej, mają charakter „zachęcania (podżegania) do nienawiści”. Te typy przestępstw mają także charakter umyślny, bezskutkowy, a ich popełnienie wymaga, by sprawca działał publicznie.

Publiczny charakter działania oznacza możliwość powzięcia o nim wiadomości przez krąg osób mających dostęp do tego miejsca, choć niekonieczne w nim obecnych w czasie tego działania, o ile istniała realna możliwość dostępu do informacji o nim; liczba tych osób nie jest z góry określona, a wyznacza ją zespół okoliczności faktycznych zajścia²⁰. Ustawowym znamieniem występku nie jest publiczne miejsce działania i sam sposób działania, lecz sytuacja, w jakiej dokonuje się przestępstwa, odpowiadająca pojęciu działania „publicznie”²¹. Działanie publicznie zachodzi wówczas, gdy, bądź ze względu na miejsce działania, bądź ze względu na okoliczności i sposób działania sprawcy, jego zachowanie się jest lub może być dostępne (dostrzegalne) dla nieokreślonej liczby osób²².

Do wspólnych elementów opisów przestępstw wskazanych w art. 1 ust. 1 lit. a i b Decyzji ramowej należą: umyślność, publiczny charakter, a także cel działania sprawcy, którym zmierza do zamachu na jedną ze wskazanych w tych przepisach wartości: przynależność rasową, wyznaniową, religijną, pochodzenie, a także przynależność narodową lub etniczną (art. 1 ust. 1 lit. a Decyzji ramowej). Pojęcie „pochodzenie” oznacza zestaw cech odnoszący się głównie do osób lub grup osób będących potomkami osób rozpoznawalnych na podstawie tych cech (np. rasy lub koloru skóry), przy czym pewne z tych cech mogą obecnie już nie występować. Mimo to takie osoby lub grupy osób mogą ze względu na swoje pochodzenie być narażone na nienawiść lub przemoc (motyw 7 Decyzji). Opis czynu zawarty w art. 1 ust. 1 lit. b stanowi kwalifikowany typ występku „nawoływania” z art. 1 ust. 1 lit. a. Do popełnienia tego czynu dochodzi wówczas, gdy sprawca używa narzędzi pozwalających na rozpowszechnienie lub rozprowadzanie „tekstów, obrazów lub innych

negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego.

²⁰ Wyrok SA w Krakowie z dnia 4 grudnia 2002 r., II AKa 327/02, Legalis.

²¹ Wyrok SN – Izba Wojskowa z dnia 1 lipca 1988 r., WR 272/88, Legalis.

²² Kwestię tę interpretuje również uchwała 7 sędziów SN z dnia 20 września 1973 r. (OSNKW 1973, z. 11, poz. 132).

materiałów”. Siła oddziaływania sprawcy, który korzysta z różnych nośników treści (materiały, teksty, obrazy) oraz kanałów dystrybucji pozwalających na zwielokrotnienie treści, przesądza o wypełnieniu znamion tego czynu. Rozpowszechnianie oznacza skierowanie materiału do bliżej nieoznaczonego kręgu osób. Rozpropagowanie wśród z góry określonej grupy, np. znajomych, rodziny, współpracowników rozpowszechnieniem nie jest, chyba że następuje w zamiarze dalszego kolportażu²³. Rozpowszechnianie to działanie umożliwiające szersze rozejście się wiadomości wśród większej liczby osób, czynienie wiadomości ogólnie dostępnymi. Sposób działania sprawcy jest przy tym dowolny – może to być przekaz ustny, przy użyciu druku czy też innych technik informacyjnych, np. internetu²⁴.

Ocena strony podmiotowej wskazanych powyżej czynów nie wymaga, jak się wydaje, ustalenia, czy motywem działania sprawcy była rzeczywiście odczuwana przez sprawcę nienawiść wobec wyznawców danej religii lub osób ze względu na ich pochodzenie lub narodowość, ale czy treść rozgłoszonego publicznie komunikatu (apelu, nawoływania) stanowiła zachętę dla innych do wymierzenia ataku na te wartości.

W Decyzji zastrzeżono, że sankcje karne państwa członkowskie mogą przewidzieć jedynie dla takich czynów, które zagrażają porządkowi publicznemu lub „stanowią groźbę, obrazę albo zniewagę” (art. 1 ust. 2 Decyzji). Jeśli celem zamachu jest wolność religijna, to stosowanie sankcji karnej jest uzasadnione zwłaszcza wówczas, gdy zamach na religię lub wyznanie staje się pretekstem do ataków o podłożu rasistowskim (art. 1 ust. 3 Decyzji). Zgodnie z art. 8 Decyzji ramowej wszczęcie i prowadzenie postępowania w sprawie opisanych powyżej czynów powinno następować z urzędu.

O ile zatem na płaszczyźnie materialnoprawnej gwarantuje się ochronę wolności religijnej i zapobiega jej naruszeniom, o tyle na płaszczyźnie wykładni systemowej, w szczególności wówczas, gdy dochodzi do rozstrzygania kolizji pomiędzy potrzebą zapewnienia ochrony dwóch lub więcej konkurujących ze sobą wolności, dokonuje się ustalenia hierarchii wartości,

²³ J. Sobczak, *Prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 888.

²⁴ A. Herzog, *Komentarz do art. 241 Kodeksu karnego*, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2020, Legalis.

a w konsekwencji nieodwracalnego redukowania zakresu ochrony jednej wolności kosztem innej.

Na gruncie prawa europejskiego funkcję reguł kolizyjnych pełnią wykreowane przez orzecznictwo konstrukcje prawne, jak, w szczególności, mowa nienawiści, które służą uzasadnianiu potrzeby wprowadzania zmian legislacyjnych w systemach prawnych państw członkowskich. Posłużenie się pojęciem mowy nienawiści przy dokonywaniu ustalenia granic ochrony, jakiej obywatel może oczekiwać od państwa wówczas, gdy korzysta z prawnie gwarantowanych wolności, prowadzi nie tylko do zmian legislacyjnych uwzględniających europejski kontekst wykładni prawa, ale także do przebudowy systemu prawnie chronionych wartości oraz ich hierarchizacji.

W orzecznictwie ETPC przyjęto, że: „jakakolwiek mowa nienawiści wymierzona w członków jakiejś grupy, zwłaszcza religijnej, jest sprzeczna z wartościami leżącymi u podstaw Konwencji, w szczególności z tolerancją, pokojem społecznym i niedyskryminacją. W związku z tym sprawca mowy nienawiści nie może korzystać z ochrony na podstawie Artykułu 10 Konwencji”²⁵. Pojęcie „mowy nienawiści” było doprecyzowane zarówno przez orzecznictwo ETPC, jak i w treści wydawanych przez organy UE dokumentów. Znaczenie tego pojęcia nadal nie pozostaje jednak jednolite, przeciwnie, jego treść ewoluuje w zależności od kontekstu używanego w judykaturze. Inaczej zatem jest interpretowane wówczas, gdy służy ustalaniu standardu wolności wypowiedzi politycznej, artystycznej, komercyjnej²⁶, a inaczej, jeśli występuje potrzeba jego interpretacji na tle wolności religijnej albo innych wolności i praw realizowanych na styku z wolnością wypowiedzi.

²⁵ *Pavel Ivanov c. Russie* z 20 lutego 2007 r.; zobacz także *Günduz c. Turquie* z 14 grudnia 2003 r., § 41, w którym Trybunał stwierdza: „Ponadto nie ma wątpliwości, że konkretne wyrażenia stanowiące mowę nienawiści, jak zauważył Trybunał w sprawie *Jersild* p. Dania (wyrok z dnia 23 września 1994 r., Seria A nr 298, str. 25, § 35), które mogą obrażać jednostki lub grupy, nie korzystają z ochrony przewidzianej w art. 10 Konwencji”. W sprawie *Norwood c. Grande-Bretagne* Trybunał orzekł, że: „taki gwałtowny, ogólny atak na grupę religijną, który wiąże całą grupę z poważnym aktem terrorystycznym, jest sprzeczny z wartościami głoszonymi i gwarantowanymi przez Konwencję, a mianowicie tolerancją, pokojem społecznym i niedyskryminacją” (*Norwood c. Grande-Bretagne* (dec.), Nr 23131/03, 16 listopada 2004 r.). Zobacz także ETPC, *Garaudy c. France*, 24 czerwca 2003 r. i *Lawless c. Irlandie*, 1 lipca 1961 r., Seria A nr 3, s. 45, § 7.

²⁶ Na potrzebę takiego rozróżnienia wielokrotnie zwracał uwagę ETPC. Znalazło to także odbicie w stanowisku Komisji Weneckiej (§ 52 Raportu).

Zastosowanie sankcji karnej wobec sprawcy naruszenia wolności religijnych jest dopuszczalne wówczas, gdy rzeczywistym celem ataku jest nie tyle wolność religijna, co przynależność rasowa, narodowa lub pochodzenie pokrzywdzonego. Chodzi zatem o wymierzenia ataku na przymioty (cechy), które nie zależą od woli człowieka, tj. takie, na które nie ma on wpływu i nie może ich ani zmienić, ani wyeliminować. *A contrario* dopuszczalne jest poddanie krytyce religii i systemu wierzeń. Skoro bowiem człowiek ma wpływ na wybór wyznawanej przez siebie religii, a w konsekwencji może zmienić religię albo dokonać aktu apostazji, powinien – w ocenie Komisji Weneckiej – liczyć się z tym, że wyznawana przez niego religia będzie poddawana krytyce. Wyłączona zostaje więc ochrona religii, przedmiotów kultu religijnego i uczuć religijnych, chyba że ataki w nie wymierzone nie mieszczą się w granicach wolności wypowiedzi i stanowią mowę nienawiści. Komisja wyraża pogląd, iż dla oceny karygodności krytyki i ustalenia jej granic bez znaczenia jest intensywność krytyki. Postuluje się zatem dekryminalizację takich występków, jak: bluźnierstwo, profanacja i zniewaga. Utrzymanie karalności dotyczyłoby zatem wyłącznie sytuacji, w których sprawca posłużył się mową nienawiści (§ 64 Raportu). Komisja *explicite* wskazuje, że w przypadku braku istotnego elementu podżeganie do nienawiści nie uważa za konieczne ani pożądane utrzymywanie w systemach prawnych państw członkowskich przestępstwa zniewagi religijnej (tj. znieważenia uczuć religijnych). Podobnie Komisja nie uważa za konieczne karania za znieważenie ze względu na przynależność religijną lub wyznaniową (§ 64 Raportu). Wydaje się zatem, że opis czynów wymierzonych przeciwko swobodzie wyznania i religii przybierze postać karalnych występków tylko wówczas, gdy będzie zawierał znamię „zachęcania do nienawiści”. W przeciwnym razie czyny wymierzone przeciwko wolności wyznania i religii, pomimo przewidzianej w ustawie krajowej sankcji karnej za ich popełnienie, będą interpretowane jako mieszczące się w granicach prawa. W takich wypadkach znajdować będzie zastosowanie – nieobecny na gruncie przepisów krajowych, ale wykreowany przez orzecznictwo strasburskie oraz orzecznictwo TSUE – kontratyp dozwolonej krytyki²⁷.

²⁷ Kontratyp dozwolonej krytyki został przewidziany w art. 41 Ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo Prasowe (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1914) i znajduje zastosowanie w procesach

Organy wymiaru sprawiedliwości mają obowiązek poprzedzić zastosowanie sankcji karnej wymierzanej za przestępstwa przeciwko wolności religijnej swoim przedśmakiem, w ramach którego sąd karny powinien ustalić, czy nie jest możliwe pogodzenie działania sprawcy z wolnością wypowiedzi gwarantowaną w art. 10 EKPC, a w konsekwencji, czy sprawca, powołując się na realizację wolności wypowiedzi, może uwolnić się od odpowiedzialności karnej. Dopiero po dokonaniu ustalenia przez sąd karny, że forma lub treść czynności (wypowiedzi), jakimi sprawca posłużył się, wymierzając atak przeciwko wolności religijnej, nie mieści się w tzw. europejskim standardzie wolności wypowiedzi, dopuszczalne mogłoby być zastosowanie sankcji karnej. Istnieje zatem oczekiwanie, by w ramach toczącego się postępowania, którego przedmiotem jest ustalenie okoliczności popełnienia występku przeciwko wolności religijnej, przeprowadzone zostało przez ten sam skład sędziowski postępowanie o charakterze prejudycjalnym (albo wpadkowym). Ostatecznie to na sądzie karnym spoczywałby ciężar ustalania standardu wolności wypowiedzi.

W myśl wykładni dokonywanej przez ETPC jedyną formą ekspresji, która nie stanowi realizacji wolności wypowiedzi, a w konsekwencji nie zasługuje na ochronę i może stanowić przesłankę przesądzającą o karalności sprawcy, jest mowa nienawiści. ETPC posłużył się przesłanką mowy nienawiści (negatywna przesłanka ochrony) w wyroku ETPC z dnia 9 lutego 2012 r.²⁸ Stwierdził wówczas, że dyskryminacja oparta na orientacji seksualnej ma tę samą wagę,

cywilnych, w których stroną postępowania jest prasa (dziennikarze). Zgodnie z tym przepisem ublikowanie zgodnych z prawdą i rzetelnych sprawozdań z jawnych posiedzeń Sejmu, Senatu i organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego oraz ich organów, a także publikowanie rzetelnych, zgodnych z zasadami współżycia społecznego ujemnych ocen dzieł naukowych lub artystycznych albo innej działalności twórczej, zawodowej lub publicznej, służy realizacji zadań określonych w art. 1 pr.pr. i pozostaje pod ochroną prawa; przepis ten stosuje się odpowiednio do satyry i karykatury.

²⁸ W wyroku *Vejdeland i in. c. Suède* (Wyrok ETP z 9 lutego 2012 r., skarga nr 1813/07) grupa osób została skazana za rozprowadzenie w szkole ulotek wyrażających pogardę wobec homoseksualistów. Trybunał w Strasburgu orzekł, że ograniczenie wolności wyrażania opinii ustanowionej w art. 10 ust. 1 EKPC było zgodnie z art. 10 ust. 2 tej konwencji uzasadnione. Trybunał w Strasburgu podkreślił, iż dyskryminacja ze względu na orientację seksualną jest równie poważna, co dyskryminacja ze względu na pochodzenie rasowe, etniczne lub kolor skóry. Zgodził się on z poglądem szwedzkiego Sądu Najwyższego, który uznał prawo „skarżących do wyrażania ich idei, podkreślając jednocześnie, że wraz z prawami i wolnościami ludzie mają także obowiązki; jednym z takich obowiązków jest nakaz unikania, na ile jest to możliwe,

co dyskryminacja ze względu na rasę, pochodzenie, kolor skóry. ETPC zmodyfikował wówczas standard wolności wypowiedzi i przyjął, że na standard ten składają się zarówno: 1) przesłanki udzielenia ochrony niektórym kategoriom wypowiedzi z zastrzeżeniem, że w zależności od rodzaju wypowiedzi (wypowiedź polityczna, komercyjna, artystyczna, prasowa) zakres ochrony może być odmienny; 2) przesłanki odmowy udzielenia ochrony tym wypowiedziom, które uzyskują kwalifikację jako mowa nienawiści.

„Mowa nienawiści” jako konstrukcja teoretyczna wypracowana na gruncie art. 10 ETPC uzyskała znaczenie normatywne i to zarówno na gruncie prawa materialnego, jak i procesowego. Ustalanie treści i zakresu „standardu wolności wypowiedzi” – w znaczeniu materialnoprawnym – nie może bowiem pomijać pojęcia „mowa nienawiści”. W ujęciu procesowym natomiast w sprawach dotyczących naruszenia wolności religijnej wystąpienie albo brak przesłanki mowy nienawiści rozstrzygać będzie o uruchomieniu procesu karnego i skazaniu sprawcy.

2. Ewolucja ochrony wolności religijnych – kazus Francji

Nie istnieje wyraźna granica pomiędzy pozytywnymi a negatywnymi obowiązkami państwa w zakresie regulowania wolności religijnych. Nie jest przy tym możliwe ustalenie zamkniętego katalogu przesłanek, które usprawiedliwiałyby angażowanie się państwa w rozstrzyganie sporów powstałych na tle sposobu korzystania z wolności religijnych. Wątpliwości budzi także rodzaj *ratio legis*, na który może powoływać się ustawodawca krajowy, by usprawiedliwić stosowanie sankcji wobec sprawców czynów wymierzonych przeciwko wolności religijnej.

Przedmiotem rozstrzygnięć staje się nie tyle ustalenie, czy działanie sprawcy wypełnia znamiona zarzucanego mu występku, ale czy ewentualne skazanie sprawcy za jego popełnienie jest do pogodzenia z innymi prawnie chronionymi wolnościami, w tym przede wszystkim, czy zastosowanie sankcji karnej nie stanowi nadmiernej represji i nie narusza wolności wypowiedzi.

wypowiedzi, które są w nieuzasadniony sposób obraźliwe dla innych, stanowiąc naruszenie ich praw” i orzekł, że „stwierdzenia zawarte w ulotkach były w sposób nieuzasadniony obraźliwe”.

Od kilkunastu lat obserwuje się w państwach europejskich wzrost liczby postępowań karnych wszczynanych w związku z czynami popełnionymi na tle religijnym. Okoliczność ta rzutuje także na liczbę skarg kierowanych do ETPC, w których wyznawcy religii zarzucają państwowi naruszenie art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Zwiększa się jednak nie tylko liczba skarg, ale także ich złożoność²⁹. Artykuł 9 nie tylko bowiem poręcza wolność myśli, sumienia i wyznania, ale również gwarantuje aktywne ich uzewnętrznianie. Istnieje więc wyraźny związek gwarancji obejmujących ochronę wolności wyznania i religii z innymi wolnościami zagwarantowanymi w EKPC, a w szczególności wolnością wypowiedzi (art. 10 EKPC) i wolnością zgromadzeń (art. 11 EKPC)³⁰.

We Francji liczba postępowań karnych zaczęła rosnąć w sposób zauważalny poczynawszy od 1990 r. W ujęciu statystycznym zauważa się, że najczęściej postępowań (42%) dotyczy obraza uczuć wyznawców judaizmu, w dalszej kolejności wskazuje się na naruszenie uczuć religijnych chrześcijan (35%) oraz wyznawców pozostałych religii, w tym islamu (23%)³¹. Szereg postępowań wszczynanych jest z urzędu w celu zapewnienia ochrony porządku publicznego, ale także w związku z aktywnym angażowaniem się państwa w obronę równości i w celu przeciwdziałania dyskryminacji i rasizmowi. W orzecznictwie francuskich sądów karnych zaobserwowano trudność w dokonywaniu rozróżnienia motywacji, jakimi kierują się sprawcy, w szczególności wówczas, gdy dochodzi do współwystępowania motywów religijnych i rasowych. Zarazem w 90% spraw pokrzywdzeni domagają się stosowania sankcji karnych wobec sprawców, jedynie w 10% poprzestają na stosowaniu innych środków ochrony³².

W sprawach o ochronę wolności religijnej, w szczególności w sprawach karnych, przedmiotem badania jest nie tylko zachowanie się sprawcy od strony wypełnienia znamion przestępstwa, ale także ocena stopnia ryzyka,

²⁹ J. Murdoch, *Ochrona prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Strasburg 2012, s. 9.

³⁰ *Ibidem*, s. 9

³¹ H. Eck, A. Anchet, *Liberté d'expression et «offense religieuse» selon les droits français et européen, de 1905 à l'affaire Dieudonné (janvier 2014): respect des croyances et enjeux politiques*, [w:] *Les censures dans le monde: xixe–xxie siècle*, Rennes 2016, doi.org/10.4000/books.pur.45036.

³² *Ibidem*.

jakie może rodzić zastosowanie wobec niego sankcji wobec potrzeby ochrony wolności wypowiedzi, z której korzysta sprawca. Sędzia staje więc między „obrazą przekonań a obrazą wierzących”³³. Wobec kolizji tych wartości orzecznictwo niektórych państw europejskich, czego przykładem jest Francja, przyznaje prymat wolności wypowiedzi nad potrzebą zapewnienia ochrony wolności religijnej w jej różnorodnych aspektach (karalność bluźnierstwa, obraza uczuć religijnych, znieważenie przedmiotów kultu religijnego, złośliwe przeszkadzanie w sprawowaniu obrzędów religijnych).

Na poglądy orzecznictwa we Francji wywarło wpływ stanowisko ETPC wyrażone w wyroku z dnia 21 stycznia 2006 r. w sprawie *Giniewski c. France*³⁴, w którym Trybunał stwierdził, że sądy francuskie, uznając dziennikarza francuskiej gazety „Le quotidien Paris” winnym popełnienia występku obrazy uczuć religijnych katolików, naruszyły art. 10 ETPC, przez co doszło do nieuprawnionej i nieproporcjonalnej ingerencji w wolność wypowiedzi. Francuskie sądy, dokonując ustalenia treści i oceny opublikowanego materiału, wskazały, że dziennikarz opisał „Kościół katolicki jako utrzymujący, wyłącznie i błędnie, Boską prawdę, która wyraża się w doktrynie wypełnienie «Starego» Przymierza w Nowym Testamencie i wyższości tego ostatniego [...] Doktryny, która propaguje «naukę pogardy» dla Żydów” [...], a w konsekwencji prowadzi do antysemityzmu i „przygotowuje grunt, na którym zrodziła się idea i realizacja Auschwitz”³⁵. Tym samym, w ocenie sądów francuskich autor spornego artykułu przypisał katolikom bezpośrednią odpowiedzialność za Holokaust. Zdaniem autora tekstu nie tylko bowiem idea, ale nawet realizacja masakr i okrucieństw popełnionych w Auschwitz, symbolu nazistowskich obozów zagłady, była bezpośrednim przedłużeniem jednej z głównych doktryn wiary katolickiej, czyli doktryny o wypełnieniu się Starego Przymierza w Nowym Testamencie³⁶. Dziennikarz został skazany przez sądy francuskie

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Giniewski c. France*, Requête no 64016/00, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Giniewski%20c/France,%20no%2064016/00%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-72215%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Giniewski%20c/France,%20no%2064016/00%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-72215%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

na podstawie art. 29 i 32 Ustawy o wolności prasy³⁷. Tymczasem w ocenie ETPC opublikowany materiał nie tylko nie miał charakteru znieważającego, ale nadto – jak zauważył Trybunał – „przyczynił się do omówienia różnych możliwych przyczyn eksterminacji Żydów w Europie, co jest bezspornym interesem publicznym w społeczeństwie demokratycznym”³⁸. Ponadto Trybunał powtórzył wielokrotnie wypowiediane na tle realizacji wolności wypowiedzi stanowisko³⁹, zgodnie z którym nawet wówczas, gdy wypowiedź zawiera wnioski i wyrażenia, które mogą urazić, szokować lub przeszkodzić niektórym osobom, to jednak takie poglądy (szokujące, obraźliwe, wzbudzające niepokój) same w sobie nie wykluczają korzystania z wolności wypowiedzi⁴⁰. Rozpoznając podobne sprawy, ETPC uzasadniał swoje stanowisko, wskazując, że: „poszukiwanie prawdy historycznej jest integralną częścią wolności słowa” i „jego rolą nie jest arbitraż leżących u podstaw kwestii historycznych”⁴¹. W ocenie ETPC nie będzie także stanowiła naruszenia uczuć religijnych krytyka religii lub wyznania, chyba że jej adresatem i przedmiotem stałyby się konkretne osoby jako jej wyznawcy, a sam podnoszący zarzuty kierowałby się

³⁷ Zgodnie z treścią pierwszego z wymienionych przepisów „zniesławiające jest jakiekolwiek oświadczenie lub zarzut, który szkodzi czci lub reputacji osoby lub organu, których on dotyczy. Bezpośrednia publikacja lub powielanie takiego zarzutu stanowi przestępstwo, nawet jeśli zostało wyrażone w sposób domyślny za pomocą sugestii lub jeśli dotyczy osoby lub organu, które nie zostały wyraźnie wymienione, ale można je zidentyfikować na podstawie innych okoliczności, jak tematyka wystąpienia, okrzyki, groźby, pisemne lub powielone materiały, plakaty, banery. Za zniewagę uważa się używanie dowolnego obraźliwego lub pogardliwego wyrażenia lub obelżywego sformułowania, które nie zawiera zarzutu co do faktu”. W myśl art. 32 Ustawy o wolności prasy za zniesławienie za pośrednictwem środków masowego przekazu osoby lub grupy osób ze względu na ich pochodzenie lub przynależność do określonej grupy etnicznej, narodu, rasy lub religii podlega karze pozbawienia wolności do roku i grzywnie 300 000 FRF lub tylko jedna z tych kar (Zob. La loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse, [online:] <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070722/2020-12-07/> (dostęp: 10.11.2020 r.)).

³⁸ *Giniewski c. France*, Requête no 64016/00, § 51, [online:] <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Giniewski%20c/France,%20no%2064016/00%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-72215%22%5D%7D> (dostęp: 10.11.2020 r.).

³⁹ *De Haes i Gijssels c. Belgique*, Requête no 19983/92, § 46, 24 lutego 1997 r. i powołane tam orzecznictwo, [online:] <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22De%20Haes%20i%20Gijssels%22%5D,%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-62574%22%5D%7D> (dostęp: 10.11.2020 r.).

⁴⁰ *Giniewski v. France*, Requête no 64016/00, § 52.

⁴¹ *Ibidem*; podobnie *Chauvy i inni v. France*, Requête no 64915/01, § 69.

motywami nienawiści albo tworzyłby zachętę do stosowania przemocy wobec jej wyznawców. Zatem wypowiedź o treści: „Najgłupszą religią jest wciąż islam. Kiedy czytasz Koran, upadasz... upadasz!” nie stanowi znieważenia uczuć religijnych muzułmanów. Sąd karny odwoławczy w Paryżu stwierdził, że nawet jeśli wypowiedź wyraża „nienawiść” do islamu, to nie odnosi się ona wprost do muzułmanów i nie podżega do nienawiści. W ocenie sądu dopuszczalne jest zatem użycie sformułowań ocennych, nawet obraźliwych wobec religii, o ile słowa te nie odnoszą się do konkretnej osoby będącej jej wyznawcą⁴².

W poszukiwaniu instrumentów reagowania na zagrożenia związane z atakami na wolność religijną państwa europejskie, czego dowodzi przykład Francji, sięgają po instrumenty administracyjnoprawne. Ryzyko wywołania zamieszek spowodowanych naruszeniem uczuć religijnych, a w konsekwencji potrzeba zapewnienia „pokoju publicznego” uruchamia mechanizmy *quasi* cenzorskie, polegające na arbitralnym, władczym ograniczaniu praw i wolności⁴³ poprzez wydanie aktów administracyjnych zakazujących rozpowszechniania

⁴² L'affaire Houellebecq (TGI Paris, 17e ch. corr., 22 octobre 2002, Gaz. Pal. 2003.J.3069); „Poursuivi pour injure, Michel Houellebecq est relaxé”, [online:] https://www.lemonde.fr/archives/article/2002/10/22/poursuivi-pour-injure-michel-houellebecq-est-relaxe_295252_1819218.html. Podobnie w przypadku publikacji karykatur Mahometa przez tygodnik „Charlie Hebdo” i „France Soir” w dniu 1 kwietnia 2006 r. sąd karny I instancji, a następnie sąd odwoławczy w Paryżu uznał, że dopuszczalne jest opublikowanie karykatury przedstawiającej Mahometa w turbanie w kształcie bomby z zapalonym lontem. Rysunek nie stanowi zniewagi z uwagi na brak „jakiegokolwiek świadomego pragnienia bezpośredniego i nieuzasadnionego obrażenia wszystkich muzułmanów [...]”, autor wziął bowiem udział w „publicznej debacie o powszechnym interesie zrodzonej z ekscesów muzułmanów” (Zob. CA Paris, 11^e ch., sect. A, 12 mars 2008, Legipresse juin 2008, no 252.III.107, note H. LECLERC; cyt. za: H. Eck, A. Granchet, *op. cit.*).

⁴³ W okólniku przyjętym przez francuskiego ministra spraw wewnętrznych 6 stycznia 2014 r. wezwano prefektów do „zachowania największej czujności, gdy prawdopodobne jest rozpowszechnienie treści nawołujących do dyskryminacji rasowej lub religijnej”, [online:] http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2014/01/cir_37810.pdf (dostęp: 10.11.2020 r.); cyt. za: *Le maire de Saint-Etienne renonce à interdire le spectacle de Dieudonné*, [online:] https://www.francetvinfo.fr/culture/spectacles/humour/le-maire-de-saint-etienne-renonce-a-interdire-le-spectacle-de-dieudonne_3291599.html (dostęp: 10.11.2020 r.). M'bala M'bala, syn Kame-ruńczyka i Francuzki, zasłynął z propagowania prowokacyjnego gestu zwanego odwróconą swastyką, tzw. *quenelle*, oraz negowania Holokaustu. Wielokrotnie skazywano go na kary i grzywny za szerzenie nienawiści rasowej i antysemityzmu.

treści, które ze względu na formę i intensywność krytyki religii tworzą ryzyko zakłócenia porządku publicznego⁴⁴.

3. Rodzaj chronionego dobra⁴⁵ – przedmiot i środki ochrony

Gwarantowana w art. 53 ust. 2 Konstytucji wolność religijna obejmuje następujące elementy: wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie, posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo do korzystania osób z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. Gwarancje wolności religii nie obejmują swoim zakresem uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi przekonań ateistycznych, odrzucających wiarę w istnienie sił ponadnaturalnych (nadprzyrodzonych) i negujących potrzebę istnienia religii⁴⁶.

Przekonań religijnych nie należy utożsamiać z konfliktem sumienia, który jest pojęciem szerszym. Konflikt sumienia może wystąpić także u osób o poglądach ateistycznych i jego podłożem mogą być nie tylko powody religijne. Jednak działanie podjęte wbrew przekonaniom religijnym zazwyczaj powoduje konflikt sumienia i wkracza w konstytucyjną wolność sumienia określoną w art. 53 ust. 1 Konstytucji RP⁴⁷. Trybunał Konstytucyjny uznał wyrażoną w art. 53 ust. 1 Konstytucji RP wolność sumienia za wartość ponadpozytywną,

⁴⁴ Prefekt Saint-Etienne i dwóch burmistrzów, powołując się na okólnik ministra spraw wewnętrznych, wydało decyzję administracyjną zakazującą pokazu Dieudonné, który, jak wskazano w uzasadnieniu decyzji, zawierał wypowiedzi o charakterze antysemickim, ignorujące godność osoby ludzkiej i tworzące „poważne ryzyko zakłócenia porządku publicznego”. Wykonanie decyzji administracyjnej, w której burmistrz Saint-Etienne zakazał wystawienia spektaklu, zostało zawieszone postanowieniem z dnia 9 stycznia 2014 r. wydanym przez sąd administracyjny w Nante (Tribunal Administratif de Nantes n°1400110, https://actu.dalloz-etudiant.fr/fileadmin/actualites/pdfs/JANVIER_2014/arrete_du_tribunal_administratif_de_nantes.pdf).

⁴⁵ Mając na uwadze tematykę wskazaną w tytule artykułu, analiza została ograniczona do ustalenia rodzaju i zakresu ochrony wolności wyznania i religii na styku z realizacją wolnością wypowiedzi, w szczególności wówczas, gdy treść lub forma wypowiedzi narusza uczucia religijne lub stanowi zniewagę przedmiotu czci religijnej.

⁴⁶ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 325.

⁴⁷ Postanowienie SN – Izba Karne z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis.

aksjologicznie związaną z samą naturą człowieka, będącą istotnym elementem jego godności⁴⁸. SN zauważył, że Konstytucja RP przewiduje rodzaj klauzuli sumienia w związku z odmową pełnienia służby wojskowej ze względu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne (art. 85 ust. 3 Konstytucji RP)⁴⁹. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności w jej art. 9, choć wymienia kilka form manifestowania religii i przekonań (np. poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne), to jednak nie zawsze gwarantuje prawo do publicznego zachowania się w sposób kierowany wiarą⁵⁰.

Ingerowanie w wolność religijną gwarantowaną w art. 53 Konstytucji może przejawiać się w ataku na religię lub jej wyznawców (art. 119 k.k.; art. 194 k.k.; art. 256 k.k.; art. 257 k.k.), a także na przedmiot lub miejsce

⁴⁸ Wyrok TK z dnia 7 października 2015 r., K 12/15, Legalis.

⁴⁹ Nadto klauzulę sumienia zamieszczono w art. 39 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U. z 2015 r., poz. 464). Analiza tych przepisów pozwala stwierdzić, że tego rodzaju klauzule służą do rozwiązywania głębokich konfliktów moralnych, które są udziałem lekarzy czy też osób zobowiązanych wbrew ich przekonaniom do pełnienia służby wojskowej (Zob. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis).

⁵⁰ Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku z dnia 2 października 2001 r. w sprawie *Pichon et Sajous c. France*, Requête no 49853/99, wszczętej w związku z odmową przez właścicieli apteki sprzedaży środków antykoncepcyjnych przepisanych przez lekarza, motywowaną ich przekonaniem religijnym, podkreślił, że główną sferą chronioną przez art. 9 Konwencji są przekonania osobiste i religijne oraz działania blisko związane z tymi kwestiami, takiej jak modlitwa czy akty pobożności stanowiące element praktykowania religii i wiary w powszechnie akceptowanej formie. Nadto wskazał, że użyte w tym przepisie słowo „praktykowanie” nie obejmuje każdego aktu lub formy zachowania motywowanego lub inspirowanego przez religię lub wiarę i stosownie do treści art. 9 ust. 2 Konwencji może podlegać takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Trybunał uznał, że jak długo sprzedaż takich środków jest legalna i może mieć miejsce – na skutek wypisania recepty – tylko w aptece, skarżący nie mogą uznać pierwszeństwa swoich przekonań religijnych i narzucić je innym jako usprawiedliwienie dla odmowy sprzedaży takich produktów, ponieważ skarżący mogą manifestować swoją religię na wiele innych sposobów poza sferą swojej profesji. Zatem w realiach tej sprawy Trybunał doszedł do przekonania, że powołanie się na sprzeciw sumienia nie stanowiło powszechnie przyjętej w kanonach wyznania właścicieli apteki formy jego praktykowania, co uzasadniało niemożność skorzystania z ochrony, którą zapewnia art. 9 Konwencji. Problem sprzeciwu sumienia pojawia się również w orzecznictwie ETPC w kontekście aborcji, odmowy służby wojskowej, w zakresie świadczenia usług poufnej terapii, obowiązku prowadzenia przez urzędnika ceremonii zawarcia związku partnerskiego przez pary homoseksualne (zob. Postanowienie Sądu Najwyższego – Izba Karna z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis).

kultu religijnego (art. 196 k.k.); może także polegać na zakłócaniu obrządku religijnego (art. 195 k.k.) lub naruszać uczucia religijne (art. 196 k.k.). Celem podjętego przez sprawcę zamachu jest – ogólnie mówiąc – wolność wyznania i religii, której realizacja konkretyzuje się z jednej strony poprzez realizację prawa do niezakłóconego uzewnętrzniania religii w takich jej aspektach, jak głoszenie swoich przekonań i udział w obrzędach religijnych, a z drugiej strony, poprzez prawo do oddawania czci Bogu oraz przedmiotom kultu religijnego. Państwo może w różnym stopniu zapewniać szczelność ochrony wolności religijnej, co w konsekwencji oznacza, że nie każde naruszenie wolności religijnej spotykać się będzie z reakcją prawa. Ustawodawca może zatem obejmować ochroną różne „fragmenty” wolności religijnej⁵¹. Decydując się na kryminalizację wybranych kategorii czynów, wskazuje te fragmenty wolności religijnej, które stanowią jej rdzeń najbardziej narażony na naruszenie. *Ratio legis* ochrony jest zatem nie tylko ochrona praw i wolności jednostki, ale interesu zbiorowości polegającego na ochronie wartości określających tożsamość narodu lub grup społecznych, przy czym w różnych okresach historycznych wolność religijna, ze względu na jej walory kulturotwórcze i integracyjne, była objęta ochroną ze zmienną intensywnością.

Zakres ochrony, w szczególności na gruncie przepisów prawa karnego, ujawnia się przede wszystkim w opisie znamion przedmiotowych rodzajów czynów zabronionych oraz liczbie stypizowanych przestępstw. Ochronie podlegają wielorakie przejawy (sposoby realizacji) wolności religijnej, których opis, rodzaje i liczba zależą od decyzji ustawodawcy. Zwiększenie szczelności ochrony poprzez poszerzenie katalogu przestępstw nie zawsze oznacza poszerzenie zakresu realizacji wolności religijnej. Dowodzi tego sposób, w jaki wolność religijną potwierdzano w dekreście z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania⁵². Pomimo zatem, że w porównaniu do regulacji zawartych w Kodeksie karnym z 1932 r.⁵³, w którym stypizowano

⁵¹ Wyrażeniem „fragmenty wolności religijnej” posłużył się TK, odnosząc go do ochrony uczuć religijnych na podstawie art. 196 k.k. (wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis pkt. 4.3.1).

⁵² Dz.U. Nr 49, poz. 334.

⁵³ W rozdziale XXVI Kodeksu karnego (Ustawa z dnia 11 lipca 1932 r., Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571) zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko uczuciom religijnym” stypizowano przestępstwo bluźnierstwa (art. 172 k.k.); przestępstwo łżenia i wyszydzania religii (art. 132 k.k.)

3 rodzaje przestępstw przeciwko wolności religii, dekret zawierał opis 12 typów przestępstw, to jednak z całą pewnością nie zwiększało to gwarancji ochrony wolności religijnej ani nie poszerzało jej zakresu. Wskazuje się, że to właśnie w tym akcie prawnym nastąpiła ostateczna dekryminalizacja publicznego bluźnierstwa Bogu⁵⁴. Konstrukcja art. 6 dekretu sankcjonującego nawoływanie do waśni na tle religijnym i art. 8 sankcjonującego nadużywanie wolności religijnej w celach wrogich ustrojowi nie tylko osłabiały gwarancje wolności religijnej, ale przy zastosowaniu szerokiej wykładni zawartych w opisach tych czynów znamion, tj. „nawoływania do waśni” lub „nadużywania wolności”, ochronę wolności religijnej czyniły iluzoryczną.

Ryzyko osłabienia ochrony pojawia się zatem nie tylko wówczas, gdy w systemie prawnym nie istnieją regulacje, których przedmiotem jest wolność religijna w różnych jej aspektach, ale także wtedy, gdy, co prawda, przepisy takie istnieją, ale zawarte w nich opisy czynów mają charakter blankietowy, zawierają zwroty nieostre albo odwołują się do klauzul generalnych, a w konsekwencji nie odpowiadają zasadom określoności przepisów prawnych przewidzianym dla prawa karnego. Ustrojodawca zdecydował o bezpośrednim unormowaniu zasady określoności w art. 42 ust. 1 Konstytucji, zgodnie z którym: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego”. Jak stwierdził TK w wyroku z 9 czerwca 2010 r.⁵⁵, z zasady *nullum crimen sine lege poenali anteriori* wyrażonej w art. 42 ust. 1 Konstytucji, a na poziomie ustawowym powtórzonej w art. 1 § 1 k.k., wynikają następujące reguły szczególne: 1) czyny zabronione muszą być określone w ustawie (*nullum crimen sine lege scripta*); 2) typy przestępstw muszą być określone w sposób maksymalnie dokładny (*nullum crimen sine lege certa*); 3) niedopuszczalne

oraz przestępstwo złośliwego przeszkadzania zbiorowemu wykonywaniu aktu religijnego (art. 174 k.k.)

⁵⁴ A. Wąsek, *Przestępstwa przeciwko przekonaniom religijnym*, PiP 1995, nr 7, s. 33; cyt. za: O. Sitarz, *Artykuł 196 jako granica wolności wypowiedzi*, [w:] *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, A. Biłgorajski (red.), Legalis.

⁵⁵ Wyrok TK z dnia 10 września 2010 r., sygn. SK 52/08, OTK ZU nr 5/A/2010, poz. 50.

jest stosowanie (niekorzystnej dla sprawcy) analogii i wykładni rozszerzającej; 4) ustawa karna wprowadzająca odpowiedzialność karną lub ją zaostrzająca nie może działać wstecz (*nullum crimen sine lege praevia, lex retro non agit*). Naruszenie przez ustawodawcę zasady określoności wyrażonej w art. 42 ust. 1 Konstytucji przy dokonywaniu opisu znamion podmiotowych lub przedmiotowych przestępstw prowadzi do dekryminalizacji tych czynów. Może także uzasadniać jego „trybunalską derogację, o ile jest tak głęboka, że wynikających z niej rozbieżności nie da się usunąć środkami służącymi eliminowaniu niejednolitości stosowania prawa, takimi jak kontrola instancyjna czy podejmowanie uchwał wyjaśniających zagadnienia prawne przez Sąd Najwyższy”⁵⁶. Konstytucyjny standard określoności przepisów karnych, o którym mowa w art. 42 ust. 1 Konstytucji,

nie wymaga jasności czy komunikatywności wyrażenia zakazu lub nakazu prawnego w stopniu absolutnym. [...] Zasada określoności ustawy karnej nie wyklucza bowiem posługiwania się przez ustawodawcę zwrotami niedookreślonymi lub ocennymi, jeśli ich desygnaty można ustalić⁵⁷.

Zakres wolności religijnej rozciąga się na wszystkie jej „fragmenty”, które stanowią przedmiot ochrony wymieniony w normie prawnej i opisany w sposób odpowiadający wymogom zawartym w art. 42 ust. 1 Konstytucji. Okoliczność braku kryminalizacji czynu wymierzonego przeciwko wolności religijnej nie przesądza o braku ochrony, jednak sankcjonowanie czynów wymierzonych przeciwko wolności religijnej wskazuje na rangę, jaką ustawodawca przyznaje tej wolności religijnej jako wartości prawnie chronionej. Elementem czynności sprawczej czynów ingerujących w wolność religijną jest, w aktualnym stanie prawnym na gruncie prawa karnego, „obrażanie” (art. 196 k.k.); „znieważanie” (art. 196, 257, 261 k.k.); „ograniczanie w prawach” (dyskryminacja; art. 194 k.k.), a także „przeszkadzanie” (art. 195 k.k.); „nawoływanie do nienawiści” (art. 256 k.k.) oraz stosowanie przemocy lub groźby” (art. 119 k.k.).

⁵⁶ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis, pkt. 4.2.

⁵⁷ Wyrok TK z dnia 12 września 2005 r., sygn. SK 13/05, OTK ZU nr 8/A/2005, poz. 91.

3.1. Obraza uczuć religijnych poprzez znieważanie

W orzecznictwie przyjmuje się, że termin „znieważać” ma takie samo znaczenie we wszystkich przepisach, w których określa on czyn zabroniony⁵⁸. Oznacza on takie i tylko takie zachowanie, które według określonych przez normy kulturowo-obyczajowe i powszechnie przyjęte oceny stanowi wyraz pogardy. Przewidując karalność „znieważenia” osoby lub instytucji, prawo karne chroni „godność” człowieka (instytucji), pojmowaną w sposób zobiektywizowany, określony przez powszechnie przyjęte normy kulturowo-obyczajowe. Rzeczowe kryterium ocen w tym względzie stanowią zatem normy społeczne, a nie subiektywne mniemanie o sobie (indywidualne odczucie własnej godności) określonej osoby, które z oczywistych względów może być powodowane przez nadwrażliwość czy nadmierne wyobrażenie o swej godności⁵⁹. Zachowanie znieważające sprawcy powinno zatem charakteryzować się wyrażeniem pogardy, chęcią poniżenia lub wyszydzenia. Znieważenie może nastąpić w dowolnej formie: w wypowiedzi słownej, pisemnej, za pomocą gestów, obrazów, filmu, instalacji, happeningu itp. Trybunał Konstytucyjny wskazał zarazem, że znaczenie pojęć „obraza” i „zniewaga” jest tożsame znaczeniowo, a ich użycie w różnych miejscach tego samego przepisu wynika z wymogów stylistycznych języka polskiego⁶⁰.

Pojęcia „obraza” i „znieważenie” zostały użyte w art. 196 k.k. Zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie jednolicie wskazuje się, że rodzajowym przedmiotem ochrony, do którego odnosi się ten przepis, jest wolność religijna, natomiast bezpośrednią ochroną obejmuje on: „uczucia religijne”, „przedmiot czci religijnej” oraz „miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych”. Pewne różnice pojawiają się przy dokonywaniu wykładni pojęć opisujących bezpośredni przedmiot ochrony objęty tym przepisem, a także związków, jakie zachodzą między tymi pojęciami, co rzutuje na zgłaszane w doktrynie postulaty dotyczące zakresu ochrony wolności religijnej. Wskazuje się zarazem, że przestępstwo z art. 196 k.k. ma charakter materialny, a zatem znieważenie przedmiotu kultu musi wywołać skutek

⁵⁸ Wyrok SN z dnia 17 lutego 1993 r., sygn. akt III KRn 24/92, Legalis.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis, pkt. 3.1.

w postaci obrazy uczuć religijnych konkretnych osób⁶¹. Wystąpienie skutku w postaci obrazy uczuć religijnych jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym, niezbędne jest bowiem, aby zostało wywołane przez znieważenie przedmiotu czci religijnej. Strona sprawcza obejmuje dwojakiego rodzaju akty, z których pierwszy (znieważenie uczuć, przedmiotu kultu lub miejsca obrzędu) odnosi się do czynności, która uzewnętrznia się w sposób publiczny, oraz drugi, który następuje w sferze przeżyć psychicznych (uczuć) pokrzywdzonego. Wobec powyższego przedmiotem ochrony staje się zarówno wolność religijna jako samoistna wartość konstytucyjna, jak również godność osoby, w tym wypadku wyznawcy danej religii. W doktrynie proponuje się, by przez obrazę uczuć religijnych rozumieć „reakcję emocjonalną danej osoby związaną z poniżającym zachowaniem wobec przedmiotu, znaku, symbolu [...], której może towarzyszyć poczucie naruszenia godności, uczucie zawstydzenia, zażenowaniu, smutku”⁶². Obrazić uczucia religijne może takie zachowanie sprawcy, które w odczuciu konkretnej osoby lub członków danej wspólnoty religijnej odbierane jest jako poniżające lub obelżywe wobec przedmiotu czci religijnej⁶³. Warunkiem karalności za przestępstwo z art. 196 k.k. jest, żeby konkretne osoby poczuły się obrażone zachowaniem sprawcy, co mogą odczuwać jako naruszenie ich osobistej godności.

Przedmiotem ochrony wypływającej z treści art. 196 k.k. jest godność człowieka w jej aspekcie wewnętrznym, tj. wewnętrznych przeżyć, jakie towarzyszą człowiekowi w związku z wyznawaną religią, w szczególności wówczas, gdy spotyka się z znieważeniem przedmiotów czci religijnej lub miejsc sprawowania kultu religijnego. Trybunał Konstytucyjny, dokonując oceny zgodności art. 196 k.k. z Konstytucją, w szczególności z zawartym w art. 42 ust. 1 Konstytucji z wymogiem konkretności i określoności przepisów karnych i zawartych w nich wyrażen, stwierdził, że przedmiot ochrony z art. 196 k.k., a więc prawo do ochrony uczuć religijnych, jest określony i jego rozumienie nie budzi wątpliwości zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie⁶⁴.

⁶¹ M. Budyn-Kulik, *Znieważenie uczuć religijnych. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2014, s. 4 i powołana tam literatura.

⁶² W. Wróbel, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. II, red. A. Zoll, Warszawa 2013, s. 659.

⁶³ *Ibidem*, s. 658.

⁶⁴ *Ibidem*.

W myśl stanowiska Trybunału Konstytucyjnego uczucia religijne „ze względu na ich charakter podlegają szczególnej ochronie prawa. Bezpośrednio powiązane są bowiem z wolnością sumienia i wyznania, stanowiące wartość konstytucyjną”⁶⁵. Uczucia religijne w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego zostały zdefiniowane jako „ludzkie emocje, które odnoszą się do konkretnej wyznawanej przez daną osobę religii. Uczucia religijne to wieloaspektowy stosunek emocjonalny do wyznawanej religii. Prawo do ochrony uczuć religijnych oznacza z kolei wolność od zachowań obrażających (znieważających) te uczucia”⁶⁶. Uczucia religijne stanowią „relacje człowieka do sacrum ujmowane na wielu płaszczyznach – intencjonalnej, wolicjonalnej oraz emocjonalnej”⁶⁷.

Z reakcją prawa karnego nie spotyka się, w świetle wykładni art. 196 k.k. dokonywanej przez orzecznictwo i doktrynę, merytoryczna krytyka przedmiotu czci religijnej, ale taka wypowiedź, która ma charakter znieważający, i dopiero wówczas, gdy skutkiem tej wypowiedzi jest obraza uczuć. Zniewaga „nie polega na merytorycznej wypowiedzi oceniającej właściwości lub postępowanie danej osoby, opartej na faktach istniejących lub domniemywanych, ale na wypowiedzi uchybiającej godności osobistej ze względu na jej formę, a nie treść. [...] Zniewaga nie zmierza do skrytykowania działalności lub cech jakiegoś podmiotu, ale bezpośrednio do wyrządzenia krzywdy w zakresie jego godności osobistej”⁶⁸. Przez pojęcie „przedmiot czci religijnej” „należy rozumieć każdy przedmiot, który przez daną wspólnotę religijną uznany jest za przedmiot kultu, godny najwyższego szacunku i uwielbienia”⁶⁹. Przedmiot czci religijnej z art. 196 k.k. może być traktowany jako wieloznaczny i nie jest jednolicie rozumiany w doktrynie. Nie ma jednak wątpliwości, jak zauważył Trybunał Konstytucyjny, że przedmiotem czci religijnej mogą być zarówno symbole religijne, wizerunki i imiona Boga, bóstw, ikony, relikwie, święte

⁶⁵ Wyrok TK z dnia 7 czerwca 1994 r., sygn. K 17/93, OTK w 1994 r., cz. 1, poz. 11.

⁶⁶ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis, pkt. 4.3.1.

⁶⁷ W Janyga, *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki, *Kodeks karny. Część szczegółowa, Komentarz*, Warszawa 2013, s. 592.

⁶⁸ Wyrok TK z dnia 6 lipca 2011 r., P 12/09, Legalis.

⁶⁹ J. Wojciechowska, *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny, Część szczegółowa*, t. 1, A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2010, s. 899.

księgi, przedmioty wyrażające obecność Boga, jak również podmiot kultu, a więc Boga, bóstwo lub bóstwa⁷⁰.

Zastosowanie zobiektywizowanego wzorca oceny przy dokonywaniu ustalenia, czy doszło do naruszenia uczuć religijnych, nie stoi na przeszkodzie, by stwierdzić, że uczucie krzywdy związane z naruszeniem wolności religijnej może podlegać stopniowaniu. Nie każda zatem ingerencja w wolność religijną, choćby wiązała się ze znieważeniem przedmiotu czci religijnej lub miejsca sprawowania obrzędów religijnych, będzie w takim samym stopniu dolegliwa, wywołując równomiernie intensywne poczucie krzywdy. Warunkiem karalności za popełnienie występku z art. 196 k.k. jest bowiem, z jednej strony ustalenie, że – przy zastosowaniu zobiektywizowanego wzorca oceny – doszło do naruszenia uczuć religijnych, a nadto wymóg, by konkretna osoba poczuła się dotknięta zachowaniem sprawcy. Stosowanie zobiektywizowanego wzorca oznacza, że zachowanie sprawcy, stojącego pod zarzutem zniewagi, należy oceniać z uwzględnieniem przekonań panujących w kręgu kulturowym, z którego wywodzi się pokrzywdzony, nie zaś subiektywnych odczuć samego pokrzywdzonego. Ocena, czy mamy do czynienia ze znieważeniem, opiera się na kryteriach obiektywnych i bierze za miarę normy kulturowo-obyczajowe powszechnie przyjęte w danym społeczeństwie⁷¹. Nie może to jednak oznaczać, że odczucie dolegliwości, poniżenia, krzywdy, cierpienia są zawsze tak samo intensywne. Na sposób przeżywania znieważenia przedmiotu czci religijnej może posiadać wpływ wiele czynników, a zatem nie tylko charakter przedmiotu kultu, ale również okoliczności towarzyszące działaniu sprawcy, w szczególności obecność określonego kręgu świadków (małoletni, duchowieństwo, wyznawcy danej religii), a także miejsce popełnienia zniewagi (indyferentne ze względu na wyznanie albo związane ze sprawowaniem kultu religijnego), sposób działania sprawcy, w tym działanie z wykorzystaniem środków społecznego komunikowania.

⁷⁰ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis, pkt. 4.3.3.

⁷¹ Wyrok SN z 17 lutego 1993 r., sygn. akt III KRN 24/92, Legalis.

W 2015 r., podpisując Protokół dodatkowy⁷² do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości⁷³, Polska zobowiązała się, że:

przyjmie takie środki prawne i inne, jakie okażą się niezbędne dla uznania za przestępstwo w jej prawie wewnętrznym, umyślnej i bezprawnej publicznej zniewagi przy użyciu systemu komputerowego 1/ osób z racji ich przynależności do grupy wyodrębnionej z uwagi na rasę, kolor, pochodzenie narodowe lub etniczne jak również do grupy religijnej, jeżeli wykorzystywana jest ona dla któregośkolwiek ze wskazanych wyżej zachowań; 2/ grupy osób wyodrębnionej ze względu na którąkolwiek z tych cech (art. 5 ust. 1 Protokołu).

Strona może zarówno: a) wymagać, by przestępstwo zdefiniowane w ust. 1 miało ten skutek, iż osoba lub grupa osób zdefiniowana w ust. 1 jest narażona na nienawiść, obrazę, ośmieszenie lub też b) zastrzec sobie prawo niestosowania w całości lub w części ust. 1 (art. 5 ust. 2 Protokołu). Zgodnie z literalnym brzmieniem powołanych przepisów do uznania państwa pozostawiono podejmowanie decyzji dotyczących istnienia albo nieistnienia sankcji karnej za popełnienie zniewagi wobec grupy osób z pobudek religijnych, rasowych albo ze względu na pochodzenie narodowe lub etniczne bądź kolor skóry (art. 5 ust. 1 pkt. 2). Przestępstwo zniewagi może być unormowane w prawie krajowym zarówno jako przestępstwo formalne, jak i materialne (art. 5 ust. 2 lit. a Protokołu). Przez „system informatyczny” rozumie się „każde urządzenie lub grupę wzajemnie połączonych lub związanych ze sobą urządzeń, z których jedno lub więcej, zgodnie z programem, wykonuje automatyczne przetwarzanie danych” (art. 1 lit. a Konwencji o cyberprzestępczości).

W art. 5 ust. 1 pkt. 1 Protokołu dodatkowego do Konwencji o cyberprzestępczości skonstruowany został mechanizm powiązania karalności zniewagi

⁷² Protokół dodatkowy z dnia 28 stycznia 2003 r. do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000730/O/D20150730.pdf>.

⁷³ Oświadczenie rządowe z dnia 24 marca 2015 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu dodatkowego do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzonego w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 731).

na tle religijnym z rasistowskimi motywami działania sprawcy⁷⁴. Zmierza on do dekryminalizacji przestępstwa zniewagi w przypadku, gdy sprawca był motywowany wyłącznie niechęcią (nienawiścią) do religii lub jej wyznawców. O ile ostatecznie utrzymano (art. 5 ust. 1 pkt. 2 Protokołu) karalność za zniewagę także wówczas, gdy sprawca działa wyłącznie z motywów religijnych, to jednak przyjęty sposób regulacji dowodzi istnienia zamysłu (tendencji) osłabiania ochrony wolności religijnej.

Proponowany w Protokole zakres i sposób regulacji wykazuje rozbieżność w stosunku do wypowiedzi ETPC, jak również wobec stanowiska wyrażanego przez organy UE, które postulują pełną dekryminalizację występku przeciwko wolności religijnej w ich aktualnym, klasycznym i zbliżonym we wszystkich systemach prawnych kształcie⁷⁵. Postulat dekryminalizacji zgłaszany przez organy UE dotyczy występuku bluźnierstwa, a także znieważenia uczuć religijnych (obrazy uczuć religijnych)⁷⁶ oraz znieważenia z powodu wyznania

⁷⁴ W Protokole odrębnie unormowane zostały także obowiązki państw dotyczące „penalizacji aktów o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym popełnianych przy użyciu systemów komputerowych (art. 1 Protokołu). Obowiązki te dotyczą podejmowania środków, jakie okażą się niezbędne dla uznania za przestępstwo dystrybucji materiałów rasistowskich i ksenofobicznych (art. 3 Protokołu), a także stosowania groźby powodowanej rasizmem i ksenofobią (art. 4 Protokołu) oraz „zaprzeczania, poważnego umniejszania znaczenia, akceptacji lub usprawiedliwiania zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości” (art. 6 Protokołu).

⁷⁵ Komisja Wenecka w Raporcie o relacji między wolnością wypowiedzi a wolnością religii zawarła informacje dotyczące szczegółowych rozwiązań prawnych, w tym przepisów karnych normujących zasady ochrony wolności religijnej w państwach europejskich. W Raporcie stwierdzono, że pomimo pewnych różnic odnoszących się do mechanizmów i środków ochrony to większość państw europejskich penalizuje zakłócanie praktyk religijnych (np. przerywanie ceremonii religijnych; § 23), a także dyskryminację w różnych jej formach, w tym ze względu na religię (§ 31) oraz podżeganie do nienawiści (§ 33). Zaprzeczenie, zdefiniowane jako publiczne zaprzeczanie faktom historycznym lub ludobójstwo ze względów rasowych, jest przestępstwem w kilku krajach (Austria, Belgia, Francja, Szwajcaria). W innych krajach, takich jak Niemcy, niektóre działania w ramach negowania Holokaustu może wchodzić w zakres definicji przestępstwa podżegania do nienawiści (§ 30). Zniewaga o charakterze religijnym stanowi przestępstwo w około połowie państw członkowskich (Andora, Cypr, Chorwacja, Republika Czeska, Dania, Hiszpania, Finlandia, Niemcy, Grecja, Islandia, Włochy, Litwa, Norwegia, Niderlandy, Polska, Portugalia, Federacja Rosyjska, Słowacja, Szwajcaria, Turcja i Ukraina; § 27). Bluźnierstwo jest kwalifikowane jako przestępstwo tylko w mniejszości państw członkowskich (Austria, Dania, Finlandia, Grecja, Włochy, Liechtenstein, Niderlandy, San Marino; § 24).

⁷⁶ Komisja Wenecka podkreśla, że: „musi istnieć możliwość poddawania krytyce wolności religijnej, nawet jeśli ta krytyka mogłaby być postrzegana przez niektórych jako obrażająca ich uczucie religijne” (§ 76 Raportu Komisji Weneckiej).

lub religii⁷⁷. Rozbieżność dotyczy zakresu ochrony wolności religijnej, który został zaproponowany w Konwencji o cyberprzestępczości przyjętej na płaszczyźnie Rady Europy i dokumentach przygotowanych przez organy UE. O ile zatem w przypadku Konwencji strony nadal za zasadne uznają utrzymanie instrumentów karnych służących zwalczaniu czynów wymierzonych w wolność religijną, o tyle na płaszczyźnie UE wolność religijna – jak się wydaje – traci status wartości samoistnie chronionej, co uzasadnia postulaty dotyczące dekryminalizacji występów przeciwko religii, jak również legitymuje stosowanie przesłanki współwystępowania motywów religijnych i rasistowskich jako wymogu przesadzającego o karalności ingerencji w wolność religijną.

Klauzulę wyznaczającą granice pomiędzy formami ekspresji, mieszczącymi się w europejskim standardzie wolności wypowiedzi, a „mową nienawiści” zawiera art. 7 Aneksu do Rekomendacji Rady Europy w sprawie mowy nienawiści⁷⁸. Dokonywanie takiego rozróżnienia, w myśl zawartych w tym przepisie zaleceń, powinno następować poprzez: 1) zaakceptowanie, że ochroną objęte są także wypowiedzi dotyczące rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji jako takich⁷⁹; 2) uwzględnienie stanowiska ETPC dokonującego wykładni art. 10 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności⁸⁰; 3) poszanowanie wolności dziennikarskiej i powstrzymanie się od ingerowania w metody działania, jakimi posługuje się prasa⁸¹. W doktrynie wskazuje się, że zgodnie z literalną wykładnią art. 9 EKPC wytyczenie granic wolności religijnej następuje przy zastosowaniu klasycznej formuły ograniczenia praw i wolności, tzw. testu szkodliwości,

⁷⁷ Raport Komisji Weneckiej, § 62–64.

⁷⁸ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168050116d#globalcontainer (dostęp: 10.11.2020 r.).

⁷⁹ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Zgodnie z zasadą 6 prawo i praktyka krajowa powinny uwzględniać, że: – informacje dotyczące rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji są w pełni chronione na mocy artykułu 10 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i może być przedmiotem ingerencji tylko na warunkach określonych w ust. 2 tego samego artykułu”.

⁸⁰ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Zasady i kryteria stosowane przez władze krajowe do oceny potrzeby ograniczenia wolności wypowiedzi powinny być zgodne z zasadami zawartymi w art. 10, zgodnie z wykładnią orzecznictwa organów Konwencji. Muszą uwzględniać w szczególności formę, treść, kontekst i cel informacji”.

⁸¹ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Poszanowanie wolności dziennikarskiej wymaga, aby sądy i władze publiczne powstrzymały się od narzucania mediom swoich poglądów na temat rodzajów technik informacyjnych, jakie dziennikarze powinni stosować”.

na który składają się trzy części: 1) wymóg ustawowej formy ograniczeń; 2) określenie przesłanek materialnych (wolność wypowiedzi; ochrona porządku publicznego, ochrona zdrowia publicznego, bezpieczeństwo, ochrona moralności, ochrona praw i wolności innych osób); 3) niezbędność ograniczenia w społeczeństwie demokratycznym⁸². W razie wystąpienia konfliktu między wolnością wypowiedzi a wolnością religii uruchamia mechanizm ważenia ścierających się dóbr i zobowiązuje do udzielenia odpowiedzi na pytania, która z wolności, przy zastosowaniu wskazanego powyżej testu szkodliwości, w większym stopniu zasługuje, w okolicznościach danej sprawy, na ochronę. Analiza judykatów EKPC prowadzi do wniosku, że w przypadku konfliktu wolności religii z wolnością wyrażania opinii ETPC przyznaje pierwszeństwo wolności wypowiedzi⁸³.

Realizacja zgłaszanych w orzecznictwie ETPC postulatów dotyczących zasad i sposobu normowania ochrony wolności religijnej sprowadza się w rezultacie do uchylenia dotychczasowych przepisów przewidujących stosowanie sankcji karnych za przestępstwa przeciwko wolności religijnej, a w konsekwencji do dekryminalizacji w szczególności takich występów, jak: bluźnierstwo, znieważenie uczuć religijnych, a także znieważenie religii lub jej wyznawców. Uchylane przepisy są zastępowane regulacją, która sankcjonuje mowę nienawiści. Przedmiotem ochrony w takim ujęciu przestaje być wolność religijna w jej różnorodnych aspektach, a staje się ochrona równości i to tylko w takim zakresie, w jakim dotyczy cech niezależnych od człowieka, jak rasa lub kolor skóry⁸⁴. Przestępstwo to należałoby zatem kwalifikować nie jako występ przeciwko wolności religijnej, ale jako „przestępstwo przeciwko równości” popełnione z pobudek dyskryminacyjnych.

⁸² W. Sobczak, *Wolność myśli, sumienia i religii*, Toruń 2018, s. 548.

⁸³ *Ibidem*, s. 596.

⁸⁴ ETPC istotną wagę przykładu do zwalczania dyskryminacji rasowej w jej wszystkich formach i przejawach. Uznał, że: „w demokratycznych społeczeństwach konieczne może okazać się sankcjonowanie lub wręcz zakazywanie wszelkich form wyrażania opinii, które propagują, podburzają, promują lub uzasadniają nienawiść opartą na nietolerancji” (Zob. wyroki ETPC z dnia 23 września 1994 r. (*Jersild c. Danemark*, Requête no 15890/89) oraz z dnia 6 lipca 2006 r. (*Erbakan c. Turquie*, Requête no 59405/00). Zob. również wyrok z dnia 9 lipca 2013 r. (*Vona c. Hongrie*, Requête no 35943/10), zwłaszcza w zakresie wolności zgromadzania i stowarzyszania się).

Z motywacją dyskryminacyjną mamy do czynienia wówczas, gdy powodem zachowania sprawcy jest przynależność osoby pokrzywdzonej do określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub jej bezwyznaniowość⁸⁵. Motywacja ta występuje w opisie występków z art. 257 k.k., który sankcjonuje zachowanie polegające na znieważeniu grupy ludności albo poszczególnych osób z powodu ich przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu ich bezwyznaniowości, a także z takich powodów, jak naruszenie nietykalności cielesnej innej osoby (art. 257 k.k.). Dobrem rodzajowym chronionym w tym przepisie nie jest jednak wolność religijna, lecz porządek publiczny, a także bezpośrednio godność osoby ludzkiej⁸⁶. Przestępstwo stypizowane w art. 257 k.k. atakuje więc część człowieka, ściślej – część wewnętrzną, czyli godność osobistą rozumianą jako poczucie własnej wartości⁸⁷. Podobna motywacja znamionuje występki z art. 119 k.k. przewidujący karalność stosowania przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub konkretnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości. W sensie prawnym przemoc to fizyczne oddziaływanie na człowieka, a naruszenie jego nietykalności to najłagodniejsza forma tego oddziaływania⁸⁸. Dobrem chronionym jest w tym wypadku wolność od przymusu fizycznego oraz psychicznego⁸⁹.

Wystąpienie motywacji dyskryminacyjnej jest warunkiem koniecznym oceny podmiotowej przestępstw równościowych. Skoro z woli ustawodawcy motywacja rasistowska, dyskryminacyjna, ksenofobiczna, wykluczająca stała się znamieniem występku z art. 119 k.k. i 257 k.k., penalizujących akty agresji z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub bezwyznaniowości danej osoby lub grupy osób, to oznacza, że nie jest możliwe jednoczesne przyjęcie, iż zostały one popełnione „bez

⁸⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu – II Wydział Karny z dnia 7 listopada 2019 r., II AKa 317/19, Legalis.

⁸⁶ K. Wiak, *Komentarz do art. 257 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Legalis.

⁸⁷ Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 17 sierpnia 2016 r., IV KK 53/16, Legalis.

⁸⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku – II Wydział Karny z dnia 19 lipca 2018 r., II AKa 192/18, Legalis.

⁸⁹ K. Wiak, *Komentarz do art. 119 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Legalis.

powodu lub z oczywiście błahego powodu” w rozumieniu art. 115 § 21 k.k.⁹⁰ Aby można było mówić o zachowaniach na tle rasistowskim, o jakich mowa w przepisie art. 257 k.k., należy wykazać, że zachowania te miały bezpośredni związek z „innością” osób pokrzywdzonych, wynikającą z ich przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu ich bezwyznaniowości, bez konieczności wykazania, że oskarżeni mieli świadomość konkretnej, określonej narodowości pokrzywdzonych⁹¹.

Ustawodawca krajowy nie stopniuje ani nie dokonuje różnicowania motywów, którymi musiał kierować się sprawca przestępstwa z art. 257 k.k. Nie ma zatem znaczenia, czy sprawcą kierowały pobudki natury religijnej, narodowościowej, etnicznej, politycznej czy związane z bezwyznaniowością pokrzywdzonych. Nie jest zarazem konieczne, żeby wskazane w tym przepisie pobudki albo niektóre z nich występowały łącznie. Pojęcie „motywy rasistowskie” obejmuje zatem w równym stopniu każdy ze wskazanych w art. 257 k.k. motywów. W rozumieniu tego przepisu za „rasistowskie” uznawane jest zarówno takie zachowanie, które wynika z motywacji religijnych, jak również zachowanie na tle pobudek rasowych i innych, o ile sprawca zmierza do różnicowania osób ze względu na jedną ze wskazanych w art. 257 k.k. cech. Nie ma przy tym znaczenia, czy cecha ta ma charakter nabyty i jest zależna od człowieka, jak w przypadku wyznawania określonej religii, czy też jest od człowieka niezależna, jak w przypadku koloru skóry. Ocena, czy doszło do znieważenia, odbywa się w oparciu o obiektywne wzorce oceny. Określenie „znieważenie” występuje w art. 257 k.k. w podobnym znaczeniu, jak w art. 216 § 1 k.k., z tym że pokrzywdzonym jest dana zbiorowość (art. 257 k.k.), a nie określona osoba⁹². Wykładnia „zniewagi” w rozumieniu art. 257 k.k., jak również innych przepisów kodeksu, w których ustawodawca posłużył się tym terminem, nie redukuje tego pojęcia do „mowy nienawiści”, ale obejmuje nim czynność, która polega na ubliżeniu komuś słowem lub czynem. Stanowi ciężką obrazę i jest skierowane przeciw godności osobistej człowieka (czci wewnętrznej). O tym, czy zachowanie ma charakter znieważający, decydują

⁹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie – II Wydział Karny z dnia 29 października 2019 r., II AKa 198/19, Legalis.

⁹¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku – II Wydział Karny z dnia 19 lipca 2018 r., II AKa 192/18, Legalis.

⁹² Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 17 sierpnia 2016 r., IV KK 53/16, Legalis.

dominujące w społeczeństwie oceny i normy obyczajowe, a nie samo subiektywne przekonanie osoby rzekomo znieważonej⁹³.

Odwolując się do omówionego wcześniej wzorca oceny, jaki jest proponowany na gruncie prawa konwencyjnego RE oraz prawa traktatowego UE, można przypuszczać, że wystąpienie motywów religijnych jako przesłanki dyskryminacyjnej, którą kierował się sprawca, znieważając grupę osób lub konkretną osobę ze względu na wyznanie tych osób, nie wystarcza do ustalenia jego winy i skazania za zniewagę. W przypadku przestępstw przeciwko wolności religijnej zarówno po stronie podmiotowej, jak i przedmiotowej opisu czynu, jakim jest znieważenie grupy osób lub osoby ze względu na wyznawaną przez nie religię, organy europejskie postulują uzupełnienie opisu znamion przestępstwa. Zastosowanie sankcji karnej dopuszczalne jest zatem dopiero po rozstrzygnięciu kolizji między ochroną wolności religijnej a wolnością wypowiedzi na niekorzyść wolności wypowiedzi, co jednak jest uzasadnione tylko wówczas, gdy sprawca stosował mowę nienawiści. Ponadto – jak się wydaje – konieczne byłoby także ustalenie, że sprawca, popełniając zniewagę, kierował się innymi niż motyw religijny pobudkami, a motywy te współwystępowały w momencie popełnienia czynu.

3.2. Błuznierstwo i profanacja jako szczególne typy zniewagi

Przestępstwo błuznierstwa nie posiada obecnie w polskim systemie prawnym samodzielnej regulacji, co jednak nie oznacza, że czyny stanowiące błuznierstwo nie spotykają się z reakcją prawa, w tym prawa karnego. Błuznierstwo jako występki przeciwko uczuciom religijnym został opisany w Kodeksie karnym z 1932 r. w art. 172, zgodnie z którym: „Kto publicznie Bogu bluźni, podlega karze więzienia do lat 5”⁹⁴. Przepisy zawarte w rozdziale XXVI k.k. z 1932 r. zostały uchylone Dekretem o ochronie wolności sumienia i wyznania z 5 sierpnia 1949 r.⁹⁵, w którym opisano 11 kategorii czynów zagrożonych sankcją karną, wśród których nie znalazło się przestępstwo błuznierstwa.

⁹³ Uchwała SN – Izba Karna z dnia 18 października 2016 r., SNO 45/16, Legalis.

⁹⁴ Ustawa z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571).

⁹⁵ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 1949 r. Nr 45, poz. 334).

Sankcjonowane stało się natomiast nadużycie wolności wyznania (art. 4), nawoływanie do waśni na tle religijnym (art. 6), publiczne lżenie, wyszydzanie lub poniżanie grupy ludności lub poszczególnych osób z powodu przynależności wyznaniowej, przekonań religijnych lub bezwyznaniowości, a także nawoływanie lub zachęcanie do popełnienia tych przestępstw i ich publiczne pochwalanie (art. 12). Wszelkie akty i zachowania wypełniające znamiona zniewagi symboli religijnych, przedmiotów czci religijnej, miejsc sprawowania obrządku religijnego ujęto w ramy występku obrazy uczuć religijnych opisanego w art. 5 Dekretu. W podobnym brzmieniu regulacja ta znalazła się w Kodeksie karnym z 1969 r.⁹⁶, łagodząc jedynie rozmiar kary, a następnie została przeniesiona do Kodeksu karnego z 1997 r. i umieszczona w art. 196.

Zważywszy, że ani w treści tego przepisu, ani w innych nie została zawarta definicja pojęcia „przedmiot czci religijnej”, pojawiły się w doktrynie wątpliwości, w szczególności dotyczące ustalenia, czy pojęcie to obejmuje także podmiot (obiekt) czci religijnej. Na tle wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego i doktryn ustalił się pogląd, że publiczne znieważenia Boga lub innych bytów nadprzyrodzonych, którym przypisuje się cechy boskie, mieści się w opisie znamion przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Wskazuje się, że wymowa art. 196 k.k. byłaby niespójna, jeśli zakazywałby znieważenia przedmiotów materialnych służących do wykonywania czynności religijnych, pozwalając na bezkarne obrażanie czczonych w ten sposób bóstw. Przemawia za tym jednoznacznie wykładnia celowościowa art. 196 k.k. Skoro celem art. 196 k.k. jest ochrona uczuć religijnych, to „przedmiot czci religijnej” obejmuje także podmiot kultu⁹⁷.

Występek bluźnienia Bogu stanowi fragment prawnokarnych regulacji w wielu państwach europejskich, pomimo że w ocenie organów UE utrzymywaniu karalności tego czynu sprzeciwiają się względy równości oraz tolerancji i organy te zalecają⁹⁸ uchylenie przepisów sankcjonujących bluźnierstwo

⁹⁶ W art. 198 k.k. postanowiono: „Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności albo grzywny” (Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz.U. z 1969 r. Nr 13, poz. 94).

⁹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, *Legalis* pkt. 3.2.

⁹⁸ Recommendation 1805 (2007) *IBlasphème, insultes à caractère religieux et incitation à la haine contre des personnes au motif de leur religion*, <https://pace.coe.int/>

w tych państwach, w których regulacje takie istnieją⁹⁹. Zarazem nie istnieje jedna wspólna definicja bluźnierstwa, niemniej elementem każdego z opisów tego czynu jest znieważenie. W dokumentach organów europejskich ujmując się bluźnierstwo jako „zniewagę, pogardę lub brak szacunku wobec Boga; akt przywłaszczania sobie atrybutów boskości; brak szacunku dla rzeczy uważanych za święte lub nienaruszalne”¹⁰⁰. Zwraca uwagę, że w nowszych regulacjach pojęciem bluźnierstwa proponuje się objąć „jakikolwiek czyn lub słowo, którego konsekwencją jest obraza dużej liczby wiernych, atakowanie jednego lub więcej przedmiotów uważanych za święte przez wyznawaną przez te osoby religię”¹⁰¹. Granica pomiędzy pojęciem znieważenia a bluźnierstwem może zatem się zacierać. Z jednej strony różnica ta może być dostrzegana w intensywności i dolegliwości naruszenia, a z drugiej strony dotyczy obiektu znieważenia. O ile bowiem w przypadku obrazy uczuć religijnych – jak wynika z literalnego brzmienia art. 196 k.k. – jest przedmiot lub miejsce objęte szczególną czcią wyznawców danej religii, o tyle w przypadku bluźnierstwa zniewaga dotyczy osoby Boga, świętych oraz innych postaci, które są uosabiane w wizerunku człowieka. Mając na uwadze kryterium dolegliwości naruszenia, konieczne staje się uwzględnienie nie tylko formy, jakiej sprawca używa, popełniając przestępstwo, ale także rodzaju narzędzia, jakim się posłużył, w szczególności rozpowszechniając informację o miejscu, czasie, formie i metodzie popełnianego czynu (znieważenia). Bluźnierstwo stanowi zatem typ kwalifikowany zniewagi, która została wymierzona w istotę samej religii jako elementu duchowości człowieka i jego godności. Jeśli więc granicą dopuszczalnej ingerencji w wolności i prawa człowieka była istota tej wolności i jej jądro, to występki bluźnierstwa stanowią granicę, której przekroczenie uderza w rdzeń wolności i religii. Brak reakcji prawa w wypadku

[pdf/2c9f5aa0b24c5c9559dc69cf351c6133179b46d73326667a8259ffe25682ae848428feba12/recommendation%201805.pdf](https://www.european-council.europa.eu/media/2c9f5aa0b24c5c9559dc69cf351c6133179b46d73326667a8259ffe25682ae848428feba12/recommendation%201805.pdf).

⁹⁹ Występek bluźnierstwa został opisany wprost w systemach prawnych Austrii, Danii, Finlandii, Grecji, Włoch, Liechtensteinu, Niderlandów, San Marino (Raport Komisji Weneckiej, § 24). Zarazem jednak w wielu innych państwach istnieje możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności za bluźnierstwo na podstawie innych przepisów karnych, w szczególności obrazy uczuć religijnych. Irlandia bada możliwość uznania bluźnierstwa za przestępstwo na podstawie art. 40 § 6.1 (I) konstytucji.

¹⁰⁰ Raport Komisji Weneckiej, § 24.

¹⁰¹ *Ibidem*.

bluźnierstwa oznacza, że ochrona wolności religijnej staje się iluzoryczna, a normy prawa stanowią jedynie fasadę ochrony.

Kwalifikowaną formą naruszenia uczuć religijnych jest także, w znaczeniu, jakim temu pojęciu nadaje język potoczny, termin „profanacja”, który nie posiada definicji legalnej. Pojęciem tym rzadko posługuje się także doktryna, co może wynikać przede wszystkim z dbałości o klarowność, zrozumiałość i jasność wykładni. Użycie terminu „profanacja” może bowiem sygnalizować sankcjonowanie odrębnego, innego niż naruszenie uczuć religijnych czynu, co jednak na gruncie aktualnych rozwiązań karnych nie zachodzi. Pojęcie „profanacja” stanowi termin o negatywnej konotacji, który jest – na gruncie przepisów Kodeksu karnego – równoważny zakresowo pojęciu „znieważenia przedmiotu czci religijnej lub miejsca sprawowania obrzędów religijnych”. O ile zatem termin „znieważenie” opisuje w sposób adekwatny działanie sprawcy wymierzone przeciwko różnorodnym wartościom i przedmiotom¹⁰², o tyle „profanacja” stanowi znieważenie przedmiotu czci, w tym przede wszystkim przedmiotów czci religijnej. Pojęcie „profanacja” w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* rozumiane jest jako „znieważenie przedmiotu kultu lub miejsca kultu religijnego; także: potraktowanie bez należytego szacunku rzeczy, wartości otoczonych powszechną czcią”¹⁰³. Według *Słownika wyrazów obcych i wyrazów obcojęzycznych* „profanacja” oznacza „zbezczeszczenie miejsca albo przedmiotu kultu religijnego, zhańbienie, skalanie czegoś, co jest otoczone czcią”¹⁰⁴. J. Sobczak, dokonując wykładni art. 196 k.k., przywołuje pojęcie profanacji w znaczeniu nadawanym mu Kodeks karny rosyjski z 1903 r., obowiązujący na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim. Przez profanację rozumiano występki „polegający na zelzeniu praktyk lub obrzędów kościoła chrześcijańskiego, sponiewieraniu czynem lub zelzeniu przedmiotów, poświęconych przez użycie przy nabożeństwie chrześcijańskim, a także nieprzystojne drwiny z przedmiotów świętych lub przedmiotów wiary,

¹⁰² Np. art. 137 k.k. sankcjonuje znieważanie znaków państwowych; art. 133 – znieważanie Narodu; art. 136 – znieważanie przedstawicieli obcego państwa; art. 262 – znieważanie zwłok.

¹⁰³ *Profanacja*, [hasło w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, S. Dubisz (red.), Warszawa 2003, s. 565.

¹⁰⁴ *Profan*, [hasło w:] *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, W. Kopaliński, Warszawa 1988, s. 413.

oraz nieobyczajność i wybryki podczas nabożeństwa chrześcijańskiego lub w świątyni chrześcijańskiej”¹⁰⁵.

Jak zauważył J. Makarewicz, kształt przestępstw zwanych mocą pewnej tradycji „religijnymi” jest zależny od relacji państwa z Kościołami i związkami wyznaniowymi, a te z kolei zależą od tzw. stanowiska zasadniczego, jakie państwo zajmuje w stosunku do religii w ogóle¹⁰⁶. Brak poszanowania dla religii – jak zauważa W. Makowski – może prowadzić do „rozdrażnienia uczuć i nienawiści religijnych”¹⁰⁷. W takim ujęciu państwo, sankcjonując czyny naruszające istotę wartości tak wrażliwej, jaką jest religia, kieruje się na ochronę interesu zbiorowości¹⁰⁸. *Ratio legis* tych przepisów leży zatem nie w ochronie praw i wolności obywatelskich, ale „ładu społecznego i pokoju publicznego”¹⁰⁹.

3.3. Nawoływanie do nienawiści

Pojęcie nawoływania do nienawiści na tle różnic rasowych traktować należy jako publiczne wzywanie (nawoływanie) innych osób do odczuwania i utrwalenia negatywnych emocji, niechęci oraz wrogości wobec przedstawicieli odmiennej rasy, przy czym dla realizacji występku określonego w przepisie art. 256 § 1 k.k. nie jest konieczny skutek w postaci przekonania przez sprawcę innych odbiorców do prezentowanych przez siebie poglądów, chociaż tym motywowane winno być jego zachowanie w inkryminowanym miejscu

¹⁰⁵ J. Sobczak odwołuje się do treści Kodeksu karnego rosyjskiego z 1903 r. sankcjonujących profanację, w tekście rosyjskim *koszczunstwo*, w szczególności art. 74 i 73 tego kodeksu. Zob. J. Sobczak, *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R. Stefański (red.), pkt. 10, Legalis.

¹⁰⁶ J. Makarewicz, *Projekt przygotowawczy Kodeksu karnego. Uzasadnienie*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego, t. V, Nr 1, Warszawa, s. 97; cyt. za: W. Janyga, *Wstęp do rozdziału XXIV kk*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*. Tom I. *Komentarz do artykułów 117–221*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Legalis.

¹⁰⁷ W. Makowski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1933, s. 426; cyt. za: O. Sitarz, *Artykuł 196 kk...*, Legalis.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Zbiór orzeczeń SN – Izba Karna, nr 146/1925; cyt. za O. Sitarz, *Artykuł 196 kk...*, Legalis.

i czasie¹¹⁰. Unormowanie przepisu art. 256 § 1 k.k. jest wskazywane w orzecznictwie jako przykład ograniczenia wolności wypowiedzi, ze względu na przesłankę porządku publicznego¹¹¹. Nawoływanie może przybierać postać słowną, pisemną czy za pomocą gestów¹¹². W rozumieniu art. 256 § 1 k.k. nawoływanie do nienawiści to zachowanie polegające na sianiu nienawiści, czyli uczuciu silnej niechęci, wrogości do osób z uwagi na ich przynależność do określonych grup narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych czy bezwyznaniowych¹¹³.

Przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. mieści się w obszarze określonym jako mowa nienawiści. Pod tym pojęciem powszechnie rozumie się wypowiedzi i wizerunki łączące, wyszydające i poniżające grupy i jednostki z powodów całkowicie lub po części od nich niezależnych, a także przynależności do innych naturalnych grup społecznych, przy czym grupy naturalne to takie, których się nie wybiera, udział w jednych determinowany jest biologicznie (płeć, kolor skóry), w innych społecznie, jak: przynależność etniczna, religijna, język. Nawoływanie do nienawiści z powodów wymienionych w art. 256 k.k. – w tym na tle różnic narodowościowych – sprowadza się do tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych, bądź też z uwagi na formę wypowiedzi podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania. Przestępstwo z art. 256 k.k. ma charakter umyślny i może zostać popełnione tylko w zamiarze bezpośrednim, o szczególnym zabarwieniu, a więc w konkretnej intencji (*dolus directus coloratus*). Nawoływanie do nienawiści wiąże się z chęcią wzbudzenia u innych najsilniejszej negatywnej emocji (zbliżonej do wrogości) do określonej narodowości, grupy etnicznej czy rasy¹¹⁴.

¹¹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach – II Wydział Karny z dnia 24 września 2013 r., II AKa 301/13, Legalis.

¹¹¹ Wyrok SN – Izba Karna z dnia 8 lutego 2019 r., IV KK 38/18, Legalis.

¹¹² A. Herzog, *Komentarz do art. 256 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R. Stefański (red.), Legalis.

¹¹³ Postanowienie SN z dnia 5 lutego 2007 r., IV KK 406/06, Prok. i Pr. – wkł. 2007, Nr 5, poz. 13.

¹¹⁴ Wyrok SN – Izba Karna z dnia 8 lutego 2019 r., IV KK 38/18, Legalis.

Klauzulę wyznaczającą granice pomiędzy tymi formami wypowiedzi, które mieszczą się w europejskim standardzie wolności wypowiedzi, a „mową nienawiści” zawiera art. 7 Aneksu do Rekomendacji Rady Europy w sprawie mowy nienawiści¹¹⁵. Dokonywanie takiego rozróżnienia, w myśl zawartych w tym przepisie zaleceń, powinno następować poprzez: 1) zaakceptowanie, że ochroną objęte są także wypowiedzi dotyczące rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji jako takich¹¹⁶; 2) uwzględnienie stanowiska ETPC dokonującego wykładni art. 10 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹¹⁷; 3) poszanowanie wolności dziennikarskiej i powstrzymanie się od ingerowania w metody działania, jakimi posługuje się prasa¹¹⁸.

Posłużenie się w normie prawnej znamieniem „nawoływania (zachęcania) do nienawiści” nie może być utożsamiane z „przestępstwem z nienawiści”. Zarazem jednak „zachęta do nienawiści” wyrażona w jakiegokolwiek formie (werbalnej lub niewerbalnej) stanowiącej „wypowiedź”¹¹⁹ może być kwalifikowana jako „mowa nienawiści” w rozumieniu nadawanym temu pojęciu przez organy UE. Nie jest wykluczone, że motywacja sprawcy (nienawiść rasowa, w tym religijna) stanowić będzie – w odniesieniu do niektórych kategorii przestępstw – przesłankę obojętną dla ustalenia zawinienia sprawcy. Przesłanka ta może jednak posiadać znaczenie przy ustalaniu rodzaju i wymierzaniu rozmiarów kary. O ile zatem każde przestępstwo może zostać popełnione z pobudek rasistowskich, o tyle nie można wykluczyć, że u podłoża przestępstwa

¹¹⁵ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168050116d#-globalcontainer (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹¹⁶ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Zgodnie z zasadą 6 prawo i praktyka krajowa powinny uwzględniać, że: – informacje dotyczące rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji są w pełni chronione na mocy artykułu 10, ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i może być przedmiotem ingerencji tylko na warunkach określonych w ust. 2 tego samego artykułu”.

¹¹⁷ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Zasady i kryteria stosowane przez władze krajowe do oceny potrzeby ograniczenia wolności wypowiedzi powinny być zgodne z zasadami zawartymi w art. 10, zgodnie z wykładnią orzecznictwa organów Konwencji. Muszą uwzględniać w szczególności formę, treść, kontekst i cel informacji”.

¹¹⁸ Zgodnie z literalnym brzmieniem: „Poszanowanie wolności dziennikarskiej wymaga, aby sądy i władze publiczne powstrzymały się od narzucania mediom swoich poglądów na temat rodzajów technik informacyjnych, jakie dziennikarze powinni stosować”.

¹¹⁹ Na różne formy realizacji wolności wypowiedzi zwraca uwagę w szczególności SN w postanowieniu – Izba Karna z dnia 5 marca 2015 r., III KK 274/14, Legalis.

„nawoływania do nienawiści” taka motywacja nie zaistnieje. Wypełnienie znamion przestępstwa „nawoływania do nienawiści” może bowiem znajdować źródło w innego rodzaju motywacji sprawcy. W szczególności sprawca może działać z innych pobudek niż rasowe lub religijne. Mimo zamiaru bezpośredniego, sprawca może być jednak różnie motywowany do działań rasistowskich, w tym z powodu ideologii faszystowskiej, fundamentalizmu religijnego lub wojującego ateizmu, czy też mieć podłoże materialne, np. chęć zwalczania konkurencji¹²⁰.

Organy europejskie postulują, by przy ustalaniu, czy dane oświadczenie należy uznać za zniewagę czy mowę nienawiści, wziąć pod uwagę m.in. w jakim charakterze działa autor, a także jakimi środkami się posłużył¹²¹. Postulat ustanowienia w prawie krajowym norm karnych sankcjonujących podżeganie i pomocnictwo, w szczególności gdy sprawca przy dokonywaniu przestępstwa z pobudek rasistowskich (w tym religijnych) posługuje się narzędziem, jakim są środki społecznego komunikowania, został zawarty zarówno w Decyzji ramowej¹²², jak również w Protokole dodatkowym do Konwencji o cyberprzestępczości¹²³. W art. 1 ust. 1 lit. b Decyzji ramowej zaleca się, by każde państwo członkowskie przewidziało niezbędne środki zapewnienia karalności za popełnienie czynów „zachęcania do nienawiści”, jeśli dochodzi do tego czynu przy użyciu publicznych środków rozpowszechniania lub rozprowadzania tekstów, obrazów lub innych materiałów. Karalne jest zarówno sprawstwo czynu, jak również podżeganie do niego i pomocnictwo (art. 2 Decyzji ramowej¹²⁴). Na gruncie Konwencji o cyberprzestępczości w art. 7 strony zobowiązują się do przyjęcia środków prawnych i innych, jakie okażą się niezbędne dla uznania za przestępstwa w jej prawie wewnętrznym

¹²⁰ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 13 czerwca 2017 r., II AKa 131/17, Legalis.

¹²¹ Raport Komisji Weneckiej, § 69.

¹²² Decyzja ramowa Rady Europy 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych.

¹²³ Protokół dodatkowy do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzony w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r., <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000730/O/D20150730.pdf>.

¹²⁴ Artykuł 2 ust. 1 Decyzji ramowej brzmi: „Każde państwo członkowskie stosuje niezbędne środki dla zapewnienia karalności pomocnictwa w popełnieniu czynów, o których mowa w art. 1”.

umyślnego i bezprawnego pomocnictwa lub podżegania do któregokolwiek z przestępstw opisanych w Protokole dodatkowym.

W aktualnym stanie prawnym w prawie krajowym brakuje przepisów zaostrzających odpowiedzialność karną sprawcy wówczas, gdy naruszenie uczuć religijnych następuje z wykorzystaniem środków społecznego komunikowania, w szczególności internetu lub prasy. Kryterium „publiczności” działania jawi się w dwóch wymiarach: w pierwszym, który stanowi element opisu znamion przedmiotowych czynu „obrazy uczuć religijnych”, oraz w drugim, dotyczącym sposobu rozpowszechnienia informacji o popełnionym przestępstwie.

Dla oceny okoliczności popełnienia czynu, w tym oceny strony podmiotowej i motywów, a także świadomości działania sprawcy i stopnia zawinienia, nie jest bowiem bez znaczenia, czy sprawca wiedział, godził się lub zachęcał do tego, by informacja o przestępstwie została rozpowszechniona za pośrednictwem środków społecznego komunikowania. W takim wypadku sprawca działał jako pomocnik. Świadomość sprawcy dotycząca rozpowszechniania informacji o popełnionym przez niego przestępstwie z art. 196 k.k., a tym bardziej zachęta do rejestrowania, nagrywania i rozpowszechniania informacji o przestępstwie wymagałaby w takim wypadku oceny także ze względu na treść art. 256 § 2 k.k., który sankcjonuje rozpowszechnianie, produkcję, utrwalanie lub sprowadzanie, nabywanie, przechowywanie, posiadanie, prezentowanie, przewożenie lub przesyłanie druku nagrania lub innego przedmiotu, zawierającego treść znamionującą „nawoływanie do nienawiści” albo „propagowanie” takich zachowań.

Wolność religijna ujmowana jako dobro osobiste uzyskuje także ochronę na gruncie art. 23 i 24 k.c.¹²⁵ Wolność religijna może być bowiem uważana za „prawo cywilne” w rozumieniu art. 6 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹²⁶. ETPC potwierdza także, że państwo może regulować sposób korzystania z wolności religijnej przez jednostki w stosunkach prywatnoprawnych wówczas, gdy konieczne jest zachowanie równowagi pomiędzy interesem publicznym a interesem jednostkowym (prywatnym,

¹²⁵ Ustawa z dnia 26 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740).

¹²⁶ Wyrok ETPC z dnia 6 listopada 2008 r., *Leel Foerderkreis e.V. i inni c. Allemagne*, skarga nr 58911/00.

indywidualnym), a także wtedy, kiedy konieczne jest zapewnienie równowagi pomiędzy ścierającymi się interesami podmiotów prywatnych¹²⁷. Istnieje zatem szereg wypowiedzi judykatury, w których opowiada się ona za dopuszczalnością stosowania instrumentów ochrony jednostki, jeżeli istnieje zagrożenie ze strony opresyjnego aparatu władzy¹²⁸, jednakże – jak zauważa ETPC – dopuszczalne jest także działanie państwa, jeśli dochodzi do sporów w obrębie stosunków prywatnoprawnych pomiędzy obywatelami¹²⁹. Państwo dysponuje marginesem swobody w zakresie decydowania o środkach i zasadach ich zastosowania, przy czym margines ten jest tym szerszy, im bardziej widoczny jest brak wspólnego stanowiska i konsensusu pomiędzy państwami – członkami Rady Europy i stronami europejskiej Konwencji w odniesieniu do hierarchii i zasad ochrony konwencyjnych wartości i dóbr lub brak jest zgody co do środków ochrony, jakie powinny być stosowane¹³⁰.

Przesłanka naruszenia dobra osobistego w postaci bezprawności działania jest objęta domniemaniem prawnym, którego obalenie ciąży na sprawcy. Bezprawność jest więc wyłączona tylko wówczas, gdy działanie zostało podjęte w ramach istniejącego porządku prawnego oraz zgodnie z zasadami współżycia społecznego. Na gruncie prawa cywilnego przyjęto, że wolność religijna obejmuje autonomię obywatela co do uzewnętrzniania światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania¹³¹. Za naruszenie wolności religijnej uznawane jest już samo ujawnienie wbrew woli pokrzywdzonego informacji o wyznawanej religii, praktykach religijnych, nawet jeśli informacja okaże się nieprawdziwa. Ochrona uczuć religijnych nie stanowi zazwyczaj samoistnego roszczenia, ale krzyżuje się z ochroną innych dóbr osobistych

¹²⁷ Wyrok ETPC z dnia 3 lutego 2011 r., *Affaire Siebenhaar c. Allemagne*, Requête no 18136/02, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-103236%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-103236%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹²⁸ Wyrok ETPC z dnia 16 marca 2000 r., *Affaire Özgür Gündem c. Turquie*, Requête no 23144/93, § 41, [online:] <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62993> (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹²⁹ Wyrok ETPC z dnia 10 kwietnia 2007 r., *Affaire Evans c. Royaume-Uni*, Requête no 6339/05, § 75–76, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-80036%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-80036%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.); podobnie wyrok ETPC z dnia 29 lutego 2000 r., *Affaire Fuentes Bobo c. Espagne*, Requête no 39293/98, § 38.

¹³⁰ Wyrok ETPC z dnia 3 lutego 2011 r., *Affaire Siebenhaar c. Allemagne*, Requête no 18136/02, § 38 i 39, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-103236%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-103236%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹³¹ Wyrok SA w Krakowie z dnia 31 maja 2016 r., I ACa 191/16, Legalis.

pokrzywdzonych, w szczególności sfery prywatności¹³² lub kultu pamięci po osobie zmarłej¹³³ albo prawa do grobu¹³⁴. Możliwe jest jednak wyróżnienie uczuć religijnych jako prawnie chronionego dobra osobistego¹³⁵. Naruszenie uczuć religijnych może nastąpić poprzez znieważenie papieża, w szczególności wówczas, gdy jest związane z ingerencją w więź przyjaźni osoby duchownej, którą wiąże z papieżem stosunek bliskości i szczególne więzi emocjonalne¹³⁶. Względ na ryzyko naruszenia uczuć religijnych ujmowanych jako dobro osobiste stanowić może także usprawiedliwioną przyczynę odmowy wykonania usługi, gdy przy jej wykonaniu powstaje konflikt podstawowych wolności i praw między usługodawcą a konsumentem¹³⁷. W pojęciu „uzasadnionej przyczyny” użytym w art. 138 k.w.¹³⁸ mieszczą się również przekonania religijne, co oznacza, że gdy pozostają one w oczywistej sprzeczności z cechami i charakterem usługi, wolno odmówić wykonania takiego świadczenia, nawet jeżeli pozostają one w konflikcie z innymi wartościami, w tym także konstytucyjnymi, takimi jak zakaz dyskryminacji. Natomiast odmowy wykonania świadczenia nie mogą uzasadniać indywidualne przynajmniej osób (np. wyznaczenie religijne, manifestowane poglądy czy preferencje seksualne), na rzecz których usługę tę określony podmiot zobowiązany jest wykonać¹³⁹.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Wyrok SA w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 56/14, Legalis; postanowienie SN z dnia 11 czerwca 2019 r., I CSK 779/18, Legalis.

¹³⁴ Wyrok SA w Warszawie – I Wydział Cywilny z dnia 30 maja 2017 r., I ACa 2408/15.

¹³⁵ Wyrok SN – Izba Cywilna z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, Legalis.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ SN wskazał, że uzasadniona odmowa mogłaby np. wystąpić także w sytuacji drukarza, który jako katolik otrzymuje zlecenie na wydrukowanie reklamy propagującej treści oczywiście sprzeczne z zasadami jego wiary. Podobna sytuacja może dotyczyć wyznawców innych religii czy też ateistów, reprezentujących różne rzemiosła, o ile rodzaj usługi spowoduje rzeczywisty i dramatyczny konflikt ich powszechnie akceptowalnych przekonań z prawami i wolnościami konsumenta. W większości przypadków przy usługach wykonywanych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego taki konflikt sumienia nie występuje, albowiem poza tym konfliktem są właściwości i warunki osobiste konsumenta, o ile swoim zachowaniem nie uniemożliwia on w sensie obiektywnym wykonania usługi (np. osoba nietrzeźwa żąda ostrzyżenia w zakładzie fryzjerskim). Zob. postanowienie SN – Izba Karna z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis.

¹³⁸ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 821).

¹³⁹ Nie jest zatem wykluczona sytuacja, w której osoba zobowiązana do świadczenia usługi, wykonująca prace artystyczne, np. malarz czy rzeźbiarz, manifestująca swoją przynależność do określonej wspólnoty religijnej i żyjąca według jej kanonów, mając bezpośredni wpływ na

Podsumowanie

Poszukując odpowiedzi na pytanie o istnienie – w ogólności – jakichkolwiek przesłanek, które mogłyby, przy uwzględnieniu tzw. kontekstu europejskiego, przesądzić o potrzebie udzielenia ochrony wolności sumienia i religii nad ochroną wolności wypowiedzi, należy wskazać, że są one nieliczne i stosowane jedynie wyjątkowo. Zastosowanie w orzecznictwie krajowym sankcji karnej za naruszenia uczuć religijnych może zostać zaakceptowane przez orzecznictwo europejskie dopiero wówczas, gdy będzie w sposób niebudzący wątpliwości ustalone, że sporna wypowiedź była „w sposób nieuzasadniony” obraźliwa¹⁴⁰, a także wówczas, kiedy wypełnia znamiona występkę podlegania do nienawiści. Nadużyciem wolności wypowiedzi będzie także działanie sprawcy zmierzające do podważenia jasno ustalonych faktów historycznych¹⁴¹.

Państwom członkowskim z jednej strony pozostawia się margines swobody w zakresie opisu czynów kryminalnych skierowanych przeciwko wolności wyznania i religii, jednak z drugiej, na płaszczyźnie stosowania prawa zawężona została możliwość dokonywania swobodnej wykładni tych przepisów

ostateczny kształt usługi poprzez zaangażowanie swojej wrażliwości oraz norm moralnych czy obyczajowych, które respektuje, może odmówić wykonania tej pracy, gdy jej przekonania religijne i godność twórcy w konkretnym przypadku są wartością wyższą od innych, które zostałyby naruszone, np. od zakazu dyskryminacji. Zob. postanowienie SN – Izba Karna z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis.

¹⁴⁰ *Otto-Preminger-Institut*, wyrok z dnia 20 września 1994 r., Requête no 13470/87, § 49, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-62451%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-62451%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.); podobnie *İ.A. c. Turquie*, wyrok z dnia 13 grudnia 2005 r., Requête no 42571/98, § 29, [online:] [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-70112%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-70112%22]}) (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹⁴¹ Roger Garaudy, autor książki *Mity Założycielskie Współczesnego Izraela* [ang. *The Founding Myths of Modern Israel*], został skazany za kwestionowanie istnienia zbrodni przeciwko ludzkości, publicznego zniesławienia grupy osób – w tym przypadku wspólnoty żydowskiej – oraz nawoływanie do nienawiści rasowej. R. Garaudy twierdził, że zostało naruszone jego prawo do wolności wypowiedzi. Trybunał uznał, że treść uwag skarżącego stanowiła negację Holokaustu i wskazał, że: „zaprzeczanie zbrodni przeciwko ludzkości jest jedną z najpoważniejszych form dyskryminacji rasowej Żydów i nawoływania do nienawiści do nich”. Kwestionowanie istnienia jasno dowiedzionych wydarzeń historycznych nie stanowiło badań naukowych lub historycznych; prawdziwym celem było zrehabilitowanie Narodowego Socjalizmu i oskarżenie samych ofiar o fałszowanie historii. ETPC uznał, że skarżący nie może powoływać się na realizację wolności wypowiedzi zagwarantowaną w art. 10 EKPC, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf.

przez sądy krajowe. Postulowany „europejski standard” odnosi się bowiem do *ratio legis* przepisów normujących zakres wolności religijnej. Wykładnia językowa ulega marginalizacji i jest zastępowana przez wykładnię celowościową. Literalne brzmienie przepisu ustępuje celowi jego ustanowienia, przy czym cel ten jest ustalany przez prawodawcę europejskiego. Zmiana ta ujawnia się w stanowiskach organów europejskich, które udzielają prymatu wolności wypowiedzi nad ochroną innych wartości, w szczególności wolności wyznania i religii. W efekcie pozostawiony państwom margines swobody daje jedynie iluzję ochrony konstytucyjnie chronionej wartości, jaką jest swoboda wyznania i religii. Pomimo zatem niekontrowersyjnego spostrzeżenia wyrażanego przez organy UE i Rady Europy, a także organy sądownicze o braku jednolitego zrozumienia między krajami europejskimi wymogów dotyczących ochrony praw innych osób przed atakami na przekonania religijne i potrzebie zapewnienia państwom swobody przy określaniu zasad ochrony tych praw¹⁴², następuje standaryzowanie tych zasad przez ich wykładnię i zastosowanie, które odbywa się w oderwaniu od prawnomaterialnego brzemienia przepisu karnego i niezależnie od złożoności sprawy.

Koncepcja ochrony wolności religijnej w rozwiązaniach postulowanych przez organy UE zasada się z jednej strony na derogowaniu ochrony takich fragmentów wolności religijnej, jak uczucia religijne, a także kult Boga osobowego i świętych oraz kult przedmiotów czci religijnej, a z drugiej strony, na poszerzaniu granic innych wolności, w tym wolności wypowiedzi, kosztem wolności religijnej. W konsekwencji wolność religijna podlega ograniczeniu

¹⁴² W § 51 Raportu Komisji Weneckiej stwierdza się w szczególności, że: „Umawiające się Państwa mają dużą swobodę w regulowaniu wolności wypowiedzi w obszarach, które mogą naruszać osobiste przekonania dotyczące moralności lub religii”. Standard prawa europejskiego wymaga, by w sferze obyczajowości i ochrony moralności priorytet uzyskiwały normy prawa krajowego. Na gruncie wykładni dokonanej przez ETPC w zakresie ustalania granic korzystania z wolności wypowiedzi dotyczącej sfery obyczajowości, religii i moralności przyjęto, że jeśli chodzi o ochronę moralności, nie można znaleźć w porządkach prawnych i społecznych umawiających się państw jednolitej europejskiej koncepcji moralności. Pogląd na wymagania moralne zmienia się od czasu do czasu i od miejsca do miejsca, szczególnie w naszej erze, charakteryzującej się daleko idącą ewolucją opinii na ten temat. Ze względu na bezpośredni i ciągły kontakt z siłami żywymi swoich krajów, władze państwowe są w zasadzie w lepszej sytuacji niż międzynarodowy trybunał, aby wydać opinię na temat dokładnej treści tych wymagań, a także na temat „konieczności”, „ograniczeń” lub „karan” mających na celu spełnienie tych wymagań (25047/05 – wyrok ETPC z dnia 10 września 2019 r.).

zarówno w jej aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Wolność religijna w aspekcie wewnętrznym oznacza wolność od zachowań znieważających przedmiot czci religijnej. Wolność religijna w aspekcie zewnętrznym oznacza wolność uzewnętrzniania wyznawanej przez jednostkę religii¹⁴³.

Wolność wypowiedzi jest zatem nie tyle przedmiotem ochrony, co celem regulacji prawnych. Jego osiągnięciu służy uchylenie przepisów sankcjonujących bluźnierstwo, obrazę uczuć religijnych, a także znieważenie osoby ze względu na wyznawaną przez nią religię. Zgromadzenie Parlamentarne RE zauważyło, że karalność bluźnierstwa i innych występków przeciwko wolności religijnej jest często wyrazem dominującej pozycji niektórych religii w różnych państwach. Zalecono zatem, by, „biorąc pod uwagę zróżnicowanie przekonań religijnych w Europie oraz realizację zasady rozdziału religii i państwa, rządy i parlamenty państw członkowskich dokonały przeglądu regulacji dotyczących bluźnierstwa, bowiem bluźnierstwo a także znieważenie religii, nie powinny być karane”¹⁴⁴. Postulat dotyczący uchylenia powyższych regulacji pozostaje w bezpośrednim związku z zaleceniami dotyczącymi granic dopuszczalnej krytyki, które stanowić winna – w ocenie organów UE – mowa nienawiści. W takim ujęciu granice korzystania z wolności religijnej nie są już wytyczone przez ewentualne nadużycie wolności religijnej, ale przez nadużycie wolności wypowiedzi. W konstrukcji tej potwierdzono zatem formalnie wolność praktyk religijnych i uzewnętrzniania religii, w szczególności okazywania czci przedmiotom kultu religijnego, jednak ograniczono zakres ochrony w jej aspekcie wewnętrznym.

Ograniczenie zakresu ochrony wolności religijnej może nastąpić nie tylko na skutek uchylenia przepisów dotyczących sankcjonowania znieważenia lub bluźnierstwa, ale także ze względu na sposób dokonywania opisu przestępstwa „mowy nienawiści”, i to zarówno w odniesieniu do opisu strony podmiotowej, jak i przedmiotowej. W ujęciu proponowanym przez organy UE nie należy sankcjonować czynów, których znamieniem jest „znieważenie”, chyba że znieważająca wypowiedź stanowi „zachętę” do nienawiści i tylko wówczas, gdy sprawca działał umyślnie. Dopiero potwierdzenie, że czyn wypełnia znamię „zachęcania do nienawiści”, sprawia, iż wypowiedź o charakterze

¹⁴³ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis, pkt. 4.3.1.

¹⁴⁴ Raport Komisji Weneckiej, § 62.

znieważającym może rodzić odpowiedzialność karną po stronie jej autora. Nawet zatem zastosowanie zobiektywizowanego wzorca pozwalającego na ustalenie, że doszło do znieważenia, nie oznacza, iż sprawca wypełnił swoim zachowaniem znamiona występku „mowy nienawiści”. Kwalifikowanym typem występku „mowy nienawiści” nie jest zatem intensywność (dolegliwość) działania sprawy, ale sposób rozgłoszenia „zachęty”. Zarówno bowiem w Konwencji o cyberprzestępczości i dołączonym do niej Protokole¹⁴⁵, jak również w Decyzji ramowej PE¹⁴⁶, a także w Zaleceniu nr 7 Europejskiej Komisji przeciwko rasizmowi i nietolerancji¹⁴⁷ oraz Raporcie Komisji Weneckiej prezentowane jest wspólne stanowisko, zgodnie z którym odpowiedzialność prawną powinien ponosić autor „zachęty”, a także ten, kto „zachętę” rozpowszechnia, w szczególności przy użyciu systemu informatycznego.

Pojęcie „mowy nienawiści” jest nie tylko terminem nieostrym, ale ponadto wymaga od sądu karnego, żeby rozstrzygał przede wszystkim w przedmiocie ustalania granic wolności wypowiedzi, a dopiero w dalszej kolejności w przedmiocie wypełnienia przez sprawcę pozostałych znamion przestępstwa godzącego w wolność religijną. Rodzi to potrzebę oceny, czy użycie terminu „mowa nienawiści” jest do pogodzenia z zasadą określoności przepisów karnych zawartą w art. 42 ust. 1 Konstytucji¹⁴⁸. Wskazana norma nakazuje ustawodawcy określać czyny zabronione pod groźbą kary w sposób precyzyjny

¹⁴⁵ W art. 3 ust. 1 wskazuje się, że: „każda Strona podejmie takie środki prawne i inne, jakie okażą się niezbędne dla uznania za przestępstwo w jej prawie wewnętrznym umyślnej i bezprawnej dystrybucji lub publicznego udostępniania w inny sposób materiałów rasistowskich i ksenofobicznych w systemie informatycznym”.

¹⁴⁶ Artykuł 1 ust. 1 lit. b Decyzji ramowej.

¹⁴⁷ W cz. IV pkt. 18 lit. f wskazuje się, że: „prawo karne powinno penalizować [...] publiczne rozpowszechnianie, dystrybucję, produkcję lub magazynowanie w celu publicznego rozpowszechniania, bądź dystrybucji, w rasistowskim celu, pisemnych, obrazkowych albo innych materiałów zawierających treści”, Zalecenie Nr 7 dotyczące ogólnej polityki Ecri w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej przyjęte 13 grudnia 2002 r. i zmienione 7 grudnia 2017 r., [online:] <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislation/16808b5ab5> (dostęp: 10.11.2020 r.).

¹⁴⁸ Jak stwierdził TK w wyroku z 9 czerwca 2010 r., sygn. SK 52/08 (OTK ZU nr 5/A/2010, poz. 50), z zasady *nullum crimen sine lege poenali anteriori* wyrażonej w art. 42 ust. 1 Konstytucji, a na poziomie ustawowym powtórzonej w art. 1 § 1 k.k., wynikają następujące reguły szczegółowe: 1) czyny zabronione muszą być określone w ustawie (*nullum crimen sine lege scripta*); 2) typy przestępstw muszą być określone w sposób maksymalnie dokładny (*nullum crimen sine lege certa*); 3) niedopuszczalne jest stosowanie (niekorzystnej dla sprawcy) analogii

i jasny. W doktrynie przyjmuje się, że ustawa musi określać zachowanie zabronione w taki sposób, aby można było jednoznacznie odróżnić typy zachowań zabronionych od niezabronionych oraz od siebie nawzajem. W konsekwencji adresat normy karnej musi otrzymać jednoznaczną informację, jakie czyny są zakazane i popełnienie jakich czynów pociąga za sobą odpowiedzialność karną¹⁴⁹.

Stanowisko organów europejskich kreujących model rozstrzygania konfliktu między wolnością religijną a wolnością wypowiedzi, którego trzon stanowić ma – w ujęciu tych organów – „mowa nienawiści”¹⁵⁰, ma charakter blankietowy, co może prowadzić do rozbieżnych stanowisk w orzecznictwie. Model ten, określając zasady sankcjonowania „mowy nienawiści”, uznaje za indyferentne prawnie takie zachowania, które mieszczą się w zakresie pojęć: znieważanie, bluźnierstwo, profanacja. Bez znaczenia pozostaje, czy przedmiotem zniewagi jest osoba (Bóg), przedmiot czci religijnej czy miejsce kultu. Zarazem, pomimo że – jak dostrzegła Komisja Wenecka – niezwykle trudne, a nawet niemożliwe jest rozróżnienie zniewagi od „zachęty do nienawiści”, to jednak postuluje, by rozstrzygać na rzecz ochrony wolności wypowiedzi kosztem wolności religijnej¹⁵¹.

Jeden z istotnych problemów interpretacyjnych dotyczy zatem ustalenia, czy przestępstwo „zachęcania do nienawiści” jest przestępstwem materialnym czy formalnym. Niezależnie od odpowiedzi na powyższe pytanie pojawia się kolejne, dotyczące oceny zamiaru, jaki należy przypisać sprawcy tego przestępstwa. Skoro bowiem, jak stwierdził Sąd Najwyższy, naruszenia uczuć religijnych sprawca może dokonać nie tylko w zamiarze bezpośrednim, ale

i wykładni rozszerzającej; 4) ustawa karna wprowadzająca odpowiedzialność karną lub ją zaostrażająca nie może działać wstecz (*nullum crimen sine lege praevia, lex retro non agit*).

¹⁴⁹ A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 KK*, Warszawa 2007, s. 39–40.

¹⁵⁰ Zgromadzenie PE uważa, że prawo krajowe powinno karać jedynie przemówienia na temat religii, które celowo i poważnie zakłócają porządek publiczny i publicznie nawołują do przemocy. Zob. Recommendation 1805 (2007), pkt 15, [online:] <https://pace.coe.int/pdf/2c9f5aa0b24c5c9559dc69cf351c6133179b46d73326667a8259ffe25682ae848428feba12/recommendation%201805.pdf>.

¹⁵¹ Komisja stwierdza: „Prawdą jest, że granica między zniewagą o charakterze religijnym (nawet bluźnierstwem) a podżeganiem do nienawiści jest często zatarta, do tego stopnia, że w obraźliwym wystąpieniu granica między wyrażaniem idei a podżeganiem do nienawiści jest często nie do uchwycenia” (Raport Komisji Weneckiej, § 68).

także ewentualnym¹⁵², to nie jest wykluczone, że taki sam zamiar będzie można przypisać sprawcy przestępstwa „mowy nienawiści”. W takim jednak wypadku nieużyteczna staje się proponowana przez organy UE konstrukcja polegająca na rozstrzyganiu kolizji między wolnością wypowiedzi a wolnością religijną na korzyść wolności wypowiedzi, bowiem w efekcie każda zniewaga mogłaby zostać uznana za „mowę nienawiści”. Proponowany przez organy UE model jest nieefektywny także przy przyjęciu odmiennych zapatrywań na problematykę interpretacji pojęcia „mowy nienawiści”. A zatem przy założeniu, że występki „zachęcania do nienawiści” zachodzi tylko wówczas, gdy sprawca działał w zamiarze bezpośrednim, należy dojść do wniosku, że wykreowany w ten sposób kontratyp „prawa do krytyki” będzie wyłączał odpowiedzialność za każdą wypowiedź o treści dyskryminacyjnej, w szczególności także wypowiedzi znieważające. Wykładania ta jest nie do pogodzenia z prezentowaną przez sądy krajowe linią orzecniczą w sprawach dotyczących odpowiedzialności za czyny, których znamieniem była zniewaga. Zaakceptowanie powyższego stanowiska oznaczałoby odejście od dotychczasowej linii i zaprzeczenie dorobkowi orzecznictwa i doktryny. Zarazem jednak, na co kilkakrotnie wracał uwagę Trybunał Konstytucyjny, powinnością organów krajowych stanowiących i stosujących prawo jest „uwzględnianie istnienia orzeczenia ETPC w działaniu organów wewnętrznych, w tym w ramach kontroli konstytucyjności, zasad i metod interpretacji prowadzących do łagodzenia ewentualnych kolizji między standardami wynikającymi z polskiego stosowanego prawa a tymi ukształtowanymi przez ETPC”¹⁵³.

¹⁵² Zgodnie z Uchwałą SN z 29 października 2012 r. „Przestępstwo określone w art. 196 KK popełnia ten, kto swoim zamiarem bezpośrednim lub ewentualnym obejmuje wszystkie znamiona tego występuku”. Zob. uchwała SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, Legalis.

¹⁵³ Wyrok TK z dnia 18 października 2004 r., sygn. akt P 8/04, OTK ZU nr 9/A/2004, poz. 92, pkt III 2.4. TK zauważył też, że: „choć bowiem zgodnie z art. 46 EKPC wyroki ETPC wiążą państwo – stronę postępowania w danej sprawie, to państwa trzecie, które są stroną EKPC, powinny dążyć do ukształtowania systemu ochrony praw człowieka w taki sposób, aby w jak najpełniejszym zakresie uwzględniać standardy wypracowane w orzecznictwie ETPC na gruncie EKPC. W deklaracji z Interlaken z 19 lutego 2010 r., podsumowującej Konferencję wysokiego szczebla na temat przyszłości Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, państwa członkowskie Rady Europy zgodziły się, że powinny brać pod uwagę rozwijające się orzecznictwo ETPC; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2011 r., K 11/10, Legalis.

Postulaty de lege ferenda

O ile ustawodawca krajowy, co jest uwarunkowane historycznie i wynika z budowania tożsamości państwowej na religii chrześcijańskiej, chroniąc wolność religijną, korzystał z instrumentów prawa karnego, o tyle zasadność ich stosowania została dziś zakwestionowana przez organy europejskie. Należy zatem spodziewać się, że na etapie kontroli przestrzegania przez Polskę prawa ponadnarodowego aktualne stanowisko krajowego ustawodawcy, a w konsekwencji sposób normowania ochrony wolności religijnej, jak również stanowisko krajowej judykatury w tym zakresie będzie uznawane za niezgodne z prawem europejskim.

W świetle stanowiska wyrażanego przez organy europejskie, co zostało szczegółowo powyżej omówione, trudne do utrzymania w krajowych systemach prawnych będą regulacje, które osobno normują występki obrazy uczuć religijnych (art. 196 k.k.) i występki nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość (art. 256 k.k.). Znamieniem obrazy uczuć religijnych na gruncie prawa europejskiego próbuje się bowiem uczynić przesłankę „nawoływania (zachęcania, podżegania) do nienawiści” z tym zarazem zastrzeżeniem, że „nawoływanie do nienawiści” na tle religijnym (wyznaniowym) winno zostać sprzężone z przesłanką „nawoływania do nienawiści rasowej”. Przyjmuje się bowiem obecnie, że sprawcy przestępstw z nienawiści, a także tych przestępstw, których znamieniem jest „mowa nienawiści”, ukrywają rzeczywisty motyw swojego działania, niewynikający z pobudek religijnych, ale z motywacji na tle rasowym. Prowadzi to organy europejskie do wniosku, że sankcją karną może zostać objęte tylko takie „nawoływanie do nienawiści”, które jest skierowane przeciwko osobie lub grupie osób będących nosicielami cechy (przynależność do rasy, przynależność narodowa, etniczna), której to cechy osoby te nie mogą zmienić, bowiem jest ona od nich niezależna.

Jeśli zatem w opisach znamion występku przeciwko wolności religijnej znajdujących się w normach prawa krajowego nie zostały zawarte powyżej wskazane elementy, a nadto nie zachodzi między nimi opisana współzależność, należy podejrzewać, że rozwiązania te nie będą mogły ostać się w systemach prawnych państw, a zapadające na ich podstawie wyroki skazujące będą kwestionowane tylko z tego powodu, że niewspółmiernie ingerują

w wolność wypowiedzi. Paradoksalnie, stwierdzić należy, że ani motywacja sprawcy, tj. nienawiść do wyznawców religii, ani jej uzewnętrznienie w formie zniewagi, w tym także bluźnierstwa lub profanacji, nie stanowi desygnatu „mowy nienawiści”, chyba że motywacja i forma działania sprawcy będzie pozostawała w związku z atakiem na rasę lub narodowość osoby lub osób będących wyznawcami religii, a nadto dopiero wówczas, gdy czynność sprawcza polega na „zachęcaniu (nakłanianiu, podżeganiu)” innych osób do podjęcia podobnego działania. Sama bowiem okoliczność, że wypowiedź (czynność) – w znaczeniu obiektywnym – znieważa przedmiot czci religijnej i stanowi obrazę uczuć religijnych nie przesądza o wypełnieniu znamienia „zachęcania (podżegania, nakłaniania)”.

W zderzeniu z wykładnią granic wolności religijnej dokonywaną na gruncie przepisów prawa ponadnarodowego ustawodawca krajowy, o ile dąży do utrzymania ochrony wolności religijnej na poziomie dotychczas gwarantowanym w Konstytucji RP i upatruje *ratio legis* rozwiązań ustawowych w uszczelnieniu ochrony tej wartości, dysponuje obecnie bardzo znikomym zasobem instrumentów prawnych. Niedopuszczalne wydaje się bowiem zaostrzenie przepisów karnych. Trudna, o ile w ogóle możliwa, byłaby także interwencja ustawodawcy w kierunku dokonywania zmian w opisie znamion podmiotowych i przedmiotowych, występków przeciwko wolności religijnej. Uszczelnienie tych regulacji na płaszczyźnie prawa krajowego jest oczywiście możliwe, jednak należy pamiętać, że zmienione przepisy mogą zostać zakwestionowane w zetknięciu z tzw. europejską wykładnią standardu wolności religijnej.

Zapewnienie realizacji konstytucyjnych gwarancji wolności religijnej wymaga określenia procedury pozwalającej na wypracowanie w orzecznictwie modelu rozstrzygania kolizji, do jakiej dochodzi w związku z realizacją konkurujących ze sobą wartości konstytucyjnych, którymi są wolność religijna i wolność wypowiedzi. Nie budzi wątpliwości, że rozstrzyganie kolizji zachodzących pomiędzy konkurującymi wartościami następuje – co do zasady – w oparciu o klauzulę generalną zawartą w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Przyjmuje się, że ustalenie granic konstytucyjnych praw i wolności może być „dokonane tylko w ustawie” i tylko wówczas, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie ze względu na potrzebę zapewnienia ochrony, bezpieczeństwa lub porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, ochrony wolności i praw innych osób.

Ograniczenia „nie mogą naruszać istoty wolności i praw”, przy czym „istota prawa lub wolności naruszona zostanie, gdy regulacje prawne, nie znosząc danego prawa lub wolności w praktyce, uniemożliwią korzystanie z niego”¹⁵⁵. Z treści art. 31 ust. 3 wyinterpretowana została zasada proporcjonalności¹⁵⁶. Niedopuszczalne jest ograniczanie wolności religii w wymiarze wewnętrznym¹⁵⁷, podczas gdy w aspekcie zewnętrznym wolność religii może zostać ograniczona ze względu na ochronę praw i wolności wymienionych w art. 53 ust. 5 Konstytucji¹⁵⁸.

Polem do działania dla ustawodawcy krajowego, o ile uzna on za konieczne utrzymanie równowagi między tymi dwiema wartościami, jakimi są wolność wypowiedzi i wolność religii, jest doprecyzowanie modelu rozstrzygania kolizji. Doprecyzowanie może nastąpić poprzez odmienne, niż ma to miejsce dotychczas, ustalenie i zidentyfikowanie dobra rodzajowego, w szczególności w ten sposób, że ustawodawca powiąże ochronę wolności religijnej z innymi dobrami, w tym o charakterze ogólnospołecznym, jak w szczególności bezpieczeństwo publiczne i porządek publiczny. Jeśli bowiem dobrem rodzajowym w regulacjach karnych prawa krajowego podlegającym ochronie jest wolność religijna, to ochrona ta, na gruncie rozwiązań europejskich, staje się ograniczona w zderzeniu z innymi wolnościami, w tym przede wszystkim z wolnością wypowiedzi. Należy zatem rozważyć zmianę przepisów karnych w kierunku zdefiniowania na nowo dóbr rodzajowych podlegających ochronie, co może oznaczać, że w miejsce wolności religijnej ochronie poddane zostanie bezpieczeństwo państwa, porządek publiczny, zdrowie, moralność lub wolności i prawa innych osób.

¹⁵⁵ B. Banaszak, *Konstytucja RP, Komentarz*, Warszawa 2012, s. 219.

¹⁵⁶ Zasada proporcjonalności oznacza, że: 1) środki zastosowane przez prawodawcę muszą być w stanie doprowadzić do zamierzonych celów; 2) muszą one być niezbędne dla ochrony interesu, z którym są powiązane; 3) ich efekty muszą pozostawać w proporcji do ciężarów nakładanych na obywatela. Zob. wyrok SA w Białymstoku – III Wydział Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z dnia 11 marca 2020 r., III AUa 461/19, Legalis.

¹⁵⁷ Wolność religii w wymiarze wewnętrznym jest „związana z wiarą w istnienie boga (bogów) i bytów niematerialnych, związane z określeniem istoty człowieczeństwa” (Zob. B. Banaszak, *op. cit.*, s. 328) W tej sferze – podobnie jak w przypadku wolności sumienia – niedopuszczalne są bowiem ograniczenia prawne czy ingerencje ze strony państwa (*Ibidem*).

¹⁵⁸ W art. 53 ust. 5 Konstytucji wskazane zostały natomiast materialne przesłanki dopuszczalności ograniczania wolności uzewnętrzniania religii, przy czym są one tożsame z występującymi w art. 31 ust. 3.

Doprecyzowanie może także nastąpić poprzez wyartykułowanie *expressis verbis*, w ramach otwartego katalogu, niektórych desygnatów pojęć nieostrych, przez co nastąpi wzmocnienie ochrony niektórych kategorii dóbr będących przedmiotem bezpośredniej ochrony. Doprecyzowanie przez ustawodawcę pojęć wskazanych w art. 196 k.k. pozostawałoby w zbieżności ze stanowiskiem Trybunału Konstytucyjnego, który w wyroku z 6 października 2015 r.¹⁵⁹ dokonał wykładni pojęć „przedmiot czci religijnej” oraz „uczucia religijne”, uwzględniając wypowiedzi doktryny w tym zakresie. Zważyć należy bowiem, że brak określoności wymaganej dla przepisów prawa karnego sam w sobie godzi w chronioną w art. 54 ust. 1 Konstytucji wolność słowa¹⁶⁰. Proponowane rozwiązanie wychodzi naprzeciw postulatom Trybunału Konstytucyjnego, który stoi na stanowisku, że znaczenie zwrotów niedookreślonych – szczególnie w wypadku prawa karnego – nie może być ustalane arbitralnie *ad casu* przez organy państwa. Zarazem jednak użycie zwrotu niedookreślonego wymaga istnienia szczególnych gwarancji proceduralnych, zapewniających przejrzystość i ocenność praktyki wypełniania nieostrego zwrotu konkretną treścią przez organ decydujący o tym wypełnieniu¹⁶¹. Zarazem jednak, jak się wydaje, bardziej intensywnej ochronie mogą podlegać te znaki, przedmioty i symbole, które zostały zidentyfikowane i nazwane, w szczególności w oparciu o art. 5 Konstytucji, który zobowiązuje państwo do strzeżenia dziedzictwa narodowego. Tylko bowiem te symbole, które nie są wieloznaczne, a nadto wymagają ochrony ze względu na wyraźną, nagłą i szczególną potrzebę społeczną (ang. *clear, pressing and specific social need*), mogą tę ochronę uzyskać kosztem wolności wypowiedzi¹⁶². Zasadne byłoby zatem zaproponowanie

¹⁵⁹ Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., sygn. akt SK 54/13, Legalis.

¹⁶⁰ Wyrok TK z dnia 19 lipca 2011 r., K 11/10, Legalis.

¹⁶¹ Zob. wyrok TK z dnia 16 stycznia 2006 r., SK 30/05, OTK ZU nr 1/A/2006, poz. 2, pkt III 5.

¹⁶² Wniosek taki można wyprowadzić na gruncie orzeczenia, jakie zapadło w sprawie *Vajnai c. Hongrie* (wyrok ETPC z dnia 8 lipca 2008 r., skarga nr 33629/06, [online:] <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-87444%22%5D%7D>) (dostęp: 10.11.2020 r.)). ETPC stwierdził, że ograniczenie wypowiedzi politycznej, która jest wieloznaczna, wymaga oceny czy ograniczenia jest uzasadnione wyraźną, nagłą i szczególną potrzebą społeczną (ang. *clear, pressing and specific social need*) (§ 51). Zdaniem ETPC rząd Węgier nie zdołał wykazać, że wykorzystanie czerwonej gwiazdy jednoznacznie oznaczało idee totalitarne, a także że było obraźliwe czy szokujące (§ 53). Zakaz noszenia czerwonej gwiazdy był więc zbyt szeroki – objął również takie znaczenie tego symbolu, które podlega ochronie art. 10 Konwencji (§ 54).

przez ustawodawcę szczególnego mechanizmu (gwarancji proceduralnych) pozwalającego orzecznictwu na wypracowanie modelu rozstrzygania kolizji wówczas, gdy w grę wchodzi potrzeba zapewnienia ochrony wolności wypowiedzi i wolności religijnej, ale przede wszystkim wówczas, gdy naruszenie wolności religijnej przesądza o naruszeniu innych praw i wolności, w tym związanych z ochroną dziedzictwa narodowego.

Rozstrzygnąć należy także istniejące w doktrynie kontrowersje¹⁶³ wokół oceny zamiaru, jaki towarzyszy sprawcy przestępstwa obrazy uczuć religijnych. Podążając za rozstrzygnięciem Sądu Najwyższego¹⁶⁴, ustawodawca winien definitywnie przesądzić, że występki obrazy uczuć może zostać popełniony nie tylko wówczas, gdy sprawca działał w zamiarze bezpośrednim, ale także wtedy, gdy jedynie przewidywał i godził się z konsekwencjami swojego czynu, a zatem także, gdy działał z zamiarem ewentualnym. W konsekwencji pożądaną jest także uzupełnienia art. 196 k.k. – wzorem regulacji zawartej w art. 256 § 2 k.k. poprzez dodanie w art. 196 k.k. postanowień zawierających opis przestępstwa popełnionego z wykorzystaniem środków społecznego komunikowania jako narzędzi służących do rozgłoszenia informacji o popełnieniu występków obrazy uczuć religijnych. Sankcjonowane byłyby wówczas takie czynności, jak: produkowanie, utrwalanie, sprowadzanie, nabywanie, prezentowanie – w celu rozpowszechnienia – w formie druku, nagrania albo w formie przestrzennej, a także innego utrwalenia czynów, o których mowa w art. 196 k.k.

Spór o zakres i sposoby regulacji wolności religijnej ma charakter sporu o aksjologię prawa i hierarchię prawnie chronionych wartości. O zakresie ochrony wolności religijnej rozstrzyga obecnie potrzeba ochrony wolności wypowiedzi. Prawodawca europejski, stosując mechanizm rozstrzygania kolizji zachodzących między wolnością religijną a wolnością wypowiedzi, odchodzi od metody ważenia interesów, a w konsekwencji rezygnuje z zasady proporcjonalności. Wypracowane zasady rozstrzygania kolizji zastępuje wykładnia celowościowa, co w konsekwencji może prowadzić do zupełnego zaniechania analizy popełnionego przez sprawcę czynu, albowiem stanie się

¹⁶³ Omawia je w szczególności M. Banaś-Grabek, *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, M. Banaś-Grabek (red.), Legalis.

¹⁶⁴ Podobne stanowisko wyraził SN w uchwale z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, OSNKW 2012, Nr 11, poz. 112.

ona bezprzedmiotowa ze względu na potrzebę ochrony wolności wypowiedzi jako wartości nadrzędnej.

Przed polskim ustawodawcą jawi się zatem problem natury konstytucyjnej, a u jego podstaw znajduje się pytanie o aksjologię prawa i hierarchię wartości konstytucyjnych. Realizacja postulatów zawartych w dokumentach RE i UE prowadzi bowiem do obalenia dotychczasowego porządku, w szczególności poprzez osłabienie i zredukowanie ochrony wolności religijnej. Wolność religijna posiada w polskiej Konstytucji wysoką rangę, a ochrona tej wartości została powiązana wprost z ochroną godności człowieka jako wartości przyrodzonej i źródłem praw (art. 30 w zw. z art. 53 Konstytucji). Postulowana w treści dokumentów europejskich dekryminalizacja występku przeciwko wolności religijnej i zastąpienie dotychczasowych regulacji nowymi przepisami zakładającymi kryminalizację przestępstwa „mowy nienawiści” przy jednoczesnym zastosowaniu zwięzającej wykładni tego pojęcia prowadzi do derogacji, w znaczeniu materialnym, tej wartości z polskiego systemu prawa. Stwierdzić można bowiem, że aktualna wykładnia ochrony wolności religijnej dokonywana przez organy europejskie zmierza w kierunku całkowicie odmiennym niż *ratio legis* krajowych przepisów, w szczególności norm karnych, służących ochronie wolności religijnej.

Bibliografia

Akty prawne

- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).
- Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską z dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).
- La loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse, [online:] <https://www.legifrance.gouv.fr>.
- Oświadczenie rządowe z dnia 24 marca 2015 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu dodatkowego do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzonego w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r. (Dz.U. z 2015 r., poz. 731).

Protokół dodatkowy z dnia 28 stycznia 2003 r. do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, [online:] <http://isap.sejm.gov.pl>.

Recommandation 1805 (2007) 1 Blasphème, insultes à caractère religieux et incitation à la haine contre des personnes au motif de leur religion, [online:] <https://pace.coe.int/pdf/>.

Recommandation 1805 (2007), [online:] <https://pace.coe.int/pdf/>.

Ustawa z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1932 r. Nr 60, poz. 571).

Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja RP (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 821).

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740).

Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo Prasowe (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1914).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).

Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 1949 r. Nr 45, poz. 334).

Piśmiennictwo

Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.

Banaś-Grabek M., *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, M. Banaś-Grabek (red.), Legalis.

Budyn-Kulik M., *Znieważenie uczuć religijnych. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Warszawa 2014.

Eck H., Anchet A., *Liberté d'expression et «offense religieuse» selon les droits français et européen, de 1905 à l'affaire Dieudonné (janvier 2014): respect des croyances et enjeux politiques*, [w:] *Les censures dans le monde: xixe–xxie siècle*, Rennes 2016, doi.org/10.4000/books.pur.45036.

Herzog A., *Komentarz do art. 241 Kodeksu karnego*, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2020, Legalis.

Janyga W., *Wstęp do rozdziału XXIV kk*, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom I. Komentarz do artykułów 117–221*, M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Legalis.

Janyga W., *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki, *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, Warszawa 2013.

Makarewicz J., *Projekt przygotowawczy Kodeksu karnego. Uzasadnienie*, Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, Sekcja Prawa Karnego, t. V, Nr 1, Warszawa.

Makowski W., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1933.

- Murdoch J., *Ochrona prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Strasburg 2012.
- Sobczak J., *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, R. Stefański (red.), Legalis.
- Sobczak J., *Prawo prasowe. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Sobczak W., *Wolność myśli, sumienia i religii*, Toruń 2018.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, S. Dubisz (red.), Warszawa 2003.
- Wąsek A., *Przestępstwa przeciwko przekonaniom religijnym*, PiP 1995, nr 7, s. 33; cyt. za: O. Sitarz, *Artykuł 196 jako granica wolności wypowiedzi*, [w:] *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, A. Biłgorajski (red.), Legalis.
- Wiak K., *Komentarz do art. 119 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Legalis.
- Wiak K., *Komentarz do art. 257 kk*, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Legalis.
- Wojciechowska J., *Komentarz do art. 196 kk*, [w:] *Kodeks karny, Część szczegółowa*, t. 1, A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), Warszawa 2010.
- Wróbel W., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. II, red. A. Zoll, Warszawa 2013.
- Zoll A., *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116 KK*, Warszawa 2007.

Orzecznictwo

Orzecznictwo ETPC (wszystkie: źródło: <https://hudoc.echr.coe.int/>)

- Chauvy i inni c. France*, Requête no 64915/01.
- De Haes i Gijssels v. Belgique*, Requête no 19983/92.
- Erbakan c. Turquie*, Requête no 59405/00.
- Evans c. Royaume-Uni*, Requête no 6339/05.
- Fuentes Bobo c. Espagne*, Requête no 39293/98.
- Giniewski c. France*, Requête no 64016/00.
- Günduz c. Turquie*, Requête no 35071/97.
- Jersild c. Danemark*, Requête no 15890/89.
- Lawless c. Irlande*, Requête no 332/57.
- Leel Foerderkreis e.V. i inni c. Allemagne*, Requête no 58911/00.
- Norwood c. Grand-Bretagne*, Requête no 23131/03.
- Otto-Preminger-Institut*, Requête no 13470/87.
- Özgür Gündem c. Turquie*, Requête no 23144/93.
- Picho et Sajous c. France*, Requête no 49853/99.
- Siebenhaar c. Allemagne*, Requête no 18136/02.
- Vejdeland i in. c. Suède*, Requête no 1813/07.
- Vona c. Hongrie*, Requête no 35943/10.

Orzecznictwo sądów krajowych

- Wyrok TK z 12 września 2005 r., sygn. SK 13/05, OTK ZU nr 8/A/2005, poz. 91.
- Wyrok TK z dnia 2 grudnia 2009 r., U 10/07, Legalis.
- Wyrok TK z dnia 10 września 2010 r., sygn. SK 52/08, OTK ZU nr 5/A/2010, poz. 50.
- Wyrok TK z dnia 16 stycznia 2006 r., SK 30/05, OTK ZU nr 1/A/2006, poz. 2.
- Wyrok TK z dnia 18 października 2004 r., sygn. akt P 8/04, OTK ZU nr 9/A/2004, poz. 92.
- Wyrok TK z dnia 19 lipca 2011 r., K 11/10, Legalis.
- Wyrok TK z dnia 6 lipca 2011 r., P 12/09, Legalis.
- Wyrok TK z dnia 6 października 2015 r., SK 54/13, Legalis.
- Wyrok TK z dnia 7 czerwca 1994 r., K 17/93, OTK w 1994 r., cz. 1, poz. 11.
- Wyrok TK z dnia 7 października 2015 r., K 12/15, Legalis.
- Uchwała 7 sędziów SN z dnia 20 września 1973 r., OSNKW 1973, z. 11, poz. 132.
- Uchwała SN – Izba Karna z dnia 18 października 2016 r., SNO 45/16, Legalis.
- Uchwała SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, OSNKW 2012, Nr 11, poz. 112.
- Wyrok SN – Izba Cywilna z dnia 6 kwietnia 2004 r., I CK 484/03, Legalis.
- Wyrok SN – Izba Karna z dnia 8 lutego 2019 r., IV KK 38/18, Legalis.
- Wyrok SN – Izba Wojskowa z dnia 1 lipca 1988 r., WR 272/88, Legalis.
- Wyrok SN z dnia 17 lutego 1993 r., sygn. akt III KRN 24/92, Legalis.
- Wyrok SA w Białymstoku – z dnia 11 marca 2020 r., III AUa 461/19, Legalis.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 13 marca 2014 r., I ACa 56/14, Legalis.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 31 maja 2016 r., I ACa 191/16, Legalis.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 4 grudnia 2002 r., II AKa 327/02, Legalis.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 30 maja 2017 r., I ACa 2408/15.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 19 lipca 2018 r., II AKa 192/18, Legalis.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r., II AKa 301/13, Legalis.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 29 października 2019 r., II AKa 198/19, Legalis.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 listopada 2019 r., II AKa 317/19, Legalis.
- Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 333/17, Legalis.
- Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 17 sierpnia 2016 r., IV KK 53/16, Legalis.
- Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 17 sierpnia 2016 r., IV KK 53/16, Legalis.
- Postanowienie SN z dnia 11 czerwca 2019 r., I CSK 779/18, Legalis.
- Postanowienie SN z dnia 5 lutego 2007 r., IV KK 406/06, Prok. i Pr. – wkł. 2007, Nr 5, poz. 13.

Materiały i dokumenty

CRI(2003)8RE Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Zalecenie Nr 7 dotyczące ogólnej polityki ECRI w sprawie prawodawstwa krajowego dotyczącego zwalczania rasizmu i dyskryminacji rasowej przyjęte 13 grudnia 2002 r. i zmienione 7 grudnia 2017 r., <https://rm.coe.int>.

Decyzja ramowa rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych, <https://eur-lex.europa.eu>.

L'affaire Houellebecq (TGI Paris, 17e ch. corr., 22 octobre 2002, Gaz. Pal. 2003.J.3069); „Poursuivi pour injure, Michel Houellebecq est relaxé”, <https://www.lemonde.fr>.

Porozumienie 90 (6) z maja 1990 r. (Dz.U. z 1990 r. Na 86 sesji), [online:] <https://rm.coe.int/>.

Statut nadanego jej przez Komitet Ministrów 21 lutego 2002 r. na 784. posiedzeniu Wiceministrów, <https://www.venice.coe.int>.

Streszczenie

Centralnym zagadnieniem analizowanym w artykule jest sposób, w jaki orzecznictwo i doktryna rozstrzygają kolizję pomiędzy wolnością sumienia i wyznania a wolnością wypowiedzi. Autorka sygnalizuje, że ze względu na ustalony przez organy europejski tzw. standard wolności wypowiedzi istnieje tendencja do zawężania ochrony wolności religijnej. Tendencja ta ujawnia się w szczególności w treści postulatów zmierzających do depenalizacji w systemach prawa krajowego występów przeciwko wolności religijnej, tj. obrazy uczuć religijnych, znieważenia przedmiotu czci religijnej, profanacji i bluźnierstwa. W miejsce tych występów proponuje się, na gruncie wykładni dokonywanej przez organy UE, stosowanie sankcji karnej za czyn ujmowany jako „mowa nienawiści”. Autorka zwraca uwagę, że proponowany sposób definiowania mowy nienawiści prowadzi, paradoksalnie, do depenalizacji czynów, których znamieniem jest znieważenie. Przesłanką karalności jest bowiem ustalenie, że mowa nienawiści ma także inne podłoże niż „tylko” religijne, a sprawca miał na celu wywołanie niechęci do osoby lub grupy osób ze względu na posiadaną przez te osoby cechę, na którą osoby te nie miały wpływu, jak w szczególności przynależność rasowa lub narodowa. Stanowisko to wywołuje dwojakiego rodzaju skutek, tj. po pierwsze prowadzi do depenalizacji znieważenia przedmiotów czci religijnej oraz, w konsekwencji, wyłączenia karalności obrazy uczuć religijnych oraz, po drugie, przenosi na organ procesowy obowiązek ustalania zakresu wolności wypowiedzi w sprawach, których przedmiotem jest ochrona wolności sumienia i wyznania. Autorka stawia tezę, zgodnie z którą o granicy wolności religijnej, w szczególności w jej aspekcie zewnętrznym, rozumianym jako ujawnianie myśli i przekonań dotyczących wyznawanej religii, decyduje sposób rozstrzygania przez sąd karny o zakresie

wolności wypowiedzi. Artykuł stanowi głos w dyskusji dotyczącej koncepcje ochrony wolności religijnej. W uwagach *de lege ferenda* Autorka, uwzględniając tzw. europejski kontekst wykładni, poszukuje rozwiązań, które – z jednej strony – byłyby do pogodzenia ze stanowiskiem organów europejskich, a – z drugiej strony – mogłyby ustrzec wolność sumienia i wyznania przed fasadowością i iluzorycznością ochrony.

Słowa kluczowe: wolność religijna, mowa nienawiści, wolność wypowiedzi, bluźnierstwo, obraza uczuć religijnych

Summary

Premises of legal liability (tort and criminal) for inciting insult, profanation and blasphemy with the use of social communication

The central issue analyzed in the article is how jurisprudence and doctrine resolve the conflict between freedom of conscience and religion and freedom of expression. The author indicates that due to the so-called the standard of freedom of expression, there is a tendency to narrow the protection of religious freedom. This tendency is revealed in particular in the content of postulates aimed at decriminalization, in the systems of national law, of offenses against religious freedom, i.e. offending religious feelings, insulting the object of religious worship, profanation and blasphemy. In place of these misdemeanors, it is proposed, on the basis of the interpretation made by the EU bodies, to apply a criminal sanction for an act described as “hate speech”. The author points out that the proposed way of defining hate speech leads, paradoxically, to the depenalization of acts which are marked by insults. The premise of a criminal record is the determination that hate speech also has a basis other than ‘only’ religious, and the perpetrator was intended to cause aversion to a person or group of people due to the trait they had, over which they had no influence, as in in particular, race or nationality. This position has a twofold effect, i.e. firstly it leads to the decriminalization of insulting objects of religious worship and, consequently, excludes the punishability of offenses against religious feelings and, secondly, transfers to the procedural authority the obligation to determine the scope of freedom of expression in matters whose object is the protection of freedom of conscience and confessions. The author puts forward the thesis that the boundary of religious freedom, especially in its external aspect, understood as the disclosure of thoughts and beliefs about the professed religion, is determined by the way the criminal court resolves the scope of freedom of expression. The article is a voice in the discussion on the concept of protection of religious freedom. In *de lege ferenda* the author’s remarks, taking into account the so-called the European context of interpretation seeks solutions that, on the one hand, would be compatible with the position of European bodies, and, on the other hand,

could protect the freedom of conscience and religion against the façade and illusory nature of protection.

Keywords: religious freedom, hate speech, freedom of expression, blasphemy, offending religious feelings

Przeciwdziałanie ograniczaniu wolności praktykowania religii polegające na zachowaniach mających znamiona wykroczeń o niewyznaniowym przedmiocie ochrony w świetle nowych zjawisk społecznych. Propozycje *de lege ferenda*

Wstęp

W tytule ekspertyzy wyartykułowany został główny, twórczy jej cel, jakim jest ustalenie oraz prawnokarna (prawnowykroczeniowa) ocena czynów sprawczych o określonych znamionach zachowań, które ograniczają lub mogą ograniczać wolność praktykowania religii, a które jednocześnie możemy zaliczyć do nowych zjawisk – społecznie szkodliwych, stanowiących istotne zagrożenie dla stosunków społecznych – z uwagi na to, że godzą bądź w interes zbiorowy, bądź w prawa jednostki w obszarze szeroko pojętej wolności religijnej.

W tytule opinii wyraźnie zastrzeżono, że chodzić w niej będzie o takie czyny, które:

- kwalifikowane są jako wykroczenia (a nie przestępstwa),
- ich kodeksowo sformułowany przedmiot ochrony jest niewyznaniowy,
- na skutek degradacji stosunków społecznych (upadku obyczajów) czynami tymi zagrożone są aktualnie inne dobra związane z szeroko pojętą wolnością religijną.

Powyżej uszczegółowiony przedmiot podjętych badań dotyczy jedynie tej ich części, którą określić można terminem *de lege lata*, tzn. chodzić tu będzie o udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy poszczególne zachowania społecznie negatywne odnosić można do określonych czynów, które już zostały spenalizowane.

Ponadto podjęte badania dotyczyć będą sfery analiz o charakterze *de lege ferenda*, zmierzających do udzielenia odpowiedzi na następujące pytania:

- czy istniejące w obrocie prawnym wykroczenia o niewyznaniowym przedmiocie ochrony nie należałoby uzupełnić o formę kwalifikowaną, zagrożoną ostrzejszą sankcją w odniesieniu do tych czynów, które jednocześnie ograniczają praktykowanie religii?
- czy nie należałoby uzupełnić obowiązujący Kodeks wykroczeń¹ o nową kategorię wykroczeń, tj. wykroczenia przeciwko wolności religijnej?

W tytule opracowania użyte zostało nieostre określenie „nowe zjawiska społeczne”. W istocie nie chodzi tu tylko o takie zjawiska, które aktualnie zaistniały w przestrzeni życia publicznego, ale także o te, których na polskich ziemiach dotąd nie spotykano albo nie spotykano od bardzo dawna.

Racjonalność podjętych badań uzasadniona jest następująco. Efekty pracy mają służyć rozwojowi prawodawstwa, a każdy prawodawca – w obliczu pojawiających nowych zjawisk – powinien dokonać ustalenia, jaki jest stan rzeczy w danej dziedzinie, w tym przypadku w dziedzinie ochrony wolności sumienia i wyznania. Na potrzeby dokonania tego rodzaju ustaleń podjęte zostaną badania kwerendowe. Prawodawca powinien następnie ocenić, czy te nowe zjawiska materializujące się w konkretnych czynach naruszają rozpowszechnione w społeczeństwie oceny i normy moralne. W przypadku dokonania ocen potwierdzających społecznie niepożądany charakter tych czynów powinien następnie ustalić, czy czyny te ulegają subsumcji pod aktualnie obowiązujące normy prawnokarne. Jeśli przedmiotowe czyny wymykają się spod oddziaływania tych norm bądź też jeśli spełniana przez nie funkcja ochronna jest niewystarczająca, należy uporządkować treść prawa w taki sposób, aby prawo rzeczywiście spełniało funkcję czynnika kształtującego określone układy życia społecznego².

W opinii wyodrębnione zostaną następujące rozdziały merytoryczne:

1. Nowe zjawiska społeczne podlegające ocenie prawnowykroczeniowej – faktografia.

¹ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.).

² Opisany proces wpisuje się w szerszy kontekst działań prawotwórczych, który określa się mianem „polityka prawa”. Zob. S. Wronkowska, [w:] A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994, s. 164–179.

2. Analiza zachowań polegających na ograniczaniu wolności praktykowania religii pod kątem realizacji znamion wykroczeń z art. 51, 124, 140 i 141 k.w.
3. Analiza znamion wykroczeń skierowanych przeciwko wolności praktykowania religii w zbiegu ze znamionami przestępstw przeciw wolności religijnej.
4. Reakcje organów bezpieczeństwa i porządku publicznego na sytuacje ograniczania wolności praktykowania religii w świetle nowych zachowań społecznych.
5. Postulaty *de lege ferenda* służące ochronie praktykowania religii w świetle nowych zachowań społecznych.

W rozdziale pierwszym niniejszej opinii przedstawione zostaną te zachowania sprawcze, które pojawiają się aktualnie w sferze publicznej i które bądź należy uznać za nowe, bądź też występowały w przeszłości, ale nie z taką jak obecnie intensywnością. Chodzi tu oczywiście o takie działania, które ograniczają lub mogą ograniczać wolność praktykowania religii innych osób. Informacje na temat powyżej wskazanych zachowań uzyskane zostaną w trybie kwerendy materiałów prasowych, w trybie informacji publicznej oraz w trybie kwerendy przeprowadzonej bezpośrednio u organów ścigania prowadzących postępowania w przedmiotowych sprawach.

Opisane w pierwszym rozdziale stany faktyczne w dalszej części opinii poddane zostaną procesowi kategoryzacji według następujących kryteriów, które dotyczyć będą ustalenia:

- czy dany stan faktyczny wyczerpuje znamiona czynu zabronionego w aktualnym stanie prawnym?
- czy dany czyn wypełnia znamiona przestępstwa czy też wykroczenia?
- czy przedmiotem ochrony czynu zabronionego jest wąsko lub szeroko pojęta wolność religijna (indywidualna lub wspólnotowa) lub inne dobro prawnie chronione?

W rozdziale drugim nowe negatywne zjawiska społeczne zostaną poddane analizie w korelacji z wykroczeniami określonymi w art. 51, 124, 140 i 141 k.w. Inaczej mówiąc: prowadzone w tym rozdziale analizy dotyczyć będą tych czynów wyliczonych w rozdziale pierwszym, które wypełniają znamiona wykroczeń wskazanych w powyższych artykułach.

Analogiczny sens będą miały działania analityczne podjęte w kolejnym, trzecim rozdziale – z tą różnicą, że badane będą ewentualne nowe typy wykroczeń, które mogą występować w zbiegu ze znamionami przestępstw przeciw wolności religijnej.

W rozdziale czwartym uwzględnione zostaną i przeanalizowane reakcje organów ścigania na naruszenia stanowiące przedmiot niniejszej opinii, a także postulaty policji w zakresie doposażenia w środki prawne i techniczne, niezbędne do realizacji zadań w zakresie skutecznego wykrywania i ścigania sprawców wykroczeń ograniczających szeroko pojętą wolność religijną – jeśli jej organy będą łaskawe takowe postulaty wyrazić.

Ostatni rozdział zawierał będzie postulaty *de lege ferenda* służące ochronie praktykowania religii w świetle nowych zjawisk społecznych. Będą one miały kształt konkretnych propozycji prawotwórczych.

1. Nowe zjawiska społeczne podlegające ocenie prawnowykroczeniowej – faktografia

W ostatnim czasie dało się zaobserwować w przestrzeni publicznej wiele zachowań ograniczających lub mogących ograniczać wolność praktykowania religii, które zaliczyć można do nowych, społecznie szkodliwych zjawisk powodujących istotne zagrożenie dla stosunków społecznych, godzących w prawa jednostki w obszarze szeroko pojętej wolności religijnej. Zachowania te polegały na:

- nieprzyzwoitych lub obraźliwych napisach na murach świątyń i innych miejscach, w których sprawowany jest kult oraz w ich bezpośrednim otoczeniu;
- nieprzyzwoitych lub obraźliwych napisach i rysunkach antykościelnych umieszczanych na transparentach (tablicach, pasach materiału), odzieży, które epatowane były podczas manifestacji czy też innych zebrań ludzi w pobliżu miejsc kultu;
- nieprzyzwoitych lub obraźliwych napisach i rysunkach umieszczanych we wnętrzach świątyń;
- nieprzyzwoitych i obraźliwych treściach wyrażanych na plakatach umieszczanych na murach świątyń;

- nieprzyzwoitych i obraźliwych napisach i rysunkach antykościelnych umieszczanych w internecie na profilach publicznie dostępnych;
- zaśmiecaniu miejsc kultu;
- blokowaniu wejścia do kościoła;
- wieszaniu tęczowych flag na pomnikach i krzyżach oraz wnoszenie ich do kościołów;
- przeszkadzaniu w wykonywaniu aktu kultu religijnego;
- obraźliwych i wulgarnych okrzykach w pobliżu miejsc kultu i w miejscach kultu;
- znieważaniu duchownych oraz innych osób uczestniczących w nabożeństwach;
- niszczeniu pomników i przedmiotów kultu.

Użyte powyżej określenie w „ostatnim czasie” należy odnosić nie tylko do okresu następującego po wydaniu przez Trybunał Konstytucyjny wyroku z dnia 22 października 2020 r. (K 1/20), który dotyczył dopuszczalności przerywania ciąży w sytuacji, „gdy badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu”. W tym czasie zjawiska te drastycznie się zintensyfikowały, jednakże pojawiały się już wcześniej z coraz większą częstotliwością oraz w coraz ostrzejszej formie³.

³ W kwietniu 2019 r. rozlepiono naklejki wokół płockiego kościoła pw. św. Dominika. Na nalepkach znajdował się znieważony wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej. Maryja i Jezus mieli na nich aureole w barwach tęczy, co stanowiło nawiązanie do ideologii LGBT. Zob. *Profanacja w Płocku. Aktywistki usłyszały zarzuty*, [online:] <https://wsensie.pl/polska/35619-profancja-w-plocku-aktywistki-uslyszaly-zarzuty> (dostęp: 15.12.2020 r.). W lutym 2020 r. na murach kościoła pw. Chrystusa Odkupiciela w Końskich sprawcy namalowali symbole „666” i dopisek: „Ty jesteś Bóg”. Zob. P. Spotter, *Profanacja kościoła w Końskich? Na murach napis „666”*, [online:] <https://www.spottedalert.pl/powiat-konecki/konskie/profanacja-kosciola-w-konskich-na-murach-napis-666/> (dostęp: 15.12.2020 r.). W lipcu 2020 r. zdewastowano drzwi wejściowe kościoła w Goleiszowie i umieszczono na nich satanistyczne symbole. Zob. D. Krechut-Raszyk, *Szok w Goleiszowie. Satanistyczne napisy na drzwiach kościoła*, [online:] <https://beskidzka24.pl/szok-w-goleiszowie-satanistyczne-napisy-na-drzwiach-kosciola/> (dostęp: 15.12.2020 r.). W lutym 2020 r. na drzwiach kościoła parafialnego pw. św. Urbana w Brzeszczach sprawcy namalowali napis „Gay cunt pride, fuck off”. Zob. *Wulgarne napisy na drzwiach kościoła w Brzeszczach. Policja poszukuje wandal*, [online:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,23007210,wulgarne-napisy-na-drzwiach-kosciola-w-brzeszczach-policja.html> (dostęp: 15.12.2020 r.). W marcu 2020 r. zdewastowano drzwi wejściowe kościoła pw.

1.1. Nieprzyzwoite lub obraźliwe napisy na murach świątyn i innych miejscach, w których sprawowany jest kult, oraz w ich bezpośrednim otoczeniu

Szacuje się, że w okresie od października do listopada 2020 r. popełniono ok. 200 czynów polegających na umieszczeniu nieprzyzwoitych lub obraźliwych napisów na ścianach zewnętrznych kościołów, murach okalających świątynie, figurach i pomnikach stanowiących przedmiot kultu oraz w innych miejscach bezpośrednio przylegających do miejsc kultu. Pojawiły się m.in.:

- na ścianie kościoła parafialnego św. Szczepana przy ul. Głębockiej w Warszawie,
- na kościele pw. Przenajświętszej Trójcy w Łodzi,
- na bramie wjazdowej do budynku lubelskiej Kurii Metropolitalnej (gdzie również znajduje się kaplica),
- na kościele pw. Chrystusa Króla w Lublinie,
- na kościele pw. św. Mikołaja w Hrubieszowie,
- na murach bazyliki oraz klasztoru ss. Boromeuszek w Trzebnicy,
- na murze kościoła pw. Bogarodzicy Dziewicy Matki Kościoła w Olsztynie,
- na kościele parafialnym pw. Matki Bożej Królowej Polski w Krakowie,
- na kościele parafialnym pw. Najświętszej Maryi Panny z Lourdes w Krakowie,
- na drzwiach kościoła pw. św. Andrzeja Boboli przy ul. Rakowieckiej na Starym Mokotowie w Warszawie,
- na murach klasztornych Zakonu Pijarów przy ul. Akacjowej w Krakowie,
- na fasadzie kościoła św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty w Warszawie,
- na drzwiach kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Warszawie,
- na kościelnych murach bazyliki św. Michała Archanioła i św. Stanisława w Krakowie, na budynku parafii św. Wincentego a Paulo w Otwocku,
- na ogrodzeniu parafii bł. Ignacego w Otwocku,
- na elewacji kościoła pw. św. Rodziny w Gdyni, przy wejściu do kościoła św. Wawrzyńca w Gnieźnie,
- na płytach tarasu okalającego katedrę gnieźnieńską,

- na fasadzie kościoła pw. Opatrzności Bożej w Warszawie, na murach kapliczek maryjnych w Katowicach w dzielnicy Dąbrówka Mała,
- na ścianie Sanktuarium Najświętszej Krwi Pana Jezusa w Poznaniu,
- na drzwiach wejściowych kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego w Gdańsku,
- na ścianie kaplicy w Jejkowicach,
- na drewnianym krzyżu znajdującym się na cmentarzu Ofiar Hitlerizmu w Gdańsku,
- na murze kościoła pw. św. Klemensa Hofbauera w Warszawie,
- na murku przykościelnym kościoła św. Barbary w Bytomiu,
- na murze zabytkowego kościoła w Kępie Kościelnej,
- na drzwiach zabytkowej kaplicy w Rybniku-Zebrzydowicach,
- na kaplicy cmentarnej przy kościele Wspomożenia Wiernych w Bielsku-Białej,
- na placu przed kościołem pw. św. Marcina w Gostyninie oraz na murze tegoż kościoła,
- na kostce brukowej przed kościołem pw. św. Tomasza w Dzierżeninie,
- na obiektach parafii pw. św. Józefa w Ciechanowie,
- na drzwiach bazyliki katedralnej w Elku,
- na drzwiach kościoła parafialnego w Goleiszowie,
- na murach kościoła pw. Chrystusa Odkupiciela w Końskich,
- na ścianie kościoła pw. św. Faustyny w Jaworze,
- na drzwiach kościoła parafialnego pw. Zmartwychwstania Pańskiego w Poznaniu,
- na murze kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski i Michała Archanioła w Blachowni,
- na murach kościoła pw. Świętego Krzyża w Szczecinie,
- na murze kościoła pw. Ducha Świętego w Gliwicach,
- na drzwiach kościoła św. Urbana w Brzeszczach,
- na bramie bazyliki pw. Ducha Św. w Przeworsku⁴,
- na kościele pw. św. Marii Magdaleny w Warszawie,

⁴ Zob. „Zajmijcie się ciałem Chrystusa. Won od kobiet” na bramie bazyliki w Przeworsku. *Policja bada sprawę*, [online:] <https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,26437987,zajmijcie-sie-cialem-chrystusa-won-od-kobiet-na-bramie-bazyliki.html> (dostęp: 15.12.2020 r.).

- na kościele pw. św. Jakuba w Warszawie,
- na kościele św. Stanisława w Andrychowie,
- na chodniku przed bramą główną kościoła pw. św. Stanisława Kostki w Warszawie,
- na chodniku przed kościołem pw. Dzieciątka Jezus w Warszawie,
- przed wejściem do kościoła pw. św. Zygmunta w Warszawie,
- na fasadzie bazyliki pw. św. Wincentego a Paulo w Bydgoszczy,
- na kościele pw. Zmartwychwstania Pańskiego w Bydgoszczy,
- na placu przed kościołem pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie,
- na chodniku przed wejściem do kościoła pw. św. Ojca Pio w Warszawie,
- na murach klasztoru Karmelitanek w Warszawie,
- na drzwiach kościoła Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski i św. Archaniołów Michała, Rafała i Gabriela w Olsztynie,
- na dzwonnicy kościoła w Zagórniku,
- na ścianie kościoła pw. Podwyższenia Krzyża w Krakowie,
- na zabytkowej kapliczce w gminie Bestwina,
- na chodniku przed wejściem do kościoła pw. św. Ottona w Szczecinie,
- na ogrodzeniu kościoła i klasztoru franciszkanów w Toruniu (Pogórz) w kościele w Komorowie,
- na ogrodzeniu kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Szczecinie,
- na ogrodzeniu kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski w Wołominie,
- na chodniku przed kościołem pw. św. Floriana w Stalowej Woli,
- na chodniku przed wejściem do bazyliki w Stalowej Woli,
- na drzwiach kościoła mariackiego w Bytomiu,
- na murach kościoła pw. św. Kazimierza w Warszawie,
- na elewacji katedry pw. św. Jakuba w Szczecinie,
- na elewacji kościoła pw. św. Aleksandra w Warszawie,
- na drzwiach kościoła pw. Przemienienia Pańskiego w Warszawie.

Treść napisów była następująca:

- „Jebać was kurwy” (Warszawa – św. Szczepana),
- „Kaczor wypierdalaj do brata” (Łódź – Trójcy Przenajświętszej),
- „Piekło kobiet” (Hrubieszów – św. Mikołaja, Gniezno – św. Wawrzyńca, Płock – katedra, Dzierżenin – św. Tomasza, Warszawa – Marii Magdaleny,

Andrychów – św. Stanisława, Otwock – bł. Ignacego, Warszawa – św. Stanisława Kostki, Warszawa – św. Pio, Stalowa Wola – św. Floriana, Stalowa Wola – bazylika NPM Królowej Polski),

- ♦ „Pedofilia to cywilizacja śmierci” (Kraków – Podwyższenia Krzyża),
- ♦ „Kaci kobiet” (Warszawa – św. o. Pio),
- ♦ „Aborcja” (Lublin – Kuria Metropolitalna, Warszawa – św. Andrzeja Boboli),
- ♦ „Rozliczajcie pedofilów, nie kobiety” (Hrubieszów – św. Mikołaja, Lublin – Chrystusa Króla),
- ♦ „Kościół Katolicki. Mordercy kobiet. Gwałciciele dzieci” (Trzebnica – ss. Boromeuszek),
- ♦ „Jebać PiS” (Olsztyn – Bogarodzicy, Otwock – św. Wincentego, Gniezno – św. Wawrzyńca),
- ♦ „Piekło” (Gniezno – św. Wawrzyńca),
- ♦ „Mordercy” (Warszawa – św. Andrzeja Boboli),
- ♦ „Fanatycy kościelni!”, „Tu pedofile”, „Soli LGBT” (Gostynin – św. Marcina),
- ♦ „Kościół jest wrogiem kobiet” (Kraków – kościół oo. Pijarów),
- ♦ „Wypierdalać”, „Pamiętamy o torturach i stosach” (Kraków – oo. Pijarów),
- ♦ „Rodzimy my – nie Wy”, „Jan Paweł II gardził kobietami” (Kraków – oo. Pijarów),
- ♦ „Polska jest pod okupacją Watykanu” (Kraków – oo. Pijarów),
- ♦ „moje ciało ≠ twoja religia” (Warszawa – oo. Pijarów św. Mateusza),
- ♦ „Aborcja bez granic” (Warszawa – Niepokalanego Poczęcia NMP, Szczecin – Nawiedzenia NMP),
- ♦ „Bóg wam nie wybaczy” (Otwock – św. Wincentego),
- ♦ „Wolna aborcja” (Warszawa – Wniebowstąpienia Pańskiego),
- ♦ „Aborcja jest ok” (Kraków – oo. Pijarów, Kraków – św. Michała, Gdynia – św. Rodziny, Warszawa – kościół Opatrzności Bożej),
- ♦ „stop pedofilii w Kościele” (Kraków – św. Michała),
- ♦ numer telefonu do inicjatywy Aborcja bez Granic (Warszawa – św. Andrzeja Boboli, Warszawa – św. Jakuba),
- ♦ „jebać kler” (Poznań – Najświętszej Krwi, Warszawa – św. Klemensa, Bytom – św. Barbary, Warszawa – ss. Karmelitanki),
- ♦ „kler ma krew na rękach” (Poznań – Najświętszej Krwi),
- ♦ „Strajk kobiet” (Gniezno – Pałac Prymasowski),

- „To księża i PiS zgotowali nam taki los. Jebać PiS” – kaplica w Rybniku-Zebrzydowicach),
- „Episkopat wypierdalać”, „zabij księdza” (Gdańsk – cmentarz Ofiar Hitlerizmu),
- „Macie krew na rękach” (Szczecin – Nawiedzenia NMP, Szczecin – św. Krzyża),
- „Wypierdalać” (Jawor – św. Faustyny, Warszawa – Wniebowstąpienia Pańskiego, Warszawa – św. Kazimierza),
- „Bóg wam w niebie nieźle wjebie” (za Defensor Fidei),
- „Gwałćcie kobiety pedofile” (Toruń – oo. Franciszkanie),
- „Gdyby ministranci zachodzili w ciążę, to aborcja byłaby sakramentem” (Nowy Targ),
- „Zaraza” (Bydgoszcz – bazylika św. Wincentego a Paulo),
- „Gay cunt pride, fuck off” (Brzeszcze – św. Urbana), „Pedofile” (Elk – katedra św. Wojciecha, Blachownia – Królowej Polski, Stalowa Wola – św. Floriana, Stalowa Wola – bazylika NPM Królowej Polski),
- „Szkoda, że Maryja nie zrobiła aborcji” (Gliwice – Ducha Św.),
- „Zajmijcie się ciałem Chrystusa, won od kobiet” (Przeworsk – bazylika Ducha Świętego),
- symbole satanistyczne, takie jak: pentagram, odwrócony krzyż, liczba 666, Lucyfer (Końskie – Chrystusa Odkupiciela, Goleszów – św. Michała).

W wielu przypadkach, oprócz napisów słownych, na murach kościelnych wymalowano charakterystyczne błyskawice, z którymi identyfikuje się organizacja Ogólnopolski Strajk Kobiet (Kraków – Królowej Polski, Warszawa – Niepokalanego Poczęcia NMP, Gdynia – św. Rodziny, Katowice – kapliczki maryjne, Gdańsk – Zmartwychwstania Pańskiego, Kępa Kościelna, Bielsko-Biała – Wspomożenia Wiernych, Warszawa – św. Jakuba, Bydgoszcz – bazylika św. Wincentego a Paulo, Bydgoszcz – Zmartwychwstania Pańskiego, Olsztyn – Królowej Polski, kapliczka w gminie Bestwina, Szczecin – św. Ottona, Warszawa – św. Aleksandra, Wołomin – MB Królowej Polski, Stalowa Wola – św. Floriana, Stalowa Wola – bazylika NPM Królowej Polski, Szczecin – katedra św. Jakuba Apostoła). W wielu miejscach jedyną formą wyrazu sprawców malunków były właśnie te błyskawice. Jeden z kościołów oblano farbami w kolorach tęczy.

Napisy wykonywano różnymi rodzajami farb, kolorowymi kredami, sprejem, a nawet szminką do ust. W niemal wszystkich przypadkach spowodowało to szkody na mieniu. W wielu przypadkach uszkodzenia dotyczyły budowli lub przedmiotów zabytkowych. Najczęściej sprawcy tych czynów pozostali nieznani. Obecnie w wielu przypadkach toczą się postępowania przygotowawcze, a zatem ujawnianie dokonywanych ustaleń byłoby niewskazane (wykroczenia) lub prawnie niemożliwe (przestępstwa).

1.2. Nieprzyzwoite lub obraźliwe napisy i rysunki antykościelne umieszczane na transparentach, na koszulkach, które epatowane są podczas manifestacji czy też innych zebrań ludzi w pobliżu miejsc kultu

W ostatnich tygodniach przez Polskę przetoczyły się proaborcyjne manifestacje, podczas których wykorzystywano transparenty i plakaty o różnorodnej treści. Większość z nich zakwalifikować można jako polityczne. Wiele z nich miało charakter wulgarny. Część z nich zawierała treści antykościelne czy też antyreligijne – przy czym jako antykościelne należałoby uznać także te, które sprzeciwiały lub ośmieszały doktrynę Kościoła.

Poniżej przywołane zostaną jedynie te napisy i rysunki – umieszczane na transparentach, plakatach, koszulkach – które:

- w swojej treści mogły zostać uznane za obraźliwe i antykościelne,
- eksponowane były przed świątyniami lub innymi miejscami kultu.

W niniejszej opinii nie są brane pod uwagę transparenty i napisy, nawet o niewybrednej treści, które prezentowane były w trakcie manifestacji organizowanej pod jednostką administracyjną Kościoła i pod adresem konkretnego hierarchy kościelnego i które stanowiły reakcję na jego konkretne słowa lub działania. Prawdopodobnie i w tych przypadkach mogło dojść do naruszeń prawa, jednakże czyny te zasadniczo ścigane są w trybie prywatnoskargowym. Z tego też względu pominięte zostaną np. duże manifestacje organizowane pod krakowską Kurią Metropolitalną.

Sytuacje epatowania nieprzyzwoitymi lub obraźliwymi napisami lub rysunkami o antykościelnej treści, które umieszczane były na transparentach, na koszulkach, w świątyniach oraz w pobliżu miejsc kultu, miały m.in. miejsce: przed kościołem Świętego Krzyża na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie,

w katedrze poznańskiej, przed kościołem katedralnym w Przemyślu, w kościele pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Warszawie, przed archikatedrą gnieźnieńską, przed archikatedrą św. Jana Chrzciciela w Warszawie, przed katedrą oliwską w Gdańsku, w obiektach parafii św. Józefa w Ciechanowie, przed kościołem św. Krzyża w Warszawie, przed dwoma kościołami w Iławie.

Na drzwiach obiektów kościelnych parafii św. Józefa w Ciechanowie powieszono plakaty o następujących treściach: „Gdyby ministranci zachodzili w ciążę, to aborcja byłaby sakramentem”, „Moje siostry to nie inkubatory. Jebać PiS, jebać kler”, „Macie krew na rękach”, „Aborcja bez granic”, „Wybór, nie przymus”. Wywieszono też charakterystyczne znaki pioruna.

Przed kościołem Świątego Krzyża przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie kilkunastu aktywistów stało z plakatami, na których wypisano hasła: „Moje ciało, mój wybór”, „To jest wojna”, „Sadyści!”, „Idziemy po was”, „Co wy kurwa wiecie o rodzeniu”, „Piekło kobiet jest w Polsce”, „Aborcja jest prawem”. Dwie kobiety usiłowały wejść do kościoła z plakatami z hasłem: „Twoja wina! Twoja wina! Twoja bardzo wielka wina!”.

Z kolei obok przemyskiej katedry św. Jana Chrzciciela i Wniebowzięcia NMP przeszło kilkaset ludzi z banerem: „Wypierdalać” oraz z innymi wypisanymi wulgarnymi hasłami, takimi jak: „Trzeba było nas wyskrobać”, „Wolna cipa, wolna Polska”, „Gdyby ministranci zachodzili w ciążę, aborcja byłaby sakramentem”, „Aborcja powinna być legalna do 71. roku życia”, „Katolicy precz od macicy”. Sprawcy usiłowali wejść do świątyni, jednak im to uniemożliwiono.

W przypadku poznańskiej katedry św. Apostołów Piotra i Pawła oraz kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Warszawie sprawcy wnieśli swoje transparenty także do wnętrza świątyń. Widniały na nich następujące treści: „Katoliczki też potrzebują aborcji”, „Katoliczko, nie jesteś sama”, „Aborcja bez granic”, „Aborcja to nie grzech”, „Módlmy się o prawo do aborcji”. Na bramie Kurii Metropolitalnej w Lublinie zawieszono transparenty z napisami: „Trzeba było nas wyskrobać”, „Wolna cipa, wolna Polska”, „Gdyby ministranci zachodzili w ciążę, aborcja byłaby sakramentem”, „Aborcja powinna być legalna do 71. roku życia”, „Katolicy precz od macicy”.

Na protestach prezentowane były także takie transparenty, które wzywały wprost do wzniesienia walk na tle religijnym i światopoglądowym, np. poprzez apel do palenia kościołów. Portal Defensor Fidei opublikował transparent

niesiony w czasie Ogólnopolskiego Strajku Kobiet następującej treści: „Płoną lasy, płoną góry, płoną kościoły” – z charakterystycznymi błyskawicami (logiem Ogólnopolskiego Strajku Kobiet). Na jednym z protestów upublicznionych przez Ośrodek Monitorowania Chrystianofobii, Fidei Defensor w protestującym tłumie niesiono m.in. plakat z wizerunkiem świątyni i napisem „Napierdalajcie we własne organy”, plakat z namalowanym wizerunkiem Matki Bożej Ostrobramskiej, której domalowano wizerunek szatana mówiącego (w dymku): „Girls! Stay strong!” oraz plakat z napisem: „Nie boli was dupa od stosunków z Kościołem?”.

1.3. Nieprzyzwoite lub obraźliwe napisy i rysunki umieszczane we wnętrzach świątyń

Przypadków umieszczania obraźliwych napisów we wnętrzach świątyń było niewiele, ale tylko dlatego, że w czasie organizowanej przez Ogólnopolski Strajk Kobiet tzw. akcji „Słowo na niedzielę” grupy wiernych organizowały się w celu zabezpieczenia świątyń. W ten sposób udaremniono kilkadziesiąt prób wtargnięcia protestujących do wnętrza. Zaobserwowano przypadek umieszczania obraźliwych napisów we wnętrzu świątyni w ostatnim czasie. Miał on miejsce w Płocku, gdzie w narożniku transeptu XII-wiecznej bazyliki katedralnej umieszczono napis wykonany sprejem „Piekło Kobiet” oraz runiczny znak „sig” – symbol pioruna. Ponadto grupa kobiet w kościele pw. bł. Władysława z Gielniowa w Warszawie (Natolin) wywiesiła kartki z hasłem: „Twoja religia kończy się tam, gdzie zaczyna się moje ciało”. W tym samym kościele ktoś namalował na jednym z filarów sporej wielkości napis: „Wasza wina” i namalował symbol Ogólnopolskiego Strajku Kobiet (błyskawicę).

1.4. Nieprzyzwoite i obraźliwe napisy na plakatach umieszczanych na murach świątyń oraz na cmentarzach

W poprzednim punkcie przedstawiono treści, które prezentowane były na transparentach i plakatach w trakcie różnorodnych manifestacji bądź innych publicznych i jawnych zajęć. Poniżej natomiast omówione zostaną treści napisów na plakatach, które umieszczane były na świątyniach i cmentarzach

przez nieznanych sprawców – często w nocy. Tego rodzaju ekscesy miały m.in. miejsce w następujących parafiach: pw. Miłosierdzia Bożego w Skępem, pw. św. Maksymiliana w Płocku, pw. Królowej Polski w Białym Borze, pw. św. Ottona w Szczecinie, na cmentarzu parafialnym w Lublińcu.

Kościół parafialny pw. Miłosierdzia Bożego w Skępem został obwieszony plakatami z ukrzyżowanymi kobietami w ciąży. Z kolei wokół kościoła parafii pw. św. Maksymiliana Kolbego w Płocku umieszczono plakaty z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej, na którym Maryja i Dzieciątko Jezus mieli aureole w kolorach tęczy. Na budynkach należących do parafii św. Krzyża w Szczecinie rozlepiane były plakaty na temat LGBT – w tym symbole LGBT. Trzy dni później ściana kościoła została oblana różnokolorowymi farbami (w kolorystyce tęczy). Na drzwiach kościoła pw. NMP Królowej Polski w Białym Borze oraz na parafialnym krzyżu naklejono kartki z napisem: „Wypierdalać”. Na drzwiach kościoła pw. św. Ottona w Szczecinie naklejono proaborcyjne plakaty. Na cmentarzu parafialnym w Lublińcu grobowce pooblepiano kartkami z napisami: „Moja cipka to nie twoja broszka”.

1.5. Nieprzyzwoite i obraźliwe napisy i rysunki antykościelne umieszczane w Internecie na profilach publicznych

W Internecie pojawiło się wiele materiałów zawierających lub ujawniających obraźliwe i nieprzyzwoite napisy i rysunki godzące w przekonania ludzi wierzących. Większość z nich to materiały prasowe zawierające relacje ze zdarzeń lub stanowiące ilustrację publikowanych reportaży lub innych form dziennikarskiego rzemiosła. Tego rodzaju materiały – co oczywiste – nie wchodzą w przedmiot niniejszej opinii. Trzeba jednak przynajmniej napomknąć, że zauważalna część tych materiałów przygotowana została w duchu przyzwolenia lub usprawiedliwienia zła, a nawet przepełniona jest satysfakcją z tego, co się dzieje.

Wskazane zostaną zatem nieprzyzwoite napisy, rysunki i materiały filmowe zawierające takie treści, które mają charakter pierwotny, tzn. zostały umieszczone w sieci przez samych ich twórców bądź przez tych, którzy z nimi się identyfikują.

Nieprzyzwoite, wrogie i obraźliwe napisy pojawiły się m.in. na ogólnodostępnym profilu Ogólnopolskiego Strajku Kobiet. Zamieszczono tam m.in. rysunek przedstawiający palący się kościół, nad którym znajdują się czerwone błyskawice – symbol protestujących feministek. Identyczne rysunki zamieszczone zostały także przez inne organizacje, takie jak: Konferencja Episkopatu Polek oraz Antykleryk. Pierwsza z nich zamieściła na swoim portalu nielegalnie przemalowane nazwy ulic na „Ofiar Jana Pawła II”.

W Internecie zamieszczone zostały przez samych sprawców filmy utrwalające czyny polegające na:

- zbezczeszczeniu ołtarza, tabernakulum, obrazu w kościele przy klasztorze oo. Franciszkanów w Brodnicy, a także pomnika św. Jana Pawła II,
- znieważaniu księży (bez ich obecności), papieża, a także deptaniu grobu na cmentarzu w kościele przy klasztorze oo. Franciszkanów w Brodnicy,
- znieważaniu księży i wiernych (zamieszczono film, na którym mieszkanka Szczecina Maja P.-B. czynnie znieważa duchownego, bez żadnego powodu krzyczy do niego: „Wypierdalać”, zadzierała mu sutannę do góry, a gdy krzyczy do niego: „Ty mi do cipy zaglądasz, a ja ci pod sutannę nie mogę?”, wchodzi do kościoła i ubliża tam modlącym się ludziom),
- opublikowaniu przez Grupę Stonewell (propagatorzy m.in. seksu grupowego) na swoim koncju na Twitterze dokonanej przez siebie profanacji w katedrze poznańskiej oraz zakłócaniu przebiegu obrzędów religijnych.

1.6. Zaśmiecanie miejsc kultu

Niejako efektem ubocznym plakatowania budynków kościelnych było też zaśmiecanie miejsc kultu. Nie jest to jednak jakiś istotny problem, który warto opisywać. Podczas kwerendy stwierdzono jednak jeden przypadek celowego zaśmieszenia kościoła, a mianowicie proaborcyjni aktywiści wyrzucili śmieci z budowy na schody kościoła parafii św. Jana Kantego w Krakowie. Towarzyszył temu motyw antyreligijny czy też antykościelny.

1.7. Blokowanie wejścia do kościoła

Zarejestrowano jeden przypadek blokowania drzwi wejściowych do kościoła. Działacze LGBT zastawili wejście do kościoła oo. Kapucynów w Lublinie przy Krakowskim Przedmieściu, co uniemożliwiało wierzącym zarówno wchodzenie, jak i wychodzenie ze świątyni.

1.8. Wieszanie tęczowych flag na pomnikach i krzyżach oraz wnoszenie ich do kościołów

Aktywista LGBT usiłował zawiesić tęczową flagę na pomniku Chrystusa przy kościele Świętego Krzyża w Warszawie w dniu 26 października 2020 r. – uniemożliwiono mu to. Innym razem – kilkakrotnie – flaga na pomniku została zawieszona. Tęczową flagę zawieszono także na pomniku św. Jana Pawła II przy kościele pw. Wszystkich Świętych na Placu Grzybowskim w Warszawie oraz na krzyżu na Giewoncie.

1.9. Przeszkadzanie w wykonywaniu aktu kultu religijnego

Czyn polegający na złośliwym przeszkadzaniu w wykonywaniu kultu religijnego jest spenalizowany jako przestępstwo. Zważyć jednak należy, że przestępstwo to popełnia ten, kto swoim czynem zrealizował wszystkie jego znamiona: przedmiotowe i podmiotowe. Przepisy art. 195 § 1 i 2 k.k. nie stanowią zatem żadnej ochrony przedmiotowego dobra, np. w przypadku kultu prywatnego wykonywanego w publicznych miejscach: kościołach i kaplicach, a także – i w szczególności – gdy przeszkadzanie wykonywania kultu (także publicznego) nie jest podyktowane winą umyślną. Dlatego też kwerenda przypadków przeszkadzania w wykonywaniu aktów kultu religijnego będzie przydatna na potrzeby sformułowania wniosków *de lege ferenda*.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy ustalono następujące przypadki przeszkadzania w wykonywaniu aktu kultu religijnego, które miały miejsce w ostatnim czasie.

W dniu 15 września 2020 r. w katedrze pod wezwaniem św. Stanisława i św. Wacława w Świdnicy – w trakcie porannej Mszy św. – do kościoła weszły trzy kobiety oraz jeden mężczyzna, którzy wznosili głośne okrzyki. Mieli ze sobą tęczową flagę. Wszyscy byli pod wpływem alkoholu. W tej sprawie – w stosunku do dwóch osób – zapadł już prawomocny wyrok skazujący z art. 195 § 1 k.k.

W Poznaniu kilkanaście osób Stowarzyszenia Stanewell przeszkodziło w odprawianiu Mszy św. w tamtejszym kościele katedralnym. Uczestnicy tego wiecu wyszli przed ołtarz po zakończeniu odczytywania Ewangelii i skandowali: „Mamy dość!”. Trzymali też transparenty m.in. z hasłami: „Katoliczki też potrzebują aborcji”, „Katoliczko, nie jesteś sama”. Duchowny sprawujący Mszę św. poprosił przybyłych o zakończenie zakłócania nabożeństwa, a wiernych o zawiadomienie policji. Po kilku minutach poinformował, że w związku uniemożliwieniem godnego sprawowania Mszy św. z powodu jawnego zakłócania oraz z złamaniem przepisów sanitarnych przerywa jej celebrację.

Do kościoła pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy na Saskiej Kępie – w czasie odprawiania Mszy św. – kobieta wniosła transparent z hasłem: „Módlmy się o prawo do aborcji” i stanęła z nim przed ołtarzem. Incydentowi temu nie towarzyszyły żadne okrzyki ani słowa.

Z kolei na szczecińskim Pogodnie grupa kobiet zakłóciła Mszę św. w kościele pw. Świętego Krzyża. Kobiety weszły i bardzo głośno wykrzykiwały hasło „Rewolucja” oraz inne trudno zrozumiałe słowa. Ponadto słownie znieważały jednego z duchownych. Nagranie z wydarzenia zamieścili w internecie sami sprawcy (o czym jeszcze będzie mowa). Nazwiska sprawców są znane.

Joanna Izabela Scheuring-Wielgus wraz z mężem Piotrem zakłócili przebieg Mszy św. w kościele pw. św. Jakuba w Toruniu poprzez wywieszanie przed prezbiterium proaborcyjnych transparentów: „Kobieto! Sama umiesz decydować” i „Kobiety powinny mieć prawo do decydowania, czy urodzić czy nie, a nie państwo w oparciu o ideologię katolicką”.

W dniu 25 października 2020 r. kilka osób zakłóciło przebieg Mszy św. w kościele pw. św. Mikołaja w Kędzierzynie-Koźlu. Sprawcy wniesli do świątyni transparent z napisem: „To jest wojna”.

Do archikatedry łódzkiej w dniu 25 października 2020 r. weszła grupa kobiet z tzw. Kolektywy Dziewuchy Dziewuchom. Ich celem było zakłócenie trwającej Mszy św.

W kościele parafialnym pw. św. Jana Pawła II w Warszawie (Bemowo) doszło do próby profanacji, a tym samym zakłócenia przebiegu Mszy św. W dniu 24 listopada 2020 r. jedna z kobiet w trakcie Mszy św. – podczas konsekracji – rzuciła się na księdza, wyrrywając mu z ręki komunikant i przewróciła kielich z winem⁵.

Do groźnego incydentu doszło w kościele pw. Chrystusa Zbawiciela w Gdańsku. Dwie kobiety wtargnęły do kościoła w trakcie błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem. Jedna z nich wyciągnęła nóż. Kobiety zostały obezwładnione przez uczestników nabożeństwa i siłą wyprowadzone ze świątyni. Podczas szarpaniny jedna z kobiet uderzyła interweniującego mężczyznę telefonem komórkowym w głowę. Gdy były już poza świątynią, nadal awanturujące się i przeklinające, zadzwoniły na policję, zawiadamiając, że są atakowane przez grupę około 20 osób. Jedna z nich zaczęła kopać stojących mężczyzn i ponownie wyciągnęła nóż⁶. Nagranie z tego zdarzenia zostało opublikowane w sieci.

W dniu 26 października 2020 r. dwie kobiety identyfikujące się z organizacją Aborcyjny Dream Team zakłóciły Mszę św. odprowadzaną w katedrze warszawskiej. Stały przed ołtarzem z dużym banerem, na którym widniał napis: „Aborcja w obronie życia”.

Przypadków zakłóceń i przeszkadzania w obrzędach religijnych prawdopodobnie było więcej. Powyżej wskazano jedynie te, których popełnienie zostało wystarczająco udokumentowane (najczęściej poprzez zamieszczenie nagrania w internecie).

1.10. Obrażliwe i wulgarne okrzyki w pobliżu miejsc kultu i w miejscach kultu

Niemal wszystkim manifestacjom przeprowadzonym w ramach akcji „Słowo na niedzielę” zorganizowanej przez Ogólnopolski Strajk Kobiet towarzyszyły wulgarne i zniesławiające okrzyki. Można śmiało szacować, że tego rodzaju incydentów było kilkadziesiąt. Poniżej wskazane zostaną jedynie przykłady:

⁵ *Próbowała sprofanować kościół*, [online:] <https://zyciestolicy.com.pl/probowala-sprofanowac-kosciol-podczas-nabozenstwa/> (dostęp: 15.12.2020 r.).

⁶ *Kobiety wtargnęły do kościoła. Jedna wyciągnęła nóż*, [online:] <https://www.tvp.info/50583220/dwie-kobiety-wtargnely-do-kosciola-jedna-wyciagnela-noz/> (dostęp: 15.12.2020 r.).

- przed katedrą łódzką wznoszono okrzyki: „Wypierdalać”, „Rozdział państwa od kościoła”, „Jebać PiS”;
- przed bramą kurii metropolitalnej w Lublinie oraz przez katedrą lubelską wznoszono okrzyki: „Tchórze”, „Wypierdalać”;
- podczas profanacji w szczecińskiej parafii pw. Świętego Krzyża na Pogodnie padały obraźliwe okrzyki kierowane w stronę kapłanów i wiernych. W trakcie incydentu przed świątynią wznoszone były okrzyki: „Wypierdalać na mszę”, „A co, kurwa, Ty mi w cipę zaglądasz, a ja Tobie pod sutannę, kurwa, nie mogę?”, „Narażasz mnie śmieciu na Covid”;
- podczas incydentu przed kościołem katedralnym w Szczecinie tłum skandował m.in.: „Jebać kler”, „Jezus siedłby z nami”, „Jebać Godek i Bosaka”, „To jest wojna”;
- w Szczecinku zgromadzony tłum kierował wulgarne i obraźliwe okrzyki w kierunku duchownego, który do nich wyszedł. Skandowano m.in. takie słowa: „Wracaj do kościoła”, „Wypierdalać”, „Pokaż macicę”, a także inne wulgaryzmy;
- hasła: „Jebać PiS”, „Jebana kurwo”, „Wypierdalać” wykrzykiwał tłum kilkunastolatków zgromadzony pod bramami Jasnej Góry w dniu 26 października 2020 r.;
- podczas ataku na kościół św. Aleksandra w Warszawie oraz ludzi, którzy własnymi ciałami, modląc się na różańcu, blokowali wejście do świątyni, proaborcjonisci krzyczeli m.in. „Wsadź se w dupę ten różaniec”;
- w Ławie w dniu 25 października 2020 r. pod dwoma tamtejszymi kościołami zgromadzeni manifestanci skandowali m.in. „Jebać ich”, „Piekło kobiet”, „Wypierdalać”, „Pedofile”. Tłum chciał się przedostać do kościoła, ale uniemożliwiły to osoby świeckie i duchowne, które stanęły mu drodze.

⁷ *Barbarzyński atak na kościół św. Aleksandra. W stronę modlących się osób lecą petardy!*, [online:] <https://niezalezna.pl/360158-barbarzynski-atak-na-kosciol-sw-aleksandra-w-strone-modlacych-sie-osob-leca-petardy/> (dostęp: 15.12.2020 r.).

1.11. Znieważaniu miejsc kultu, duchownych oraz innych osób uczestniczących w nabożeństwach

Opisane w poprzednich punktach czyny polegające na: umieszczaniu nieprzyzwoitych, obraźliwych i wulgarnych napisów w czasie manifestacji na transparentach, wieszaniu takowych napisów na murach (m.in. kościołów, kurii i innych budynków – nie tylko kościelnych), wznoszeniu wulgarnych i obraźliwych okrzyków pod kościołami, klasztorami itp., umieszczaniu takowych napisów i rysunków w internecie już samo w sobie zawiera cechy (znamiona) przestępstwa zniesławienia. Poniżej wskazane zostaną – przykładowo – dwa przypadki, które są wyjątkowo dobrze udokumentowane, ponieważ sprawcy zamieścili nagarnie tych zdarzeń w internecie (do dnia oddania niniejszego tekstu nagrania te nie zostały usunięte).

Mieszkanka Szczecina Maja P.-B. zaatakowała słownie i czynnie duchownego przy kościele pw. Świętego Krzyża w Szczecinie, wykrzykując w jego kierunku: „Wypierdalaj”. Szczecinianka zadzierała mu sutannę do góry, wsadzając rękę pod sutannę – a gdy duchowny na to nie pozwalał, krzyknęła do niego: „Ty mi do cipy zagładasz, a ja ci pod sutannę nie mogę?”. Użyła też następujących słów: „Narażasz mnie śmieciu na Covid”. Następnie Maja P.-B. weszła do wnętrza kościoła wraz z Iwoną W., Pauliną Ł., Joanną H. i Katarzyną M., krzyczała: „Rewolucja” i przeszkadzała osobom modlącym się. Następnie Maja P.-B. opublikowała całe zdarzenie w internecie⁸. Z kolei w Szczecinku zgromadzony tłum kierował wulgarnie i obraźliwe okrzyki w kierunku duchownego, który do nich wyszedł. Skandowano m.in.: „Wracaj do kościoła”, „Wypierdalaj”, „Pokaż macicę”, a także wulgaryzmy. Całe nagarnie zostało sfilmowane i opublikowane w internecie. Pozwala ono na identyfikację uczestników zdarzenia oraz znaczenia wypowiedzianych słów.

⁸ <https://www.facebook.com/FideiDefensorPL/videos/1833191676856657> (dostęp: 15.12.2020 r.).

1.12. Niszczenie pomników i przedmiotów kultu

Sporadycznie przypadki niszczenia pomników oraz przedmiotów kultu zdarzały się zawsze, ale obecnie można mówić o pladze takich zachowań. Poniżej wskazanych zostanie 11 takich przypadków, jednak prawdziwa skala zjawiska nie jest i prawdopodobnie nie będzie znana, ponieważ duchowni najczęściej nie składają w tych sprawach zawiadomień do prokuratury. Oto przykładowe przypadki:

- na pomniku św. Jana Pawła II w Legionowie rozlano farbę i namalowano błyskawicę;
- w Chrzastawie Wielkiej na Dolnym Śląsku zniszczono przykościelne figurki dzieci z Fatimy;
- w parafii Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Mogilnie również zniszczono figurki fatimskie;
- zdewastowany został pomnik tablic Dziesięciorga Przykazań w Luboniu;
- zdewastowano figurę św. Jana Pawła II znajdującą się na Placu Bankowym w Warszawie;
- zdewastowano pomnik św. Jana Pawła II na Placu Grzybowskim w Warszawie;
- zdewastowano – poprzez ochlapanie brudną farbą – pomnik św. Józefa w Pile;
- zdewastowano krzyż misyjny przed kościołem Najświętszego Serca Pana Jezusa w Szczecinie;
- zdewastowano pomniki św. Jana Pawła II: na Błoniach w Szczecinie, w Konstancinie-Jeziornej (oblano je farbą) oraz pod poznańską archikatedrą.

Wszystkie wskazane wyżej przypadki nie są jedynie przejawem zwykłego wandalizmu. Ze względu na sposób i charakter dokonanych czynów, jak również stosowaną przez sprawców symbolikę należy domniemywać, że czyny te popełnione zostały z motywów ideologicznych i skierowane były na dokuczenie wyznawcom. Tym samym skutkowały ograniczeniem wolności praktykowania religii.

1.13. Pobicia z motywów religijnych

Przypadki pobic z motywów religijnych nie są liczne, ale zdarzają się coraz częściej. W trakcie kwerendy zidentyfikowane zostały trzy przypadki, które wydarzyły się w ostatnim czasie:

- w Wołominie pobito pałkami osoby, które otaczały pomnik Jana Pawła II;
- w Myśliborzu bojówkarz proaborcyjny – w trakcie przemarszu protestujących proaborcjonistów – dotkliwie pobił księdza;
- uczestnicy demonstracji proaborcyjnych, które miały miejsce w dniu 27 października 2020 r. w Poznaniu zaatakowali grupę katolików, którzy ochraniali kościół Najświętszego Zbawiciela w Poznaniu. Użyto trzonków do siekier, noża oraz gazu łzawiącego. Ranna została jedna osoba. Na nagraniu stanowiącym dowód w sprawie widać, że atak uzbrojonych ludzi był brutalny i przemysłany⁹;
- proaborcjonisci zaatakowali w dniu 26 października 2020 r. kościół pw. św. Aleksandra w Warszawie oraz osoby broniące świątyni. W kierunku kościoła oraz osób, które własnym ciałem tarasowali wejście do kościoła, rzucano petardami i butelkami. Kilka osób doznało obrażeń ciała.

1.14. Wzywanie do nienawiści na tle religijnym

Ogólnopolski Strajk Kobiet oraz inne organizacje z nim powiązane, których status trudny jest do ustalenia w sposób jednoznaczny, wzywały do aktów agresji wobec Kościoła katolickiego, stawiając za wzór to, co się działo w Chile, nie wyłączając palenia świątyń. Świadczy o tym chociażby poniższy cytat: „Czystki w kościołach – chyba nie jesteśmy jedyne, które o tym marzą” – tak o zamieszkach w Chile wywołanych przez feministki, w wyniku których

⁹ *Obroncy kościoła zaatakowani nożem. Ranna jedna osoba*, [online:] http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/obroncy-kosciola-zaatakowani-nozem?fbclid=IwAR2Cj699sBXDXesW0GcS2h1_VXqDuwCjDJOZc0DZKc65ttrXrWOFsU9vVJA http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/obroncy-kosciola-zaatakowani-nozem?fbclid=IwAR2Cj699sBXDXesW0GcS2h1_VXqDuwCjDJOZc0DZKc65ttrXrWOFsU9vVJA (dostęp: 15.12.2020 r.).

splonęło już 20 kościołów, wypowiada się Klementyna Suchanow – działaczka Ogólnopolskiego Strajku Kobiet.

U podstaw większości przypadków ograniczania wolności religijnej w Polsce, o których była mowa w niniejszym rozdziale, stoi antykościelna inspiracja wskazanych oraz – być może jeszcze niezidentyfikowanych – organizacji.

2. Analiza zachowań polegających na ograniczaniu wolności praktykowania religii pod kątem realizacji znamion wykroczeń z art. 51, 124, 140 i 141 k.w.

Analizy przeprowadzone w niniejszym rozdziale mają charakter dwustopniowy. Na pierwszym etapie dokonana zostanie swego rodzaju subsumcja opisanych w rozdziale pierwszym stanów faktycznych do norm prawa materialnego usankcjonowanych w przepisach art. 51, 124, 140 i 141 k.w. Inaczej mówiąc, najważniejsze będzie udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy którykolwiek spośród opisanych w rozdziale pierwszym czynów może wyczerpywać znamiona czynów zabronionych spenalizowanych w wymienionych powyżej przepisach kodeksu wykroczeń. Z kolei na drugim etapie rozważone zostanie, czy gwarancje prawne określone w prawie wykroczeń, których bezpośrednim przedmiotem ochrony jest porządek i spokój publiczny (art. 51 k.w.), mienie (art. 124 k.w.) oraz obyczajność publiczna (art. 140 i art. 141 k.w.), chronią również w wystarczającym stopniu wolność wyznawania i praktykowania religii, która naruszana jest czynami podpadającymi pod analizowane przepisy.

2.1. Zakłócanie spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego albo wywoływanie zgorszenia (art. 51 k.w.)

Artykuł 51 k.w. penalizuje zachowanie polegające na zakłócaniu spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego albo wywoływaniu zgorszenia w miejscu publicznym. Przepis ten określa podstawowy i kwalifikowany typ tego wykroczenia, stanowiąc – w odniesieniu typu podstawowego – że: „Kto krzykiem, hałasem, alarmem lub innym wybrykiem zakłóca spokój, porządek publiczny, spoczynek nocny albo wywołuje zgorszenie w miejscu publicznym, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny”.

Typ kwalifikowany ma miejsce, gdy zachowanie sprawcy ma charakter chuligański lub gdy sprawca dopuszcza się go, będąc pod wpływem alkoholu, środka odurzającego lub innej podobnie działającej substancji lub środka. Ustawodawca penalizuje ponadto podżeganie i pomocnictwo w odniesieniu do tego czynu¹⁰.

Przedmiotem indywidualnym ochrony art. 51 § 1 k.w. jest porządek, spokój publiczny, spoczynek nocny oraz obyczajność publiczna. Czynność sprawcza polega na zakłóceniu tych dóbr lub wywołaniu zgorszenia w miejscu publicznym. Jest to wykroczenie powszechne, skutkowe, bowiem do jego zaistnienia konieczne jest wywołanie negatywnej zmiany. W doktrynie przyjmuje się, że jest to wykroczenie umyślne. Z zakłóceniem porządku publicznego mamy do czynienia, gdy sprawca swoim zachowaniem wywołuje stan, który w konkretnych okolicznościach, miejscu i czasie oraz zgodnie z przyjętymi normami uważa się za nienormalny i utrudniający lub uniemożliwiający ludziom zwykle zachowanie się w miejscach publicznych. Skutek ten musi dotknąć przynajmniej jedną osobę¹¹. Z kolei zakłócenie spokoju publicznego sprowadza się do zaburzenia stanu równowagi psychicznej ludzi przebywających w przestrzeni publicznej, wywołaniu uczucia zaniepokojenia, zdenerwowania¹². O zakłóceniu spoczynku nocnego mówi się zaś, gdy sprawca choć jednej osobie uniemożliwi odpoczynek w czasie wolnym, powszechnie uznawanym za porę nocną, czyli zwyczajowo pomiędzy godziną 22.00 a 6.00 rano¹³. Zachowaniem penalizowanym w myśl art. 51 § 1 k.w. jest także wywołanie przez sprawcę zgorszenia w miejscu publicznym. Oznacza ono spowodowanie u innej osoby (lub osób) negatywnej reakcji na zachowanie sprawcy, wywołanie oburzenia albo uczucia wstrętu, odrazy lub potępienia wobec osoby dopuszczającej się nieobyczajnego zachowania. Może to mieć

¹⁰ Chuligański charakter czynu polega na umyślnym godzeniu w porządek lub spokój publiczny albo na umyślnym niszczeniu lub uszkodzaniu mienia, jeżeli sprawca działał publicznie oraz w rozumieniu powszechnym bez powodu lub z oczywiście błędnego powodu, okazując przez to lekceważenie podstawowych zasad porządku prawnego (art. 47 § 5 k.w.).

¹¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1992 r., III KRN 189/92, Legalis; M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 469; P. Kozłowska-Kalisz, [w:] M. Mozgawa, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 180.

¹² M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 407.

¹³ W. Jankowski, [w:] T. Grzegorzczak, W. Jankowski, M. Zbrojewski, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 198.

miejsce, gdy czyn sprawcy jest niezgodny z normą obowiązującą w danym kręgu kulturowym, czasie i miejscu. Chodzi o normy zwyczajowe, moralne i religijne. Wystarczające jest, żeby reakcja ta dotyczyła jednej osoby, niebędącej nadmiernie wrażliwą, zaś zdarzenie (gorszące zachowanie) musi nastąpić w miejscu publicznym.

Zachowania godzące w porządek i spokój publiczny, spoczynek nocny oraz wywołujące zgorzelenie traktowane są jako wybryk. Przepis art. 51 k.w. uzależnia bowiem odpowiedzialność za naruszenie tych dóbr od stwierdzenia, czy czyn sprawcy stanowi wybryk. Wybrykiem w ogólnym rozumieniu jest zachowanie, które odbiega od przyjętych norm zachowania, jakie należy zachować w danych okolicznościach miejsca i czasu, którego ze względu na zwykłe normy ludzkiego współżycia nie należało się spodziewać. Według doktryny jest to takie zachowanie, które narusza istniejącą w danym środowisku równowagę, wywołuje u obecnych uczucie odrazy, gniewu lub niepokoju¹⁴. W podobnym tonie wypowiedział się SN w wyroku z 2 grudnia 1992 r., zdaniem którego wybryk to: „zachowanie się, jakiego wśród konkretnych okoliczności czasu, miejsca i otoczenia ze względu na przyjęte zwyczajowo normy ludzkiego współżycia nie należało się spodziewać, które zatem wywołuje powszechne negatywne oceny społeczne i uczucia odrazy, gniewu, oburzenia. Wybryk charakteryzuje ostra sprzeczność z powszechnie akceptowanymi normami zachowania się”¹⁵. Należy jednak odróżnić ogólne pojęcie wybryku jako czynu od wybryku karalnego, a więc takiego, który wywołuje skutki stanowiące podstawę jego karalności. Ogólne rozumienie wybryku nie może być bowiem utożsamiane ze skutkami, które on powoduje. Skutki te stanowią warunek karalności wybryku, ale nie są jego istotą¹⁶.

¹⁴ M. Siewierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 437. Podobnie definicję tę formułuje J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 680.

¹⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1992 r., III KRN 189/92, Legalis. Natomiast L. Falandysz stwierdza, że wybryk to „czyn rażąco odbiegający od przyjętych w danych okolicznościach obowiązujących norm zachowania się i okazujący lekceważenie ich przez sprawcę (czyn poważnie kolidujący z obowiązującymi w danej sytuacji normami zachowania się, które sprawca lekceważy). L. Falandysz, *Wykroczenie zakłócania porządku publicznego*, Warszawa 1974, s. 30.

¹⁶ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 402.

Dla ustalenia karalności wykroczenia z art. 51 § 1 k.w. ważne jest, żeby czyn był pełniony w miejscu publicznym albo miał publiczny charakter, a gdy idzie o spoczynek nocny – w porze nocnej. Miejszem publicznym jest przestrzeń (w tym place, drogi, budynki, lokale), do których dostęp ma nieoznaczony krąg osób. Jest to także przestrzeń wirtualna, która zdaniem SN pozostaje dostępna dla ogółu bez żadnych ograniczeń¹⁷. Publiczny charakter mają zachowania nie tylko zaistniałe w miejscach publicznych, ale także niepublicznych, jeżeli mogą być one dostrzeżone przez znajdującą się w miejscu publicznym liczbę nieoznaczonych osób.

Karalność wykroczenia z art. 51 § 1 k.w. zależna jest też od oceny strony podmiotowej, to jest umyślności działania sprawcy. Umyślność wyrażająca się w posiadaniu przez sprawcę zamiaru popełnienia wykroczenia lub godzeniu się na jego popełnienie, choć nie została wyartykułowana w przywołanym przepisie wprost, wynika z konstrukcji prawnej zachowania stypizowanego w tym przepisie. Wykroczenie to, zarówno w postaci podstawowej, jak i kwalifikowanej, można popełnić wyłącznie umyślnie. Wyraźnie stwierdza to SN w wyroku z dnia 30 września 2002 r., w którym stanowi, że: „istota wybryku uzależniona jest od szczególnych znamion strony podmiotowej, charakteryzującej się umyślnym okazaniem przez sprawcę lekceważenia dla norm zachowania się”¹⁸. W związku z tym, że wykroczenie z art. 51 k.w. jest wykroczeniem skutkowym, samo dopuszczenie się wybryku nie jest jeszcze wykroczeniem, bowiem – jak zaznaczono wyżej – do jego zaistnienia konieczne jest osiągnięcie skutku działania sprawcy, który krzykiem, hałasem, alarmem lub innym wybrykiem godzi w dobra prawne chronione tym przepisem. Skutek ten może być objęty umyślnością bądź nieumyślnością¹⁹.

W kontekście powyżej poczynionych uwag należy rozważyć, czy – przynajmniej niektóre czyny zasygnalizowane w podpunktach 10. i 11. rozdziału pierwszego – nie wyczerpywały znamion rozpatrywanego wykroczenia. Ową analizę należy jednak rozpocząć od oczywistego stwierdzenia, że obowiązujące

¹⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2028 r., IV KK 296/17, OSP 2019, nr 2, poz. 15.

¹⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2002 r., III KKN 327/2002.

¹⁹ Zob. W. Jankowski, *Część II. Materialne prawo wykroczeń – część szczególna*, [w:] M. Błaszczyk, W. Jankowski, M. Zbrojewska, *Prawo i postępowanie w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2013, s. 77–79.

prawo – w tym w szczególności art. 10 oraz 11 EKPC²⁰ – gwarantuje, że każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii i do pokojowego zgromadzenia. W orzecznictwie europejskim i krajowym podkreśla się nawet, że wolność wypowiedzi znajduje zastosowanie także do tych, które są obraźliwe, szokują lub przeszkadzają²¹. Podkreśla się, że krytyka osób sprawujących władzę może być dobitna, „ostra” – chociaż tylko wtedy, gdy jest rzeczowa i podjęta w celu ochrony społecznie uzasadnionego interesu. Prawo do krytyki nie może być jednak wykonywane w taki sposób, aby naruszało dobre imię lub cześć krytykowanego²². Nie sposób też mówić o ochronie prawa do krytyki w sytuacji, gdy naruszone zostają jakiekolwiek proporcje i przybiera ona formę bezpodstawnej i bezcelowej agresji, niszcząc standardy w debacie publicznej, np. odwoływanie się do pochodzenia, wyznania, cech fizycznych czy orientacji seksualnej²³.

Większość czynów omówionych w rozdziale pierwszym niniejszej opinii, wykazujących na zbieżność z opisem znamion stypizowanych w art. 51 k.w., popełniona została w związku z demonstracjami wyrażającymi sprzeciw wobec wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. (K 1/20)²⁴. Zarówno niniejsza opinia, jak i wykazane w rozdziale pierwszym czyny nie odnoszą się jednak do tego zagadnienia. Ludzie mają prawo protestować i wyrażać swój sprzeciw wobec aktów władzy publicznej. Adresatem tego sprzeciwu winna być jednak właśnie ta władza. Tymczasem sprzeciw ten skierowany został m.in. przeciwko wiernym jednego z kościołów (wyznań), którzy ze sprawowaniem tej władzy nie mają nic wspólnego. Protesty pro-aborcjonistów odbywały się pod świątyniami, klasztorami, parafiami, które nie prowadziły żadnej akcji lobbingowej w Trybunale Konstytucyjnym. Do protestów czynnie włączyli się aktywiści LGBT, ich antyreligijna retoryka była szczególnie wyrazista, a akcje kierowane do wspólnot religijnych, w których

²⁰ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

²¹ Zob. m.in. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 4 listopada 2014 r. (30162/10, Braun v. Polska, LEX nr 1532397).

²² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2003 r., IV CKN 1901/00, Legalis.

²³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 lutego 2016 r., I ACa 735/1, [online:] <https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl> (dostęp: 15.12.2020 r.).

²⁴ <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11300-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy>.

tematyka LGBT w ogóle nie była podejmowana²⁵. Z tego też względu protesty zarówno zwolenników aborcji, jak i organizacji LGBTQ uznać należy za nierzeczowe. W istocie przedmiotem tych protestów było to, że dany związek wyznaniowy posiada taką a nie inną doktrynę w przedmiocie oceny aktów aborcyjnych, a więc ukierunkowane były na ograniczenie prawa do posiadania innych poglądów przez wyznawców określonej religii.

Uczestnicy protestów organizowanych pod kościołami i kuriami biskupimi poprzez swoje zachowanie zakłócali spokój publiczny w przestrzeni publicznej, doprowadzając do zaburzenia stanu równowagi psychicznej ludzi wierzących. Wywołali u nich zaniepokojenie, zdenerwowanie, a nawet zgorzsenie i odrazę. Ich zachowanie można zatem określić „wybrykiem”, o jakim mowa w art. 51 § 1 k.w., ponieważ wykrzykiwanie wulgarnych i obscenicznych słów musi być traktowane jako zachowanie nieobyczajne i niezgodne z normami obowiązującymi w naszym kręgu kulturowym. Zachowanie to wywołało potępiającą reakcję wielu środowisk – a przede wszystkim ludzi wierzących. Złożono w tych sprawach wiele zawiadomień do organów ścigania o popełnieniu czynów karalnych. W wielu też przypadkach krzykiem i hałasem zakłócono spoczynek nocny.

Wykroczenie określone w art. 51 k.w. nie chroni wolności praktykowania religii, jak też wyznawania religii – co wiąże się z akceptowaniem określonych przekonań religijnych (*credo*). Dlatego też działania polegające na publicznym poniżaniu wierzących poprzez krzyk, hałas oraz inne wybryki ośmieszające i deprecjonujące wierzenia religijne osób powinny uzyskać właściwą ochronę w przepisach odrębnych. Nowe rodzajowo wykroczenie powinno mieć – w przeciwieństwie do rozwiązania zastosowanego w art. 51 k.w. – charakter bezskutkowy i popełnione być może zarówno z winy umyślnej, jak i nieumyślnej.

²⁵ Tematykę osób LGBT podejmował arcybiskup Krakowa Marek Jędraszewski. Z tego też powodu w niniejszej ekspertyzie pominięto ocenę akcji protestacyjnej zorganizowanej pod budynkiem Kurii Metropolitalnej w Krakowie, uznając, że obywatele mieli prawo protestować wobec głoszonych przez niego publicznie poglądów.

2.2. Zniszczenie rzeczy (art. 124 k.w.)

Przedmiotem ochrony art. 124 § 1 k.w. jest własność oraz posiadanie rzeczy. Przepis ten stanowi bowiem że: „Kto cudzą rzecz umyślnie niszczy, uszkadza lub czyni niezdatną do użytku, jeżeli szkoda nie przekracza 500 złotych, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny”. Ponadto – zgodnie z § 4 tego przepisu – w razie popełnienia tego wykroczenia można orzec środek karny w postaci obowiązku zapłaty równowartości wyrządzonej szkody lub obowiązku przywrócenia do stanu poprzedniego. Odpowiedzialność za ten czyn spoczywa nie tylko na sprawcy, ale także na podżegaczu i pomocniku. Jest to wykroczenie powszechne, skutkowe, umyślne, prywatnoskargowe.

Czynność sprawcza polega na umyślnym zniszczeniu, uszkodzeniu lub uczynieniu niezdatną do użytku cudzej rzeczy. Zniszczenie rzeczy oznacza takie działanie sprawcy, w wyniku którego rzecz przestaje istnieć. Uszkodzenie rzeczy ma miejsce, gdy na skutek działania sprawcy zmniejsza się wartość danej rzeczy. Działanie to może też polegać na zmianie wyglądu zewnętrznego rzeczy lub jej kształtu, bądź naruszeniu całości rzeczy. Uczynienie rzeczy niezdatną do użytku następuje zaś, gdy wskutek działania sprawcy rzecz nie nadaje się do wykorzystania zgodnie z jej przeznaczeniem²⁶.

Przedmiotem czynności wykonawczej wykroczenia art. 124 k.w. jest „cudza rzecz”, a więc zarówno rzecz ruchoma, jak i nieruchomości. Słowo „cudza” oznacza, że chodzi o rzecz będącą przedmiotem własności określonej osoby, jak i innego prawa podmiotowego wiążącego się z daną rzeczą²⁷. Kryterium przedmiotowym decydującym o pociągnięciu sprawcy do odpowiedzialności prawnowykroczeniowej jest wyrządzenie szkody rozumianej jako uszczerbek w dobrach materialnych pokrzywdzonego, którego wartość określona została obecnie kwotowo. Wykroczenie z art. 124 § 1 k.w. stanowi czyn przepołowiony, którego granicę wyznacza kwota 500 zł wartości wyrządzonej szkody. Przewyższenie tej wartości powoduje, że sprawca odpowie nie na podstawie art. 124 § 1 k.w., lecz na podstawie art. 288 § 1 k.k. W doktrynie i orzecnictwie podkreśla się, że wysokości szkody nie można utożsamiać

²⁶ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 793; M. Zbrojewska, [w:] T. Grzegorzcyk, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013, s. 580.

²⁷ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 793.

z wartością majątkową rzeczy²⁸. Szkoda może bowiem wyraźnie przewyższyć wartość zniszczonego lub uszkodzonego mienia²⁹. Zakres szkody w rozumieniu art. 124 § 1 k.w. obejmuje nie tylko rzeczywistą stratę (*damnum emergens*), polegającą na zmniejszeniu się aktywów majątku poprzez ubytek, utratę lub zniszczenie jego poszczególnych składników, ale również utracony zysk (*lucrum cessans*), wyrażający się w udaremnieniu powiększenia majątku³⁰. Dla poniesienia odpowiedzialności ustawa wymaga umyślności działania. Znamień to zostało wyraźnie wyeksponowane w przepisie, co wyklucza przypisanie sprawy winy nieumyślnej³¹.

Wykroczenie stypizowane art. 124 k.w. nie chroni wolności religijnej, a jedynie – i to w bardzo wąskim zakresie – mienie należące do osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych. Komentowany przepis mógłby mieć zastosowanie jedynie do dwóch przypadków całkowitego zniszczenia figur dzieci z Fatimy. Prawdopodobnie jednak szkoda wyrządzona w tych przypadkach przekracza granice czynu przepołowionego i stanowić będzie przestępstwo z art. 288 k.k.

2.3. Nieobyczajny wybryk (art. 140 k.w.)

W art. 140 k.w. spenalizowano zachowanie polegające na nieobyczajnym wybryku. Przedmiotem indywidualnym ochrony tego przepisu jest obyczajność publiczna. Artykuł 140 k.w. stanowi bowiem: „Kto publicznie dopuszcza się nieobyczajnego wybryku, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności, grzywny do 1500 złotych albo karze nagany”. Jest to wykroczenie powszechne, bezskutkowe, bowiem do jego zaistnienia nie jest wymagane wywołanie

²⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 października 1998 r., III KKN 146/97, Legalis; P. Gensikowski, [w:] *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. P. Daniluk, C.H. Beck, Warszawa 2019, Legalis.

²⁹ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 795. Zob. też: uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1972 r., VI KZP 41/72, OSNKW 1973, nr 1, poz. 4.

³⁰ P. Gensikowski, [w:] *Kodeks wykroczeń*, Legalis; M. Kulik, *Przestępstwo i wykroczenie uszkodzenia rzeczy*, Wyd. UMCS, Lublin 2005, s. 189; M. Zbrojewska, [w:] T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń*, s. 580.

³¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2001 r., III KKN 341/99, Legalis.

zgorszenia³². W doktrynie panuje rozbieżność stanowisk co do tego, czy jest to wykroczenie umyślne czy nieumyślne. Czynność sprawcza polega na zachowaniu, które godzi w obyczajność publiczną. Pojęcie „obyczajności” interpretowane jest w doktrynie i judykaturze w dwojaki sposób. W znaczeniu wąskim odnoszone jest do obyczajności w sferze płciowości człowieka³³, natomiast w znaczeniu szerokim oznacza każdy sposób zachowania się w grupie społecznej, który wymagany jest przez tę grupę i którego naruszenie jest negatywnie przez tę grupę oceniane³⁴. Wąskie znaczenie tego pojęcia uznać należy za nietrafne na płaszczyźnie prawa wykroczeń. Opiera się ono jedynie na wykładni językowej przypisującej sprawstwo czynu osobie dopuszczającej się zachowań nieobyczajnych wiążących się z wolnością seksualną. Takie rozumienie nieobyczajności występuje na gruncie prawa karnego³⁵. Za trafne natomiast na gruncie prawa wykroczeń uznać należy takie jej rozumienie, które za zachowanie nieobyczajne każe uznać każde naruszające powszechnie przyjęty i wymagany sposób publicznego zachowania się, którego naruszenie wywołuje lub może wywołać negatywną reakcję innych osób w postaci zażenowania, zgorszenia, gniewu, sprzeciwu, potępienia. Nieobyczajne zachowanie to takie, które sprzeciwia się normom kulturowym, zasadom współżycia społecznego, przyjętym zwyczajom publicznych zachowań jednostek³⁶. Jest to zachowanie niezgodne z dobrymi obyczajami, nieprzyzwoite, grubiańskie³⁷, mogące wywołać zgorszenie u przeciętnie wrażliwego człowieka³⁸, choć w przypadku wykroczenia formalnego osiągnięcie skutku tego zachowania (tj. wywołanie zgorszenia) nie jest wymagane do zaistnienia czynu typizowanego przez

³² Określoną zasadę w tym względzie ustala art. 5 k.w., stanowiąc, że wykroczenie można popełnić zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie, chyba że ustawa przewiduje odpowiedzialność tylko za wykroczenie umyślne.

³³ Zob. np. wyrok Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 10 grudnia 2018 r., VII Ka 956/18, niepubl.

³⁴ M. Bojarski, [w]: M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 838.

³⁵ R. Krajewski, *Obyczajność jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, „Palestra”, 2019, nr 3, s. 55.

³⁶ J. Kulesza, *Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 10 grudnia 2018 r. (VII Ka 956/18)*, niepubl., „Studia Iuridica Lublinensia”, 2019, nr 2, s. 177–191.

³⁷ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2003, s. 1140; M. Kulczycki, J. Zduńczyk, *Kodeks wykroczeń. Popularny komentarz*, Warszawa 1982, s. 170.

³⁸ D. Egierska-Miłoszewska, *Nieobyczajny wybryk (art. 140 k.w. w teorii i praktyce)*, „Zagadnienia Wykroczeń”, 1979, nr 4–5.

art. 140 k.w. Skutek w postaci zgorszenia (które jest terminem z zakresu etyki i moralności, oznaczającym w słownikowym znaczeniu zepsucie, demoralizację, nieprzyzwoitość, niemoralność, powodującym uczucie odrazy, niechęci, potępienia) jest warunkiem karalności wykroczenia określonego w art. 51 k.w. – o czym była mowa wyżej.

Warunkiem karalności nieobyczajnego zachowania penalizowanego przez art. 140 k.w. jest zakwalifikowanie go jako wybryk. Dokonanie przez osobę czynu, który wprowadzie narusza standardowy sposób zachowania się w przestrzeni publicznej, ale nie spełnia znamienia wybryku, nie podlega ocenie prawnokarnej na podstawie przywołanego przepisu kodeksu wykroczeń. Zatem nie wszystkie zachowania mieszczące się pojęciu zachowań nieobyczajnych będą mogły być traktowane jako wybryk nieobyczajny. W pojęciu nieobyczajnego wybryku konieczne jest bowiem zaistnienie dwóch elementów: przedmiotowego i podmiotowego. Pierwszy wyraża się w zewnętrznym zachowaniu, jakim jest rażące naruszenie norm zachowania akceptowanych w danej przestrzeni społecznej, drugi sprowadza się do umyślności działania sprawcy wyrażającego się w okazywaniu lekceważenia do chronionych tym przepisem dóbr prawnych³⁹. Dlatego przykładowo nieobyczajny wybryk stanowić mogą czynione publicznie obsceniczne, wulgarne, nieprzyzwoite gesty lub ruchy⁴⁰. Ponadto dla karalności niniejszego wykroczenia ustawodawca wymaga działania sprawcy w sposób publiczny. Jak wskazano wyżej, „publiczność zachowania” zachodzi w sytuacji, w której działanie to może być dostrzeżone przez nieokreśloną liczbę nieoznaczonych z góry osób⁴¹. Zatem będzie to działanie zarówno w miejscu publicznym, jak i niepublicznym, jeżeli zachowanie to może zostać dostrzeżone z miejsca publicznego.

Opisane w rozdziale pierwszym przypadki trudno byłoby podciągnąć pod dyspozycję określoną w art. 140 k.w. W relacjach z wydarzeń, jakie miały miejsce podczas protestów proaborcjonistów, nie wspomina się o tym, aby uczestnicy tych wydarzeń dokonywali jakichś obscenicznych gestów – typowych dla indywidualnie określonego wykroczenia.

³⁹ Zob. uzasadnienie wyroku Sądu Okręgowego we Wrocławiu z dnia 25 lipca 2019 r., IV Ka 677/19, Lex.

⁴⁰ T. Bojarski, *Polskie prawo wykroczeń. Zarys wykładu*, Warszawa 2012, s. 195.

⁴¹ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 838.

Przepis art. 140 k.w. – pośrednio – stanowi pewne gwarancje w przedmiocie ochrony wolności sumienia i wyznania – w tym zakresie, w jakim zakazuje zachowań wywołujących zgorszenie i sprzecznych z przyjętymi normami obyczajowymi – chroni bowiem obyczajność publiczną.

2.4. Nieprzyzwoite napisy, ogłoszenia, rysunki, słowa (art. 141 k.w.)

Kodeks wykroczeń w art. 141 obejmuje penalizacją zachowania polegające na umieszczaniu w miejscach publicznych nieprzyzwoitych napisów, ogłoszeń lub rysunków albo używaniu słów nieprzyzwoitych. *Expressis verbis* przepis ten brzmi: „Kto w miejscu publicznym umieszcza nieprzyzwoite ogłoszenie, napis lub rysunek albo używa słów nieprzyzwoitych podlega karze ograniczenia wolności, grzywny do 1500 złotych albo karze nagany”. Przedmiotem indywidualnym ochrony tego przepisu jest – podobnie jak w art. 140 k.w. – obyczajność publiczna. Czynność sprawcza polega zatem na godzeniu w tę obyczajność poprzez określone w tym przepisie zachowania podejmowane w miejscu publicznym. Jest to wykroczenie publiczne, formalne⁴², które może być popełnione zarówno umyślnie, jak i nieumyślnie. Znamieniem przedmiotowym jest to, aby czyn został dokonany publicznie.

Przez ogłoszenie rozumie się krótką formę wypowiedzi, wiadomość o czymś umieszczoną w miejscu publicznym w formie pisanej lub rozpowszechnioną za pomocą środków przekazu⁴³. Napis to krótka, zwięzła formuła, złożona z jednego albo więcej słów, informująca o czymś⁴⁴, zaś rysunek to kompozycja linii wykonana na płaszczyźnie, polegająca na nanoszeniu na

⁴² Podobnie: J. Kulesza, [w:] *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. P. Daniluk, C.H. Beck, Warszawa 2019, Legalis. Zdaniem niektórych wykroczenie to ma charakter formalno-materiałny, to znaczy używanie słów nieprzyzwoitych ma charakter formalny (bezsłowny), natomiast pozostałe postacie zabronionego zachowania mają charakter materiałny (skutkowy). Zob. M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, Lex.

⁴³ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 3, Wyd. PWN, Warszawa 2003, s. 173.

⁴⁴ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Wyd. PWN, Warszawa 1978–1983, s. 276–277; M. Zbrojewska, [w:] T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń*, 2013, s. 649.

powierzchnię walorów wizualnych przy użyciu odpowiednich narzędzi⁴⁵. Termin „słowo” oznacza elementarną część mowy, jest to znak językowy, wyraz wyrażający jakąś minimalną treść⁴⁶.

Dla zaistnienia wykroczenia z art. 141 k.w. ustawa wymaga, żeby ogłoszenie, napis, rysunek lub słowo były nieprzyzwoite i zostały wyrażone w miejscu publicznym. Pojęcie „nieprzyzwoitość” jest dość nieostre i na ogół zależy od panujących w danym społeczeństwie poglądów na to, co jest przyzwoite, a co nie jest⁴⁷. W teorii przyjmuje się, że nieprzyzwoite jest to, co może wywołać u przeciętnego człowieka oburzenie, gniew, zgorszenie, odrazę. Za nieprzyzwoite należy uznać to, co ma bezwstydną charakter, jest wulgarne, obelżywe lub daje wyraz lekceważeniu uczuć innych osób⁴⁸. Przyjmuje się także, że nieprzyzwoite ogłoszenie, napis, rysunek czy słowa to takie, które łamią zasady obyczajowe (dobre obyczaje), etykietę, są nieskromne, bezwstydne, niewłaściwe, budzące zgorszenie⁴⁹, a nawet, że uczynek nieprzyzwoity to taki, który jest niezgodny z panującymi w społeczeństwie zasadami etyczno-moralnymi⁵⁰.

Przy ocenie nieprzyzwoitości działania sprawcy czynu z art. 141 k.w. należy kierować się ogólnymi kryteriami. Nie można bowiem zgodzić się z prezentowanym w doktrynie twierdzeniem, w myśl którego nieprzyzwoitość słowa wyrażanego w miejscu publicznym winna być oceniana z uwzględnieniem wieku osoby, która je wyraża, co oznaczać by miało, iż to, co dla osoby młodszej będzie nieprzyzwoitym zachowaniem, w stosunku do osoby starszej takim już nie będzie⁵¹. W odniesieniu do tego twierdzenia należy uznać za słuszny pogląd, zgodnie z którym ocena słów wulgarnych czy obraźliwych jako słów nieprzyzwoitych jest jednoznaczna z tego względu, że rażą one odczucia innych osób⁵². W tym kontekście warto jest przytoczenie stanowiska

⁴⁵ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 4, Wyd. PWN, Warszawa 2003, s. 246.

⁴⁶ Por. *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl>.

⁴⁷ M. Bojarski, [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń*, s. 840.

⁴⁸ Por. M. Zbrojewska, [w:] T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń*, s. 649; M. Kulczycki, J. Zduńczyk, *Kodeks wykroczeń*, s. 171.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ M. Zbrojewska, [w:] T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń*, 2013, s. 649. Podobnie: R. Krajewski, *Karnoprawna ochrona języka polskiego*, „Ius Novum”, 2013, nr 4, s. 13.

⁵¹ Tak: W. Krajewski, *Karnoprawna ochrona*, s. 14.

⁵² M. Czyżak, *Kilka uwag o odpowiedzialności wykroczeniowej za nieobyczajne zachowanie się w eterze*, „Przegląd Sądowy”, 2011, nr 7–8, s. 101.

Sądu Rejonowego w Środzie Śląskiej, który w wyroku z dnia 30 lipca 2013 r. (VII W 194/13) stwierdza, że używanie w miejscu publicznym słów obelżywych i wulgarnych obniża i tak już mocno zdewastowaną kulturę języka w przestrzeni publicznej i tym samym kulturę relacji międzyludzkich⁵³.

Jak wspomniano wyżej, dla poniesienia odpowiedzialności z art. 141 k.w. konieczne jest działanie sprawcy w miejscu publicznym. Natomiast nie jest istotne, czy działanie to osiągnie skutek np. w postaci zgorszenia kogoś. Jako wykroczenie formalne czyn ten wypełnia się poprzez samo zachowanie się sprawcy sprzeczne z normą wyrażoną w przywołanym przepisie.

3. Analiza znamion wykroczeń skierowanych przeciw wolności praktykowania religii w zbiegu ze znamionami przestępstw przeciwko wolności religijnej

W rozdziale XXIV k.k.⁵⁴ stypizowano trzy przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania: przestępstwo dyskryminacji wyznaniowej (art. 194), przestępstwo złośliwego przeszkadzania publicznemu wykonywaniu aktów religijnych (art. 195) oraz przestępstwo obrazy uczuć religijnych (art. 196). Aby uzyskać ochronę prawnokarną za naruszenia, o których mowa w rozdziale XXIV k.k., trzeba dowodowo wykazać zaistnienie istotnego znamienia strony podmiotowej, jakim jest umyślność czynu, innych – dość złożonych – znamion strony przedmiotowej oraz takiego ładunku stopnia społecznej szkodliwości czynu, który uznany zostanie za większy niż znikomy. Jak wiadomo, w przypadku znikomej szkodliwości nie ma mowy o przestępstwie, gdy tymczasem wykroczenia znikomo szkodliwe nadal pozostają czynami karalnymi. To wszystko sprawia, że ochrona wolności sumienia zagwarantowana w kodeksie karnym nie spełnia w stopniu satysfakcjonującym swojej roli. Dlatego trzeba rozważyć, czy nie należałoby zamieścić w kodeksie wykroczeń – lub opcjonalnie w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁵⁵ – czynów w pewnym sensie przepołowionych, a więc o skąpszej liczbie znamion – a przede wszystkim opartych na zasadzie nieumyślności.

⁵³ Tekst dostępny: www.orzeczenia.ms.gov.pl.

⁵⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).

⁵⁵ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).

Stworzyłoby to możliwość szybkiego reagowania organów ścigania na drobniejsze naruszenia przedmiotowej wolności – nawet w trybie postępowania mandatowego. Dlatego też przedmiotem niniejszego rozdziału będzie nie tylko analiza znamion przestępstw określonych w rozdziale XXIV k.k., ale także znamion ewentualnych wykroczeń wyznaniowych jako nowej grupy czynów zabronionych.

3.1. Przestępstwo dyskryminacji wyznaniowej

Zgodnie z art. 194 k.k. karze podlega ten, kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość. Bezpośrednim celem tej regulacji jest zapewnienie wszystkim równych praw – bez względu na wyznawany światopogląd. Ustawodawca w sposób wyraźny określa motyw działania sprawcy – jest nim przynależność wyznaniowa lub jej brak po stronie pokrzywdzonego. Przestępstwo to może być popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim i polega na takim działaniu (zaniechaniu), którego skutkiem jest ograniczenie innej osoby w przysługujących jej prawach. Może ono polegać na ograniczeniu kogokolwiek we wszelkiego rodzaju przysługujących mu prawach, a w szczególności tych, które są gwarantowane konstytucyjnie. W doktrynie uściśla się i precyzuje, że czynność sprawcza, o której mowa w komentowanym przepisie, obejmuje „wszelkie formy ograniczania, czyli umniejszania, uszczuplania, a także pozbawiania (czyli całkowitego odebrania) przysługujących uprawnień, ze względu na przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość”⁵⁶. Przestępstwo to ma charakter skutkowy.

Gwarancje prawne określone w art. 194 k.k. najczęściej doznają swego zastosowania w obszarze szeroko pojętego prawa pracy (dyskryminacji w zatrudnieniu). Przedmiotem ochrony jest więc zwykle prawo do określonej przynależności wyznaniowej, ale też inne prawa wynikające z wolności religijnej. W przypadku tego przestępstwa trudno byłoby jednak poszukiwać przepełnienia i usankcjonowania jakiegś jego skarłowacialej formy w obrębie

⁵⁶ P. Kozłowska-Kalisz, [w:] M. Budyń-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. A. Mozgawa, Lex 2020.

prawa wykroczeń. Niedopuszczalne bowiem byłoby penalizowanie czynności sprawczej polegającej na dyskryminacji wyznaniowej z winy nieumyślnej.

3.2. Złośliwe przeszkadzanie w wykonywaniu aktu religijnego

Przedmiotem ochrony art. 195 § 1 k.k. jest prawo ludzi wierzących do niezakłóconego uczestnictwa w obrzędach religijnych, które kultywowane są publicznie – zgodnie z prawem wewnętrznym oraz zwyczajami danego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej. Innym typem tego przestępstwa, określonym w art. 195 § 2, jest złośliwe przeszkadzanie pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędom żałobnym. Ochroną objęte są zarówno pogrzeby religijne, jak i świeckie, przy czym w tym typie przestępstwa nie istnieje wymóg publicznego wykonywania obrzędów.

Znamiona czynu przestępczego w typie podstawowym polegają na przeszkadzaniu w sprawowaniu obrzędów religijnych, a zatem na takim działaniu, które stwarza utrudnienia w realizacji tego aktu. Zakazane działanie polega przede wszystkim na przeszkadzaniu w czynnościach wykonywanych grupowo (np. Msze św., inne nabożeństwa, procesje). Przepis ten obejmuje swoją ochroną także indywidualne akty religijne, takie jak np. modlitwa przy przydrożnym krzyżu. Praktycznie jednak trudno sobie wyobrazić, aby organy ścigania zastosowały komentowany przepis do takich sytuacji. Prokuratura zawiadamiana o tego rodzaju czynach programowo odmawia wszczynania postępowań przygotowawczych, ewentualnie wszczęte umarza.

Do znamion analizowanego czynu należy ponadto złośliwość działania sprawcy. Z działaniem złośliwym mamy do czynienia wówczas, gdy sprawca działa w zamiarze bezpośrednim – i to w jego szczególnej postaci, zwanej *directuscoloratus*. Działanie to musi być zatem powodowane chęcią przeszkody w wykonywaniu aktu religijnego.

Penalizacja czynu polegającego na przeszkadzaniu w wykonywaniu kultu religijnego ma swoje głębokie uzasadnienie i sens. Chroni bowiem sferę praktykowania przekonań religijnych oraz respektowania szacunku dla sfery wartości transcendentnych, którymi kieruje się człowiek i które wyznaje. W dalszej perspektywie przepis ten służy ochronie tak ważnej społecznie wartości, jaką jest pokojowe współistnienie ludzi o różnych przekonaniach

religijnych i różnym światopoglądzie. A *contrario* brak takiego przepisu lub niekonsekwentne jego stosowanie przez organy wymiaru sprawiedliwości wiodłoby ku rozwojowi różnego rodzaju fanatyzmów, a w konsekwencji do niepokojów społecznych. Bo jeśli państwo nie spełni roli gwaranta ochrony tych wartości, to społeczeństwo będzie się musiało bronić samo.

Ochrona, jaką przewiduje przepis art. 195 k.k. w zakresie niezakłóconego uczestnictwa w obrzędach religijnych, jest jednak niewystarczająca. Przede wszystkim trudno zgodzić się z założeniem, że do pociągnięcia do odpowiedzialności za przedmiotowy czyn konieczne jest udowodnienie sprawcy winy umyślnej. To tak, jakby kierowców można było karać za przekroczenie dozwolonej prędkości, o ile udowodni im się, że przekroczyli prędkość celowo i z pełną premedytacją. Przecież jest rzeczą oczywistą, że jeśli ktoś wszedł na nabożeństwo i przeszkadza w jego przebiegu, to musi się godzić na to – choćby warunkowo – że popełnia czyn zabroniony. W innym wypadku stwarza się możliwość do całkowitego uniknięcia odpowiedzialności wielu sprawcom, którzy w postępowaniu sądowym dowodzić będą, że nie mieli bezpośredniego zamiaru utrudniania sprawowania kultu albo też wykażą w jakiś sposób, że społeczna szkodliwość czynu jest znikoma. Prokuratura jest z założenia opresyjna w tego typu sprawach, a pokrzywdzonych często nie stać na wybitnego prawnika, który jako pełnomocnik prawidłowo i skutecznie poprowadzi sprawę. Dlatego należy zmienić model ochrony przedmiotowego dobra.

Czyn z art. 195 k.k. należy przepołowić i w sferze prawa karnego pozo-
stać tylko tę jego postać, która polega na uniemożliwieniu publicznego wykonywania aktu religijnego. Natomiast pozostałe postaci tego przestępstwa należy przenieść do prawa wykroczeń – gdzie popełnianie czynów karalnych jest ścigane nawet przy apriorycznym założeniu minimalnego stopnia jego społecznej szkodliwości.

3.3. Obraza uczuć religijnych

Artykuł 196 k.k. kryminalizuje obrazę uczuć religijnych dokonaną poprzez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej bądź miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych. Istotą tego znieważenia jest okazanie pogardy wobec określonych przedmiotów przeznaczonych

do publicznego wykonywania obrzędów religijnych lub miejsc związanych z ich wykonywaniem. Taki charakter mają przede wszystkim miejsca trwałe przeznaczone do wykonywania kultu religijnego⁵⁷: kościoły, kaplice, cerkwie,

⁵⁷ Określenie „kult publiczny” po raz pierwszy użyte zostało w ustawie z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347), a następnie pojawiło się także w dziesięciu innych ustawach regulujących w sposób indywidualny status prawny poszczególnych związków wyznaniowych państwie, tj. w: ustawie z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726), ustawie z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 43), ustawie z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712), ustawie z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 169), ustawie z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889), ustawie z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1599), ustawie z dnia 20 lutego 199 r. o stosunku państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 14), ustawie z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 44), ustawie z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 13) oraz ustawie z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798). W ustawie z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 483) użyto zaś określenia „publiczne czynności religijne”. Termin „kult publiczny” występuje także w konkordacie z 28 lipca 1993 r. Żadna jednak z ustaw wyznaniowych ani też konkordat podpisany w dniu 18 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polska (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318) nie definiują tego pojęcia. Ustawy indywidualne zawierają jedynie podobnie brzmiące sformułowanie, że „organizowanie kultu publicznego i jego sprawowanie podlega władzy kościelnej”. Stosując definicję słownikową, termin „kult” można określić jako „ogół czynności i obrzędów religijnych mających na celu oddawanie czci Bogu”. Na podstawie zaś wykładni celowościowej można przyjąć, iż kult jest publiczny, gdy sprawowany jest w imieniu kościoła (związku wyznaniowego) przez osoby prawnie do tego upoważnione oraz stosownie do aktów zatwierdzonych przez właściwą władzę kościelną. W takim znaczeniu termin ten rozumiany jest na gruncie prawa kanonicznego Kościoła katolickiego. W takim też znaczeniu został użyty w ustawach indywidualnych związków wyznaniowych. Od kultu publicznego należy odróżnić „kult prywatny”, który oznacza oddawanie czci Bogu we własnym imieniu; jest to prawo każdego człowieka do posiadania zindywidualizowanego życia duchowego, zgodnego z nauką danego kościoła lub innego związku wyznaniowego. Od „kultu publicznego” należy także odróżnić „publiczne sprawowanie kultu”, które oznacza, że ustawodawca państwowy zezwala, żeby „kult publiczny” sprawowany był na forum publicznym (w miejscach publicznych). Wolność kultu publicznego przysługuje wszystkim związkom wyznaniowym prawnie uznanym w państwie. Zob. J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, LexisNexis, Warszawa

synagogi, meczety, ale również miejsca przejściowo przeznaczone do tego celu. Warunkiem karalności za to przestępstwo jest, żeby konkretna osoba poczuła się dotknięta zachowaniem sprawcy⁵⁸.

Przy ocenie przedmiotowego zachowania winno się brać pod uwagę akceptowane społecznie normy kulturalno-obyczajowe. Do znieważenia może dojść poprzez wypowiedź, gesty, rysunki itp. – przy czym wymaga się, aby znieważenie było dokonane publicznie. Czyn ma charakter publiczny, jeśli został dokonany w takich warunkach, że może on zostać dostrzeżony przez szerszy krąg osób.

Przestępstwo z art. 196 k.k. można popełnić, gdy sprawca działa w celu (w zamiarze) obrażenia uczuć religijnych – zamiar ten jednak może przybrać formę zarówno zamiaru bezpośredniego, jak i ewentualnego.

Artykuł 196 k.k. stanowi podstawową gwarancję ochrony wolności sumienia i wyznania, chroniąc wynikające z tej wolności prawo do ochrony uczuć religijnych. Przestępstwo określone w tym przepisie popełnia ten, kto swoim zamiarem bezpośrednim lub ewentualnym obejmuje wszystkie znamiona tego występk. Istotnym warunkiem pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności jest zaistnienie skutku w postaci obrazy przedmiotowych uczuć. Sprawia to, że procesy o naruszenie art. 196 k.k. – jeśli w ogóle trafiają do postępowania jurysdykcyjnego – są długie, kosztowne i skomplikowane. Z przepisem art. 196 k.k. nie da się jednak nic zrobić. W szczególności nie można go przepołówić, ponieważ – jeśli mówimy o obrazie – to wykluczyć należy taką jej formę, która nie stanowi następstwa zamiaru.

2008; A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa 2011; M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, LexisNexis, Warszawa 2010; B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008; A. Tunia, *Osoby prawne związków wyznaniowych jako organizatorzy turystyki lub pośrednicy turystyczni*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2009, t. 1, s. 45–63; Z. Zarzycki, *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje poszanowania niedzieli i dni świątecznych jako dni wolnych od pracy*, [w:] *Krakowskie Studia Międzynarodowe. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską. Stosunki Państwo-Kościół*, red. J. Staszko, Kraków 2006, s. 99–117.

⁵⁸ „Użycie w treści art. 196 zwrotu wyrażającego liczbę mnogą – «innych osób» – ma charakter wyłącznie stylistyczny. Typ czynu zabronionego z art. 196 został umieszczony w rozdziale przestępstw przeciwko indywidualnej wolności sumienia i wyznania i nie można uzależniać zakresu karalności tego przestępstwa od «kolektywnego» naruszenia określonych wolności. Ewentualną obiektywizację uzyskuje się za pomocą innych znamion (w szczególności obiektywnego charakteru «znieważenia» i «obrazy»)” W. Wróbel, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117–211a*, red. A. Zoll, Kraków 2017.

4. Reakcje organów bezpieczeństwa i porządku publicznego na sytuację ograniczania wolności praktykowania religii w świetle nowych zachowań społecznych

Przez reakcję organów bezpieczeństwa i porządku publicznego na przypadki ograniczania wolności praktykowania religii można rozumieć każdy sposób zachowania się tych organów w związku z sytuacją, w której doszło do popełnienia czynu zabronionego⁵⁹. Zakres możliwych do zastosowania środków uzależniony jest od stosowanego reżimu prawnego. W szczególności chodzi o to, że możliwości reakcji różnią się w zależności od tego, czy organy działają w ramach procedury karnej czy wykroczeniowej. Zakres środków prawnych stosowanych w procedurze wykroczeniowej jest szerszy, a ponadto – ze względu na rządzącą tym postępowaniem zasadę celowości – organ ma pewną elastyczność w wyborze środków możliwych do zastosowania, w zależności od zaistniałych okoliczności. Natomiast w procedurze karnej – ze względu na dominującą w tym postępowaniu zasadę legalizmu – organ ścigania zasadniczo związany jest zastosowaniem środków określonych „w sposób sztywny”. W obowiązującym stanie prawnym wolność sumienia i wyznania chroniona jest jedynie w prawie karnym, jednak w tezie niniejszej pracy postawiony jest postulat, aby przedmiotową ochronę przepołować poprzez usankcjonowanie grupy wykroczeń, których przedmiotem ochrony będzie ta właśnie wolność. Dlatego też poszczególne środki omawiane będą w kontekście możliwości ich zastosowania w konkretnych procedurach. Kolejne podrozdziały poświęcone zatem zostaną poszczególnym środkom, a mianowicie: nakładaniu grzywien w drodze mandatu karnego, stosowaniu środków zapobiegawczych oraz środków przymusu, stosowaniu środków oddziaływania wychowawczego, podejmowaniu postępowania przygotowawczego, sporządzaniu i kierowaniu do sądu wniosków o ukaranie lub aktów oskarżenia. Trzy pierwsze wymienione środki mają charakter *stricte* represyjny, powodują bowiem odczucie określonej dolegliwości przez ukaranego. Dwa kolejne nie wywołują *per se* konkretnej represji dla sprawcy wykroczenia. W istocie stanowią one pewien

⁵⁹ A. Tunia, *Reakcja organu kontroli ruchu drogowego na wykroczenie*, [w:] *Ruch drogowy – ochrona danych osobowych, kontrola, prawnokarne następstwa*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, M. Skwarzyński, Wyd. KUL, Lublin 2015, s. 204.

etap postępowania, którego celem będzie wymierzenie sprawcy konkretnej dolegliwości (kary lub/i środka karnego) w postępowaniu prowadzonym przez sąd. Środki te jednak mogą *sensu largo* być rozumiane jako określona forma reakcji na zaistniałe naruszenie.

4.1. Nakładanie grzywien w drodze mandatu karnego

Nałożenie grzywny w drodze mandatu karnego może nastąpić pod warunkiem, że dany organ posiada stosowne uprawnienie do jej nakładania oraz tylko wtedy, gdy istnieją przesłanki zastosowania trybu mandatowego określone w przepisach kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia⁶⁰, to znaczy jeżeli:

- dane wykroczenie podlega trybowi mandatowemu,
- wystarczające jest – ze względu na wagę czynu – ukaranie sprawcy grzywną w wysokości do 500 zł (nie uwzględniamy tutaj wyjątków od tej zasady),
- nie ma wątpliwości co do faktu wykroczenia i sprawcy czynu,
- nie zachodzi konieczność ukarania sprawcy środkiem karnym,
- nie zachodzi zbieg znamion wykroczenia i przestępstwa w danym czynie (lub nie zachodzi zbieg przepisów ustawy, w związku z którym w odniesieniu nie do wszystkich naruszonych przepisów możliwe jest prowadzenie postępowania mandatowego),
- nie upłynął termin do nałożenia mandatu,
- sprawca wyraził zgodę na ten tryb postępowania⁶¹.

Reagując na wykroczenie poprzez nałożenie mandatu karnego, funkcjonariusz uprawnionego organu (organu mandatowego) obowiązany jest poinformować sprawcę o rodzaju popełnionego czynu, określić wysokość grzywny nakładanej mandatem oraz pouczyć o prawie do odmowy przyjęcia mandatu karnego i skutkach prawnych takiej odmowy. W postępowaniu mandatowym

⁶⁰ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 729).

⁶¹ A. Marek, A. Ossowska-Marek, *Prawo wykroczeń (materialne i procesowe)*, Warszawa 2019, s. 216; M. Bojarski, Z. Świda, *Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach*, Wyd. UW r., Wrocław 2008, s. 299–300.

realizowane mają być bowiem przede wszystkim: zasada celowości karania, która nakłada na funkcjonariusza obowiązek rozważenia, czy celowe jest wnoszenie wniosku o ukaranie do sądu i wszczynanie postępowania jurysdykcyjnego, jeżeli sytuacja stwarza możliwość zareagowania na czyn sprawcy w inny sposób (mandatem), oraz zasada prawdy materialnej (obiektywnej), której istotą jest dążenie do ustaleń zgodnych z obiektywną rzeczywistością. W przypadku zastosowania postępowania mandatowego ustawodawca daje czas na ukaranie sprawcy mandatem. Jest to 60 dni od dnia ustalenia sprawcy wykroczenia (art. 97 § 1 k.p.w.). W tym czasie organ mandatowy – prowadząc czynności wyjaśniające – może ustalić, że nie ma podstaw do karania sprawcy mandatem karnym lub kierowania wniosku o ukaranie do sądu, winien jednak – w myśl przywołanej wyżej zasady celowości – zareagować na czyn innym zachowaniem, o czym mowa jest w kolejnym podrozdziale.

Postępowanie mandatowe można stosować w procedurze wykroczeniowej. Nie ma natomiast możliwości jego zastosowania w procedurze karnej.

4.2. Stosowanie środków oddziaływania wychowawczego

Organ porządkowy (Policja) nie musi reagować na wykroczenie w sposób najsurowszy, to jest nakładając grzywnę w drodze mandatu karnego, bowiem kary nie są jedynymi sposobami reagowania na wykroczenia. Wręcz przeciwnie – obowiązująca na gruncie prawa wykroczeń zasada preferencji środków oddziaływania pozakarnego pozwala uprawnionym organom reagować na wykroczenia w inny, łagodniejszy sposób, to znaczy poprzez stosowanie środków oddziaływania wychowawczego (pouczenie, zwrócenie uwagi, ostrzeżenie)⁶². Katalog tych środków nie ma charakteru zamkniętego.

Podstawą stosowania środków oddziaływania wychowawczego jest art. 41 k.w., który przewiduje, że w stosunku do sprawcy czynu można poprzestać na zastosowaniu pouczenia, zwróceniu uwagi, ostrzeżeniu lub na zastosowaniu innych środków oddziaływania wychowawczego, jeżeli jest to wystarczające do wdrożenia sprawcy do poszanowania ustalonego porządku prawnego. Zastosowanie powyższych środków jest możliwe, pod warunkiem, że będą

⁶² Z. Niezgoda, *Prawo wykroczeń. Zarys wykładu*, Przemyśl 2004, s. 77 i 91.

one wystarczającą reakcją na popełnione wykroczenie, to znaczy, jeżeli dany środek wychowawczy będzie odpowiedni do wagi dokonanego naruszenia.

Środki wychowawcze możliwe są do zastosowania w procedurze wykroczeniowej. Nie ma możliwości ich stosowania w procedurze karnej.

4.3. Stosowanie środków zapobiegawczych i środków przymusu

Zgodnie z kodeksem postępowania w sprawach o wykroczenia możliwe jest stosowanie następujących środków o charakterze zapobiegawczym, określanych jako środki przymusu: zatrzymanie osoby (art. 45 § 1 k.p.w.) oraz zajęcie przedmiotu (art. 48 § 1 k.p.w.). Zatrzymanie osoby może być reakcją organu na wykroczenie, o ile funkcjonariusz danego organu posiada uprawnienia do zatrzymania osoby. Prawo do stosowania tego środka posiada policja. Wynika ono z art. 45 § 1 k.p.w., który stanowi, że policja ma prawo zatrzymać osobę ujętą na gorącym uczynku popełnienia wykroczenia lub bezpośrednio po nim, jeżeli zachodzą podstawy do zastosowania wobec niej postępowania przyspieszonego lub nie można ustalić jej tożsamości. Podstawę dokonania zatrzymania przez policję stanowi ponadto art. 91 § 2 k.p.w., normujący przesłanki stosowania postępowania przyspieszonego w sprawach o wykroczenia, a także art. 15 ust. 1 ustawy o policji⁶³, określający szczegółowe uprawnienia policjantów. Prawo zatrzymania osoby mają również – w określonym zakresie – żołnierze żandarmerii wojskowej⁶⁴. L. Paprzycki stwierdza, że z uwagi na to, że w sprawach o wykroczenia stosuje się odpowiednio art. 243 k.p.k.⁶⁵ (w zw. z. art. 45 § 2 k.p.w.) należy przyjąć, że podmioty inne niż policja uprawnione są jedynie do ujęcia sprawcy, a osobę ujętą powinny niezwłocznie

⁶³ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o policji (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 360).

⁶⁴ Zgodnie z art. 18 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii wojskowej i wojskowych organach porządkowych (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r., poz. 480) żołnierze żandarmerii wojskowej mają prawo zatrzymać żołnierza, co do którego istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełnił on wykroczenie, a zachodzi obawa co do jego ucieczki lub ukrycia się albo zatarcia śladów, bądź też nie można ustalić jego tożsamości; który został ujęty na gorącym uczynku popełnienia wykroczenia albo w pościgu podjętym bezpośrednio po popełnieniu tego czynu (art. 18 pkt. 2 i 3).

⁶⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 30).

przekazać w ręce policji⁶⁶. T. Grzegorzczak uważa zaś, że uprawnionymi do dokonania zatrzymania na podstawie art. 91 § 2 k.p.w. są funkcjonariusze tych organów bezpieczeństwa i porządku publicznego, które jednocześnie posiadają prawo do złożenia wniosku o ukaranie, a więc mogą to być funkcjonariusze tylko tych organów, które mogą być oskarżycielem publicznym w zakresie czynu, na jakim ujęto sprawcę⁶⁷.

Reakcją na popełnione wykroczenie może być także tymczasowe zajęcie rzeczy. Prawo do stosowania tego środka na mocy art. 48 k.p.w. przysługuje policji oraz innym organom uprawnionym do prowadzenia czynności wyjaśniających, jeżeli w zakresie swego działania dowiedziały się lub ujawniły wykroczenie zagrożone przypadkiem przedmiotów, a zajęcie takie jest niezbędne dla zabezpieczenia wykonania tego przypadku.

4.4. Podejmowanie postępowania przygotowawczego

W związku z popełnionym wykroczeniem organy uprawnione mogą podejmować czynności wyjaśniające, o ile jednocześnie są organami uprawnionymi do ich prowadzenia. Zgodnie z art. 54 § 1 k.p.w. czynności wyjaśniające należy – w miarę możliwości – podjąć w miejscu popełnienia czynu bezpośrednio po jego ujawnieniu i zakończyć w ciągu miesiąca od ich podjęcia. Obecnie czynności te z urzędu przeprowadza policja⁶⁸. Celem czynności wyjaśniających jest ustalenie, czy istnieją podstawy do wystąpienia z wnioskiem o ukaranie oraz zebranie danych niezbędnych do jego sporządzenia (art. 54 § 1 k.p.w.). Czynności te mają zatem dostarczyć organowi prowadzącemu postępowanie rzetelnych informacji na temat popełnionego wykroczenia i jego sprawcy. W procedurze karnej odpowiednikiem czynności wyjaśniających jest śledztwo

⁶⁶ L.K. Paprzycki, [w:] L.K. Paprzycki (red.), J. Grajewski, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, Lex.

⁶⁷ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, Lex.

⁶⁸ Obowiązek podejmowania czynności wyjaśniających z urzędu przez Policję obowiązuje od dnia 1 lipca 2015 r., kiedy weszły w życie przepisy nowelizujące k.p.w., tj. ustawa z dnia 29 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

lub dochodzenie. Różnice pomiędzy czynnościami wyjaśniającymi a dochodzeniem lub śledztwem są spore, a tym, co najbardziej różnicuje postępowania przygotowawcze w obu procedurach, jest kwestia znacznego odformalizowania wykroczeniowego postępowania przygotowawczego. Jednak z punktu widzenia celów tezy niniejszej pracy badawczej najistotniejsze jest to, że organ przygotowawczy, oprócz dwóch zasadniczych możliwości: skierowania skargi (wniosku o ukaranie) do sądu lub jej nieskierowania, ma jeszcze trzecią możliwość – zakończenie czynności mandatem karnym, o ile nie upłynął termin umożliwiający jego nałożenie (60 dni od ujawnienia czynu).

4.5. Wnoszenie skargi (wniosku o ukaranie, aktu oskarżenia) do sądu

Najdalej idącą formą reakcji organu bezpieczeństwa na popełnione wykroczenie lub przestępstwo jest skierowanie wniosku o ukaranie lub aktu oskarżenia do sądu. Wniosek o ukaranie różni się od aktu oskarżenia nie tylko samą nazwą. Istotną różnicą jest to, że samo złożenie aktu oskarżenia przez uprawnionego oskarżyciela wszczyna postępowanie karne, natomiast w procedurze wykroczeniowej wniosek o ukaranie stanowi jedynie asumpt do jego wszczęcia – postępowanie jurysdykcyjne wszczyna bowiem prezes sądu odrębnym zarządzeniem (art. 59 § 2 k.p.w.).

5. Wnioski *de lege ferenda*

W obowiązującym stanie prawnym wolność religijna nie jest chroniona w sposób właściwy ani tym bardziej wystarczający. W obrocie prawnym funkcjonuje wprawdzie triada czynów zabronionych z grupy „przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania”, jednak:

- skorzystanie z tej ochrony jest trudne, kosztowne, czasochłonne i często nieskuteczne z powodu oportunizmu organów ścigania;
- czyny określone w art. 194, 195, 196 k.k. nie obejmują całego szeregu zachowań naruszających istotne prawa człowieka wynikające z wolności religijnej (światopoglądowej);

- ♦ reakcja wymiaru sprawiedliwości nie jest rychliwa i wynika to nie tylko z opieszałości sądów, ale też ze zbyt rozbudowanego zespołu znamion sankcjonowanych czynów zabronionych;
- ♦ prawo nie przewiduje możliwości stosowania wobec sprawców środków wychowawczych lub postępowania mandatowego.

Funkcji gwarancyjnej w odniesieniu do ochrony wolności sumienia i wyznania nie spełniają również wykroczenia o niewyznaniowym przedmiocie ochrony, takie jak: zakłócanie spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego albo wywoływanie zgorszenia (art. 51 k.w.), zniszczenie rzeczy (art. 124 k.w.), nieobyczajny wybryk (art. 140 k.w.), umieszczanie nieprzyzwoitych napisów lub używanie nieprzyzwoitych słów (art. 141 k.w.). Artykuł 51 k.w. chroni spokój i porządek publiczny przed zachowaniami, które ten spokój naruszają poprzez krzyk, hałas lub alarm, zakłócenie spoczynku nocnego lub innymi wybrykami mającymi charakter gorszący. W orzecznictwie sądów powszechnych (a szczególnie sądów rejonowych) przyjęto jednak wąską i w pewnym stopniu nieprawidłową wykładnię tego przepisu, ferując wyroki skazujące jedynie za naruszenia związane z seksualnością, płciowością i czynnościami fizjologicznym. Znaczny odsetek wyroków skazujących dotyczy osób, które załatwiały czynności fizjologiczne w miejscach publicznych, ale ustronnych – nie wywołując zgorszenia – a to jest sprzeczne z częścią dyspozytywną komentowanej normy.

Wykroczenie określone w art. 51 k.w. nie chroni natomiast wolności praktykowania religii, jak też wyznawania religii, co wiąże się z akceptowaniem określonych przekonań religijnych. Działania polegające na publicznym poniżaniu wierzących poprzez krzyk, hałas oraz inne wybryki ośmieszające i deprecjonujące wierzenia religijne nie mają żadnej ochrony.

Z kolei wykroczenie stypizowane art. 124 k.w. nie chroni wolności religijnej, a jedynie – i to w bardzo wąskim zakresie (na zasadzie ogółu) – mienie należące do osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych. Warto zaznaczyć, że przepis ten nie daje żadnej ochrony np. w sytuacjach, gdy dochodzi do dewastacji ścian, posadzek, drzwi, ogrodzeń, bram wjazdowych do kościoła, kaplicy i innych obiektów sakralnych polegających na oblaniu farbą, namalowaniu napisu, obrzuceniu gruzem itp. Przepis ten miałby jedynie zastosowanie, gdyby skutek działania sprawców doszło do unicestwienia danej rzeczy (np. zdetonowanie pomnika) lub do

takich zmian o charakterze substancjalnym, które naruszyłyby funkcjonalność obiektu lub przedmiotu (np. zburzenie ściany, dachu, wyłamanie drzwi itp.).

Pewnych gwarancji w przedmiocie ochrony wolności sumienia i wyznania można upatrywać w art. 140 k.w. Stanowi on ochronę przed zachowaniami obscenicznymi, zakazuje zachowań wywołujących zgorszenie i sprzecznych z przyjętymi normami obyczajowymi. Należy jednak pamiętać, że obyczajność publiczna nie jest tożsama z moralnością publiczną, a obscenia nie jest jedyną formą lekceważenia takich norm. Normy moralne, a tym bardziej normy religijne, nie doznają ochrony przed ich wyszydzaniem, a brak tego rodzaju ochrony może prowadzić do niepokojów społecznych na tle światopoglądowym.

Artykuł 141 k.w. może mieć swoje zastosowanie do większości czynów opisanych w rozdziale pierwszym niniejszej pracy, a polegających na umieszczaniu nieprzyzwoitych napisów i rysunków na murach świątyń i innych miejscach, w których sprawowany jest kult oraz w ich bezpośrednim otoczeniu, na koszulkach noszonych podczas manifestacji czy też innych zebraniach ludzi w świątyniach oraz w pobliżu miejsc kultu, we wnętrzach świątyń, na plakatach umieszczanych na murach świątyń, w internecie na profilach publicznie dostępnych niezabezpieczonych hasłem, obraźliwych i wulgarnych okrzykach w pobliżu miejsc kultu i w miejscach kultu, a także na używaniu publicznie nieprzyzwoitych, wulgarnych słów. Jego zastosowanie – prawdopodobnie – nie byłoby uzasadnione we wszystkich tych przypadkach, w których na malunkach i rysunkach umieszczanych na obiektach kościelnych itp. użyto słów, które są dla wszystkich katolików niezwykle przykre, bolesne i obraźliwe, ale nie są zaliczane do słów wulgarnych, np.: „Aborcja”, „Aborcja bez granic”, „Piekło”, „Aborcja to nie grzech”, „Módlmy się o prawo do aborcji”, „Katoliku precz od macicy”, „Ofiary Jana Pawła II”, „Pokaż macicę”, „Aborcja w obronie życia” itp. Z powyższego wynika oczywisty wniosek, że art. 141 k.w. w najmniejszym stopniu nie chroni uczuć religijnych ani żadnych innych praw wynikających z wolności religijnej. Wierni Kościoła katolickiego drażnieni w ich własnych świątyniach hasłami wyszydzającymi ich przekonania, zaprzeczającymi prawdom, w które wierzą, obelżywymi uwagami itp. – nie mają w nim żadnej ochrony.

W związku z powyżej poczynionymi uwagami co do stanu prawnego *de lege lata* formułuje się na przyszłość następujące postulaty o charakterze *de lege ferenda*:

- przestępstwo przeszkadzania aktom religijnym należy przepołowić, ograniczając jego karalność jako przestępstwa jedynie do takich czynów, które uniemożliwiają realizację prawa ludzi wierzących do niezakłóconego uczestnictwa w obrzędach religijnych kulturowanych publicznie – zgodnie z prawem wewnętrznym oraz zwyczajami danego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej – a pozostałe formy sprawcze tego przestępstwa przenieść do kodeksu wykroczeń, ograniczając tym samym znamię strony podmiotowej nieumyślności działania (zaniechania);
- w kodeksie wykroczeń (lub alternatywnie w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania) stworzyć należy triadę wykroczeń przeciwko wolności sumienia i wyznania, pośród których – oprócz wspomnianego wyżej wykroczenia przeszkadzania w wykonywaniu aktu religijnego sprawowanego zgodnie z prawem wewnętrznym danego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej – znaleźć powinny się także przepisy chroniące wolność religijną przed niszczeniem, uszkodzaniem, oblewaniem farbą i innymi substancjami obiektów sakralnych, pomników i innych przedmiotów kultu religijnego, jak również przed umieszczaniem na budynkach sakralnych oraz placach i terenach przykościelnych nieprzyzwoitych lub poniżających doktrynę tego związku napisów, rysunków, fotografii, plakatów i ulotek, flag;
- usytuowanie przepisów chroniących wolność sumienia i wyznania w kodeksie wykroczeń sprawi, że reakcja organów bezpieczeństwa na naruszenia tej wolności nie będzie ograniczała się jedynie do wszczęcia i prowadzenia żmudnych i skomplikowanych postępowań karnych, ale będzie mogła polegać na stosowaniu szerokiego wachlarza środków wychowawczych – z zastosowaniem również postępowania mandatowego.

Powyżej sformułowane postulaty w projektowanej ustawie nowelizującej kodeks karny, kodeks wykroczeń oraz niektóre inne ustawy mogą przybrać następującą postać:

§ 1. W ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wprowadza się następującą zmianę: art. 195 otrzymuje brzmienie:

Kto złośliwie uniemożliwia publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. W ustawie z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń wprowadza się następujące zmiany:

1. po rozdziale XVI dodaje się: *Rozdział XVIa. Wykroczenia przeciwko wolności sumienia i wyznania.*
2. w rozdziale XVIa wprowadza się:
 - a) art. 142a w następującym brzmieniu:

§ 1. Kto przeszkadza w wykonywaniu aktu kultu religijnego, odbywającego się w kościele, kaplicy lub innym miejscu do tego przeznaczonym, należącym do kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega karze ograniczenia wolności lub grzywny niższej niż 500 złotych.

§ 2. Jeśli czyn określony w § 1 popełniony został ze złośliwości lub swawoli, podlega karze ograniczenia wolności lub grzywny nie niższej niż 1000 złotych.

- b) art. 142b w następującym brzmieniu:

§ 1. Kto niszczy, uszkadza lub czyni nieestetycznym poprzez oblanie farbą lub inną substancją obiekt sakralny, pomnik lub inny przedmiot kultu religijnego, podlega karze grzywny nie mniejszej niż 500 złotych.

§ 2. Jeśli czyn określony w § 1 popełniony został ze złośliwości lub swawoli, orzeka się nawiązkę na rzecz pokrzywdzonej wyznaniowej osoby prawnej do wysokości 3000 złotych.

c) 142c w następującym brzmieniu:

§ 1. Kto w miejscu przeznaczonym do wykonywania kultu religijnego kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, a w szczególności na ścianie, podłodze lub drzwiach kościoła, kaplicy, cerkwi, synagogi, meczetu, na ich ogrodzeniu lub placu przykościelnym umieszcza nieprzystoity lub poniżający doktrynę tego kościoła albo innego związku wyznaniowego napis, rysunek, fotografię lub plakat, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny nie niższej niż 500 złotych.

§ 2. Podżeganie i pomocnictwo jest karalne.

Bibliografia

Źródła prawa

- Konkordat podpisany w dniu 18 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską (Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).
- Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1347).
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o policji (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 360).
- Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1726).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 43).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 483).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 169).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1712).
- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1599).

- Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1889).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 1798).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 44).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 14).
- Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2015 r., poz. 13).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 729).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o żandarmerii wojskowej i wojskowych organach porządkowych (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 480).
- Ustawa z dnia 29 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

Orzecnictwo

- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. (K 1/20), <https://trybunal.gov.pl>.
- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 4 listopada 2014 r. (30162/10, Braun v. Polska, LEX nr 1532397).
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1992 r., III KRN 189/92, Legalis.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 października 1998 r., III KKN 146/97, Legalis.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2001 r., III KKN 341/99, Legalis.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 września 2002 r., III KKN 327/2002.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2003 r., IV CKN 1901/00, Legalis.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 lutego 2016 r., I ACa 735/1, <https://orzeczenia.waw.sa.gov.pl>.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2018 r., IV KK 296/17, OSP 2019, nr 2, poz. 15.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1972 r., VI KZP 41/72, OSNKW 1973, nr 1, poz. 4.
- Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z dnia 25 lipca 2019 r., IV Ka 677/19, Lex.
- Wyrok Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 10 grudnia 2018 r., VII Ka 956/18, niepubl.
- Wyrok Sądu Rejonowego w Środzie Śląskiej z dnia 30 lipca 2013 r., VII W 194/13, www.orzeczenia.ms.gov.pl.

Literatura

- Bojarski M., Świda Z., *Podstawy materialnego i procesowego prawa o wykroczeniach*, Wyd. UWr., Wrocław 2008.
- Bojarski M., [w:] M. Bojarski, W. Radecki, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2013, 2016.
- Bojarski T., *Polskie prawo wykroczeń. Zarys wykładu*, Warszawa 2012.
- Czyżak M., *Kilka uwag o odpowiedzialności wykroczeniowej za nieobyczajne zachowanie się w eterze*, „Przegląd Sądowy”, 2011, nr 7–8.
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 2–4, Wyd. PWN, Warszawa 2003.
- Egierska-Miłoszewska D., *Nieobyczajny wybryk (art. 140 k.w. w teorii i praktyce)*, „Zagadnienia Wykroczeń”, 1979, nr 4–5.
- Falandysz L., *Wykroczenie zakłócania porządku publicznego*, Warszawa 1974.
- Gensikowski P., [w:] *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. P. Daniluk, C.H. Beck, Warszawa 2019, Legalis.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, Lex.
- Jankowski W., *Część II. Materialne prawo wykroczeń – część szczególna*, [w:] M. Błaszczak, W. Jankowski, M. Zbrojewska, *Prawo i postępowanie w sprawach o wykroczenia*, Warszawa 2013.
- Jankowski W., [w:] T. Grzegorzczak, W. Jankowski, M. Zbrojewska, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Kozłowska-Kalisz P., [w:] M. Budyń-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. A. Mozgawa, Lex 2020.
- Kozłowska-Kalisz P., [w:] M. Mozgawa, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Krajewski R., *Karnoprawna ochrona języka polskiego*, „Ius Novum”, 2013, nr 4.
- Krajewski R., *Obyczajność jako przedmiot ochrony prawno karnej*, „Palestra”, 2019, nr 3.
- Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, LexisNexis, Warszawa 2008.
- Kulczycki M., Zduńczyk J., *Kodeks wykroczeń. Popularny komentarz*, Warszawa 1982.
- Kulesza J., *Glosa do wyroku Sądu Okręgowego w Opolu z dnia 10 grudnia 2018 r. (VII Ka 956/18)*, niepubl., „Studia Iuridica Lublinensia”, 2019, nr 2.
- Kulesza J., [w:] *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. P. Daniluk, C.H. Beck, Warszawa 2019, Legalis.
- Kulik M., *Przestępstwo i wykroczenie uszkodzenia rzeczy*, Wyd. UMCS, Lublin 2005.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938.
- Marek A., Ossowska-Marek A., *Prawo wykroczeń (materialne i procesowe)*, Warszawa 2019.
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Mozgawa M., [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, Lex.
- Niezgoda Z., *Prawo wykroczeń. Zarys wykładu*, Wyd. WSAiZ, Przemyśl 2004.

- Paprzycki L.K., [w:] L.K. Paprzycki (red.), J. Grajewski, S. Steinborn, *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, Lex.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, LexisNexis, Warszawa 2010.
- Rakoczy B., *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1994.
- Siewierski M., *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965.
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl>.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 2, Wyd. PWN, Warszawa 1978–1983.
- Tunia A., *Osoby prawne związków wyznaniowych jako organizatorzy turystyki lub pośrednicy turystyczni*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2009, t. 1.
- Tunia A., *Reakcja organu kontroli ruchu drogowego na wykroczenie*, [w:] *Ruch drogowy – ochrona danych osobowych, kontrola, prawnokarne następstwa*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, M. Skwarzyński, Wyd. KUL, Lublin 2015.
- Wróbel W., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117–211a*, red. A. Zoll, Kraków 2017.
- Zarzycki Z., *Konkordatowe i pozakonkordatowe gwarancje poszanowania niedzieli i dni świątecznych jako dni wolnych od pracy*, [w:] *Krakowskie Studia Międzynarodowe. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Polską. Stosunki Państwo–Kościół*, red. J. Staszków, Kraków 2006.
- Zbrojewska M., [w:] T. Grzegorzczak, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.

Netografia

- Barbarzyński atak na kościół św. Aleksandra. W stronę modlących się osób lecą petardy!*, [online:] <https://niezalezna.pl/360158-barbarzynski-atak-na-kosciol-sw-aleksandra-w-strone-modlacych-sie-osob-leca-petardy/> (dostęp: 15.12.2020 r.). <https://www.facebook.com/FideiDefensorPL/videos/1833191676856657>.
- Kobiety wtargnęły do kościoła. Jedna wyciągnęła nóż*, [online:] <https://www.tvp.info/50583220/dwie-kobiety-wtargnely-do-kosciola-jedna-wyciagnela-noz/> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Krechut-Raszyk D., *Szok w Goleszowie. Satanistyczne napisy na drzwiach kościoła*, [online:] <https://beskidzka24.pl/szok-w-goleszowie-satanistyczne-napisy-na-drzwiach-kosciola/> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Obrońcy kościoła zaatakowani nożem. Ranna jedna osoba*, [online:] http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/obroncy-kosciola-zaatakowani-nozem?fbclid=IwAR2Cj699sBXDXesW0GcS2h1_VXqDuwCjDJOZc0DZKc65ttrXrWOFsU-9vVJA (dostęp: 15.12.2020 r.).

- Spotter P., *Profanacja kościoła w Końskich? Na murach napis „666”*, [online:] <https://www.spottedalert.pl/powiat-konecki/konskie/profanacja-kosciola-w-konskich-na-murach-napis-666/> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Poznań: *Wulgarny napis na drzwiach kościoła*, [online:] <https://tenpozn.pl/poznan-wulgarny-napis-na-drzwiach-kosciola/> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Profanacja w Płocku. Aktywistki usłyszały zarzuty*, [online:] <https://wsensie.pl/polska/35619-profanacja-w-plocku-aktywistki-uslyszaly-zarzuty> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Próbowała sprofanować kościół*, [online:] <https://zyciestolicy.com.pl/probowala-sprofanowac-kosciol-podczas-nabozenstwa/> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- Wulgarne napisy na drzwiach kościoła w Brzeszczach. Policja poszukuje wandal*, [online:] <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,23007210,wulgarne-napisy-na-drzwiach-kosciola-w-brzeszczach-policja.html> (dostęp: 15.12.2020 r.).
- „Zajmijcie się ciałem Chrystusa. Won od kobiet” na bramie bazyliki w Przeworsku. Policja bada sprawę*, [online:] <https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,26437987,zajmijcie-sie-cialem-chrystusa-won-od-kobiet-na-bramie-bazyliki.html> (dostęp: 15.12.2020 r.).

Streszczenie

Przedmiotem pracy jest analiza nowych zjawisk społecznych pod kątem wynikających z nich zagrożeń ograniczania wolności wyznawania oraz praktykowania religii. Autor dokonuje identyfikacji tych zjawisk oraz ich prawnocarnej oceny. Ocena ta przede wszystkim skupia się na ustaleniu, czy zachowania te posiadają znamiona wykroczeń o niewyznaniowym przedmiocie ochrony albo przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania. Efektem tych analiz są dość kategoryczne wnioski, a wśród nich najistotniejszy: że w obowiązującym stanie prawnym wolność religijna nie jest chroniona w sposób właściwy ani tym bardziej wystarczający. Autorka formułuje ponadto wnioski *de lege ferenda*, proponując m.in.:

- ograniczenie karalności przestępstwa określonego w art. 195 k.k. jedynie do takich czynów, które uniemożliwiają publiczne wykonywanie aktu religijnego;
- utworzenie w kodeksie wykroczeń rodzajowo nowej grupy wykroczeń przeciwko wolności sumienia i wyznania, które chronić będą społeczeństwo przed pospolitymi zachowaniami, takimi jak: przeszkadzanie w wykonywaniu aktu religijnego, niszczenie lub uszkodzanie obiektów sakralnych oraz umieszczanie na budynkach sakralnych oraz placach i terenach przykościelnych nieprzyzwoitych lub poniżających doktrynę związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej napisów albo rysunków.

Słowa kluczowe: praktyki religijne, ochrona praktyk religijnych, wykroczenie, wykroczenie wyznaniowe, kara, środek karny, mandat karny

Summary

Counteracting limitation of freedom of worship consisting in behaviours indicating offences of non-denominational subject of protection – in the light of new social phenomena. De lege ferenda proposals

The subject of the study is an analysis of new social phenomena with regard to resulting from them threats of limiting freedom of worship and religion. The author conducts identification of these phenomena and their penal law assessment. This assessment primarily focuses on determining whether these behaviours bear hallmarks of offences of non-denominational subject of protection or crimes against freedom of conscience and religion. The effect of these analyses are quite categorical conclusions and the most significant one is: in the binding legal status freedom of religion is neither protected in an appropriate way, nor even in a sufficient way. Moreover, the author formulates *de lege ferenda* conclusions by giving the following proposals for the future:- limitation of penalty of offence defined in Art.195 of Penal Code only to such acts which make public performance of religious act impossible,- forming in Petty Offence Code a generically new group of petty offences against freedom of conscience and religion, which will protect the society from common behaviours such as: disturbing in performance of religious acts, destroying or damaging sacred buildings and placing on sacred buildings as well as squares and near-church areas obscene or humiliating the doctrine of denomination inscriptions or drawings.

Keywords: religious practices, protection of religious practices, misdemeanor, religious offense, punishment, penalty, penalty notice

O potrzebie zmiany obecnego ujęcia przepisu określającego przestępstwo obrazy uczuć religijnych w polskim prawie karnym

O przestępstwie obrazy uczuć religijnych z pewnością można powiedzieć, że należy do grona tych przestępstw, w przypadku których nader często podaje się w wątpliwość zasadność kryminalizacji. O ile wątpliwości te trudno uznać za zasadne¹, wszak kryminalizacja w przypadku rzeczonego przestępstwa zorientowana jest na ochronę dobra gwarantowanego konstytucyjnie – wolności sumienia i wyznania, a więc wartości o szczególnie doniosłym znaczeniu społecznym², o tyle fakt ich artykułowania powinien skłaniać do wyjątkowo

¹ Piszemy tu o braku zasadności, a nie o braku uzasadnienia. Tego ostatniego nie brakuje bowiem w wypowiedziach kontestujących zasadność kryminalizacji usytuowanej w przepisie art. 196 obecnie obowiązującego w Polsce Kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r. (dalej: k.k.). Słowem, wskazana dystynkcja językowa opiera się na zamierającym obecnie rozróżnieniu, że uzasadnienie może być merytorycznie, a więc obiektywnie, nieprzekonujące, a tym samym właśnie niezasadne.

² Przypomnijmy bowiem, że zgodnie z art. 53 obecnie obowiązującej w Polsce Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r.: „1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. 3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio. 4. Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób. 5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób. 6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. 7. Nikt nie

pogłębionej refleksji nad tym, czy faktyczny kształt owej kryminalizacji jest w pełni adekwatny do celu jej ustanowienia. Jak wiadomo bowiem, często jest tak, że tym, co wydatnie wspiera wątpliwości odnośnie do zasadności kryminalizacji, jest właśnie okoliczność obiektywnej ułomności jej formy. Nierzadko też – dodajmy od razu – wskazanej ułomności towarzyszą i inne niedostatki, by wspomnieć tu w szczególności o posłużeniu się przez ustawodawcę znamionami (typu czynu zabronionego) o właściwościach obiektywnie generujących poważne problemy interpretacyjne. I one – rzecz zrozumiała – potęgują krytykę u kontestatorów kryminalizacji. Przyjrzyjmy się tedy, czy w przypadku interesującej nas kryminalizacji – ujętej w przepisie art. 196 k.k. – nie mamy do czynienia ze wskazanymi mankamentami. Ich faktyczna obecność powinna bowiem – rzecz zrozumiała – skutkować pilną zmianą w treści przepisu.

Tytułowe przestępstwo – przypomnijmy – określono w przepisie art. 196 k.k. w sposób następujący: „Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Zacząć wypada od tego, że zarówno ogląd stosownej literatury przedmiotu poświęconej temu przepisowi, jak i obserwacja praktyki jego stosowania prowadzą do wniosku, że wykładnia rzeczzonego przepisu³ nader często jest dalece niejednolita⁴. Analiza wskazanego materiału uwidacznia, że najpoważniejsze

może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania”.

³ Oczywiście mamy tu przede wszystkim na myśli wykładnię w apragmatycznym rozumieniu, a więc w rozumieniu sprowadzającym ją do rezultatu interpretacji – szerzej na ten temat zob. M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2008, s. 47 i nast., w którym to opracowaniu – przypomnijmy – wskazano, że: „W znaczeniu pragmatycznym termin «wykładnia prawa» oznacza zespół pewnych czynności odnoszących się do jakichś wyrażen [...], zaś w znaczeniu apragmatycznym termin ten oznacza rezultat tych czynności dokonywanych w stosunku do owych wyrażen, a polegający [...] na jakichś treściach przypisywanych tym wyrażeniom”. Jeśli chodzi bowiem o wykładnię w pragmatycznym znaczeniu, a więc wykładnię rozumianą jako ciąg czynności interpretacyjnych, to rzecz jasną jest to, że interesujący nas przepis art. 196 k.k. karnistyka interpretuje w różny sposób. W tym bowiem obszarze panuje – życzliwie rzecz ujmując – swoisty pluralizm metodologiczny, wyrażający się różnorodakim podejściem do zagadnienia właściwie realizowanej wykładni.

⁴ Uwidaczniają to w pełni już choćby monograficznie zorientowane rozważania W. Janygi – zob. W. Janyga, *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych innych ludzi w świetle współczesnego pojmowania wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2010, ss. 332.

różnice zdań mają miejsce w obrębie dwóch najzupełniej podstawowych kwestii. W ramach pierwszej z nich spór toczy się o charakter przestępstwa obrazu uczuć religijnych, a więc o to, czy jest ono przestępstwem formalnym (bezsukrowym), czy – odmiennie – przestępstwem materialnym (skutkowym). W ramach drugiej zaś przedmiotem niemniej żarliwej dyskusji jest forma strony podmiotowej owego przestępstwa. Jedni bowiem opowiadają się za ujęciem dopuszczającym tu jedynie zamiar bezpośredni, drudzy – za stanowiskiem, że w grę wchodzić może także zamiar ewentualny. Dodajmy też, iż obu powyższym kwestiom poświęcano wprost dedykowane im pogłębione rozważania⁵. Zreferujmy zatem na potrzeby założonego wyżej celu naukowego poświęcony im stan debaty naukowej⁶.

Jeśli chodzi o pierwsze ze wskazanych spornych zagadnień, to niewątpliwie w doktrynie prawniczej przeważa stanowisko o materialnym charakterze rozważanego przestępstwa. Stan ten z naukowego punktu widzenia jest co najmniej zastanawiający, bowiem zwolennicy owego stanowiska, artykułując je, nie przedstawiają na jego poparcie przekonujących argumentów, ograniczając się w zasadzie jedynie do komunikatu, że w ich opinii rzeczzone przestępstwo ma właśnie materialny charakter. Ażeby nie zawieszać powyższej opinii jedynie w teoretycznej próżni, przytoczmy wypowiedzi charakterystyczne dla omawianego nurtu interpretacyjnego. I tak, zdaniem Janiny Wojciechowskiej: „Przez «obrazę uczuć religijnych» należy rozumieć takie zachowanie sprawcy, które zarówno obiektywnie, jak i w odczuciu konkretnej osoby lub grupy osób odbierane jest jako zachowanie obelżywe i poniżające ich uczucia religijne. Jest to przestępstwo skutkowe, warunkiem karalności jest bowiem, aby konkretne osoby poczuły się dotknięte zachowaniem sprawcy”⁷. Podobnie analizowaną kwestię ujęła Oktawia Górniok, pisząc: „Jest to przestępstwo skutkowe. «Inne osoby», o których mowa w tym przepisie,

⁵ By tytułem przykładu przywołać takie prace, jak: Ł. Pohl, S. Czepita, *Strona podmiotowa przestępstwa obrazu uczuć religijnych i jego formalny charakter*, „Prokuratura i Prawo”, 2012, nr 12, s. 72–82, czy S. Czepita, Ł. Pohl, *Glosa do uchwały SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, „Państwo i Prawo”*, 2014, z. 10, s. 131–140.

⁶ W zakresie tym – uczciwie rzecz stawiając – bazować będziemy – i to w bardzo dużym stopniu – na ustaleniach poczynionych w przywołanych wyżej tekstach naukowych wspólnego autorstwa S. Czepity i Ł. Pohla.

⁷ J. Wojciechowska, [w:] A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I. *Komentarz do artykułów 117–221*, Warszawa 2006, s. 781.

muszą odczuć zachowanie wobec przedmiotu kultu lub miejsca obrzędów jako zniewagę ich uczuć religijnych, a jednocześnie zachowanie takie wobec tych przedmiotów musi być w danym środowisku, na tle akceptowanych w nim norm kulturowych, uznawane za obraźliwe”⁸. Konsekwencją referowanego stanowiska jest twierdzenie, że z dokonaniem czynu zabronionego stypizowanego w przepisie art. 196 k.k. będziemy mieć do czynienia dopiero wówczas, gdy sprawca, sposobem wskazanym w tym przepisie (np. publicznym znieważeniem przedmiotu czci religijnej), wywoła u co najmniej dwóch osób stan w postaci obrażenia ich uczuć religijnych⁹.

Z kolei za formalnym charakterem przestępstwa obrazy uczuć religijnych – jak się wydaje – opowiedział się w szczególności Ryszard A. Stefański, podnosząc, że: „Chodzi o zachowania sprawcy, które w odczuciu konkretnej osoby lub grupy osób mogą być odbierane jako obelżywe lub poniżające do przedmiotu czci religijnej lub miejsca do wykonywania obrzędów religijnych. Nie wystarcza taka ocena przez osoby, których uczuć dotyczy, subiektywne mniemanie czy indywidualne odczucie, ale zachowanie musi być obiektywnie zdolne do wywołania takich odczuć, której to oceny dokonuje się przez pryzmat powszechnie przyjętych norm kulturowo-obyczajowych”¹⁰.

Zarysowany spór ma oczywiście swoje poważne konsekwencje praktyczne. Przy przyjęciu ujęcia, iż przestępstwo obrazy uczuć religijnych jest typem materialnym, należy bowiem w postępowaniu karnym badać, czy pomiędzy zachowaniem się sprawcy a skutkiem w postaci stanu obrażenia uczuć religijnych co najmniej dwóch osób zachodził związek przyczynowo-skutkowy (kauzalny) i następnie związek normatywny (tzw. obiektywnego przypisania), pozwalający – przypomnijmy – na stwierdzenie, że wywołany kauzalnie wskazany skutek jest skutkiem wywołanym także w rozumieniu prawa karnego¹¹. W przypadku opowiedzenia się za formalnym charakterem

⁸ O. Górniok, [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Przyjemski, *Kodeks karny. Komentarz*, t. III, Gdańsk 1999, s. 171.

⁹ Dodajmy, że niekiedy formuluje się jeszcze jeden warunek – by osoby te były zindywidualizowane przez sprawcę, tzn. konkretnie przezeń wskazane. Jest jednak oczywiste, że ujęcie analizowanego przepisu nie daje żadnych podstaw do formułowania go.

¹⁰ R.A. Stefański, *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009, s. 248.

¹¹ Nt. wskazanego związku normatywnego zob. choćby Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019, s. 161–163. W tym miejscu jedynie w olbrzymim skrócie przypomnijmy, że o wywołaniu skutku w rozumieniu prawa karnego nie przesądza jego li tylko

omawianego przestępstwa dokonywanie wymienionych czynności w postępowaniu karnym byłoby oczywiście zbędne.

Wyjść należy od tego, że przydanie jakiegokolwiek przestępstwu określonego charakteru – czy to formalnego, czy to materialnego – nie jest, co oczywiste, wynikiem arbitralnej decyzji interpretatora. Z naukowego punktu widzenia wszystko i zarazem wyłącznie zależy tu od tego, czy czasownik, którym ustawodawca posłużył się na oznaczenie tzw. znamienia opisującego czynność sprawczą, jest czasownikiem wyrażającym relację przyczynowo-skutkową¹². Aby to ustalić, trzeba sięgnąć – jak już to wskazywaliśmy wspólnie ze Stanisławem Czepitą – po językoznawcze analizy danego czasownika¹³. Z najbardziej pogłębionym przykładem wskazanych analiz – oczywiście jeśli chodzi o polską literaturę przedmiotu – spotykamy się w książce Ryszarda Sarkowicza, poświęconej zresztą wprost zagadnieniu wyrażania przyczynowości

kauzalne spowodowanie. Przyjmowany we współczesnej dogmatyce prawa karnego model przypisywania skutku zakłada bowiem, że dla stwierdzenia, iż wywołanie kauzalny skutek jest skutkiem spowodowanym w rozumieniu prawa karnego, konieczne jest jeszcze nadto spełnienie warunków niezwiązanych już z płaszczyzną kauzalności, a związanych z rozmaitymi miarami normatywnymi, wyznaczającymi – jak to często zwykło się w literaturze przedmiotu określać – tzw. przesłanki obiektywnego przypisania skutku. Słowem, o wywołaniu skutku w rozumieniu prawa karnego można mówić jedynie wtedy, gdy wykazano stosowne powiązanie przyczynowe oraz nadto stosowne powiązanie normatywne, np. to związane z wymogiem wywołania skutku zachowaniem nieakceptowalnym społecznie (nieostrożnym). Na ten temat zob. w szczególności J. Giezek, *Przyczynowość oraz przypisanie skutku w prawie karnym*, Wrocław 1994, ss. 234.

¹² Oczywiście jest tak tylko w tych przypadkach, kiedy to ustawodawca, określając zachowanie zabronione pod groźbą kary, poprzestaje na określeniu zachowania się sprawcy. W sytuacji bowiem, kiedy na tym nie poprzestaje, tak już nie jest. Przykładem sytuacji, kiedy to ustawodawca typizuje nie tylko poprzez określenie zachowania się sprawcy, ale i poprzez wyznaczenie wywoływanego tym zachowaniem określonego stanu rzeczy, jest kryminalizacja ujęta w przepisie art. 190 § 1 k.k. Zgodnie z tym przepisem: „Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności od lat 2”. Takie ujęcie skutkuje tym, że samo dokonanie wyróżnionego w tym przepisie zachowania jest niewystarczające do stwierdzenia, że dokonano określonego w tym przepisie czynu zabronionego, bo dla jego dokonania konieczne jest jeszcze wykazanie, że wskazanym zachowaniem jego podmiot wywołał u innej osoby wyróżniony w tym przepisie dalszy skutek w postaci (uzasadnionej) obawy, że groźba będzie spełniona. Już w tym miejscu wskażmy, że rzeczony dalszy skutek to przykład tzw. skutku perlokucyjnego, o którym przyjdzie nam jeszcze mówić w kontekście jego odróżnienia od tzw. skutku illokucyjnego.

¹³ W naszym przypadku czasownikiem tym jest czasownik „obrażać”.

w tekście prawnym¹⁴. W tym kluczowym dla prawa karnego opracowaniu wskazuje się, że czasownik „obrażać”, a także współokreślający kryminalizację wyznaczoną brzmieniem przepisu art. 196 k.k. czasownik „znieważać”¹⁵ nie są czasownikami wyrażającymi relację przyczynowo-skutkową¹⁶. Wymienione czasowniki wchodzi bowiem w skład tej grupy czasowników, o których R. Sarkowicz pisze, iż opisują one pewne akty mowy (lub zachowania pozasłowne) lub opisują skutki (illokucyjne), jakie one wywołują¹⁷.

Przekładając to spostrzeżenie na grunt czasowników charakteryzujących przestępstwo obrazy uczuć religijnych, raz jeszcze przeto należy powtórzyć, że wprawdzie za ich pomocą opisuje się skutki (efekty) w postaci obrażenia uczuć religijnych innych osób i znieważenia przedmiotu czci religijnej, to jednak skutki (efekty) te, jako tzw. skutki (efekty) illokucyjne, nie są skutkami w rozumieniu prawa karnego, lecz tylko stanami, które są rozpoznawane przez członków społeczeństwa jako obrażenie uczuć religijnych innych osób przez znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych¹⁸. Oznacza to, że w przypadku obrażenia uczuć religijnych nie jest istotne powstanie skutku w postaci subiektywnego przekonania człowieka czy ludzi, że jego (ich) uczucia religijne zostały obrażone. Jak wskazuje bowiem cytowany R. Sarkowicz:

¹⁴ Zob. R. Sarkowicz, *Wyrażanie przyczynowości w tekście prawnym (na przykładzie kodeksu karnego z 1969 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, R. CMLVI, Prace z nauk politycznych, z. 37, Kraków 1989.

¹⁵ Czasownik „znieważać” współokreśla kryminalizację, gdyż za jego pomocą określa się sposoby prawnokarnie relewantnego obrażania uczuć religijnych, o którym mowa jest w przepisie art. 196 k.k. Słowem, pełni on na gruncie rzeczonoego przepisu funkcję limitowania zakresu znaczeniowego czasownika „obrażać”. W konsekwencji, z obrazą uczuć religijnych w rozumieniu owego przepisu możemy mieć do czynienia jedynie wtedy, gdy znieważono publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych.

¹⁶ Zresztą, co ciekawe, o czasowniku „znieważać” mówi się w polskiej nauce o prawie karnym niemalże powszechnie, że nie wyraża on relacji przyczynowo-skutkowej, czego konsekwencją jest przydanie przestępstwu zniewagi formalnego charakteru.

¹⁷ Zob. R. Sarkowicz, *Wyrażanie przyczynowości...*, s. 114 i nast.

¹⁸ Karnistyka nie uznaje bowiem za skutek stanu będącego skutkiem illokucyjnym. Skutkiem w jej rozumieniu – znów jedynie w olbrzymim skrócie rzecz referując – jest bowiem w zasadzie jedynie zmiana fizykalna (pod różną postacią), a nie konwencjonalna. Na ten temat zob. choćby Ł. Pohl, *Prawo...*, s. 154 i nast.

Powiązanie pomiędzy wypowiedzią a jej skutkiem illokucyjnym ma charakter wyłącznie konwencyjny. Natomiast w nauce akceptowany jest pogląd, że pomiędzy przyczyną a skutkiem zachodzi więź o charakterze sprawczym, dynamicznym (lub przynajmniej informacyjnym) [...]. Analizując relacje czasowe pomiędzy wypowiedzią a skutkiem illokucyjnym, moglibyśmy powiedzieć, że są one równoczesne lub co najwyżej, iż wypowiedź „styka się” ze swym skutkiem illokucyjnym. Natomiast wśród prawników powszechne jest przekonanie o czasowym następstwie pomiędzy przyczyną a skutkiem, a więc uznania przechodniości relacji przyczynowo-skutkowej. Z kolei pamiętamy, że koncepcja „równoczesności” lub „styku” przyczyny ze skutkiem prowadzi do odrzucenia tezy o przechodniości relacji przyczynowo-skutkowej. Powyższe względy wyjaśniają więc, przynajmniej w pewnym stopniu, fakt nieuznawania w nauce prawa za skutek w znaczeniu prawnym tego, co w niniejszej pracy nazwałem skutkiem illokucyjnym¹⁹.

Warto też w tym miejscu raz jeszcze podkreślić, że uznawanie za skutek w rozumieniu karnistycznym stanu w postaci obrażenia uczuć religijnych co najmniej dwóch osób²⁰ zdaje się nie konweniować z dominującą we współczesnej nauce, zwłaszcza w filozofii, a w ślad za filozofią i w naukach prawnych, koncepcją, wedle której za przyczynę i skutek uchodzić mogą jedynie zjawiska pozapsychiczne²¹, aczkolwiek dodajmy przy tym od razu i dobitnie, że ustawodawca oczywiście władny jest nadawać zjawisku psychicznemu status skutku w prawnokarnym znaczeniu tego słowa, czego znakomitym przykładem jest przywoływany już skutek perlokucyjny określony w przepisie art. 190 § 1 k.k. w postaci obawy, że groźba, o której mowa w tym przepisie, zostanie spełniona. Skutek perlokucyjny bez wątpienia spełnia bowiem wymagania stawiane zmianie fizycznej, będąc – co oczywiste – jej szczególną odmianą.

W świetle przedstawionych wyżej analiz ponownie zaakcentować też należy, że relacja pomiędzy użytymi przez ustawodawcę terminami „obrażać” i „znieważać” – rozpatrywanymi, co bardzo ważne w konkretnym kontekście

¹⁹ R. Sarkowicz, *Wyrażanie przyczynowości...*, s. 116.

²⁰ Dopowiedzmy raz jeszcze, że stan w postaci wywołania u co najmniej dwóch osób obrazy ich uczuć religijnych jest stanem podpadającym pod przywoływane już pojęcie skutku perlokucyjnego.

²¹ Szerzej na ten temat zob. R. Sarkowicz, *Wyrażanie przyczynowości...*, s. 117.

ich użycia w rozważanym przepisie art. 196 k.k. („...obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych”) – polega na tym, że działanie będące znieważaniem publicznie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych jest sposobem dokonania czynności obrażenia uczuć religijnych innych osób. Raz jeszcze przy tym wskażmy, że przestępstwem jest oczywiście tylko takie obrażenie uczuć religijnych innych osób, które dokonane jest poprzez alternatywnie wskazane w analizowanym przepisie sposoby, tj. przez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych.

Co jednak najistotniejsze, to to, że – jak już wskazywaliśmy wspólnie ze S. Czepitą – stypizowana w rozważanym przepisie czynność jest przy tym czynnością kulturową w tym sensie, że to, czy czyjeś postępowanie jest kwalifikowane jako czynność obrażenia uczuć religijnych innych osób przez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych zależy od tego, czy na gruncie danej kultury, w tym danego języka, jest ono społecznie rozpoznawane jako znieważające taki przedmiot lub miejsce, a tym samym obrażające uczucia religijne innych osób.

To ostatnie spostrzeżenie jest kluczowe dla niniejszych analiz, bowiem unaocznia ono tę oto okoliczność, że z punktu widzenia zakresu kryminalizacji wyznaczonego brzmieniem przepisu art. 196 k.k. nic nie zmieniłoby się w razie usunięcia z tego przepisu obiektywnie newralgicznej frazy „obraża uczucia religijne innych osób”²². Usuwając ją, jako merytorycznie nadmiarową²³, pozbywalibyśmy się jedynie omawianego tu – i jak widać: istotnie kłopotliwego – problemu interpretacyjnego. Przepisowi temu – w zgodzie ze wskazanym kierunkiem jego nowelizacji – można byłoby nadać np. następującą szatę słowną: „Kto znieważa publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych,

²² To, iż jesteśmy w stanie adekwatnie odtworzyć jej zakres znaczeniowy, nie zmienia bowiem faktu jej problematyczności interpretacyjnej.

²³ Stąd też przy pewnym podejściu można byłoby jej obecność w przepisie art. 196 k.k. uznać za wadę prakseologiczną zawartego w nim unormowania.

podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Nie mam wątpliwości, że wskazana forma kryminalizacji znacznie lepiej korespondowałaby z celem kryminalizacji artykułowanej analizowanym przepisem aniżeli jej forma w wydaniu obecnie obowiązującej regulacji.

Wskażmy także – znów ponownie – iż użycie przez ustawodawcę w przepisie art. 196 k.k. określenia „innych osób” nie oznacza przeto – wbrew stanowisku zwolenników ujęcia rozważanego przestępstwa jako przestępstwa skutkowego – że dla stwierdzenia dokonania przestępstwa niezbędne jest wykazanie, że co najmniej dwie osoby poczuły się obrażone (ponieważ w przepisie użyto liczby mnogiej). Rola tego określenia polega na wskazaniu, że przestępstwo z art. 196 k.k. zostało dokonane, jeżeli sprawca poprzez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych obraża uczucia religijne jakichkolwiek innych osób – a nie tylko osób o określonej cenie czy cechach, np. tylko wyznawców religii katolickiej czy tylko obywateli polskich. Przestępstwem z przepisu art. 196 k.k. będzie zatem np. obrażenie uczuć religijnych muzułmanów przez publiczne znieważenie Koranu, jeżeli oczywiście sprawca swoim zachowaniem się wypełni wszystkie znamiona czynu zabronionego. Słowem, omawiane określenie „innych osób” jest ewidentnym podkreśleniem illokucyjnej natury stanu kryjącego się pod wyrażeniem „obraża uczucia religijne innych osób”. Jedynie na marginesie zwróćmy uwagę, że byłoby inaczej, gdyby ustawodawca posłużył się właściwą dla skutku perlokucyjnego formułą dalszego skutku – tak, jak to ma miejsce w przepisie art. 190 § 1 k.k., przywoływanym w kontekście skutku perlokucyjnego.

Reasumując powyższy wywód, powiedzieć więc można i zarazem trzeba, że przestępstwo opisane w art. 196 k.k. jest przestępstwem formalnym (bezsuktowym), a więc przestępstwem, którego dokonanie z uwagi na powyższe w żadnym razie nie jest uzależnione od wykazania w postępowaniu karnym, że u konkretnych osób wywołano stan w postaci obrażenia ich uczuć religijnych²⁴. Wskażmy przy tym jednak raz jeszcze, że powyższa konkluzja

²⁴ Stąd też raz jeszcze podnieść należy, że posługiwanie się na gruncie wykładni znamion rozważanego przestępstwa argumentami odwołującymi się do koncepcji związku przyczynowego jest bezprzedmiotowe. Z tego też tytułu formułowaną niekiedy w orzecznictwie sądowym argumentację wspierającą pogląd o niemożliwości popełnienia rzeczzonego przestępstwa

byłaby znacznie bardziej intersubiektywnie przekonująca przy przyjęciu zaproponowanej wyżej formuły analizowanego przestępstwa, uwolnionej od problematycznej frazy „obraża uczucia religijne innych osób” – frazy obiektywnie prowokującej do dopatrywania się w niej procesowo bardziej niż kłopotliwego skutku perlokucyjnego w postaci stanu obrażenia uczuć religijnych u co najmniej dwóch osób.

Jeżeli chodzi natomiast o drugą kwestię, dotyczącą strony podmiotowej przestępstwa obrazy uczuć religijnych, to w zasadzie ma ona obecnie znaczenie już raczej historyczne. Niemniej jednak raz jeszcze warto ją omówić, gdyż dotyka ona problemu ogólnego, dalece wykraczającego poza kontekst rzeczowego przestępstwa²⁵. Wyjść należy tu od nienasuwającego żadnych zastrzeżeń – i tym samym niespornego – spostrzeżenia, że w warstwie deskryptywnej (literalnej, tekstowej, językowej) przepisu art. 196 k.k. nie ograniczono strony podmiotowej określonego w nim typu czynu zabronionego do zamiaru bezpośredniego; w konsekwencji – podkreślmy to ponownie – tym bardziej nie ograniczono jej do zamiaru bezpośredniego w jego postaci kierunkowej (zabarwionej, *dolus coloratus*). Powstaje jednak pytanie, czy takiego ograniczenia nie sformułowano w warstwie dyrektywnej (dyrektywnej, normatywnej) tego przepisu²⁶. W literaturze przedmiotu na tak postawione pytanie udziela się różnych odpowiedzi.

Przypomnijmy zatem ponownie, że jedni uważają, iż takie ograniczenie istotnie sformułowano w warstwie dyrektywnej przepisu art. 196 k.k. Zdaniem autorów wyrażających ten pogląd wypływać ma ono ze znaczenia czasowników, którymi posłużył się ustawodawca w tym przepisie. Zgodnie z tym punktem widzenia ze znaczenia czasowników „obrażać” i „znieważać” wynikać ma, że obrazić uczucia religijne innych osób w rozumieniu wskazanego można tylko takim zachowaniem, które zostało przez jego podmiot podjęte z chęci obrażenia rzeczonych uczuć (zamiar bezpośredni, *dolus*

w zamiarze ewentualnym, a odnoszącą się właśnie do koncepcji owego związku, należy uznać za bezzasadną i w konsekwencji za nietrafną.

²⁵ Raz jeszcze podkreślę, że i w tym przypadku będę bazował na wcześniejszych ustaleniach poczynionych wspólnie ze S. Czepitą.

²⁶ Na temat warstw odczytywania tekstu prawnego: deskryptywnego, dyrektywnego oraz presupozycji zob. w szczególności R. Sarkowicz, *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego*, Warszawa 1995.

directus). Reprezentatywną egzemplifikacją takiej postawy interpretacyjnej jest komentarzowa wypowiedź J. Wojciechowskiej, zdaniem której: „Pod względem podmiotowym czyn określony w art. 196 k.k. ma charakter umyślny. Znamiona czasownikowe tego przepisu, jak «obraża» i «znieważa», mają charakter znamion intencjonalnych ograniczających w stronie podmiotowej umyślność do zamiaru bezpośredniego»²⁷.

Inni autorzy podnoszą natomiast, że o ograniczeniu strony podmiotowej typu czynu zabronionego określonego w przepisie art. 196 k.k. tylko do zamiaru bezpośredniego mowy być nie może. Pogląd ten jego zwolennicy wyrażają w dwojaki sposób. Niektórzy akcentują wprost, że na stronę podmiotową wskazanego typu czynu zabronionego składa się nie tylko zamiar bezpośredni, ale i zamiar ewentualny (wynikowy, wtórny, *dolus eventualis*). Czyni tak np. R.A. Stefański, który wskazuje, że przestępstwo z art. 196 k.k.: „[...] jest umyślne, może być popełnione z zamiarem bezpośrednim (*cum dolo directo*), jak i zamiarem ewentualnym (*cum dolo eventuali*)”²⁸. Inni z kolei zwolennicy omawianego stanowiska ograniczają się do stwierdzenia, że rozważany typ czynu zabronionego jest typem umyślnym – z czego należy wnioskować, że przyjmują oni, iż czyn ten może być popełniony zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i ewentualnym. Tak sprawę stawia np. Włodzimierz Wróbel, pisząc: „Czyn zabroniony określony w art. 196 ma charakter umyślny”²⁹.

Jak widać, niektórzy przedstawiciele nauki prawa karnego uważają, iż samo znaczenie czasowników „obrażać” i „znieważać” w języku prawniczym przesądza o tym, że rozważane przestępstwo może być popełnione tylko w zamiarze bezpośrednim, a inni jej reprezentanci uznają, że znaczenie owych czasowników całkowicie dopuszcza, by przestępstwo to mogło zostać popełnione również w zamiarze ewentualnym. Stąd też – jak zwracaliśmy już na to uwagę wspólnie ze S. Czepitą – argumentem absolutnie nie do przyjęcia byłoby powoływanie się na jednolitość rozumienia rozważanych czasowników w języku prawniczym i wyprowadzanie z tego wniosków co do

²⁷ J. Wojciechowska, [w:] A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna*, t. I. *Komentarz do artykułów 117–221*, Warszawa 2006, s. 782–783.

²⁸ R.A. Stefański, *Prawo...*, s. 249.

²⁹ W. Wróbel, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–277 Kodeksu karnego*, t. 2, Kraków 1999, s. 503.

strony podmiotowej rozważanego przestępstwa. Takie postępowanie, polegające na odwołaniu się w ramach wykładni językowej do znaczenia danego wyrażenia w języku prawniczym, dopuszczalne jest – jak wskazuje się w teorii wykładni – jedynie wtedy, gdy mamy do czynienia z pełną zgodnością doktryny co do znaczenia danego wyrażenia w języku prawniczym. Wyraźnie eksponuje to Maciej Zieliński, pisząc, że: „Jako ustalone znaczenie w języku prawniczym należy przyjąć tylko to, które w niebudzący wątpliwości sposób jest powszechnie przyjęte w języku prawniczym (tj. panuje w stosunku do jego treści pełna zgodność w doktrynie)”³⁰. W rozważanym przypadku – jak widać – taka sytuacja ewidentnie nie zachodzi.

Istniejący tu spór rozwiązaliśmy wspólnie ze S. Czepitą następująco. W pierwszej kolejności odwołaliśmy się dyrektywy, że: „W przypadku gdy w stosunku do interpretowanego zwrotu literatura prawnicza nie zajęła jednolitego stanowiska [...], znaczenie danego zwrotu należy ustalić na gruncie języka ogólnego (powszechnego) [...]”³¹, a następnie, stosując się do niej, sprawdziliśmy, jak interesującą nas kwestię rozwiązuje się w owym języku. Uczyniliśmy to poprzez analizę stosownych fragmentów słowników ogólnych języka polskiego³². W tym zakresie zwróciliśmy uwagę, że znaczenie czasownika „znieważyć/znieważać” i słów pochodnych w słownikach języka polskiego charakteryzowane jest następująco (kursywą podano konteksty użycia słowa):

1. w „Uniwersalnym słowniku języka polskiego” pod red. S. Dubisza: „znieważyć/znieważać – ubliżyć (ubliżać) komuś, zachować się (zachowywać się) w sposób obraźliwy; zelżyć (lżyć), obrazić (obrażać). *Znieważyć gościa, urzędnika. Znieważyć kogoś publicznie. Znieważyć kogoś słownie*”³³;
2. w „Słowniku języka polskiego PWN” pod red. M. Szymczaka: „znieważać – ubliżyć komuś, zachować się względem kogoś w sposób

³⁰ M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, s. 341.

³¹ *Ibidem*, s. 341.

³² Mówi o tym reguła P 14 opracowanej przez M. Zielińskiego koncepcji wykładni – *ibidem*, s. 341.

³³ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 5, Warszawa 2003, s. 732.

obraźliwy; zelżyć kogoś. *Znieważyć gościa, urzędnika. Znieważyć kogoś publicznie*³⁴;

3. w „Słowniku współczesnego języka polskiego” pod red. B. Dunaja: „znieważać – ubliżać komuś słowem lub czynem, obrażać kogoś. *Znieważał często swoich oponentów. Został publicznie znieważony. Znieważył policjanta na służbie*”³⁵;
4. w „Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny”, pod red. H. Zgólkowej: „znieważyć – zachować się w stosunku do kogoś w sposób niegrzeczny, obraźliwy, uwłaczający. *Oskarżony znieważył sądy, porównując je w wywiadzie do cyrku*”³⁶;
5. w „Słowniku języka polskiego” pod red. W. Doroszewskiego: „znieważać – 1. – być sprawcą zniewagi, zachowywać się względem kogoś w sposób obraźliwy; lżyć, zniesławiać kogo. *Kto znieważa urzędnika [...] podczas pełnienia obowiązków służbowych, podlega karze winienia do lat 2. Lżono ją i znieważano; 2. – profanować, bezczęścić, hańbić co. *Ciało jego unieśliśmy w nocy i zagrzebaliśmy w bezpiecznym miejscu. Plugawe ręce Rzymian nie znieważył go**”³⁷. Zauważyliśmy przy tym, że wskazany słownik jako jedyny podaje dwa znaczenia słowa „znieważać”.

Z kolei gdy chodzi o znaczenie czasownika „obrażać/obrazić”, to odnotowaliśmy, że słowniki charakteryzują go następująco, wskazując niekiedy na kilka znaczeń:

1. „Uniwersalny słownik języka polskiego” pod red. S. Dubisza: „obrazić/obrażać – 1. – uchybić (uchybiać) czyjejś godności osobistej słowem lub czynem, znieważyć (znieważać): *Obrażasz mnie takimi podejrzeniami. Obraził ich brakiem odpowiedzi; 2. – (książkowe) – naruszyć (naruszać) słowem lub czynem jakieś normy prawa lub wartości. Obrazić*

³⁴ Słownik języka polskiego PWN, pod red. M. Szymczaka, t. III, Warszawa 1999, s. 983.

³⁵ Słownik współczesnego języka polskiego, pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996, s. 137.

³⁶ Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, pod red. H. Zgólkowej, t. 50, Poznań 2005, s. 47.

³⁷ Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. X, Warszawa 1968 (reprint Warszawa 1996), s. 1240.

*czyjeś poczucie moralności. Obrazić czyjeś uczucia religijne. Obrażać dobre obyczaje*³⁸;

2. „Słownik języka polskiego PWN” pod red. M. Szymczaka: „obrazić/obrażać – 1. – wyrazić się o kimś, zachować się względem kogoś w sposób uchybiający jego godności; ubliżyć, znieważać. *Obrazić kogoś słownie. Obrazić kogoś swoim zachowaniem*; 2. – naruszyć coś, wykroczyć przeciw czemuś. *Obrazić czyjeś poczucie moralne. Obrazić czyjeś uczucia religijne. Obrazić dobre obyczaje*”³⁹;
3. „Słownik współczesnego języka polskiego” pod red. B. Dunaja: „obrażać – 1. – naruszać słowem lub czynem czyjeś poczucie własnej wartości, czyjąś godność. *Obrazić przyjaciela*; 2. – naruszać słowem lub czynem przepisy obowiązującego prawa, normy społeczne, wyszydząć, ośmieszać ważne dla kogoś wartości. *Obrażać prawo. Obrażać uczucia patriotyczne członków jakiegoś narodu*”⁴⁰;
4. „Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny” pod red. H. Zgólkowej: „obrazić – 1. – wypowiedzieć, wyrazić się o kimś, zachować się względem kogoś uchybiając jego godności, postąpić w sposób lekceważący względem kogoś. *Obraziłem Cię, to fakt, lecz żałuję tego najmocniej*. Terminy bliskoznaczne: ubliżyć, dotknąć do żywego, zranić, znieważać, zelżyć; 2. – naruszyć coś, wykroczyć przeciwko czemuś (np. przeciwko prawu, przepisom). *Postępowanie niektórych księży obraża nasze uczucia religijne. Obrazić czyjeś poczucie godności, uczucia religijne*”⁴¹;
5. „Słownik języka polskiego” pod red. W. Doroszewskiego: „obrazić – 1. – wyrazić się o kim albo zachować się względem jakiejś osoby w sposób uchybiający jej godności: ubliżyć komuś, znieważać kogoś. *Przepraszam, jeśli obraził, ale zdaje się że nic niemilego nie powiedziałem*; 2. – naruszyć co, wykroczyć przeciw czemu, nie zachować czego (np. praw, przepisów). *Tych trzymając się prawideł, sądzę, że obyczajów nie obraził*”⁴².

³⁸ *Uniwersalny słownik...*, pod red. S. Dubisza, t. 3, s. 38.

³⁹ *Słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Szymczaka, t. II, s. 402.

⁴⁰ *Słownik...*, pod red. B. Dunaja, s. 638.

⁴¹ *Praktyczny słownik...*, pod red. H. Zgólkowej, t. 25, s. 72.

⁴² *Słownik...*, pod red. W. Doroszewskiego, t. V, s. 526.

W konsekwencji powyższego sformułowaliśmy następujące wnioski. Analiza znaczenia czasowników „znieważać/znieważać” oraz „obrazić/obrażać” zawarta w powołanych wyżej słownikach języka polskiego unaocznia, że nie-trafnym poglądem jest opinia, jakoby ze znaczenia tych czasowników wynikać miało, że znieważać człowieka (i odpowiednio znieważać przedmiot) oraz obrazić człowieka, zwłaszcza jego uczucia, można tylko zachowaniem intencjonalnym, czyli takim, które podjęto po to, by człowieka znieważać (znieważać przedmiot), czy odpowiednio człowieka obrazić, zwłaszcza obrazić jego uczucia. Z podanych słownikowych charakterystyk znaczenia rozważanych czasowników oraz z przykładów użycia tych czasowników w różnych kontekstach językowych wypływa wniosek, że znieważać człowieka (i odpowiednio znieważać przedmiot) można nie tylko zachowaniem popełnionym z chęci znieważenia człowieka (i odpowiednio z chęci znieważenia przedmiotu), ale także zachowaniem nieintencjonalnym, a więc takim, którego popełnienie nie było spowodowane chęcią znieważenia człowieka (i odpowiednio chęcią znieważenia przedmiotu). Analogicznie jest w przypadku czasownika „obrazić”. W konsekwencji obrazić człowieka, zwłaszcza jego uczucia, można zarówno działaniem intencjonalnym, jak i nieintencjonalnym, czyli niepowodowanym chęcią obrażenia, kiedy osoba zachowująca się w pewien sposób nie zamierza obrazić uczuć innych osób, a jednak to czyni.

W konsekwencji z punktu widzenia reguł wykładni językowej – o czym pisaliśmy już wspólnie ze S. Czepitą – należy przyjąć, że przestępstwo obrazy uczuć religijnych określone w przepisie art. 196 k.k. może zostać popełnione zarówno w zamiarze bezpośrednim, jak i w zamiarze ewentualnym. Z uwagi na fakt, że powyższa konkluzja interpretacyjna w żadnym razie nie burzy niewzruszalnych wartości przypisywanych prawodawcy, przyjąć nadto należy, że znajduje ona wzmocnienie w wyniku zastosowania funkcjonalnych dyrektyw interpretacyjnych. Słowem, wykładnia funkcjonalna nie prowadzi do przełamania rezultatu uzyskanego za pomocą aplikacji językowych dyrektyw wykładniczych. Odnotować przy tym koniecznie trzeba, że opinia o możliwości popełnienia przestępstwa obrazy uczuć religijnych także w wykonaniu zamiaru ewentualnego zyskała akceptację także ze strony Sądu Najwyższego (patrz uchwała SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12), w której Sąd Najwyższy powielił wskazany wyżej sposób realizowania wykładni, tj. poprzez odwołanie się do wskazań słownikowych, skutkiem czego doszedł do wniosku,

że ograniczenie strony podmiotowej rzeczzonego przestępstwa do zamiaru bezpośredniego nie znajduje podstaw w bazie leksykalnej języka prawnego i że tym samym jest ono nieuzasadnione. Dodajmy, że zdaniem Sądu Najwyższego, wyrażonym w przywołanej uchwale, wskazanej konkluzji interpretacyjnej nie stoją nadto na przeszkodzie ani względy wykładni systemowej, ani względy wykładni funkcjonalnej. Słowem, Sąd Najwyższy uznał, że w całym obowiązującym w Polsce systemie prawnym nie ma ani regulacji, ani wartości, które skutkować by mogły ograniczeniem strony podmiotowej przestępstwa obrazy uczuć religijnych do zamiaru bezpośredniego. Stanowisko to uznać należy za w pełni słuszne. Zbierając powyższe ustalenia, spuentować zatem można, że w obrębie zagadnienia strony podmiotowej przestępstwa obrazy uczuć religijnych jakakolwiek zmiana w treści przepisu art. 196 k.k. nie jest potrzebna.

*

Podsumowując, analiza obecnego kształtu kryminalizacji w przypadku przestępstwa obrazy uczuć religijnych upoważnia do wyrażenia poglądu, iż kształt ten nie jest optymalny, bo generuje on problemy interpretacyjne w obszarze luźno związanym z celem tej kryminalizacji. Z tego też względu wymaga on zmiany – zmiany, raz jeszcze to podkreślmy, akcentującej illokucyjną naturę zachowań kryminalizowanych w przepisie art. 196 k.k., a przez to uwalniające organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości od wykazywania w postępowaniu karnym okoliczności niezwiązanych z istotą rzeczy.

Bibliografia

- Czepita S., Pohl Ł., *Glosa do uchwały SN z dnia 29 października 2012 r., I KZP 12/12, „Państwo i Prawo”*, 2014, z. 10.
- Doroszewski W., *Słownik języka polskiego*, t. X, Warszawa 1968 (reprint Warszawa 1996).
- Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 5, Warszawa 2003.
- Dunaj B. (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- Giezek J., *Przyczynowość oraz przypisanie skutku w prawie karnym*, Wrocław 1994.
- Górniok O., Hoc S., Przyjemski M., *Kodeks karny. Komentarz*, t. III, Gdańsk 1999.

- Janyga W., *Przestępstwo obrazy uczuć religijnych innych ludzi w świetle współczesnego pojmowania wolności sumienia i wyznania*, Warszawa 2010.
- Pohl Ł., Czepita S., *Strona podmiotowa przestępstwa obrazy uczuć religijnych i jego formalny charakter*, „Prokuratura i Prawo”, 2012, nr 12.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019.
- Sarkowicz R., *Wyrażanie przyczynowości w tekście prawnym (na przykładzie kodeksu karnego z 1969 r.)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, R. CMLVI, Prace z nauk politycznych, z. 37, Kraków 1989.
- Stefański R.A., *Prawo karne materialne. Część szczególna*, Warszawa 2009.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. III, Warszawa 1999.
- Wąsek A. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna, t. I. Komentarz do artykułów 117–221*, Warszawa 2006.
- Zgółka H., *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 50, Poznań 2005.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2008.
- Zoll A. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–277 Kodeksu karnego*, t. 2, Kraków 1999.

Streszczenie

Analiza obecnego kształtu kryminalizacji w przypadku przestępstwa obrażenia uczuć religijnych pozwala wyrazić opinię, że kształt ten nie jest optymalny, ponieważ generuje problemy interpretacyjne w obszarze luźno związanym z celem tej kryminalizacji. Z tego względu wymaga zmiany, która podkreśli illokucyjny charakter zachowań określonych w przepisie art. 196 k.k. oraz uwolni organy ścigania i organy wymiaru sprawiedliwości od wykazywania w postępowaniu karnym okoliczności niezwiązanych z istotą rzeczy. Niniejszy artykuł prezentuje powyższe kwestie i zawiera odpowiednią propozycję zmiany prawa.

Słowa kluczowe: przestępstwo obrazy uczuć religijnych, przestępstwo bezskutkowe, kryminalizacja

Summary

About the need to change the current wording of the specifying provision the offense of offending religious feelings in Polish criminal law

The analysis of the current shape of criminalization in the case of the offense of offending religious feelings allows us to express the opinion that this shape is not optimal, as it generates interpretation problems in the area loosely related to the purpose of this criminalization. Therefore, it requires a change – a change that will emphasize the illocutionary nature of criminal behavior in the provision

of Art. 196 of the Criminal Code and will free the law enforcement and judicial authorities from proving unrelated circumstances in criminal proceedings. This article presents the above issues and contains an appropriate proposal to amend the law.

Keywords: offense of offending religious feelings, formal offence, criminalization

Zestawienie proponowanych zmian legislacyjnych

Marek Bielecki

I. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty – tekst jedn.
Dz.U. z 2020 r., poz. 1327.

Artykuł 12 otrzymuje brzmienie:

1. „Publiczne przedszkola i oddziały przedszkolne w publicznych szkołach podstawowych organizują naukę religii na życzenie rodziców. Publiczne szkoły podstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie rodziców; publiczne szkoły ponadpodstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii bądź etyki decydują uczniowie”.
2. „Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z władzami Kościoła Katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych określa, w drodze rozporządzenia, warunki i sposób wykonywania przez szkoły zadań w zakresie organizowania nauczania religii, o których mowa w ust. 1”.

Uzasadnienie

Proponowana zmiana art. 12 ustawy o systemie oświaty pozwoli dostosować treść regulacji do obowiązującego stanu prawnego, jaki wytworzył się po wydaniu rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia

1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz.U. z 2020 r., poz. 983), gdzie obok obowiązku organizowania nauczania religii przewidziano również nauczanie etyki. W chwili obecnej pojawia się bowiem wątpliwość, czy wprowadzenie etyki do szkoły nie dokonało się bez odpowiedniej delegacji ustawowej.

W związku z powyższym należy również zauważyć, że tytuł rozporządzenia z 14 kwietnia 1992 r., odnoszący się wyłącznie do organizowania nauczania religii, jest niezgodny z zakresem objętych nim regulacji. Mógłby on przybrać następującą formę: „rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia... w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach oraz nauki religii i etyki w publicznych szkołach”.

II. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach – Dz.U. z 2020 r., poz. 983

§ 1 otrzymuje brzmienie:

1. „W publicznych przedszkolach i oddziałach przedszkolnych w publicznych szkołach podstawowych, zwanych dalej «przedszkolami», organizuje się naukę religii na życzenie rodziców. W publicznych szkołach podstawowych i szkołach ponadpodstawowych, zwanych dalej «szkołami», organizuje się naukę religii i etyki:
 - 1) w szkołach podstawowych – na życzenie rodziców;
 - 2) w szkołach ponadpodstawowych – na życzenie bądź rodziców, bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii i etyki decydują uczniowie.
 - 3) **gdy w sytuacji, o której mowa w p. 2, istnieje rozbieżność pomiędzy życzeniem rodziców i ucznia, bierze się pod uwagę zdanie rodziców. Sąd może uwzględnić wolę ucznia. – dodany**
- 1a. [...]
2. Życzenie, o którym mowa w ust. 1, jest wyrażane w formie pisemnego oświadczenia. Oświadczenie nie musi być ponawiane w kolejnym roku szkolnym, może jednak zostać zmienione **w każdej chwili. – proponowana zmiana**

3. [...]

4. **Uczeń może jednocześnie uczestniczyć w zajęciach religii i etyki”.**

– **dodany**

Uzasadnienie

W rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach proponuje się dodanie § 1 ust. 1 p. 3. W obowiązującym stanie prawnym prawodawca, przewidując możliwość alternatywnego wyrażania woli w szkole ponadpodstawowej przez rodziców bądź uczniów, nie uwzględnił sytuacji, gdy rodzice i uczniowie wyrażą odmienne zdanie w kwestii uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w zajęciach religii lub etyki. Proponuje się, aby, uwzględniając treść norm konstytucyjnych i kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (k.r.o.), wprowadzić proponowane rozwiązanie. Zgodnie bowiem z art. 48 ust. 1 Konstytucji rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Ponadto zgodnie z art. 53 ust. 3: „rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami”. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio. Ponadto w świetle art. 95 § 2 k.r.o.: „Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra”. Z kolei art. 95 § 4 k.r.o. stanowi, że: „rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia”.

Z powyższych norm wynika, że zachodzi korelacja pomiędzy uprawnieniami dziecka oraz rodziców i opiekunów prawnych w kwestiach wynikających z wolności religijnej. Rodzice mają prawo decydować o kształcie wychowania religijnego i moralnego swoich dzieci, niemniej jednak nie mogą ignorować woli dziecka. Proponowana zmiana porządkuje istniejący stan prawny, uwzględniając prymat woli rodziców w sytuacji rozbieżności

poglądów z dzieckiem. Nie można jednakże wykluczyć sytuacji, gdy dziecko zechce skorzystać z przymiotu wolności religijnej, której realizacja uzależniona jest o stopnia dojrzałości (stopnia rozwoju) jego osoby. Proponowana zmiana koresponduje ponadto z treścią normy wyrażonej w art. 14 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r., w myśl której: „Państwa-Strony będą respektowały prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania”. W art. 14 ust. 2 stwierdza się zaś, że: „Państwa-Strony będą respektowały prawa i obowiązki rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych odnośnie ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka”.

W sytuacjach rozbieżności oświadczeń to sąd będzie decydował o tym, czy dziecko jest na tyle dojrzałe, by mogło podjąć suwerenną decyzję.

Proponuje się również zmianę treści § 1 ust. 2. Pozwoli to zainteresowanym na złożenie oświadczenia w sprawie uczestniczenia bądź nieuczestniczenia w lekcjach religii w każdej chwili trwania roku szkolnego. Powyższe rozwiązanie może wprowadzić pewien chaos w organizowaniu zajęć, niemniej jednak wolność sumienia i religii jest wartością nadrzędną. Każdy może bowiem zmienić swoje poglądy w każdej chwili i nie można wymagać, by uczestniczył bądź nie uczestniczył w przedmiotowych zajęciach wbrew swoim przekonaniom.

Proponuje się dodanie ust. 4. Nie ma bowiem żadnych przeszkód formalnych, by uczeń uczestniczył zarówno w lekcjach etyki, jak i religii. Takie sytuacje obecnie mają miejsce, a proponowana zmiana może uporządkować istniejący stan prawny i wykluczyć ewentualne wątpliwości.

III. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach – Dz.U. z 2020 r., poz. 983

W § 10 po ust. 5 dodaje się ust. 6 w brzmieniu:

§ 10 ust. 6. „Uczniowie będący członkami kościołów i innych związków wyznaniowych, w których nie są organizowane rekolekcje wielkopostne, mają możliwość zwolnienia z zajęć szkolnych w wymiarze trzech dni, w celu

uczestniczenia w formach kultu religijnego właściwych dla danego kościoła lub innego związku wyznaniowego”.

Uzasadnienie

Proponowana regulacja jest konsekwencją konstytucyjnych zasad równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 25 ust. 1 Konstytucji) oraz równości wobec prawa i zakazu dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny (art. 32 Konstytucji).

I. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

1) art. 18 otrzymuje brzmienie:

Art. 18. „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i ojcostwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej”.

Uzasadnienie

Obecna wersja przepisu pomija ojcostwo przy jednoczesnym wymienieniu macierzyństwa i rodzicielstwa. Przepis ten nie spełnia wymogu rozłączności i zupełności. W zakresie rodzicielstwa zawiera się macierzyństwo. Pozostawienie macierzyństwa w proponowanej treści będzie uzasadnione troską o zapewnienie ochrony i opieki więzi łączącej matkę z dzieckiem poczętym. Wyszczególnienie ojcostwa pozostaje spójne z zasadą równouprawnienia kobiety i mężczyzny w życiu rodzinnym (art. 33 ust. 1 Konstytucji), a także z ogólnym trendem w prawodawstwie do szerszego wyeksponowania roli i znaczenia ojca w procesie wychowawczym. W ten sposób unika się wrażenia nierównego traktowania mężczyzn w tej sferze życia.

II. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy – tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1359

1) Dodaje się nowe przepisy:

Art. 95. „Rodzic ma prawo do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Treść przekonań nie podlega ocenie prawnej, chyba że zagrażają one życiu lub zdrowiu dziecka”.

Art. 97 § 3. „Organy władzy publicznej, w sprawach z zakresu wychowania religijnego i moralnego, powinny szanować wartości chrześcijańskie

i ogólnohumanistyczne w rozstrzyganiu spraw, o których mowa w art. 97 § 2 k.r.o.”

Art. 97 § 4 . „W razie sporu między rodzicami w zakresie wychowania religijnego i moralnego sąd powinien, w miarę możliwości, uwzględnić prawo każdego z rodziców do wychowania dziecka z własnymi przekonaniami”.

Uzasadnienie

Przepis art. 95 k.r.o. miałby na celu zapewnienie ochrony prawnej rodziców przed dyskryminacją z uwagi na przyjmowane przekonania. W ten sposób wskazane zostałyby przesłanki ingerencji sądu opiekuńczego w sprawowanie władzy rodzicielskiej w zakresie prawa do wychowania religijnego i moralnego. Wydaje się, że jedynie ochrona zdrowia i życia dziecka mogą stanowić przesłankę do pominięcia określonych przekonań rodziców. Treść proponowanego przepisu prawnego pozostawałaby w wysokim stopniu niedookreślona, lecz dzięki temu możliwe byłoby uwzględnienie zróżnicowanych sytuacji faktycznych, które oceniałby sąd opiekuńczy w świetle ewentualnych ograniczeń praw rodziców. Tego typu uregulowanie wydaje się być szczególnie potrzebne ze względu na możliwość wystąpienia zjawiska dyskryminacji osób o światopoglądzie religijnym przy postępującej laicyzacji. Nie powinno dochodzić do ograniczeń władzy rodzicielskiej wyłącznie z powodu przekonań, ich negatywnej oceny społecznej, uznawania za staroświeckie itp.

Art. 97 § 3 w nowym brzmieniu zobowiązywałby organy władzy publicznej do uwzględniania wartości chrześcijańskich i ogólnohumanistycznych w rozstrzyganiu merytorycznym sporów w zakresie prawa rodziców do wychowania dziecka. Przez wartości chrześcijańskie należałoby rozumieć przede wszystkim ochronę godności człowieka i inne głoszone przez te wyznania. Wyszczególnienie wartości ogólnohumanistycznych łączy się z troską o zachowanie zasady bezstronności światopoglądowej władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych (art. 25 ust. 2 Konstytucji). Wartości dobra, prawdy, sprawiedliwości i piękna wywodzone z innych źródeł, o których mowa w preambule ustawy zasadniczej, powinny stanowić wyznacznik w poszukiwaniu tego typu wartości. W przepisie celowo użyto zwrot „organy władzy publicznej”, aby jego zakresem objąć nie tylko

sąd opiekuńczy, ale także wszelkie inne organy władzy i podmioty, które w sposób władczy mogą kształtować prawa i obowiązki rodziców oraz dzieci. Wyszczególnienie w przepisie kategorii wychowania religijnego i moralnego pozostaje w łączności z treścią art. 53 ust. 3 Konstytucji, w którym odwołano się do tych wyrażeń.

Treść art. 97 § 4 k.r.o. przewiduje dyrektywę uwzględnienia stanowiska obojga rodziców w sporze światopoglądowym, jeżeli jest to możliwe. Konieczne jest dostrzeżenie przez prawodawcę trudności rozstrzygnięcia sporu światopoglądowego pomiędzy rodzicami bez ryzyka podniesienia zarzutu naruszenia zasady bezstronności światopoglądowej organów władzy publicznej w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych z art. 25 ust. 2 Konstytucji. Przy braku ograniczenia władzy rodzicielskiej pominięcie przekonań jednego z rodziców w sporze światopoglądowym może budzić wątpliwości, gdyż nie powinno dochodzić do wartościowania przekonań, a takie wrażenie powstaje przy uznaniu pierwszeństwa określonego spojrzenia na świat. W związku z powyższym należy postulować, aby sąd opiekuńczy dążył do ustalenia łącznego sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej w przypadku sporu o kierunek wychowania religijnego i moralnego dziecka. Przesłanka dobra dziecka może przemawiać za uwzględnieniem wyłącznie przekonań jednego z rodziców.

III. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania – tekst. jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153

1) dodaje się nowy przepis po art. 6 ust. 2: „Zmiana wyznania dziecka na życzenie rodzica wymaga zgody dziecka, które ukończyło 13. rok życia”.

Uzasadnienie

Należy w szerszym zakresie uwzględnić stanowisko dziecka w decydowaniu o jego światopoglądzie po uzyskaniu 13. roku życia, gdy jedno z rodziców dąży do zmiany przekonań dziecka. *De lege lata* w podobny sposób prawodawca odnosi się do kwestii zmiany nazwiska dziecka. Przepis ten wydaje się potrzebny ze względu na postępujący pluralizm światopoglądowy. Ponadto

takie rozwiązanie będzie stanowić realizację konstytucyjnego obowiązku wysłuchania dziecka z uwzględnieniem jego stanu rozwoju psycho-fizycznego. Jest ono spójne z art. 72 ust. 3 Konstytucji. Wiek 13 lat nadaje dziecku szereg uprawnień szczegółowych w różnych sferach życia społecznego, więc wydaje się, że przyjęcie tej granicy wiekowej będzie w pełni uzasadnione.

2) dodaje się nowy przepis po art. 20 ust. 3: „Nauczanie religijne kościołów i innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej korzysta z domniemania zgodności z zasadą dobra dziecka”.

Uzasadnienie

Proponowany przepis ma na celu zapewnienie ochrony prawnej wspólnotom religijnym o uregulowanej sytuacji prawnej poprzez przyjęcie domniemania zgodności ich nauczania z zasadą dobra dziecka. Zakresem przedmiotowym obejmuje wspólnoty religijne mające ukształtowane położenie prawne w drodze ustawy, rozporządzenia Prezydenta RP z 1928 r., a także wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. Przyjęcie konstrukcji wynika z tego, że uzyskania legalizacji funkcjonowania grupy religijnej łączyło się ze sprawdzeniem przekonań wspólnoty w świetle przepisów prawa polskiego, w tym także w zakresie sprawowania władzy rodzicielskiej, realizacji treści i kierunku wychowania religijnego i moralnego. Byłoby to domniemanie wzruszalne. Krytyka przekonań tradycyjnych grup religijnych, w tym chrześcijańskich, podnoszona przed sądem wymagałaby zatem przedstawienia określonych twierdzeń na obalenie tego domniemania, a gołosłownych haseł. Ma to istotne znaczenie w postępowaniu. Jest to również szczególnie istotne w obliczu postępującej laicyzacji i występującego zjawiska dyskryminacji chrześcijańskich przekonań.

IV. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty – tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1327

1) Dodaje się preambułę z proponowanym fragmentem: „mając na uwadze dzieje polskiej oświaty i kultury, uznajemy tradycje i zwyczaje obecne

w polskich placówkach oświatowych, a także wkład chrześcijaństwa w historię oświaty. Jednocześnie dążymy do promowania tolerancji i poszanowania praw mniejszości. Program zajęć szkolnych i przedszkolnych powinien respektować wartości chrześcijańskie i ogólnohumanistyczne w nauczaniu i wychowaniu dzieci i młodzieży”.

Uzasadnienie

Preambuła może pełnić szczególną funkcję interpretacyjną w rozstrzyganiu sporów światopoglądowych w zakresie wychowania dzieci w obszarze oświaty. Należy postulować jej zastosowanie w fundamentalnym akcie prawnym dla formowania osobowości dzieci i młodzieży. Obecny kryzys wartości oraz dyskryminacja chrześcijan przemawia za skorzystaniem z funkcji preambuły w tekście prawnym. Prawodawca powinien wskazać wkład chrześcijaństwa w rozwój oświaty i kultury na ziemiach polskich, zgodnie z prawdą historyczną. Należy podkreślić w tym miejscu znaczenie podstaw aksjologicznych chrześcijaństwa w kształtowaniu postaw dzieci i młodzieży przy zachowaniu tolerancji oraz zasad współżycia społecznego. Wstęp do ustawy oświatowej powinien zawierać deklarację poszanowania wartości chrześcijańskich w oświacie i innych wartości, o których stanowi preambuła Konstytucji. Będzie to dodatkowy argument w dyskusji nad należnym miejscem religijności w publicznym systemie oświaty, w tym zwłaszcza w kontekście występujących dążeń do eliminowania zwyczajów o proveniencji chrześcijańskich, dyskryminacji. Potrzebna jest również wyraźna deklaracja prawodawcy o poszanowaniu tych wartości w treściach nauczania i wychowania, aby przeciwdziałać ideologizacji procesu edukacyjnego i wychowawczego w oświacie.

2) Art. 12 otrzymuje brzmienie: „Publiczne przedszkola i oddziały przedszkolne w publicznych szkołach podstawowych, organizują naukę religii na życzenie jednego z rodziców [podkr. własne]. W razie sprzeciwu jednego z rodziców należy zasięgnąć opinii dziecka, a w przypadku ukończenia przez dziecko 13 lat uwzględnia się życzenie dziecka. Publiczne szkoły podstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie rodziców; publiczne szkoły ponadpodstawowe organizują naukę religii bądź etyki na życzenie bądź rodziców,

bądź samych uczniów; po osiągnięciu pełnoletności o pobieraniu nauki religii bądź etyki decydują uczniowie”.

Uzasadnienie

Powyższa propozycja zabezpieczy prawo każdego rodzica, w tym chrześcijanina, do zapewnienia dziecku udziału w nauczaniu religijnym w razie konfliktu z drugim rodzicem, a przy zainteresowaniu dziecka uczestnictwem w lekcjach religii. Formacja katechetyczna stanowi istotny element działań wychowawczych rodziców, tak więc ze szczególną troską należy przeciwdziałać dyskryminacji w tym obszarze, gdy jeden rodzic utrudnia lub uniemożliwia drugiemu realizację prawa do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Proponowane rozwiązanie koresponduje z treścią art. 72 ust. 3 Konstytucji.

3) po art. 13 ust. 7 dodaje się art. 13 ust. 8 w brzmieniu: „Rzecznik Praw Obywatelskich może przedstawić swoje stanowisko w zakresie zgodności treści programowych z respektowaniem prawa rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania zapoznaje się ze stanowiskiem Rzecznika Praw Obywatelskich i zajmuje stanowisko w terminie 60 dni”.

Uzasadnienie

Rzecznik Praw Obywatelskich powinien stać na straży prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców. Konieczne jest dodanie odpowiednich instytucji kooperacji między Rzecznikiem a innymi organami. Szczególnie pożądana jest współpraca z ministrem właściwym do spraw wychowania i nauki w zakresie respektowania pluralizmu w przekazywanych treściach, aby program szkolny i przedszkolny spełniał wymóg bezstronności światopoglądowej, rozumianej jako zakaz promowania ściśle określonego zespołu przekonań lub też nie dyskredytował innych przekonań konfesyjnych i niekonfesyjnych. Powyższy przepis powinien mieć swoje miejsce w obrębie art. 13 ustawy oświatowej, w którym prawodawca zapewnia, że szkoły i placówki mają umożliwić uczniom podtrzymanie poczucia

tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej. Otwartość treści programowych na różne systemy przekonań, brak ideologizacji przekazu mogą pozytywnie sprzyjać poszanowaniu pierwszorzędnej roli rodziców w procesie wychowania dzieci i młodzieży.

Dariusz Walencik

I. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153)

1) Po art. 7 dodaje się art. 7a w brzmieniu: „Do ochrony dobrego imienia członków kościołów lub innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej odpowiednie zastosowanie mają przepisy ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.) o ochronie dóbr osobistych. Powództwo o ochronę dobrego imienia członków kościołów lub innych związków wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej może wytoczyć wyznaniowa osoba prawna lub organizacja pozarządowa w zakresie swoich zadań statutowych. Odszkodowanie lub zadośćuczynienie przysługują danemu kościołowi lub innemu związkowi wyznaniowemu i mogą być przeznaczone wyłącznie na prowadzenie działalności religijnej”.

Uzasadnienie

Jak wynika z obecnej praktyki, jedynie niewielka część osób dochodzi ochrony swoich praw w tym zakresie na drodze cywilnoprawnej, korzystając częściej z procedury prawnokarnej. Na uwzględnienie zasługuje zatem postulat ewentualnej zmiany przepisów w przypadku ochrony dóbr osobistych zbiorowości (grupy wyznawców), zwłaszcza w aspekcie przyznania wprost legitymacji czynnej członkowi zbiorowości w sytuacji, gdy dana wypowiedź lub zachowanie skierowane do tej zbiorowości bezpośrednio narusza dobra osobiste poszczególnych jej członków. Przyjmuje się, że naruszenie dóbr osobistych nie może rodzić roszczeń po stronie każdego członka zbiorowości (wyznawcy), lecz ewentualnie tylko takiej osoby, która może zostać uznana za bezpośrednio poszkodowaną. Oczywiście, o ile w przypadku grup, które liczą tysiące czy dziesiątki tysięcy członków skonkretyzowanie, czyje dobro osobiste zostało naruszone jest często niemożliwe, to w przypadku grup mniej licznych (nawet kilkusetosobowych) atak na całą zbiorowość może oznaczać atak na poszczególne jednostki ją tworzące. Wydaje się więc, że w tym przypadku przyznanie wprost w odpowiednich przepisach legitymacji czynnej członkom zbiorowości jest uzasadnione. Dlatego też postuluje się wprowadzenie do ustawy

o gwarancjach wolności sumienia i wyznania przepisów dotyczących ochrony dobrego imienia zbiorowości (grupy wyznawców). W tej kwestii odpowiednie zastosowanie miałyby przepisy kodeksu cywilnego o ochronie dóbr osobistych. Ponieważ takie zbiorowości nie mają osobowości prawnej, wprowadzony winien zostać przepis umożliwiający wnoszenie powództwa o ochronę dobrego imienia grupy wyznawców przez wyznaniowe osoby prawne lub organizacje pozarządowe, w których zakresie zadań statutowych znajduje się ochrona praw człowieka, w tym wolności sumienia i wyznania.

II. Ustawa z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 446)

1) W art. 1 ust. 2a i ust. 2b otrzymują brzmienie: „2a. W postępowaniu grupowym jest możliwe dochodzenie roszczeń o ochronę dóbr osobistych”.

2) „2b. Możliwość dochodzenia w postępowaniu grupowym roszczeń o ochronę dóbr osobistych jest ograniczona do żądania ustalenia odpowiedzialności pozwanego, na zasadach określonych w art. 2 ust. 3”.

Uzasadnienie

Rozważyć należy wprowadzenie możliwości dochodzenia roszczeń związanych z naruszeniem dóbr osobistych w jeszcze szerszym zakresie niż obecnie, w ramach ustawy z dnia 17 grudnia 2009 r. o dochodzeniu roszczeń w postępowaniu grupowym. W doktrynie wskazuje się, że pojęcie „roszczenia o ochronę dóbr osobistych” obejmuje całokształt środków prawnych przysługujących w razie zagrożenia lub naruszenia dobra osobistego, takich jak roszczenia o: ustalenie, zaniechanie, usunięcie skutków naruszenia, zadośćuczynienie pieniężne lub zapłatę na cel społeczny, naprawienie szkody majątkowej (odszkodowanie). Obecnie, jeśli źródłem roszczeń jest naruszenie dóbr osobistych, konieczne jest w takich przypadkach wszczynanie indywidualnych procesów, zaś w każdym z nich – przeprowadzanie postępowania dowodowego co do analogicznych okoliczności (względnie, zastosowanie współuczestnictwa procesowego). Jest to zjawisko niekorzystne z punktu widzenia

szybkości i efektywności rozpoznawania spraw cywilnych. Jak podkreślono w piśmiennictwie już w 2010 r., konsekwencją tak rozumianego wyłączenia spraw z zakresu ochrony dóbr osobistych może być radykalne ograniczenie przydatności postępowania grupowego. Jedynie roszczenia o ochronę dóbr osobistych, wynikające z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym roszczenia przysługujące osobom najbliższym poszkodowanego zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, mogą być przedmiotem postępowania grupowego. Przy czym dochodzenie w postępowaniu grupowym roszczeń pieniężnych wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym roszczeń pieniężnych przysługujących najbliższym członkom rodziny poszkodowanego, zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, jest ograniczona do żądania ustalenia odpowiedzialności pozwanego, na zasadach określonych art. 2 ust. 3 u.d.r.p.g. Aktualnie obowiązujące przepisy wykluczają dopuszczalność wytoczenia w postępowaniu grupowym zarówno powództwa o świadczenie (np. o zaniechanie, o zasądzenie odszkodowania) w oparciu o fakt naruszenia dóbr osobistych, jak i powództwa o ustalenie odpowiedzialności pozwanego za naruszenie dóbr osobistych, z wyjątkiem roszczeń wynikających z uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, w tym roszczeń przysługujących najbliższym członkom rodziny poszkodowanego, zmarłego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia. Postuluje się rozszerzenie zakresu powództwa o ustalenie odpowiedzialności pozwanego za naruszenie dóbr osobistych w postępowaniu grupowym. Tryb grupowego dochodzenia roszczeń będzie bowiem spełniał swoje podstawowe funkcje, sprzyjając szybkości i efektywności rozpoznawania spraw cywilnych oraz realizacji prawa do sądu. Dzięki postępowaniu grupowemu o ustalenie odpowiedzialności możliwe będzie przesądzenie w jednym procesie, że naruszenie dóbr osobistych stanowiło zdarzenie wyrządzające szkodę i/lub krzywdę członkom grupy (niezależnie od jej charakteru). Wystąpienie i wysokość szkody wynikającej z naruszenia dóbr osobistych w tego rodzaju sprawach, w których okoliczności te wymagają zindywidualizowanego postępowania dowodowego w stosunku do każdego z poszkodowanych, nie byłoby zatem objęte postępowaniem grupowym. Podlegałyby one udowodnieniu w wytaczanych następnie przez członków grupy indywidualnych postępowaniach. W tych procesach nie byłoby już z kolei konieczności przeprowadzania postępowania

dowodowego co do okoliczności dotyczących zdarzenia lub zdarzeń wyrządzających szkodę i/lub krzywdę. Proponowane rozszerzenie zakresu spraw zdalnych do rozpoznania w postępowaniu grupowym o ustalenie odpowiedzialności naruszciciela będzie więc sprzyjało ekonomii procesowej – dzięki niemu nie będzie konieczne prowadzenie w wielu procesach postępowania dowodowego co do tych samych (albo takich samych) okoliczności faktycznych i prawnych. Umożliwienie ustalenia w postępowaniu grupowym odpowiedzialności wynikającej z naruszenia dóbr osobistych będzie sprzyjało także realizacji prawa do sądu – możliwość dochodzenia roszczeń wspólnie z innymi osobami poszkodowanymi znajdującymi się w zbliżonym stanie faktycznym może mobilizować większą liczbę osób do dochodzenia ich praw na drodze sądowej.

Kolejną okolicznością mogącą utrudnić dochodzenie roszczeń z tytułu naruszenia dóbr osobistych jest konieczność podania przez powoda danych strony pozwanej. Wiąże się to z koniecznością ustalenia przez powoda imienia, nazwiska oraz adresu zamieszkania sprawcy naruszeń. Jest to szczególnie utrudnione w przypadku, gdy do naruszenia dóbr osobistych dochodzi przy pomocy Internetu. Osoby chcące wytoczyć powództwo mogą zwrócić się o udostępnienie tych danych do podmiotu, który je przetwarza. Niestety, w praktyce jednak podmioty przetwarzające dane osobowe odmawiają ich udostępnienia w obawie przed naruszeniem prawa ochrony danych osobowych. W przypadku odmowy udostępnienia danych pokrzywdzony może wystąpić ze skargą do Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych. Inną możliwością jest ustalenie tych danych na drodze postępowania karnego, jednakże również jest to sposób żmudny i czasochłonny. W kontekście rozwiązania tego problemu zasadnym wydaje się wprowadzenie możliwości składania tzw. ślepego pozwu, który umożliwiałby dochodzenie roszczeń od jednostki o nieznaną tożsamość, wskazywałby przedmiot naruszenia dóbr osobistych, natomiast przerzucałby na sąd konieczność ustalenia, kto był sprawcą czynu. W ten sposób możliwe byłoby szersze sięgnięcie do mechanizmów odpowiedzialności cywilnoprawnej. W tym zakresie zgłoszone postulaty są aktualnie realizowane przez inicjatywę Ministerstwa Sprawiedliwości, które przygotowało przepisy mające służyć ochronie przed fałszywymi informacjami w internecie (<https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/przelomowa-ustawa-o-ochronie-wolnosci-slowa-w-internecie>; dostęp: 8.01.2021 r.).

III. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1460 z późn. zm.)

1) w art. 61 § 1 w pkt. 5 kropkę na końcu zastępuje się średnikiem oraz dodaje się pkt 6 w brzmieniu: „6) ochronę dóbr osobistych”.

Uzasadnienie

Wartym namysłu jest postulat rozszerzenia katalogu spraw, w których organizacje pozarządowe, których zadanie statutowe nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej, mają uprawnienie wytaczania powództw na rzecz osób fizycznych za ich zgodą lub przystąpienia do toczącego się postępowania po ich stronie o sprawy o ochronę dóbr osobistych. Takie rozwiązanie obecnie funkcjonuje już w kodeksie postępowania cywilnego, jednakże dotyczy ono spraw z zakresu alimentów, ochrony środowiska, ochrony konsumentów, ochrony praw własności przemysłowej i ochrony równości oraz niedyskryminacji. Jedną z istotnych barier, z którą stykają się osoby chcące dochodzić swych praw na drodze cywilnej, jest brak fachowej wiedzy. Dlatego dobrym rozwiązaniem byłoby przyznanie im możliwości skorzystania w tym zakresie z pomocy świadczonej przez organizacje pozarządowe. Dodatkową zaletą takiego rozwiązania byłby brak konieczności ponoszenia opłat sądowych.

Organizacje pozarządowe, które nie uczestniczą w sprawie, mogą przedstawiać sądowi istotny dla sprawy pogląd wyrażony w uchwale lub w oświadczeniu ich należycie umocowanych organów (art. 63 k.p.c.). Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 11 grudnia 1980 r., sygn. akt I PR 62/80 (Lex nr 8288) stwierdził, że wypowiedzenie poglądu istotnego dla sprawy przez organizację społeczną jest pośrednią formą udziału organizacji w postępowaniu sądowym i nie wywołuje bezpośredniego udziału organizacji w postępowaniu. Przedstawienie poglądu istotnego dla sprawy jest prawem organizacji, a nie obowiązkiem. Jeżeli organizacja społeczna chce bezpośrednio uczestniczyć w postępowaniu rozpoznawczym z samodzielną legitymacją – art. 61 § 2 k.p.c. daje ku temu podstawę prawną.

Organizacje pozarządowe mogą działać co do zasady na rzecz ochrony interesów indywidualnych (bezpośrednich, pośrednich) oraz grupowych i zbiorowych (w wypadkach wskazanych w ustawie). W odniesieniu do spraw

o ochronę dóbr osobistych zbiorowości konieczne jest dookreślenie podmiotu, który może wystąpić o ochronę nie tylko własnego interesu, ale także interesu ponadindywidualnego. W demokratycznych społeczeństwach coraz częściej taką funkcję pełnią właśnie organizacje pozarządowe.

IV. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 755 z późn. zm.)

1) po art. 13e dodaje się art. 13f w brzmieniu: „13f. W sprawach o naruszenie dóbr osobistych przy wartości przedmiotu sporu lub wartości przedmiotu zaskarżenia wynoszącej ponad 20 000 złotych pobiera się opłatę stałą w kwocie 2000 złotych”.

Uzasadnienie

Zasadne w mojej ocenie byłoby także obniżenie opłat w przypadku pozwów o ochronę dóbr osobistych. Obecnie istnieje znacząca różnica pomiędzy opłatą za pozew o ochronę dóbr osobistych a kosztem złożenia prywatnego aktu oskarżenia. Również wysokość dochodzonego roszczenia majątkowego wpływa na wysokość opłaty w zakresie pozwu cywilnoprawnego. Nie jest to wystarczająco kompensowane przez system zwolnień z kosztów sądowych, gdyż tego typu uprawnienie dotyczy wyłącznie najuboższych. Do tego dochodzi problem dostępu do nieodpłatnej pomocy prawnej, który jest łatwiejszy w przypadku spraw karnych, co w praktyce oznacza, że skorzystanie z ochrony prawnokarnej jest prostsze.

V. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1153)

1) po art. 38 dodaje się art. 38¹–38¹¹ w brzmieniu: „38¹ 1. Tworzy się Rejestr wyznaniowych osób prawnych, zwany dalej «Rejestrem».

2. Rejestr prowadzi w systemie teleinformatycznym minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych, zwany dalej «organem rejestrowym».

38² Rejestr obejmuje podmioty, na które przepisy ustaw nakładają obowiązek uzyskania wpisu do tego Rejestru.

38³ Do postępowania rejestrowego stosuje się przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

38⁴ 1. Rejestr jest jawny.

2. Każdy ma prawo dostępu do danych zawartych w Rejestrze.

3. Każdy ma prawo otrzymać, również drogą elektroniczną, poświadczone odpisy, wyciągi, zaświadczenia i informacje z Rejestru.

38⁵ Dla podmiotu wpisanego do Rejestru prowadzi się odrębne akta rejestrowe obejmujące w szczególności dokumenty stanowiące podstawę wpisu. Akta rejestrowe dla podmiotów wpisanych do Rejestru prowadzi się wyłącznie w systemie teleinformatycznym. Akta rejestrowe prowadzone dotychczas w postaci papierowej podlegają przetworzeniu na akta prowadzone w systemie teleinformatycznym.

38⁶ 1. Każdy ma prawo przeglądania akt rejestrowych podmiotów wpisanych do Rejestru, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

2. Akta rejestrowe prowadzone w systemie teleinformatycznym udostępnia się:

- 1) za pośrednictwem ogólnodostępnych sieci teleinformatycznych;
- 2) w siedzibie organu rejestrowego, z wykorzystaniem systemu teleinformatycznego.

38⁷ 1. Dane zawarte w Rejestrze nie mogą być z niego usunięte, chyba że ustawa stanowi inaczej.

2. Jeżeli okaże się, że w Rejestrze znajduje się wpis zawierający oczywiste błędy lub niezgodności z treścią decyzji o wpisie, organ rejestrowy z urzędu sprostuje wpis.

38⁸ 1. Wpis do Rejestru jest dokonywany na wniosek, który należy złożyć za pośrednictwem systemu teleinformatycznego.

2. Wniosek złożony w innej formie niż za pośrednictwem systemu teleinformatycznego podlega zwróceniu bez wzywania do uzupełnienia braków.

3. Nieprawidłowo wypełniony wniosek o wpis podlega zwróceniu bez wzywania do uzupełnienia braków, jeżeli z powodu nieprawidłowego wypełnienia nie jest możliwe nadanie wnioskowi prawidłowego biegu.

4. W razie zwrócenia wniosku zgodnie z ust. 2–3 może on być ponownie złożony w terminie 7 dni od daty doręczenia postanowienia o zwrocie. Jeżeli wniosek ponownie złożony nie zawiera braków, wywołuje on skutek od daty pierwotnego wniesienia. Skutek taki nie następuje w razie kolejnego zwrotu wniosku, chyba że zwrot nastąpił na skutek braków uprzednio niewskazanych.

38⁹ Podmiot obowiązany do złożenia wniosku o wpis do Rejestru nie może powoływać się wobec osób trzecich działających w dobrej wierze na dane, które nie zostały wpisane do Rejestru lub uległy wykreśleniu z Rejestru.

38¹⁰ 1. Domniemywa się, że dane wpisane do Rejestru są prawdziwe.

2. Jeżeli dane wpisano do Rejestru niezgodnie z wnioskiem podmiotu lub bez tego wniosku, podmiot ten nie może zasłaniać się wobec osoby trzeciej działającej w dobrej wierze zarzutem, że dane te nie są prawdziwe, jeżeli zaniedbał wystąpić niezwłocznie z wnioskiem o sprostowanie, uzupełnienie lub wykreślenie wpisu.

38¹¹ 1. Podmiot wpisany do Rejestru ponosi odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną zgłoszeniem do Rejestru nieprawdziwych danych, jeżeli podlegały obowiązkowi wpisu na jego wniosek, a także niezgłoszeniem danych podlegających obowiązkowi wpisu do Rejestru w ustawowym terminie, chyba że szkoda nastąpiła wskutek siły wyższej albo wyłącznie z winy poszkodowanego lub osoby trzeciej, za którą nie ponosi odpowiedzialności”.

Uzasadnienie

Tylko w przypadku kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych wpisanych do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych oraz

wyznaniowych osób prawnych zarejestrowanych w KRS oraz tych, które nabyły osobowość prawną przez rozporządzenie MSWiA z całą pewnością możemy ustalić ich właściwe organy, osobę fizyczną / osoby fizyczne będące ich piastunami i zakres ich reprezentacji. Wynika to bowiem ze statutów (w rozumieniu art. 35 i nast. k.c.), które są przechowywane w aktach rejestrowych i ich odpisów wydawanych przez KRS czy MSWiA. W pozostałych przypadkach uzyskanie takich danych jest praktycznie niemożliwe. Zaświadczenia o posiadaniu osobowości prawnej przez terytorialną czy personalną osobę prawną kościoła, związku lub wspólnoty wyznaniowej i organie uprawnionym do jej reprezentowania wydawane przez MSWiA albo wojewodów nie zawierają bowiem informacji o zakresie reprezentacji tychże organów, pomimo że właściwe władze zwierzchnie zobowiązane są do powiadamiania organów administracji rządowej o dokonywanych w nich zmianach (art. 14 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Także i w tym aspekcie nowelizacja obowiązujących przepisów jest konieczna.

Wzajemna niezależność kościołów, związków i wspólnot wyznaniowych i państwa polskiego (art. 25 ust. 3 Konstytucji i art. 1 Konkordatu) wyraża się także tym, iż w powszechnym obrocie prawnym wyznaniowe osoby prawne są jego równoprawnymi uczestnikami. Winny więc stosować się do zasad tego obrotu, zwłaszcza wtedy, gdy ich działanie dotyczy praw osób trzecich. Tak pojęta niezależność służy też dobru wyznaniowych osób prawnych. Ze względu właśnie na prawa osób trzecich oraz pewność i jawność obrotu postuluje się upublicznienie wykazu wyznaniowych osób prawnych, których osobowość została uznana bądź nadana na forum państwowym. W aktualnym stanie prawnym wykaz ten jest rozproszony (16 urzędów wojewódzkich i MSWiA), prowadzony w formie papierowej i w praktyce dostępny wyłącznie dla jednostek organizacyjnych kościołów, związków lub wspólnot wyznaniowych, którym wydawane są zaświadczenia potwierdzające ich osobowość prawną. Obowiązek prowadzenia w formie elektronicznej jednego, centralnego, powszechnie dostępnego rejestru i zamieszczenia go na stronie internetowej Biuletynu Informacji Publicznej MSWiA – ze względu na możliwość jego bieżącej aktualizacji – winien zostać nałożony na ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Rejestr ten winien obligatoryjnie zawierać informację na temat zakresu reprezentacji organów terytorialnych i personalnych wyznaniowych osób prawnych.

Realizacja tego postulatu wymaga dokonania odpowiednich zmian w prawie, których przygotowanie leży w kompetencjach Rządowej i Kościelnej Komisji Konkordatowej oraz komisji wspólnych przedstawicieli rządu RP i Polskiej Rady Ekumenicznej, Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz Świętego Soboru Biskupów. Ta zmiana wydaje się najbardziej pilna i konieczna. Tym bardziej, że pozew o ochronę dóbr osobistych może być wniesiony przez organ osoby prawnej, który na mocy umowy, statutu czy ustawy posiada do tego kompetencję, ale również ten organ może naruszyć swym działaniem dobra osobiste innych osób. Osoba prawna może bowiem zarówno na skutek naruszenia jej dóbr osobistych cudzym działaniem lub zaniechaniem być podmiotem poszkodowanym, jak i naruszyć cudze dobra osobiste.

Michał Poniatowski

I. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy – tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1320 z późn. zm.

- 1) art. 9 § 4 k.p. otrzymuje brzmienie: „Postanowienia układów zbiorowych pracy i innych opartych na ustawie porozumień zbiorowych, regulaminów oraz statutów określających prawa i obowiązki stron stosunku pracy, naruszające zasadę równego traktowania w zatrudnieniu lub konstytucyjne prawa lub wolności pracownika jako człowieka lub obywatela, nie obowiązują”;
- 2) po art. 10 § 3 k.p. dodaje się § 4 w brzmieniu: „Pracownikowi przysługuje wolność sumienia i religii na zasadach określonych w odrębnych przepisach”;
- 3) w art. 11² k.p. dodaje się ust. 2: „Pracodawca ma obowiązek szanować wolność sumienia i religii pracowników”;
- 4) po art. 18^{3e} § 2 k.p. dodaje się § 3 w brzmieniu: „Przepis § 1 stosuje się odpowiednio do pracownika, który skorzystał z przysługującej mu wolności religijnej”;
- 5) art. 45 § 1 k.p. otrzymuje brzmienie: „W razie ustalenia, że wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony jest nieuzasadnione lub narusza przepisy o wypowiedzaniu umów o pracę, w szczególności narusza zakaz dyskryminacji pracownika, sąd pracy – stosownie do żądania pracownika – orzeka o bezskuteczności wypowiedzenia, a jeżeli umowa uległa już rozwiązaniu – o przywróceniu pracownika do pracy na poprzednich warunkach albo o odszkodowaniu”;
- 6) art. 94 k.p. pkt 1) k.p. otrzymuje brzmienie: „zaznajamiać pracowników podejmujących pracę z zakresem ich obowiązków, sposobem wykonywania pracy na wyznaczonych stanowiskach oraz ich podstawowymi uprawnieniami, zakazem dyskryminacji”;
- 7) art. 94 k.p. pkt 2b) k.p. otrzymuje brzmienie: „przeciwdziałać dyskryminacji w zatrudnieniu zarówno przez pracowników lub innych pracowników, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także ze względu

- na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;
- 8) po art. 94 pkt 2b) k.p. dodaje się pkt 2c) w brzmieniu: „szanować wolność religijną pracowników”;
 - 9) po art. 94 pkt 2b) k.p. (w konsekwencji wprowadzenia pkt 2c) dodaje się pkt 2d) w brzmieniu: „zachowywać bezstronność w sprawach przekonań religijnych lub światopoglądowych i nie wprowadzać bez uzasadnienia obowiązującego światopoglądu w zakładzie pracy”;
 - 10) art. 94¹ k.p. otrzymuje brzmienie: „Pracodawca udostępnia pracownikom tekst przepisów dotyczących równego traktowania w zatrudnieniu w formie pisemnej informacji rozpowszechnionej na terenie zakładu pracy lub zapewnia pracownikom dostęp do tych przepisów w inny sposób przyjęty u danego pracodawcy, jak również udziela odpowiednich wyjaśnień w zakresie ich treści lub informuje pracownika o podmiotach, które takiego wyjaśnienia mogą dokonać, w szczególności w ramach nieodpłatnych porad prawnych”;
 - 11) art. 94³ k.p. otrzymuje brzmienie: „Mobbing oznacza działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;
 - 12) art. 100 § 1 k.p. otrzymuje brzmienie: „Pracownik jest obowiązany wykonywać pracę sumiennie i starannie oraz stosować się do poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę, jak również nie naruszają jego wolności religijnej lub światopoglądu, chyba że ograniczenie tej wolności jest konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób”;

- 13) po art. 100 § 2 pkt 1) k.p. dodaje się pkt 1a) w brzmieniu: „przestrzegać zakazu dyskryminacji, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”;
- 14) art. 151° § 1 k.p. otrzymuje brzmienie: „Dniami wolnymi od pracy są niedziele i święta określone w przepisach o dniach wolnych od pracy, jak również w poszczególnych przepisach regulujących stosunek państwa do poszczególnych związków wyznaniowych”.

Uzasadnienie

Obowiązujące normy prawne w niewystarczającym stopniu chronią wolność religijną pracowników i warto dokonać wielu zmian o charakterze legislacyjnym, aby wzmocnić przedmiotowy poziom ochrony. Należy zauważyć, że samo uznanie wolności religijnej nie w każdym przypadku oznacza, że korzystanie z tej wolności ma realny charakter.

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy wymaga zmiany, doprecyzowania i uzupełnienia wielu norm zawartych m.in. w ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Aktualna treść przepisów jest dosyć nieprecyzyjna i wymaga w ramach stosunku pracy zastosowania złożonej wykładni w celu ustalenia praw i obowiązków pracodawcy i pracownika w zakresie wolności religijnej.

W przypadku określenia korzystania z wolności religijnej przez pracownika pojawiają się zagadnienia sporne, jak chociażby modlitwa w miejscu pracy, noszenie lub posiadanie symboli religijnych w miejscu pracy, nakazywanie przez pracodawcę uczestniczenia przez pracownika w wydarzeniach sprzecznych z jego wiarą. Stosunek pracy musi odpowiednio uwzględniać wolność religijną pracownika. Pracodawca zgodnie z art. 11¹ k.p. jest obowiązany szanować godność i inne dobra osobiste pracownika.

W powyższym celu warto *explicite* zawrzeć odniesienie się do wolności religijnej zagwarantowanej na poziomie konstytucyjnym, tak aby wszelkie źródła prawa pracy nie obowiązywały m.in. w przypadku naruszenia tejże

wolności. Dotyczy to w szczególności pracodawców, którzy mają obowiązek wprowadzenia aktów wewnętrznych, np. w postaci regulaminu pracy.

Z uwagi na rangę wolności religijnej warto potwierdzić gwarancję jej ochrony zarówno na poziomie ogólnych zasad prawa pracy, jak również wśród konkretnych praw pracownika, jak i obowiązków pracodawcy. Przykładowo warto dodać w katalogu obowiązków pracownika bezpośredni zakaz dyskryminacji m.in. z powodów religijnych.

Skorzystanie przez pracownika z uprawnień przysługujących z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu powinno być również bezpośrednio chronione w kontekście przysługującej mu wolności religijnej.

Warto w celu realnej ochrony wolności religijnej również doprecyzować, że w przypadku naruszenia zakazu dyskryminacji pracownika może on żądać przywrócenia do pracy albo odszkodowania.

W celu realnego wzrostu ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy warto również zmienić pojęcie mobbingu poprzez doprecyzowanie, że może on wynikać również z powodów religijnych.

Ponadto warto wprowadzić odpowiednią klauzulę sumienia dla pracowników, która może być ograniczona z uwagi na ochronę bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

Doprecyzowania wymaga również określanie dni wolnych od pracy poprzez odesłanie do przepisów regulujących stosunek państwa do poszczególnych związków wyznaniowych.

II. Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy – tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 1251 z późn. zm.

1) art. 1 ustawy otrzymuje brzmienie: „Państwowa Inspekcja Pracy jest organem powołanym do sprawowania nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy, w szczególności przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, zakazu dyskryminacji, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym

wymiarze czasu pracy, a także przepisów dotyczących legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w zakresie określonym w ustawie”.

2) art. 10 ust. 1 pkt 1) ustawy otrzymuje brzmienie: „Nadzór i kontrola przestrzegania przepisów prawa pracy, w szczególności przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, zakazu dyskryminacji w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy, a także przepisów dotyczących stosunku pracy, wynagrodzenia za pracę i innych świadczeń wynikających ze stosunku pracy, czasu pracy, urlopów, uprawnień pracowników związanych z rodzicielstwem, zatrudniania młodocianych i osób niepełnosprawnych”.

Uzasadnienie

W celu wzmocnienia realnej ochrony wolności religijnej w ramach stosunku pracy warto również doprecyzować brzmienie poszczególnych norm ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy poprzez dodanie w katalogu otwartym dotyczącym sprawowania nadzoru i kontroli przestrzegania prawa pracy poza przepisami i zasadami bezpieczeństwa i higieny pracy także zakazu dyskryminacji m.in. ze względów religijnych. W konsekwencji odpowiednia analogiczna zmiana powinna być wprowadzona w katalogu zadań Państwowej Inspekcji Pracy. Ten aspekt odnosi się do istniejących stosunków pracy.

III. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy – tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1409 z późn. zm.

1) po art. 1 ust. 2 pkt 5) ustawy dodaje się pkt 6) w brzmieniu: „przeciwdziałania dyskryminacji w zatrudnieniu, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną,

zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy”.

Uzasadnienie

W zakresie instytucjonalnym warto w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wprowadzić w celu ochrony wolności religijnej kolejny cel instytucji rynku pracy w zakresie promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej, tj. przeciwdziałania dyskryminacji w zatrudnieniu w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy. Przedmiotowy aspekt ma bezpośrednie znaczenie dla przyszłych stosunków pracy.

IV. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny – tekst jedn.

Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.

1) art. 23 k.c. otrzymuje brzmienie: „Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia i religii, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach”.

Uzasadnienie

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy może być wzmocniona nie tylko w ramach prawa pracy, ale również w ramach innych gałęzi prawa, w tym prawa cywilnego. W celu doprecyzowania ochrony prawa cywilnego, która jest niezależna od ochrony przewidzianej w innych przepisach, warto wśród dóbr osobistych człowieka wymienić wprost swobodę sumienia i religii, co znacznie ułatwiłoby dochodzenie roszczeń cywilnoprawnych o charakterze

materialnym zgodnie z postępowaniem cywilnym. Obecnie w tym zakresie należy powoływać się na odpowiednie orzecznictwo, co utrudnia przedmiotową ochronę. Ponadto proponowana zmiana odpowiada aksjologii konstytucyjnej i umiejscowienia w niej wolności religijnej.

V. Ustawa dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny – tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.

1) art. 194 k.k. otrzymuje brzmienie: „Kto ogranicza człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość lub dyskryminuje ze względu na jego wyznanie lub przekonania podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

2) dodaje się art. 194a k.k. w brzmieniu: „Kto w ramach stosunku pracy dyskryminuje pracownika ze względu na jego wyznanie lub przekonania podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

3) art. 218a § 1 k.k. otrzymuje brzmienie: „Kto, wykonując czynności w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, złośliwie lub uporczywie narusza prawa pracownika wynikające ze stosunku pracy lub ubezpieczenia społecznego, w szczególności z uwagi na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony, zatrudnienie w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Uzasadnienie

Ochrona wolności religijnej w ramach stosunku pracy może być dokonywana nie tylko przez przepisy prawa pracy, ale również prawa karnego. W celu wzmocnienia tej ochrony warto rozszerzyć znamiona czynów zabronionych lub utworzyć nową normę prawa karnego poprzez bezpośrednie odniesienie

się do dyskryminacji ze względu na wyznanie lub przekonania, która to dyskryminacja jest już przedmiotem wielu orzeczeń sądowych z zakresu prawa pracy, jak również literatury przedmiotu.

**VI. Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń – tekst jedn.
Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.**

1) art. 138 otrzymuje brzmienie: „Kto, zajmując się zawodowo świadczeniem usług, żąda i pobiera za świadczenie zapłatę wyższą od obowiązującej, podlega karze grzywny”.

Uzasadnienie

Proponowana zmiana wynika z konieczności aplikacji wyводу prawnego zawartego w treści wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2019 r. (sygn. akt K 16/17, publ. Dz.U. z 2019 r., poz. 1238.), który uznał, że: „Art. 138 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń [...], w części zawierającej słowa «albo umyślnie bez uzasadnionej przyczyny odmawia świadczenia, do którego jest obowiązany», jest niezgodny z art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej”.

Joanna Taczkowska-Olszewska

I. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444)

1) Rozdział XXIV. Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania.

1. Zmianę art. 196 k.k. poprzez:

- 1) Zmianę jego treści w ten sposób, że w miejsce słów: „uczucia religijne innych osób” wprowadzone zostają następujące słowa: „uczucia religijne osoby lub grupy osób”.
- 2) Oznaczenie dotychczasowej treści tego przepisu po dokonaniu w niej zmiany, o której mowa w pkt. 1) jako § 1.
- 3) Dodanie po § 1 kolejnych jednostek redakcyjnych, tj. § 2 o treści: „Jeżeli sprawca dopuszcza się czynu określonego w § 1 za pomocą środków masowego komunikowania, podlega karze [...]”.
- 4) Dodanie § 3 o treści: „Sprawca czynu określonego w § 1 działający niepublicznie odpowiada jak za to przestępstwo, jeżeli skutek jego działania rozciąga się na inną osobę lub grupę osób, ze względu na ich przekonania lub wyznawaną religię”.
- 5) Dodanie § 4 o treści: „Nie podlega karze sprawca czynu określonego w § 1, 2 lub 3, jeżeli jednocześnie:
 - 1) dobrowolnie zapobiegł naruszeniu prawa;
 - 2) motywem jego działania nie była niechęć do innej religii lub jej wyznawców;
 - 3) wypowiedź lub zachowanie sprawcy nie dotyczyło przedmiotu czci religijnej;
 - 4) sprawca działał w obronie interesu publicznego, który przemawia za udzieleniem ochrony.
- 6) Dodanie § 5 o treści: „Ściganie przestępstw określonych w § 1, 2 lub 3 następuje na wniosek”.

Przepis ten po zmianach uzyskałby następujące brzmienie:

Art. 196 [Obraza uczuć religijnych]

§ 1. Kto obraża uczucia religijne *osoby lub grupy osób*, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego

wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Jeżeli sprawca dopuszcza się czynu określonego w § 1 za pomocą środków masowego komunikowania podlega karze [...]

§ 3. Sprawca czynu określonego w § 1 działający niepublicznie odpowiada jak za to przestępstwo, jeżeli skutek jego działania rozciąga się na inną osobę lub grupę osób, ze względu na ich przekonania lub wyznawaną religię.

§ 4. Nie podlega karze sprawca czynu określonego w § 1, 2 lub 3, jeżeli jednocześnie:

- 5) dobrowolnie zapobiegł naruszeniu prawa;*
- 6) motywem jego działania nie była niechęć do innej religii lub jej wyznawców;*
- 7) wypowiedź lub zachowanie sprawcy nie dotyczyło przedmiotu czci religijnej;*
- 8) sprawca działał w obronie interesu publicznego, który przemawia za udzieleniem ochrony.*

§ 5. Ściganie przestępstw określonych w § 1, 2 lub 3 następuje na wniosek.

Uzasadnienie

Proponowane zmiany zmierzają do realizacji kilku celów. Po pierwsze, ze względu na treść § 3 rozstrzygają dylemat dotyczący zakresu odpowiedzialności sprawcy za powstanie skutku wówczas, gdy sprawca nie działał publicznie, ale treść jego wypowiedzi (czynu, zachowania) zostaje rozgłoszona przez inne osoby niż sprawca, w tym także bez jego wiedzy i zgody. W myśl zawartej w § 2 propozycji brak związku między czynnością sprawczą a jej publicznym charakterem nie uchyla odpowiedzialności sprawcy za obrazę uczuć religijnych. Z redakcji tego przepisu wynika także, że pokrzywdzonym w sprawie mogą być nie tylko bezpośredni świadkowie czynu, ale także osoby, które nie były obecne w momencie jego popełnienia, ale treść czynu naruszyła ich uczucia religijne, co wystarcza do wszczęcia i prowadzenia postępowania.

Po drugie, co wynika z treści § 2, zaostrzonej odpowiedzialności podlega występki obrazy uczuć religijnych, jeśli sprawca popełnia przestępstwo za pośrednictwem środków masowego komunikowania. Rozwiązanie to pozostaje w zbieżności z prawnokarną ochroną przed znieważeniem (art. 216

§ 2 k.k.) i zniesławieniem (art. 212 § 2 k.k.), które to występki są surowiej karane, jeśli sprawca dopuszcza się ich popełnienia w mediach. Proponowane rozwiązanie nie powinno zatem budzić zastrzeżeń jako nieproporcjonalne albo zbyt rygorystyczne.

W myśl § 2, nawet jeśli zamiarem sprawcy nie było objęcie publiczne ogłoszenie treści obrażających uczucia religijne, to wystąpienie tego skutku przesądzać będzie o odpowiedzialności sprawcy. Proponowane rozstrzygnięcie wychodzi zatem także naprzeciw postulatom orzecznictwa i doktryny w zakresie, w jakim zgłaszano potrzebę opowiedzenia się przez ustawodawcę odnośnie do charakteru zamiaru, jaki towarzyszy sprawcy przy popełnieniu występku z art. 196 k.k. W świetle przedstawionej propozycji sprawca odpowiadać będzie zarówno wówczas, gdy działał w zamiarze bezpośrednim, jak również wtedy, gdy działał w zamiarze ewentualnym, jedynie przewidując, że popełniony przez niego czyn, nawet niepublicznie, może stanowić obrazę uczuć religijnych.

Po trzecie, zgodnie ze szczegółowo omówioną w części opisowej opracowania problematyką dopuszczalności sankcjonowania występku obrazy uczuć religijnych na gruncie rozwiązań UE, zastosowanie kary powinno być nie tylko przewidziane w ustawie i uzasadnione istnieniem pilnej społecznie potrzeby, ale ponadto konieczne jest ustalenie wzorca, którego zastosowanie mogłoby usprawiedliwić udzielenie ochrony wolności religijnej kosztem innych praw i wolności, w szczególności kosztem wolności wypowiedzi.

Zaproponowany w treści § 4 mechanizm oceny zachowania się sprawcy w momencie popełnienia czynu zmienia rozkład ciężaru dowodzenia i przenosi go na sprawcę. Jeśli zatem sprawca miałby uchylić się od odpowiedzialności za obrazę uczuć religijnych, to na nim spoczywa ciężar przekonania organu procesowego, że istnieje inny ważny interes (w szczególności prawo sprawcy do korzystania z wolności wypowiedzi) przemawiający za uniewinnieniem go od zarzucanego mu czynu. Wskazane w § 4 okoliczności uwalniające sprawcę od odpowiedzialności zdejmują z organu procesowego obowiązek poszukiwania i kreowania *ad hoc* rozwiązań, które – z jednej strony – realizować będą cele krajowego ustawodawcy, a z drugiej nie będą go narażać na ryzyko naruszania unijnego standardu ochrony.

Po czwarte, proponuje się, by w treści § 4 wskazać, że przestępstwo z art. 196 k.k. jest ścigane na wniosek pokrzywdzonego. Należy zarazem zwrócić uwagę,

że ze względu na proponowaną treść § 2 poszerzeniu uległ krąg osób, które mogą występować w charakterze pokrzywdzonego. Przedstawiona propozycja odpowiada na postulaty zgłaszane w doktrynie. Jej przedstawiciele niejednokrotnie podnosili bowiem, że ze względu na skutkowy charakter występkę z art. 196 § 1 k.k. rozważenia wymaga modyfikacja trybu ścigania.

2) Rozdział XXXII. Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu

Zmianę art. 256 poprzez:

- 1) Dodanie po § 1 nowej treści i umieszczenie jej w § 1¹ w następującym brzmieniu: „Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 niszczy, uszkadza lub znieważa przedmioty czci religijnej, symbole narodowe, państwowe lub religijne albo do takiego działania zachęca inne osoby podlega karze...”
- 2) Dodanie po § 1¹ nowej treści i umieszczenie jej w § 1² w następującym brzmieniu: „Jeżeli ze względu na sposób, formę lub miejsce popełnienia czynu określonego w § 1¹ sprawca zachęca do takiego działania inne osoby, podlega karze...”
 - a) Zmianę brzmienia § 2 poprzez jego uzupełnienie i dodanie po słowach: „...treść określona w § 1” słowa: „lub 2”.

W ten sposób, że przepis ten uzyskałby następujące brzmienie:

Art. 256

§ 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 1¹. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 obraża uczucia religijne albo niszczy, uszkadza lub znieważa przedmioty czci religijnej, symbole narodowe, państwowe lub religijne podlega karze...

§ 1². Jeżeli ze względu na sposób, formę lub miejsce popełnienia czynu określonego w § 1¹ sprawca zachęca do takiego działania inne osoby, podlega karze...

§ 2⁴⁾ Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną

w § 1 lub 2 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub ~~innej totalitarnej~~

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy.

Uzasadnienie

Przepis art. 256 k.k. w aktualnym brzmieniu, pomimo że jest interpretowany w orzecznictwie i doktrynie jako sankcjonujący tzw. mowę nienawiści, to jednak nie wzmacnia ani nie uzależnia reakcji organów ścigania na działanie sprawcy, który swoim zachowaniem wypełnia zarówno znamię „nawoływania do nienawiści”, jak i znamię obrazy uczuć i znieważenia przedmiotów czci religijnej, tj. znamiona opisane w art. 196 k.k. Jeśli więc ustawodawca uznaje za występnne takie działanie, które polega na „obrażaniu uczuć religijnych”, to tym bardziej napiętnować należy zachowanie sprawcy, który, po pierwsze, obraża uczucia religijne, a nadto, po drugie, z obrazy tej czyni narzędzie do popełnienia innego przestępstwa, tj. „nawoływania do nienawiści”. Proponowana treść § 1¹ wypełnia tę lukę, a zarazem wzmacnia ochronę wolności religijnej jako dobra, które – w ujęciu art. 256 k.k. – uzyskuje, obok dobra rodzajowego, tj. porządku publicznego, ochronę bezpośrednią.

Treść § 1² zmierza do tego, by sankcjonować zachowania polegające na zachęcaniu do znieważania. Ujęcie to odwraca, w pewnym sensie, logikę obecną w wykładni organów UE normujących standard wolności religijnej (o czym szeroko piszę w opracowaniu). Skutkiem przyjęcia i zastosowania rozwiązania zaproponowanego w § 1² jest utrzymanie prawnokarnej ochrony wówczas, gdy dochodzi do znieważenia przedmiotów czci religijnej. Nawet zatem gdyby przyjąć – zważywszy na stanowisko organów UE, zasadniczo niechętnie sankcjonowaniu występków przeciwko wolności religijnej – że znieważenie uczuć, samo w sobie, nie stanowi mowy nienawiści, to trudno byłoby się nie zgodzić z kierunkiem przyjętym przez krajowego ustawodawcę (zawartym w niniejszych propozycjach), że nawoływanie do znieważenia

(w tym obrazy uczuć) mieścić się w zakresie mowy nienawiści jako występkowi i wymaga reakcji prawa karnego.

Zgłoszone propozycje służą zatem z jednej strony wzmocnieniu ochrony wolności religijnej, a z drugiej strony ich celem jest zneutralizowanie ewentualnych zarzutów dotyczących istnienia niezgodności ze standardem ochrony preferowanym w UE.

Zaproponowane brzmienie § 1¹ k.k. nawiązuje treścią do projektu sugerowanych zmian, jakie należy wprowadzić w ustawie o ochronie zabytków (poniżej). Nawiązanie to następuje przede wszystkim poprzez użycie tej samej nomenklatury, a także poprzez przyjęcie, że uszkodzanie, niszczenie lub znieważanie (bezcieszczenie) przedmiotów posiadających znaczenie dla utrzymania tożsamości narodowej, państwowej lub wyznaniowej stanowi czyn, który, ze względu na jego szkodliwość, winien spotkać się z sankcją karną.

3) Zmianę art. 257 poprzez oznaczenie treści tego przepisu w dotychczasowym brzmieniu jako § 1, a następnie dodanie do niego § 2 w ten sposób, że **przepis ten uzyskałby następujące brzmienie:**

Art. 257

§ 1. Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. *Jeżeli zniewagę wywołało wyzywające zachowanie się pokrzywdzonych albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności cielesnej lub zniewagą wzajemną, sąd może odstąpić od wymierzenia kary.*

Uzasadnienie

Zaproponowana zmiana odpowiada ogólnym regulacjom prawnokarnym przyjętym dla sankcjonowania zniewagi.

II. Ustawa z dnia 27 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 282

Proponuje się wprowadzenie zmian polegających na:

1. Uzupełnieniu pkt. 1 w art. 3 pkt. 1 poprzez dodanie po słowie „...naukową” następujących słów: „ochronę tożsamości narodowej, państwowej lub religijnej” w ten sposób, że przepis ten uzyska następujące brzmienie:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną, naukową lub *ochronę tożsamości narodowej, państwowej lub religijnej*;

Uzasadnienie

Rozszerzenie ochrony na inne dobra i użycie do ich opisu zwrotów nieostrych ma na celu, w powiązaniu z treścią przepisów karnych zawartych w niniejszej ustawie, uzupełnienie ochrony wolności religijnej, a także prawa do poszanowania przynależności narodowej lub państwowej, jaką ustawodawca zapewnia w przepisach kodeksu karnego, w szczególności art. 196 k.k., art. 256 k.k. i art. 257 k.k. Odnosząc się przede wszystkim do jednej z tych wartości, tj. wolności religijnej, należy zwrócić uwagę, że w art. 196 k.k. ochroną objęto „przedmioty czci religijnej”, jednakże nie wskazano zakresu tego pojęcia. Zgodnie ze stanowiskiem orzecznictwa, w tym także wypowiedziami TK, pojęcie to odpowiada wymaganiom określoności stawianym prawu karnemu, w szczególności ze względu na treść art. 42 Konstytucji. Skoro zatem „przedmiot czci religijnej” da się określić, a jego desygnaty zasługują na ochronę prawnokarną, to usprawiedliwione jest oczekiwanie, że zostaną one objęte także ochroną na gruncie innych niż kodeks karny przepisów prawa. Zasadne wydaje się, by przedmioty czci religijnej jako symbole tożsamości religijnej i wyznaniowej uzyskały ochronę, uzupełniającą, na gruncie ustawy o ochronie zabytków.

2. Uzupełnieniu ust. 2 w art. 6 poprzez dodanie lit. a)¹ o treści: „wytworem człowieka stanowiącym przedmiot czci religijnej, w szczególności stanowiącym zobrazowanie symbolu religijnego, wizerunku Boga oraz świętych”.

Przepis ten uzyska w tej części następujące brzmienie:

1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:
 - 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
[...]
 - 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - a)¹ *wytworem człowieka stanowiącym przedmiot czci religijnej, w szczególności stanowiącym zobrazowanie symbolu religijnego, wizerunku Boga oraz świętych;*
 - b) [...]
 - 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

Uzasadnienie

Treść art. 6 ust. 2 lit. a)¹ ustawy o zabytkach w proponowanym brzmieniu stanowi konkretyzację terminu „zabytek” z art. 3 pkt. 1 ustawy. Proponowana definicja obejmuje te zabytki, które tworzą tożsamość religijną lub wyznaniową. Pożądane wydaje się, o ile ustawodawca ten kierunek regulacji zaakceptuje, rozwiniecie treści definicji w taki sposób, by objąć nią także przedmioty symbolizujące przynależność narodową i państwową.

3. Uzupełnienie art. 11 poprzez dodanie pkt. 4) o treści: „o którym mowa w art. 6 ust. 1 pkt. 2 lit. a)¹”

Przepis ten uzyska w tej części następujące brzmienie:

Art. 11

Do rejestru nie wpisuje się zabytku:

- 1) wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) wpisanego do inwentarza muzeum;
- 3) wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego
- 4) o którym mowa w art. 6 ust. 1 pkt. 2 lit. a)¹.

4. Zmianę treści ust. 1 w art. 108 poprzez nadanie mu brzmienia: „1. Kto niszczy, uszkadza lub bezcześci zabytek albo w inny sposób osłabia jego znaczenie dla kultury albo tożsamości narodowej, państwowej lub religijnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.

Przepis ten uzyska w tej części następujące brzmienie:

Art. 108

1. *Kto niszczy, uszkadza lub bezcześci zabytek albo w inny sposób osłabia jego znaczenie dla kultury albo tożsamości narodowej, państwowej lub religijnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.*
2. [...]

Uzasadnienie

Zaproponowana zmiana polega na uzupełnieniu i dookreśleniu znamion przedmiotowych występu z art. 108 ustawy o ochronie zabytków poprzez posłużenie się wyrażeniem: „bezcześci zabytek”. Użyte określenie „bezcześci” pokrywa się ze znaczeniem pojęcia „znieważa”, przy czym drugie z tych pojęć jest, co do zasady, odnoszone do dóbr niematerialnych, w tym przede wszystkim do godności człowieka. Mając powyższe na uwadze, posłużono się terminem „bezcześcić”, które wydaje się bardziej adekwatne wówczas, gdy opisuje czyn odnoszony do przedmiotów posiadających postać materialną.

Ustawa z dnia...
o zmianie ustawy Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks wykroczeń

Art. 1. W ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) Art. 195 otrzymuje brzmienie: „Kto złośliwie uniemożliwia publicznemu wykonywaniu aktu religijnego kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Art. 2. W ustawie z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2019 r., poz. 821 z późn. zm.) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) po Rozdziale XVI dodaje się: „Rozdział XVIa. Wykroczenia przeciwko wolności sumienia i wyznania”.
- 2) w Rozdziale XVIa wprowadza się:
 - a) Art. 142a w następującym brzmieniu:

„§ 1. Kto przeszkadza w wykonywaniu aktu kultu religijnego, odbywającego się w kościele, kaplicy lub innym miejscu do tego przeznaczonym, należącym do kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej podlega karze ograniczenia wolności lub grzywny niższej niż 500 złotych.

§ 2. Jeśli czyn określony w § 1. popełniony został ze złośliwości lub swawoli, podlega karze ograniczenia wolności lub grzywny nie niższej niż 1000 złotych”.
 - b) Art. 142b w następującym brzmieniu:

„§ 1. Kto niszczy, uszkadza lub czyni nieestetycznym poprzez oblanie farbą lub inną substancją obiekt sakralny, pomnik lub inny przedmiot kultu religijnego, podlega karze grzywny nie mniejszej niż 500 złotych.

§. 2. Jeśli czyn określony w § 1. popełniony został ze złośliwości lub swawoli, orzeka się nawiązkę na rzecz pokrzywdzonej wyznaniowej osoby prawnej do wysokości 3000 złotych”.

c) Art. 142c w następującym brzmieniu:

„§ 1. Kto w miejscu przeznaczonym do wykonywania kultu religijnego kościoła albo innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej, a w szczególności na ścianie, podłodze lub drzwiach kościoła, kaplicy, cerkwi, synagogi meczetu, na ich ogrodzeniu lub placu przykościelnym umieszcza nieprzyzwoity lub poniżający doktrynę tego kościoła albo innego związku wyznaniowego napis, rysunek, fotografię lub plakat podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny nie niższej niż 500 złotych.

§ 2. Podżeganie i pomocnictwo jest karalne”.

Uzasadnienie

Zasadniczym celem niniejszego projektu jest wzmocnienie ochrony wolności sumienia i wyznania poprzez zakwalifikowane określonych zachowań godzących w tę wolność do kategorii wykroczeń. Wykroczenia jako czyny z natury rzeczy o lżejszym gatunku ujemnym nie obejmują w swej strukturze wymogu zaistnienia w zachowaniu sprawcy wyższej niż znikoma społecznej szkodliwości czynu, której dla bytu przestępstwa wymaga prawo karne, dlatego ochrona określonych dóbr prawnych przez przepisy wykroczeniowe w praktyce może stać się skuteczniejsza niż dóbr chronionych przez prawo karne.

W ostatnim czasie dało się zaś zaobserwować w przestrzeni publicznej wiele zachowań ograniczających lub mogących ograniczać wolność praktykowania religii, które zaliczyć można do nowych, społecznie szkodliwych zjawisk, powodujących istotne zagrożenie dla stosunków społecznych, godzących w prawa jednostki w obszarze szeroko pojętej wolności religijnej. W obliczu tych zachowań dało się zauważyć, iż obowiązujące przepisy Kodeksu karnego nie chronią wolności wyznania i praktykowania religii w sposób właściwy, ani tym bardziej w sposób wystarczający. W obrocie prawnym funkcjonuje wprawdzie triada czynów zabronionych z grupy „przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania”, jednakże:

- ♦ skorzystanie z tej ochrony jest trudne, kosztowne, czasochłonne i często nieskuteczne z powodu oportunistu organów ścigania,

- czyny chroniące wolność sumienia i religii określone w art. 194, 195, 196 k.k. nie obejmują całego szeregu zachowań naruszających istotne prawa człowieka wynikające z wolności religijnej (światopoglądowej),
- reakcja wymiaru sprawiedliwości nie jest rychliwa i wynika to nie tylko z opieszałości sądów, ale też ze zbyt rozbudowanego zespołu znamion sankcjonowanych przez kodeks karny czynów zabronionych,
- prawo nie przewiduje możliwości stosowania wobec sprawców czynów godzących w wolność religijną środków wychowawczych lub postępowania mandatowego.

Funkcji gwarancyjnej w odniesieniu do ochrony wolności sumienia i wyznania nie spełniają również wykroczenia o niewyznaniowym przedmiocie ochrony, takie jak: zakłócanie spokoju, porządku publicznego, spoczynku nocnego albo wywoływanie zgorszenia (art. 51 k.w.), zniszczenie rzeczy (art. 124 k.w.), nieobyczajny wybryk (art. 140 k.w.), umieszczanie nieprzystoitych napisów lub używanie nieprzystoitych słów (art. 141 k.w.). Artykuł 51 k.w. chroni spokój porządek publiczny przed zachowaniami, które ten spokój naruszają poprzez krzyk, hałas lub alarm, zakłócenie spoczynku nocnego lub innymi wybrykami, które mają charakter gorszący. W orzecznictwie sądów powszechnych (a szczególnie sądów rejonowych) przyjęto jednak wąską – i w pewnym stopniu – nieprawidłową wykładnię tego przepisu, ferując wyroki skazujące jedynie za naruszenia związane z seksualnością, płciowością i czynnościami fizjologicznym. Znaczny odsetek wyroków skazujących dotyczy osób, które załatwiały czynności fizjologiczne w miejscach publicznych, ale ustronnych – nie wywołując zgorszenia – a to jest sprzeczne z częścią dyspozytywną komentowanej normy. Wykroczenie określone w art. 51 k.w. nie chroni natomiast wolności praktykowania religii, jak też wyznawania religii – co wiąże się z akceptowaniem określonych przekonań religijnych. Działania polegające na publicznym poniżaniu wierzących poprzez krzyk, hałas oraz inne wybryki ośmieszające i deprecjonujące wierzenia religijne nie doznają tutaj żadnej ochrony.

Z kolei wykroczenie stypizowane art. 124 k.w. nie chroni wolności religijnej, a jedynie – i to w bardzo wąskim zakresie (na zasadzie ogółu) – mienie należące do osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych. Warto zaznaczyć, że przepis ten nie daje żadnej ochrony, np. w sytuacjach, gdy dochodzi do dewastacji ścian, posadzek, drzwi, ogrodzeń,

bram wjazdowych itp. do kościoła, kaplicy i innych obiektów sakralnych polegających na oblaniu farbą, namalowaniu napisu, obrzuceniu gruzem itp. Przepis ten miałby jedynie zastosowanie, gdyby wskutek działania sprawców doszło do unicestwienia danej rzeczy (np. zdetonowanie pomnika) lub do takich zmian o charakterze substancjalnym, które naruszyłyby funkcjonalność obiektu lub przedmiotu (np. zburzenie ściany, dachu, wyłamanie, drzwi itp.).

Pewnych gwarancji w przedmiocie ochrony wolności sumienia i wyznania można upatrywać w art. 140 k.w. Stanowi on ochronę przed zachowaniami obscenicznymi, zakazuje zachowań wywołujących zgorszenie i sprzecznych z przyjętymi normami obyczajowymi. Należy jednak pamiętać, że obyczajność publiczna nie jest tożsama z moralnością publiczną, a obscenia nie jest jedyną formą lekceważenia takich norm. Normy moralne, a tym bardziej normy religijne nie doznają ochrony przed ich wyszydzaniem, a brak tego rodzaju ochrony może prowadzić do niepokojów społecznych na tle światopoglądowym.

Artykuł 141 k.w. może mieć swoje zastosowanie do większości czynów polegających na umieszczaniu nieprzyzwoitych napisów i rysunków: na murach świątyń i innych miejscach, w których sprawowany jest kult oraz w ich bezpośrednim otoczeniu, na koszulkach, które epatowane są podczas manifestacji, czy też innych zebrań ludzi w świątyniach oraz w pobliżu miejsc kultu, we wnętrzach świątyń, na plakatach umieszczanych na murach świątyń, w Internecie na profilach publicznie dostępnych niezabezpieczonych hasłem, obraźliwych i wulgarnych okrzykach w pobliżu miejsc kultu i w miejscach kultu, a także na używaniu publicznie nieprzyzwoitych, wulgarnych słów. Jego zastosowanie – prawdopodobnie – nie byłoby uzasadnione we wszystkich tych przypadkach, w których na malunkach i rysunkach umieszczanych na obiektach kościelnych itp. użyto słów, które są dla wszystkich katolików niezwykle przykre, bolesne i obraźliwe, ale nie są zaliczane do słów wulgarnych, np.: „Aborcja”, „Aborcja bez granic”, „Aborcja to nie grzech”, „Módlmy się o prawo do aborcji”, „Katoliku, precz od macicy”, „Ofiary Jana Pawła II”, „Pokaż macicę”, „Aborcja w obronie życia” itp. Z powyższego wynika oczywisty wniosek, iż art. 141 k.w. w najmniejszym stopniu nie chroni uczuć religijnych ani żadnych innych praw wynikających z wolności religijnej. Wierni Kościoła katolickiego, drażnieni w ich własnych świątyniach hasłami wyszydzającymi

ich przekonania, zaprzeczającymi prawdom, w które wierzą, obelżywymi uwagami itp., nie mają w nim żadnej ochrony.

W związku z powyższym zakwalifikowanie określonych zachowań godzących w wolność wyznawania i praktykowania religii (a więc stworzenie kategorii „wykroczeń wyznaniowych”) pozwoli na skuteczniejszą ochronę tej wolności. Dlatego formułuje się następujące rozwiązania:

- ♦ w kodeksie karnym przestępstwo przeszkadzania aktom religijnym (art. 195) należy przepołowić, ograniczając jego karalność jako przestępstwa jedynie do takich czynów, które uniemożliwiają realizację prawa ludzi wierzących do niezakłóconego uczestnictwa w obrzędach religijnych, które kultywowane są publicznie – zgodnie z prawem wewnętrznym oraz zwyczajami danego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej – a pozostałe formy sprawcze tego przestępstwa ująć w kodeksie wykroczeń, ograniczając tym samym znamię strony podmiotowej nieumyślności działania (zaniechania);
- ♦ w kodeksie wykroczeń stworzyć należy triadę wykroczeń przeciwko wolności sumienia wyznania, pośród których – oprócz wspomnianego wyżej wykroczenia przeszkadzania w wykonywaniu aktu religijnego sprawowanego zgodnie z prawem wewnętrznym danego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej – znaleźć powinny się także przepisy chroniące wolność religijną przed niszczeniem, uszkodzaniem, oblewaniem farbą i innymi substancjami obiektów sakralnych, pomników i innych przedmiotów kultu religijnego, jak również przed umieszczaniem na budynkach sakralnych oraz placach i terenach przykościelnych nieprzyzwoitych lub poniżających doktrynę tego związku napisów, rysunków, fotografii, plakatów i ulotek, flag.

Usytuowanie przepisów chroniących wolność sumienia i wyznania w kodeksie wykroczeń sprawi, że reakcja organów bezpieczeństwa na naruszenia tej wolności nie będzie ograniczała się jedynie do wszczynania i prowadzenia żmudnych i skomplikowanych postępowań karnych, ale będzie mogła polegać na stosowaniu szerokiego wachlarza środków wychowawczych – z zastosowaniem również postępowania mandatowego.

Zakres środków prawnych stosowanych w procedurze wykroczeniowej jest szerszy niż w procedurze karnej, a ponadto – ze względu na rządzącą tym postępowaniem zasadę celowości – organ ma pewną elastyczność w wyborze

środków możliwych do zastosowania – w zależności od zaistniałych okoliczności. Natomiast w procedurze karnej – ze względu na dominującą w tym postępowaniu zasadę legalizmu – organ ścigania zasadniczo związany jest zastosowaniem środków określonych „w sposób sztywny”. Procedura wykroczeniowa przewiduje możliwość reagowania na wykroczenia poprzez nakładanie grzywien w drodze mandatu karnego, stosowanie środków oddziaływania wychowawczego, czy sporządzanie i kierowanie do sądu wniosków o ukaranie. Organ ścigania „wykroczeniowy” ma wolność w wyborze określonego środka reakcji. Także w odniesieniu do wykroczeń „wyznaniowych” możliwe będzie zastosowanie każdej z tych reakcji, przy czym zastosowanie postępowania mandatowego będzie oczywiście zależało od spełnienia ogólnych przesłanek jego dopuszczalności.

I. Ustawa z dnia z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny – t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.

Art. 196 otrzymuje brzmienie:

„Kto znieważa publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Uzasadnienie

[...] stypizowana w rozważanym przepisie czynność jest przy tym czynnością kulturową w tym sensie, że to, czy czyjeś postępowanie jest kwalifikowane jako czynność obrażenia uczuć religijnych innych osób przez publiczne znieważenie przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych zależy od tego, czy na gruncie danej kultury, w tym danego języka, jest ono społecznie rozpoznawane jako znieważające taki przedmiot lub miejsce, a tym samym obrażające uczucia religijne innych osób.

To ostatnie spostrzeżenie jest kluczowe dla niniejszych analiz, bowiem unaocznia ono tę oto okoliczność, że z punktu widzenia zakresu kryminalizacji wyznaczonego brzmieniem przepisu art. 196 k.k. nic nie zmieniłoby się w razie usunięcia z tego przepisu obiektywnie newralgicznej frazy „obraża uczucia religijne innych osób”. Usuwając ją – jako merytorycznie nadmiarową – pozbywalibyśmy się jedynie omawianego tu – i jak widać: istotnie kłopotliwego – problemu interpretacyjnego.

[...]

Podsumowując, analiza obecnego kształtu kryminalizacji w przypadku przestępstwa obrazy uczuć religijnych upoważnia do wyrażenia poglądu, iż kształt ten nie jest optymalny, bo generuje on problemy interpretacyjne w obszarze luźno związanym z celem tej kryminalizacji. Z tego też względu

wymaga on zmiany – zmiany, raz jeszcze to podkreślmy, akcentującej illoku-
cyjną naturę zachowań kryminalizowanych w przepisie art. 196 k.k., a przez
to uwalniającej organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości od wykazywania
w postępowaniu karnym okoliczności niezwiązanych z istotą rzeczy.

Ochrona wolności sumienia i religii, uznawanej stosunkowo powszechnie za podstawowe prawo człowieka, jest jednym z zadań współczesnych demokratycznych państw prawa. Przestrzenią działania państwa (a właściwie jego władz) w tym zakresie jest (powinno być) zagwarantowanie i umożliwienie korzystania z przysługującej jednostkom i wspólnotom wolności w godziwym i prawnym zakresie, tj. z zachowaniem porządku publicznego, w ramach realizacji dobra wspólnego.

Paweł Sobczyk, *Przedmowa*

ISBN 978-83-66344-80-8

9 788366 344808 >